

Засновники журналу: Білоцерківський національний аграрний університет ПВНЗ "Університет економіки і підприємництва" ПП "Інститут економіки, технологій і підприємства"	СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ Міжнародний науково-виробничий журнал	
	3' 2019 (44)	
	Зміст	
	Економіка та управління національним господарством Зайченко В.В. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ	5
Головний редактор: Даниленко А.С., д.е.н., проф., акад. НААНУ	Руда Т.В., Артеменко А.В. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ МИТНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ПЕРЕМІЩЕННЯМ МОРСЬКИХ КОНТЕЙНЕРІВ ТА ДОДАТКОВОГО ОБЛАДНАННЯ ДО НИХ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ.....	12
	Шушкова Ю.В. ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ РЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ НА ОСНОВІ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ.....	17
	Dmytriv V.I. FISCAL VALUE OF SPECIAL TYPES OF CUSTOM DUTIES' APPLICATION IN UKRAINE.....	24
	Світове господарство і міжнародні економічні відносини Яковенко О.В., Заяц В.В. ОСОБЛИВОСТІ МИТНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТОВАРІВ, ЩО ВВОЗЯТЬСЯ В УКРАЇНУ НА УМОВАХ УГОД ПРО ВІЛЬНУ ТОРГІВЛЮ	33
Заступник головного редактора: Стельмашук А.М., д.е.н., професор Капітанець С.В., к.п.н., доцент	Економіка та управління підприємствами Божанова В.Ю., Кононова О.Є., Шпатакова О.Л. СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	41
	Маковоз О.С. АЛГОРИТМ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ЗАХИСТОМ ПІДПРИЄМСТВ АГРОБІЗНЕСУ.....	51
	Budnik O.M. THE COOPERATIVE MARKETING IN AGRICULTURE: A CONCEPTIAL APPROCH.....	58
	Траченко Л.А. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ІНЖИНІРИНГОВИХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПОЛІПШЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ.....	65
Редакційна рада: Варченко О.М., д.е.н., професор Капітанець Ю.О., к.е.н., доцент Малік М.Й., д.е.н., проф., академік НААНУ	Силенко О.М., Новосьолова О.А. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДИК ЕКСПРЕС-ДІАГНОСТИКИ ВІРОГІДНОСТІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ.....	75
	Варченко О.О. ДІАЛЕКТИКА НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ЩОДО ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ.....	82
	Зеленко О.М. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ВИТРАТ ЗАГОТІВЕЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА РЕЗУЛЬТАТИ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ.....	90
	Розвиток продуктивних сил, регіональна економіка, демографія, соціальна економіка і політика Хомюк Н.Л., Грицюк П.М. МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН У НАСЕЛЕННІ УКРАЇНИ НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ.....	98
Редакційна колегія: Баланюк І.Ф., д.е.н., проф. Борщовецька В.Д., к.п.н. Івашук Н.Л., д.е.н., професор Качан Л.М., к.с.-г.н. Кузьмін О.Є., д.е.н., професор Паска І.М., д.е.н., професор Пупентейло П.Р., д.е.н., професор Сатир Л.М., д.е.н., професор Свиноус І.В., д.е.н., професор Семів Л.К., д.е.н., професор Шевчук Я.В., д.е.н. Шевчук Л.Т., д.е.н., професор Шуст О.А., д.е.н., професор	Феленчак Ю.Б. ОСОБЛИВОСТІ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ РОЗМІЩЕННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ.....	105
	Павлова Л.О. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ.....	111
Зарубіжні вчені: Василь Симчера, д.е.н., професор (Росія) Мірослав Сватош, д.е.н., професор (Чехія) Станіслав Шидло, д.е.н., професор (Польща) Тетяна Вархолова, д.е.н., професор (Словаччина) Йозеф Оленські, д.е.н., професор (Польща)		
Наукові редактори: Джерелейко С.Д., к.е.н., доцент Кемениш І.Г., к.е.н. Нянько В.М., к.е.н., доцент Сава А.П., д.е.н., с.н.с. Хома Д.М., к.е.н., доцент		
Редактор: Федоришина Л.М., д.е.н., доцент		

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 16753-5327P від 10.06.2010 р. перереєстрацію: серія KB № 20300-10100 HP від 23.09.2013 р. Рекомендовано до друку Вченою радою Білоцерківського національного аграрного університету, протокол № 12 від 20 вересня 2019 р. Затверджено Постановою Президії ВАК України від 22 грудня 2010 р. № 1-05/8 як наукове фахове видання України (економічні науки) Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 07.10.2015 № 1021 як наукове фахове видання України (економічні науки) Журнал входить до таких національних та міжнародних наукометричних баз реферування та індексування: Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe) Index Copernicus Journals Master List, Польща (http://journals.indexcopernicus.com/+_p24781498,3.htm) Матеріали журналу знаходяться у вільному доступі на сайті: www.uniep.km.ua Підписано до друку 31 вересня 2019 р. Адреса редакції: 29016, м. Хмельницький, вул. Львівське шосе, 51/2 тел. (096) 01-09-709 www.uniep.km.ua sv.kapitanets@gmail.com Тираж 120 прим. Формат 70x108/16. Папір офсетний. Ум. друк арк. 17,9 Віддруковано з готових діапозитивів в СМП «ТАЙП» вул. Чернівецька, 44 б, м. Тернопіль, 46000 Усі права захищені. Передрук дозволяється лише зі згоди автора. ©Білоцерківський національний аграрний університет © ПВНЗ “Університет економіки і підприємництва” © ПП “Інститут економіки, технологій і підприємства”	<u>Інноваційно-інвестиційна діяльність</u> Сазонов Р.Ю. СЦЕНАРІЇ ТА МОДЕЛЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	120
	<u>Облік, аналіз і аудит</u> Якимова Л.П., Губчук П.-К.А. КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ОБЛІКОВО-КОНТРОЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПЕРЕД ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ ТА ПІДРЯДНИКАМИ.....	127
	Візіренко С.В., Хіхляч Ю.О. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ДОХОДІВ, ВИТРАТ ТА ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ.....	134
	<u>Менеджмент, маркетинг, підприємництво</u> Приймак Н.С. ДІАГНОСТИКА СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗМІН НА ПІДПРИЄМСТВІ ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО ФОРМУВАННЯ.....	141
	Шупик С.М. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА У ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ СВІТУ.....	148
	<u>Фінансово-кредитна система</u> Олійник Т.О., Кобиляцька Т.А. ОЦІНЮВАННЯ ЙМОВІРНOSTІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ ЗА ХОЛІСТИЧНИМ ПІДХОДОМ.....	158
	Катаєва С.Б., Кушнір О.О. ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ ОЦІНКИ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТНОГО РИЗИКУ.....	166
	Автори номери.....	176
	Хроніка подій. Повідомлення.....	182

Founders of the journal: Bila Tserkva National Agrarian University Private Institution of Higher Education “University of Economics and Entrepreneurship” Private enterprise “Institute of Economics, Technologies and Entrepreneurship” Chief editor: Danylenko A.S., dr.econ.sc, prof., acad. of NAAS Deputy chief editor: Stelmashchuk A.M. dr.econ.sc., prof. Kapitanets S.V., cand.p.sc., assoc. prof. Editorial Council Varchenko O.M., dr.econ.sc., prof. Kapitanets Yu.O., cand.econ.sc., assoc. prof. Malik M.Y., dr.econ.sc., prof., acad. of NAAS Editorial Board: Balaniuk I.F., dr.econ.sc., prof. Borshchovetska V.D., cand.p.sc. Ivashchuk N.L., dr.econ.sc., prof. Kachan L.M., cand. of agric. sc. Kuzmin O.Ye., dr.econ.sc., prof. Paska I.M., dr. econ.sc., prof. Putsenteilo P.R., dr.econ.sc., prof. Satyr L.M., dr.econ.sc., prof. Svynous I.V., dr.econ.sc., prof. Semiv L.K., dr.econ.sc., prof. Shevchuk Ya.V., dr.econ.sc. Shevchuk L.T., dr.econ.sc., prof. Shust O.A., dr.econ.sc., prof. Foreign scientists Vasiliy Simchera, dr.econ.sc., prof. (Russia) Miroslav Svatosh, dr.econ.sc., prof. (Czechia) Stanislav Shydlo, dr.econ.sc., prof. (Poland) Tetiana Varkholova, dr.econ.sc., prof. (Slovakia) Jozef Olenski, dr.econ.sc., prof. (Poland) Scientific editors: Dzhereleiko S.D., cand.econ.sc., assoc. prof. Kemeniash I.H., cand.econ.sc. Nianko V.M., cand.econ.sc., assoc. prof. Sava A.P., dr.econ.sc., senior research fellow Khoma D.M., cand.econ.sc., assoc. prof. Editor: Fedoryshyna L.M., dr.econ.sc., assoc. prof.	SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ECONOMY International scientific and production journal 3' 2019 (44) Contents <table><tr><td colspan="2"><u>Economy and management of a national economy</u></td></tr><tr><td>Zaychenko V.V. CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF FORMING STATE POLICY INSTRUMENTS TO PROVIDE TECHNOLOGICAL COMPETITIVENESS OF ECONOMY.....</td><td>5</td></tr><tr><td>Ruda T.V., Artemenko A.V. PROBLEMATIC ASPECTS OF CUSTOMS CONTROL ON THE MOVEMENT OF MARINE CONTAINERS AND ACCESSORIES TO THEM THROUGH THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE.....</td><td>12</td></tr><tr><td>Shyshkova Yu.V. METHODOLOGY RESEARCH OF REINDUSTRIALIZATION PROCESSES BASED ON TECHNOLOGICAL MODERNIZATION FORMATION.....</td><td>17</td></tr><tr><td>Dmytriv V.I. FISCAL VALUE OF SPECIAL TYPES OF CUSTOM DUTIES' APPLICATION IN UKRAINE.....</td><td>24</td></tr><tr><td colspan="2"><u>World economy and international economic relations</u></td></tr><tr><td>Yakovenko O.V., Zaiats V.V. FEATURES OF CUSTOMS CLEARANCE OF GOODS INTRODUCED TO UKRAINE UNDER FREE TRADE AGREEMENTS.....</td><td>33</td></tr><tr><td colspan="2"><u>Economy and enterprises management</u></td></tr><tr><td>Bozhanova V.Yu., Kononova O.Ye., Shpatakova O.L. SYSTEM OF INDICATORS OF ASSESSMENT FOR STRATEGIC MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL ACTIVITY OF A BUILDING ENTERPRISE.....</td><td>41</td></tr><tr><td>Makovoz O.S. ALGORITHM FOR MANAGING THE ECONOMIC PROTECTION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES.....</td><td>51</td></tr><tr><td>Budnik O.M. THE COOPERATIVE MARKETING IN AGRICULTURE: A CONCEPTIAL APPROCH.....</td><td>58</td></tr><tr><td>Trachenko L.A. FEATURES OF FUNCTIONING OF ENTERPRISES OF THE SPHERE OF ENGINEERING SERVICES: PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT.....</td><td>65</td></tr><tr><td>Sylenko O.M., Novosolova O.A. COMPARATIVE ANALYSIS OF EXPRESS-DIAGNOSTICS METHODOLOGY OF BANKRUPTCY OF ENTERPRISES.....</td><td>75</td></tr><tr><td>Varchenko O.O. THE DIALECTICS OF SCIENTIFIC VIEWS ON ADDED VALUE AND ITS FORMATION.....</td><td>82</td></tr><tr><td>Zelenko O.M. PECULIARITIES OF THE INFLUENCE OF COST OF THE PROCESSING PROCESSES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ON THE RESULTS OF THEIR ACTIVITIES.....</td><td>90</td></tr><tr><td colspan="2"><u>Development of productive forces, regional economics, the demography, social economics and politics</u></td></tr><tr><td>Khomiuk N.L., Hrytsiuk P.M. MATHEMATICAL MODELLING OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN RURAL AREAS OF UKRAINE.....</td><td>98</td></tr></table>	<u>Economy and management of a national economy</u>		Zaychenko V.V. CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF FORMING STATE POLICY INSTRUMENTS TO PROVIDE TECHNOLOGICAL COMPETITIVENESS OF ECONOMY.....	5	Ruda T.V., Artemenko A.V. PROBLEMATIC ASPECTS OF CUSTOMS CONTROL ON THE MOVEMENT OF MARINE CONTAINERS AND ACCESSORIES TO THEM THROUGH THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE.....	12	Shyshkova Yu.V. METHODOLOGY RESEARCH OF REINDUSTRIALIZATION PROCESSES BASED ON TECHNOLOGICAL MODERNIZATION FORMATION.....	17	Dmytriv V.I. FISCAL VALUE OF SPECIAL TYPES OF CUSTOM DUTIES' APPLICATION IN UKRAINE.....	24	<u>World economy and international economic relations</u>		Yakovenko O.V., Zaiats V.V. FEATURES OF CUSTOMS CLEARANCE OF GOODS INTRODUCED TO UKRAINE UNDER FREE TRADE AGREEMENTS.....	33	<u>Economy and enterprises management</u>		Bozhanova V.Yu., Kononova O.Ye., Shpatakova O.L. SYSTEM OF INDICATORS OF ASSESSMENT FOR STRATEGIC MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL ACTIVITY OF A BUILDING ENTERPRISE.....	41	Makovoz O.S. ALGORITHM FOR MANAGING THE ECONOMIC PROTECTION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	51	Budnik O.M. THE COOPERATIVE MARKETING IN AGRICULTURE: A CONCEPTIAL APPROCH.....	58	Trachenko L.A. FEATURES OF FUNCTIONING OF ENTERPRISES OF THE SPHERE OF ENGINEERING SERVICES: PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT.....	65	Sylenko O.M., Novosolova O.A. COMPARATIVE ANALYSIS OF EXPRESS-DIAGNOSTICS METHODOLOGY OF BANKRUPTCY OF ENTERPRISES.....	75	Varchenko O.O. THE DIALECTICS OF SCIENTIFIC VIEWS ON ADDED VALUE AND ITS FORMATION.....	82	Zelenko O.M. PECULIARITIES OF THE INFLUENCE OF COST OF THE PROCESSING PROCESSES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ON THE RESULTS OF THEIR ACTIVITIES.....	90	<u>Development of productive forces, regional economics, the demography, social economics and politics</u>		Khomiuk N.L., Hrytsiuk P.M. MATHEMATICAL MODELLING OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN RURAL AREAS OF UKRAINE.....	98
<u>Economy and management of a national economy</u>																																			
Zaychenko V.V. CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF FORMING STATE POLICY INSTRUMENTS TO PROVIDE TECHNOLOGICAL COMPETITIVENESS OF ECONOMY.....	5																																		
Ruda T.V., Artemenko A.V. PROBLEMATIC ASPECTS OF CUSTOMS CONTROL ON THE MOVEMENT OF MARINE CONTAINERS AND ACCESSORIES TO THEM THROUGH THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE.....	12																																		
Shyshkova Yu.V. METHODOLOGY RESEARCH OF REINDUSTRIALIZATION PROCESSES BASED ON TECHNOLOGICAL MODERNIZATION FORMATION.....	17																																		
Dmytriv V.I. FISCAL VALUE OF SPECIAL TYPES OF CUSTOM DUTIES' APPLICATION IN UKRAINE.....	24																																		
<u>World economy and international economic relations</u>																																			
Yakovenko O.V., Zaiats V.V. FEATURES OF CUSTOMS CLEARANCE OF GOODS INTRODUCED TO UKRAINE UNDER FREE TRADE AGREEMENTS.....	33																																		
<u>Economy and enterprises management</u>																																			
Bozhanova V.Yu., Kononova O.Ye., Shpatakova O.L. SYSTEM OF INDICATORS OF ASSESSMENT FOR STRATEGIC MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL ACTIVITY OF A BUILDING ENTERPRISE.....	41																																		
Makovoz O.S. ALGORITHM FOR MANAGING THE ECONOMIC PROTECTION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	51																																		
Budnik O.M. THE COOPERATIVE MARKETING IN AGRICULTURE: A CONCEPTIAL APPROCH.....	58																																		
Trachenko L.A. FEATURES OF FUNCTIONING OF ENTERPRISES OF THE SPHERE OF ENGINEERING SERVICES: PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT.....	65																																		
Sylenko O.M., Novosolova O.A. COMPARATIVE ANALYSIS OF EXPRESS-DIAGNOSTICS METHODOLOGY OF BANKRUPTCY OF ENTERPRISES.....	75																																		
Varchenko O.O. THE DIALECTICS OF SCIENTIFIC VIEWS ON ADDED VALUE AND ITS FORMATION.....	82																																		
Zelenko O.M. PECULIARITIES OF THE INFLUENCE OF COST OF THE PROCESSING PROCESSES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ON THE RESULTS OF THEIR ACTIVITIES.....	90																																		
<u>Development of productive forces, regional economics, the demography, social economics and politics</u>																																			
Khomiuk N.L., Hrytsiuk P.M. MATHEMATICAL MODELLING OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN RURAL AREAS OF UKRAINE.....	98																																		

The collection is recommended to the type by the Scientific Council of Bila Tserkva National Agrarian University, protocol № 12 from 20.09.2019 Licence of government registration of printed mass media KB № 16753-5327P from 10.06.2010 Re-registered: Licence of government registration of printed mass media KB № 20300-10100 HP from 23.09.2013 Approved as a scientific professional editions of Ukraine (Resolution of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine: № 1-05/8; issued 22.12.2010) by the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine from 07.10.2015, No 1021 as scientific professional editions of Ukraine (economic sciences) ISSN 2308-1988 (Print) ISSN 2308-2011 (Online) Signed for printing 31.09.2019 <u>Address of the editorial:</u> 29016, Khmelnytsky, str. Lviv highway, 51/2 tel. (096) 01-09-709 www.uniep.km.ua sv.kapitanets@gmail.com The journal is included in the following national and international scientometric databases of abstracting and indexing: <i>National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky</i> (www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe) <i>Index Copernicus Journals Master List, Poland</i> (http://journals.indexcopernicus.com/++p24781498,3.htm) Materials of the journal are freely available on the site: www.uniep.km.ua Format 70x108/16. Offset paper. Printing is offset. Con. print pages 17,9 Circulation is 120 copies. It has been printed from ready slides in SMP «TYPE» str. Chernivetska, 44, Ternopil, 46000 All the rights reserved Reprinting is permitted only with the consent of the author. ©Bila Tserkva National Agrarian University ©PIHE “University of Economics and Entrepreneurship” ©PE “Institute of Economics, Technologies and Entrepreneurship”	Felenchak Yu.B. PECULIARITIES OF THE NETWORK OF FACILITIES OF ACCOMMODATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL TOURISM.....	105
	Pavlova L.O. PROBLEMS OF FORMATION OF HUMAN CAPITAL IN UKRAINE.....	111
	<u>Innovation and investment activities</u> Sazonov R.Yu. SCENARIOS AND MODEL FOR IMPLEMENTATION OF THE STATE REGULATION INVESTMENT INSTRUMENTS DEVELOPMENT OF UKRAINE'S ECONOMIC DEVELOPMENT.....	120
	<u>Accounting, analysis and audit</u> Yakymova L.P., Hubchuk P.-K.A. CONCEPTUAL MODEL OF ACCOUNTING AND CONTROL IMPLEMENTATION OF OBLIGATIONS TO SUPPLIERS AND CONTRACTORS.....	127
	Vizirenko S.V., Khikhlach Yu.O. THEORETICAL BASIS OF INTERNAL CONTROL OF INCOME, EXPENDITURE AND FINANCIAL RESULTS.....	134
	<u>Management, marketing, entrepreneurship</u> Priymak N.S. DIAGNOSIS OF STRATEGIC POTENTIAL OF CHANGES IN ENTERPRISE AND APPROACHES TO ITS FORMATION.....	141
	Shupyk S.M. FEATURES OF DAIRY BREEDING DEVELOPMENT IN THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD.....	148
	<u>Financial and credit system</u> Oliinyk T.O., Kobylitska T.A. EVALUATION OF PROBABILITY OF BANKRUPTCY AT ENTERPRISES BY A HOLISTIC APPROACH.....	158
	Kataieva S.B., Kushnir O.O. APPLICATION OF ECONOMIC AND MATHEMATICAL METHODS OF BANK CREDIT RISK ASSESSMENT.....	166
	INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....	176
	CHRONICLE OF EVENTS. MESSAGE.....	182

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.341.1

JEL Classification: O38

Зайченко В.В.,
канд. наук з держ. упр., доц.,
декан факультету економіки та менеджменту,
Центральноукраїнський національний технічний університет,
м. Кропивницький

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Процеси глобалізації посилили міжнародну конкуренцію і спричинили продуктивні та соціально-економічні трансформації на національному та регіональному рівнях. Одночасно виникла необхідність створення нових концептуальних підходів для формування принципів, інструментів і засад забезпечення конкурентоспроможності економіки, зокрема технологічної, як найбільш перспективної в умовах зростання глобальної конкуренції. Сучасні концепції щодо технологічної конкурентоспроможності економіки, інструменти державної політики, контекст національного інноваційного розвитку, формування різних видів забезпечення технологічних змін не є новими для наукового дискурсу. Традиційні моделі, які засновані на конкурентних перевагах і передбачають розподіл ресурсів між економічними одиницями з метою виробництва інноваційних продуктів, були піддані критиці у сучасній інноваційно-технологічній теорії. Натомість, формування і реалізація державної політики забезпечення конкурентоспроможності економіки на засадах нових технологічних укладів передбачає необхідність наявності відповідного концептуального бачення потрібних для цього механізмів, інструментів та засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретико-методичних засад інноваційної діяльності в контексті формування передумов забезпечення конкурентних позицій національної економіки присвячені праці С. Борраса, С. Кульмана, С. Смітса, К. Флангана, І. Хакуе та ін. Над дослідженням функціонально-структурних характеристик технологічної конкурентоспроможності національного господарства працювали вчені О. Бутенко, Т. Васильців, Н. Гладинець, І. Дегтярьова, Л. Федулова та ін. Проте питання узагальнення концептуальних положень, традиційних підходів до ідентифікації інструментів та засобів державної політики у сфері формування технологічної конкурентоспроможності економіки потребують більш детального опрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення наявних теоретико-методичних положень та формування комплексу концептуальних засад відносно становлення державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні існує значний контраст між традиційними та новими моделями забезпечення технологічної конкурентоспроможності, які динамічно розвиваються урядами високорозвинених країн, у т. ч. ТНК. Саме нові моделі впроваджують інноваційні стратегії і програми, а також формують нове інституціональне середовище технологічного розвитку. Зважаючи на положення існуючих концептуальних моделей, вважаємо, що основним джерелом технологічного розвитку країни є створення інтелектуального капіталу та забезпечення виробництва, просування чи трансферу високих технологій та інновацій.

Незважаючи на те, що динамічна модель забезпечення технологічної конкурентоспроможності прийнята за традиційну, не було досягнуто згоди щодо визначення самих інструментів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності. На думку І. Хакуе [1], існує високий рівень консенсусу щодо ідеї формування системи інструментів як багатовимірної концепції. Вчений переконаний, що інструменти забезпечення технологічної конкурентоспроможності країни включають як експортні можливості, ефективне використання факторів виробництва та природних ресурсів, так і збільшення продуктивності інноваційної праці, що веде до підвищення добробуту населення.

Формування інструментів державної політики забезпечення інноваційної чи технологічної конкурентоспроможності економіки залежить від етапу економічного розвитку країни. На сучасному етапі формування інструментів відбувається як продовження існуючих схем з врахуванням очікуваних

позитивних ефектів. Інструменти державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки мають проблемно-орієнтований характер. Вони не є самостійними механізмами, тому повинні формуватися на основі системного підходу, який означає, що для вирішення конкретних проблем необхідні додаткові підходи до багатовимірних аспектів інноваційно-технологічної діяльності.

Системного підходу при розробці державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності дотримуються Р. Смітс і С. Кульман [2], які зазначають, що інструменти управляють інтерфейсами, реконструюють і організовують діяльність суб'єктів інноваційного процесу, забезпечують платформу для їхнього навчання, можливості стратегічного планування і стимулювання попиту. Їхня точка зору полягає в тому, що «системні інструменти» можуть співіснувати з традиційними інструментами політики, однак їхні зв'язки спрямовані на вирішення конкретних проблем, які існують в інноваційній системі.

Орієнтацію на системний підхід у формуванні інструментів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності країни також пропонував і К. Фланеган [3]. Він підкреслив складність системних інструментів і водночас стверджував, що суб'єкти інноваційно-технологічного процесу й інституційне середовище, в якому формуються інструменти, мають вирішальне значення для визначення їхнього взаємовпливу. Інші дослідники [4] наводили твердження про важливість процесного підходу до політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності, згідно якого ключовими інструментами формування державної політики є відповідні засоби забезпечення етапів інноваційного процесу. С. Боррас [5] наполягає, що на формування інструментів політики, в основному, впливає організаційна спроможність державної влади регулювати інноваційні процеси та здійснювати трансфер технологій.

Формування інструментів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки має також цілеспрямований характер. Процес вибору інструментів залежить від поставленої кінцевої цілі країни (наприклад, стрімке економічне зростання, досягнення лідерства в інноваційній діяльності, зменшення розриву у економічному розвитку, охорона навколишнього середовища тощо), яка орієнтується лише на інноваційно-технологічні процеси (тобто інтенсивність інновацій). Тому вважаємо, що визначення цілей державної політики включає нормативи виконавчої та законодавчої влади, ініціативи суспільства і враховують причинно-наслідковий зв'язок інноваційної діяльності для соціально-економічних та політичних питань, зокрема економічного зростання країни, досягнення високого рівня добробуту, мінімізації соціальних ризиків, викликів глобалізації тощо.

Формування інструментів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки передбачає комплексне фінансування розвитку наукових та інноваційних технологій. Національні інноваційні системи мають прямий вплив на рівень технологічної конкурентоспроможності країни через формування відповідного інституційного та фінансового середовища технологічного забезпечення та міжнародної підтримки у розвитку інновацій. В інноваційній системі виділяють підтримуючу та інтерактивну мережу суб'єктів макро- та макрорівнів, а також міжнародного рівня.

Як стверджує Л. Федулова, для успішної реалізації технологічної політики країни ефективними є інструменти, які можуть забезпечити виконання вимог щодо системної постановки цілей і завдань державної політики. Це необхідно забезпечити комплексною взаємодією центральної і регіональної влади, а також стабільністю системи державного управління у сфері R&D [6, с. 31]. Утім для державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності варто враховувати ще нормативно-правове, організаційне та ресурсне забезпечення і рівноправну участь науки, промисловості і фінансового капіталу в реалізації технологічної політики.

І. Дегтярьова [7, с. 3, 5] вважає, що формування інструментів для забезпечення технологічної конкурентоспроможності відбувається з врахуванням ресурсних обмежень, регіональної ситуації та визначених пріоритетів регіональної програми інноваційного розвитку. Необхідно відмітити, що І. Дегтярьовою зроблено акцент на плануванні інноваційного розвитку регіону. За допомогою цього інструменту є можливість структурувати стратегічні пріоритети інноваційного розвитку регіонів на конкретні завдання та напрями діяльності, а також прогнозувати соціально-економічні результати від реалізації інноваційних продуктів з найвищою оцінкою достовірності.

Натомість, О. Бутенко аргументує виняткову роль адміністративних і ринкових інструментів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки як частини програми інноваційного розвитку країни [8, с. 23-24]. Роль ринкових регуляторів зростає на останніх етапах інноваційного процесу, а адміністративних, відповідно, – зменшується. При виконанні фундаментальних чи прикладних досліджень, зокрема у сфері R&D, адміністративні регулятори є домінуючими. Тут варто говорити про важливість таких інструментів, як: акумулювання грошових коштів на наукові розробки та трансфер інновації, стимулювання конкуренції у сфері R&D, страхування інноваційних ризиків, кадрове та інституціональне забезпечення інноваційної діяльності, формування прогресивної науково-інноваційної інфраструктури, регіональне регулювання інноваційних процесів тощо.

Регуляторні інструменти передбачають використання правових засобів для регулювання соціальних і ринкових взаємодій між суб'єктами економічної діяльності в інноваційно-технологічному процесі. Основним завданням цієї групи інструментів є готовність уряду окреслити рамки допустимих тенденцій та норм, які мають місце у економічній діяльності суб'єктів різних рівнів. Наголосимо, що спільною рисою регуляторних інструментів є обов'язковий характер їхнього виконання (нормативні акти, постанови, директиви, правила тощо), який, як правило, підкріплений санкціями у разі його недотримання. Деякі науковці [9, с. 77] дотримуються думки, що нормативно-правові інструменти є пріоритетними у системі механізмів регулювання, оскільки регламентують права та повноваження учасників інноваційного процесу та визначають методи реалізації державної та регіональної інноваційної політики. З точки зору національної інноваційної системи регуляторні інструменти впливають на формування інституціонального середовища.

Регуляторні інструменти мають важливе значення у сфері R&D. Це і регулювання прав інтелектуальної власності, наукових досліджень як університетами, так і державними науково-дослідними установами, так і норми трудової діяльності суб'єктів інноваційно-технологічної діяльності, правила конкуренції щодо здійснення наукових розробок, інші норми, які пов'язані з інноваційним процесом, а також окреме регулювання промислового сектору економіки, що впливає на ефективність національної інноваційної системи. Регуляторні інструменти – це формальні та обов'язкові «правила гри» для здійснення інноваційно-технологічних процесів і є важливою частиною інституціонального середовища інноваційно-технологічної системи країни.

На наше переконання, пріоритетне значення мають фінансово-економічні інструменти державної політики забезпечення конкурентоспроможності економіки. Вони можуть виконувати роль позитивних та негативних стимулів за умов генерації нових ідей, виробництва інноваційної продукції, трансферу технологій. Фінансово-економічні інструменти державної політики є драйверами соціально-економічних заходів щодо покращення добробуту.

Фінансово-економічні інструменти впливають на розвиток інноваційних процесів та трансфер інновацій з боку пропозиції, а не з боку попиту. В умовах глобалізації важливим є розробка інструментів, які мали б вплив на трансфер інновацій та технологій саме зі сторони попиту. Роль користувачів і споживачів (клієнтів) на різних етапах інноваційних процесів (сторона попиту) має вирішальне значення з точки зору динаміки розвитку.

У науковому дискурсі щодо розвитку національних інноваційних систем центральне місце серед усіх інструментів відведено тим, які формують м'яке середовище технологічного розвитку. Використання цих інструментів передбачає укладання низки договорів чи угод між суб'єктами інноваційно-технологічної діяльності, використання нових методів управління та просування інноваційної продукції, сучасні форми співпраці та стимулювання популяризації науково-інноваційної діяльності. Це засоби інтелектуального розвитку та інтелектуального забезпечення, інструменти управління та організації діяльності, технології відповідності, співпраці та зв'язку, засоби просування та рекламування інноваційної продукції, екологічна інноваційна технологія, інструменти індивідуального творчого між простору, норми культури та соціальної поведінки. Ці інструменти урізноманітнюються з кожним роком, але в основному, вони ґрунтуються на переконаннях, неієрархічних формах співпраці між громадськими та приватними економічними суб'єктами, а також на взаємному обміні інформацією між ними.

Значення ролі м'яких інструментів, а відповідно і значення м'якого середовища особливо зростає у процесах поглиблення глобалізації, оскільки саме м'які інструменти лежать в основі формування ефективної національної інноваційної системи та державної політики технологічної конкурентоспроможності. Широке застосування та використання м'яких інструментів трансформувало роль уряду від регулятора та провайдера до координатора чи посередника в інноваційно-технологічній діяльності.

М'які інструменти державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності доповнюють регуляторні та фінансово-економічні інструменти. Вони також становлять нові форми та нові підходи до публічних дій з точки зору інновацій, сприяють підвищенню технологічної конкурентоспроможності двома способами. По-перше, вони є засобами створення технологічних інновацій, а державна політика повинна формувати ті інструменти, які відповідають рівню ресурсних можливостей країни. По-друге, м'які інструменти розширюють пізнання суб'єктами про технологічні та інші види інновацій, а також сприяють інтеграції жорстких і м'яких технологій. Вважаємо, що м'які інструменти є методом передачі технологій й інновацій та сприяння розвитку цінностей інноваційної культури. Широке використання цих інструментів дає змогу імплементувати знання у практичну діяльність.

Застосування м'яких інструментів відрізняється від інших груп інструментів, оскільки вимагає створення відповідного інституціонального та жорсткого середовища. Особливості формування м'яких інструментів пов'язані з такими структурними одиницями як мета, ресурси, об'єкти, особливості процесу формування, відносини між економічними об'єктами, можливості стандартизації та територіальної специфікації, засоби та режими досягнення цілей, джерела інновацій, кадрові

забезпечення та індикатори впливу.

Комплексний розгляд національних інноваційних стратегій, а відтак і конкурентоспроможності економіки дає змогу констатувати, що ефективність державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки залежить від врахування актуальних проблем, які існують в інноваційній системі країни. Тому формування інструментів повинні відбуватися відповідно до тих видів діяльності інноваційної системи, які найбільш поширені у країні.

Перший напрям діяльності полягає у забезпеченні R&D – розвитку конкурентних переваг для здійснення інноваційно-технологічної діяльності. Забезпечення попиту на R&D означає формування нових ринків збуту та просування інноваційних продуктів, а також трансферу технологій. Важливим напрямом діяльності у цій групі є забезпечення вимог до якості продукції та технології, а також представлення високих конкурентних переваг. Забезпечення інституційного середовища інноваційної системи – це створення нових або трансформація старих організацій, інноваційних мереж та інституцій (у т.ч. це і регуляторні інструменти). Четвертий напрям діяльності включає різні види інкубаційних заходів, зокрема стартапи (start-ups), нові форми підприємництва, зокрема венчурного, забезпечення фінансових аспектів інноваційного процесу та надання консультаційних послуг.

При виборі інструментів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки варто враховувати той факт, що вони формуються різними ланками управління. Наприклад, підтримка венчурного бізнесу здійснюється на різних рівнях управління, а регулювання державними науково-дослідними установами зосереджується на одному рівні управління. Оптимальний вибір методів щодо формування інструментів державної політики відповідно до обраних видів інноваційної діяльності представимо за допомогою матриці (табл. 1). Зауважимо, що кожний напрям діяльності інноваційної системи здійснюється окремими одиницями інституційного середовища.

Таблиця 1

Матриця формування та вибору інструментів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки

			Напрями діяльності									
			I ₁	I ₂	I ₃	I ₄	I ₅	I ₆	I ₇	I ₈	I ₉	I ₁₀
Інструменти	Регуляторні	Нормативно-правове регулювання	+		+				+	+		
		Права інтелектуальної власності	+	+		+			+			
		Установки та правила міжнародної конкуренції	+			+			+			+
		Норми трудової діяльності	+	+								+
	Фінансово-економічні	Грошові трансферти	+	+	+						+	
		Субсидії	+								+	
		Ваучери	+								+	
		Гарантії позики	+				+				+	
		Кредити зі зниженими відсотковими ставками	+						+		+	
		Замовлення інноваційних товарів та послуг за державними контрактами	+				+			+		
		Податки, митні збори	+	+	+						+	
		Забезпечення високотехнологічними продуктами	+				+					
	М'які	Міжнародне та культурне середовище/ринкові умови	+			+	+	+				+
		Національні/міжнародні технічні стандарти	+	+		+						
		Договори/угоди про співпрацю	+	+				+				
		Засоби комунікацій з громадськістю										

Примітка: I₁ - забезпечення результатів досліджень і розробок; I₂ - розвиток компетентності спеціалістів (індивідуальне та організаційне навчання, формальне та неформальне навчання); I₃ - формування нових ринків збуту інноваційних товарів, послуг та технологій; I₄ - нові вимоги до якості інноваційної продукції; I₅ - створення та зміна організаційних форм для розвитку нових сфер інновацій (активізація венчурного підприємництва, створення нових науково-дослідних установ та організацій з питань інноваційної політики тощо); I₆ - інтеграція нових елементів знань з ринковими механізмами регулювання інноваційної діяльності; I₇ - створення правових інституцій (патентного законодавства, безпеки інвестицій в R&D тощо); I₈ - інкубаційні заходи (надання доступу до економічних засобів, адміністративна підтримка інноваційних процесів); I₉ - фінансування інноваційних процесів з метою їхньої комерціалізації; I₁₀ - надання консультаційних послуг.

Джерело: авторська розробка

Формування та вибір інструментів є важливим етапом реалізації політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки і має причинно-наслідковий зв'язок з темпами економічного зростання країни. Підсумовуючи положення традиційних та нових концепцій політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки, інструментами необхідно вважати операційні форми та заходи втручання державних та неурядових установ в інноваційну діяльність та трансфер високих технологій. Хоча науково-технічні інновації є дуже важливими змінними для довгострокового економічного зростання, у концептуальних моделях зазначено, що технологічна конкурентоспроможність може регулюватися положеннями державної політики, і рівень застосування та впровадження технологій ініційований ефективним застосуванням стратегій інноваційного розвитку. Тому важливо визначити результати впливу інноваційного розвитку, ефективності трансферу технологій та генерування ідей на зростання технологічної конкурентоспроможності та економічного розвитку країни.

Інструменти технологічного забезпечення визначають здатність країни розробляти та узгоджувати національні програми інноваційного та технологічного розвитку, набувати та поглинати технології, формувати та використовувати зв'язки з міжнародними контрагентами, а також посилювати конкурентні переваги в сфері R&D.

Висновки з проведеного дослідження. Ідентифікація проблем та пов'язаних з ними видів інноваційної діяльності повинні бути основою для формування інструментів державної політики, вибір яких залежить від поточних проблем інноваційної системи чи цілей інноваційно-технологічної політики. Сукупність інструментів може коригуватися відповідно до змін глобального чи національного середовища, а також змін самої інноваційної системи. Тому кожен інструмент політики є унікальним і ефективність його імплементації залежить від загального, соціально-економічного, політичного та організаційного контекстів, в яких застосовується відповідні заходи. Водночас для ефективного формування інструментів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки необхідно враховувати можливості адаптації відповідних регуляторних, фінансово-економічних, м'яких чи жорстких заходів, які успішно реалізуються у світовому досвіді, до вітчизняних умов їхнього використання.

Бібліографічний список

1. Haque I. International competitiveness: interaction of the public and private sectors. *EDI Policy Seminar held in Seoul*. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/905911468739480564/pdf/multi-page.pdf> (дата звернення: 20.06.2019).
2. Smits R., Kuhlmann S. The rise of systemic instruments in innovation policy. *International Journal of Foresight and Innovation Policy*. 2004. Vol. 5. P. 14-32.
3. Flanagan K., Uyarra E., Laranja M. Reconceptualising the policy mix' for innovation. URL: <https://www.escholar.manchester.ac.uk/api/datastream?publ.PDF> (дата звернення: 20.06.2019).
4. Policy Mix Peer Reviews. The report of the CREST Policy. Mix Expert Group. URL: http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/2008_1499_deliverable_web.pdf (дата звернення: 21.06.2019).
5. Borrás S. Policy learning and organizational capacities in innovation policies. *Science and Public Policy*. 2011. No. 38(9). P. 725-734.
6. Федулова Л.І. Технологічна політика в системі стратегії економічного розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2010. № 1. С. 20-38.
7. Дегтярьова І.О. Інструменти інноваційного розвитку регіону: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Державне управління: теорія та практика*: електрон. наук. фах. вид. 2010. Вип. 1. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2010_1/txts/10diovdz.pdf (дата звернення: 22.06.2019).
8. Бутенко О.А. Формування державної інноваційної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 1. С. 21-24.
9. Гладинець Н.Ю. Концептуальні засади формування механізму регулювання інноваційної діяльності в регіоні. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. № 33. Ч. 1. С. 74-79.
10. Васильців Т.Г., Лупак Р.Л. Priorities and Tools of the State Regional Policy of Import Substitution in the Market of Ukraine's Consumer Goods. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3(44). С. 105-113.

References

1. Haque, I. (1991), "International competitiveness: interaction of the public and private sectors", *EDI Policy Seminar held in Seoul*, available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/905911468739480564/pdf/multi-page.pdf> (access date June 20, 2019).
2. Smits, R. and Kuhlmann, S. (2004), "The rise of systemic instruments in innovation policy", *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, Vol. 5, pp. 14-32.
3. Flanagan, K., Uyarra, E. and Laranja, M. (2011), Reconceptualising the policy mix' for innovation,

available at: <https://www.escholar.manchester.ac.uk/api/datastream?publ.PDF> (access date June 20, 2019).

4. Policy Mix Peer Reviews. The report of the CREST Policy. Mix Expert Group, available at: http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/2008_1499_deliverable_web.pdf (access date June 21, 2019).

5. Borrás, S. (2011), "Policy learning and organizational capacities in innovation policies", *Science and Public Policy*, no. 38(9), pp. 725-734.

6. Fedulova, L.I. (2010), "Technological policy in the system of economic development strategy", *Ekonomika i prohnouzuvannia*, no. 1, pp. 20-38.

7. Dehtiarova, I.O. (2010), "Instruments of innovation development of the region: foreign and domestic experience", *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*: electron. nauk. fakh. vyd., Iss. 1, available at: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2010_1/txts/10diovdz.pdf (access date June 22, 2019).

8. Butenko, O.A. (2009), "Formation of state innovation policy", *Investysii: praktyka ta dosvid*, no. 1, pp. 21-24.

9. Hladynets, N.Yu. (2011), "Conceptual principles of forming a mechanism for regulating innovation activity in the region", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, no. 33, Part 1, pp. 74-79.

10. Vasylytsiv, T.H. and Lupak, R.L. (2017), "Priorities and Tools of the State Regional Policy of Import Substitution in the Market of Ukraine's Consumer Goods", *Stratehichni priorytety*, no. 3(44), pp. 105-113.

Зайченко В.В. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ

Мета. Узагальнення наявних теоретико-методичних положень та формування комплексу концептуальних засад відносно становлення державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки.

Методика дослідження. В процесі дослідження використані методи: групування – для ідентифікації теоретико-методичних положень формування інструментів та засобів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки; аналізу і синтезу – для виокремлення базових підходів до державного регулювання в аналізованій сфері, які можуть бути адаптованими для економіки України; теоретичного узагальнення – з метою вдосконалення концептуальних засад державної політики формування технологічної конкурентоспроможності економіки.

Результати. Обґрунтовано актуальність формування та реалізації державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки в умовах глобалізації та посилення міжнародної конкуренції. Підсилено актуальність узагальнення та уточнення теоретико-методичних засад формування інструментів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки. Запропоновано низку класичних та сучасних інструментів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки. Вказано на їх переваги та недоліки. Розроблено матрицю формування та вибору інструментів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки.

Наукова новизна. Розроблено новий підхід до формування складу інструментів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки, який відрізняється тим, що інструменти формуються із застосуванням матриці, квадранти якої включають поєднання груп інструментів (м'які, фінансово-економічні, регуляторні) та ключових напрямів державної політики у сфері технологічної конкурентоспроможності.

Практична значущість. Впровадження розробленого у дослідженні підходу до ідентифікації інструментів державного регулювання у сфері забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки дозволяє органам державного управління в залежності від особливостей тієї чи іншої країни та поточного етапу інноваційно-технологічного розвитку обирати найбільш оптимальні та ефективні інструменти державної політики, впровадження яких орієнтоване на системне зміцнення технологічної конкурентоспроможності економіки.

Ключові слова: технологічна конкурентоспроможність економіки, державна інноваційно-технологічна політика, інструменти та засоби регулювання.

Zaychenko V.V. CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF FORMING STATE POLICY INSTRUMENTS TO PROVIDE TECHNOLOGICAL COMPETITIVENESS OF ECONOMY

Purpose. The aim of the article is generalization of the existing theoretical and methodological provisions and formation of a complex of conceptual bases concerning the formation of the state policy of ensuring the technological competitiveness of the economy.

Methodology of research. The following methods are used in the course of the research: grouping – for identification of theoretical and methodological provisions of formation of instruments and means of state policy of ensuring technological competitiveness of economy; analysis and synthesis – to identify basic approaches to state regulation in the analyzed area that can be adapted to the economy of Ukraine; theoretical generalization – to improve the conceptual foundations of the state policy of technological competitiveness of the economy.

Findings. The urgency of the formation and implementation of the state policy of ensuring the technological competitiveness of the economy in the context of globalization and increasing international competition is substantiated. The topicality of generalization and refinement of theoretical and methodological foundations of forming the instruments of state policy of ensuring technological competitiveness of the economy has been strengthened. A number of classic and modern instruments of the state policy of ensuring the technological competitiveness of the economy are proposed. Their advantages and disadvantages are indicated. The matrix of formation and choice of instruments of the state policy for ensuring technological competitiveness of the economy is developed.

Originality. A new approach to the formation of the composition of state policy instruments for ensuring technological competitiveness of the economy is developed, characterized in that the instruments are formed using a matrix whose quadrants include a combination of groups of instruments (soft, financial and economic, regulatory) and

key directions of state policy in the field of technological competitiveness.

Practical value. The implementation of the research-based approach to the identification of state regulatory instruments in the area of technological competitiveness of the economy allows public authorities, depending on the characteristics of a country and the current stage of innovation and technological development, to choose the most optimal and effective public policy instruments, whose implementation is oriented towards the system technological competitiveness of the economy.

Key words: technological competitiveness of the economy, state innovative and technological policy, instruments and means of regulation.

Зайченко В.В. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ

Цель. Обобщение имеющихся теоретико-методических положений и формирование комплекса концептуальных основ относительно становления государственной политики обеспечения технологической конкурентоспособности экономики.

Методика исследования. В процессе исследования использованы методы: группирования – для идентификации теоретико-методических положений формирования инструментов и средств государственной политики обеспечения технологической конкурентоспособности экономики; анализа и синтеза – для выделения базовых подходов к государственному регулированию в анализируемой сфере, которые могут быть адаптированы для экономики Украины; теоретического обобщения – с целью совершенствования концептуальных основ государственной политики формирования технологической конкурентоспособности экономики.

Результаты. Обоснована актуальность формирования и реализации государственной политики обеспечения технологической конкурентоспособности экономики в условиях глобализации и усиления международной конкуренции. Усилена актуальность обобщения и уточнения теоретико-методических основ формирования инструментов государственной политики обеспечения технологической конкурентоспособности экономики. Предложен ряд классических и современных инструментов государственной политики обеспечения технологической конкурентоспособности экономики. Указано на их преимущества и недостатки. Разработано матрицу формирования и выбора инструментов государственной политики обеспечения технологической конкурентоспособности экономики.

Научная новизна. Разработан новый подход к формированию состава инструментов государственной политики обеспечения технологической конкурентоспособности экономики, который отличается тем, что инструменты формируются с применением матрицы, квадранты которой включают сочетание групп инструментов (мягкие, финансово-экономические, регуляторные) и ключевых направлений государственной политики в сфере технологической конкурентоспособности.

Практическая значимость. Внедрение разработанного в исследовании подхода к идентификации инструментов государственного регулирования в сфере обеспечения технологической конкурентоспособности экономики позволяет органам государственного управления в зависимости от особенностей той или иной страны и текущего этапа инновационно-технологического развития выбирать наиболее оптимальные и эффективные инструменты государственной политики, внедрение которых ориентировано на системное укрепление технологической конкурентоспособности экономики.

Ключевые слова: технологическая конкурентоспособность экономики, государственная инновационно-технологическая политика, инструменты и средства регулирования.

УДК 339.543.36:656 614 (477)
JEL Classification: F15

*Руда Т.В.,
канд. екон. наук, старш. наук. співроб.,
провід. наук. співроб. відділу дослідження митних зобов'язань,
Науково-дослідний центр митної справи
Науково-дослідного інституту фіскальної політики
Університету державної фіскальної служби України,
Артеменко А.В.,
т.в.о. першого заступника начальника Одеської митниці ДФС*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ МИТНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ПЕРЕМІЩЕННЯМ МОРСЬКИХ КОНТЕЙНЕРІВ ТА ДОДАТКОВОГО ОБЛАДНАННЯ ДО НИХ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В умовах зовнішньоекономічної глобалізації все більшої популярності набувають контейнерні морські перевезення, які на сьогодні складають майже 90% від їх загального обсягу. В першу чергу така тенденція обумовлюється тим, що саме вони характеризуються високим рівнем безпеки та порівняно нижчою витратністю на їх здійснення. Ще однією перевагою є застосування контейнерів, які за своєю суттю є найбільш універсальною своєрідною упаковкою, що дозволяє переміщувати практично усі види вантажів. Окрім того, варто відмітити, що із точки зору міжнародного права саме морські контейнерні перевезення є найбільш нормативно врегульованими й передбачають застосування відпрацьованої системи пільг та преференцій.

Незважаючи на те, що Україна має досить значний досвід діяльності у даній сфері, непоодинокими є випадки зловживань зі сторони учасників митних правовідносин. Так, на сьогодні практично неврегульованим залишається питання запровадження механізму контролю за тимчасовим ввезенням морських контейнерів та додаткового обладнання до них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика є досить конкретизованою й носить суто прикладний характер, тому на сьогодні питанням здійснення контролю за переміщенням морських контейнерів через митний кордон присвячено незначну кількість наукових досліджень, серед яких доцільно виділити праці таких науковців та фахівців-практиків, як: Артеменко А. В. [1–3], Коновалов Ю. О. [4], Слободян В. В. [5], Руда Т. В. [6]. Саме тому залишається ще багато невирішених питань стосовно особливостей переміщення морських контейнерів та додаткового обладнання до них, автоматизації контролю за цим процесом та нормативної регламентації зазначених питань у вітчизняній нормативно-правовій базі.

Постановка завдання. З огляду на актуальність проблеми, основна мета статті полягає у дослідженні проблемних аспектів, що стосуються переміщення морських контейнерів та додаткового обладнання до них через митний кордон.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переміщення морських контейнерів та додаткового обладнання до них здійснюється, як правило, в режимі тимчасового ввезення, що передбачає надання в конкретних випадках пільг щодо оподаткування митними платежами або ж тимчасове звільнення від них. Тому непоодинокими є випадки, коли під час контейнерних перевезень товарів виникають спроби мінімізації сплати митних платежів або їх уникнення саме завдяки специфіці таких перевезень.

На сьогодні основні аспекти здійснення контейнерних перевезень регламентуються Конвенцією про тимчасове ввезення 1990 року (Стамбульська конвенція – далі – Конвенція) [7], положення якої повинні повною мірою корелюватись із Митним кодексом України [8]. Попри це, саме певна невідповідність у нормативно-правовій базі й призводить до виникнення колізійних питань у даній сфері.

Окрім того, варто зазначити, що при ввезенні товарів у контейнерах, як правило, поза увагою залишається сам контейнер як товар, що тимчасово ввозиться на територію України, та додаткове обладнання до нього.

За рахунок суттєвого обсягу контейнерних перевезень у міжнародній торгівлі неможливим (та й недоцільним) є здійснення тотального контролю за контейнерними перевезеннями товарів. Світова практика, та й власне українська, прийшла до ризикоорієнтованого вибіркового контролю товарів, що переміщуються через державний кордон у контейнерах.

При цьому, у вітчизняній практиці питання контролю за режимом тимчасового ввезення контейнерів та додаткового обладнання до них залишається практично не врегульованим. Зокрема, на сьогодні не здійснюється відстеження зворотного вивезення контейнерів, які були ввезені на митну територію України в режимі тимчасового ввезення. Більше того, від користувача права на тимчасове ввезення контейнера не вимагаються письмові зобов'язання, передбачені Конвенцією. Наслідком цього є те, що самі контейнери стають предметом незаконної торгівлі або ж просто «зникають», перетнувши митну територію України.

На особливу увагу заслуговує питання ввезення додаткового обладнання до морських контейнерів в режимі тимчасового ввезення. На сьогодні воно є одним із найбільш гострих та неврегульованих. Зокрема, найчастіше виникають питання щодо тимчасового ввезення флексітанків та сепарацій, які використовуються як додаткове обладнання при переміщенні морських контейнерів.

Флексітанк – це гнучкий контейнер об'ємом від 14 до 24 тисяч літрів, який використовується для перевезення і зберігання рідких харчових, а також наливних вантажів промислового типу, які не становлять небезпеки. Матеріал контейнера не взаємодіє з вантажем навіть при тривалому перевезенні та високих температурах. Цю транспортувальну тару використовують тільки один раз – після вивантаження вона підлягає утилізації. Тобто за своєю суттю вона є нічим іншим, як упаковкою.

Починаючи із 2017 року, експедитори відзначають про виникнення суттєвих труднощів з митного оформлення ввезення флексітанків на територію України. З огляду на важливість тари для транспортування рідин, проблеми при її оформленні негативно впливають на обсяги перевезення наливних вантажів.

Як правило, флексітанки імпортується в Україну, оскільки це є специфічним обладнанням, яке не виготовляється в нашій країні. Доставкою флексітанків в Україні найчастіше займаються експедитори. Вони враховують доручення клієнтів-вантажовласників і встановлюють їх всередину контейнерів для перевезення наливних вантажів.

До початку 2017 року Україна ввозила порожні флексітанки, виконуючи доручення клієнтів. Їх доставку на митниці оформляли як «тимчасове ввезення з умовним повним звільненням від сплати митних платежів» на підставі статті 105 Митного кодексу України [8]. Проте, уже починаючи із 2018 року почали виникати труднощі при ввезенні флексітанків в Україну. Митниці не пропускають флексітанки, аргументуючи це тим, що транспортування комплектуючих для контейнерів не є частиною торговельної операції. При цьому, експедиторам пропонується ввезення флексітанків у інших митних режимах, ніж тимчасове ввезення, що передбачає сплату 3% від суми митних платежів.

Більшість експертів з даного питання схилиються до того, що головною причиною відмови в транспортуванні комплектуючих з боку працівників митниці послужив той факт, що ввезення флексітанків в Україну відбувається на основі документів щодо виконання транспортно-експедиторських послуг, а не тих, що визначають особливості торгових операцій. З метою вирішення цієї ситуації, фахівці у сфері окреслених питань наголошують на необхідності перегляду вітчизняної законодавчої бази. В першу чергу, це стосується необхідності уточнення перекладу українською мовою тексту Конвенції про тимчасове ввезення, а також визначення сутності категорії «транспортно-експедиторські послуги» в контексті Конвенції. За твердженням експертів, офіційний текст Конвенції викладено англійською та французькою мовами, і, як ведеться, є кілька недоліків в перекладі документа українською мовою. Як стверджують юристи, формулювання «товари, ввезені в рамках торгової операції» є тільки в українській версії перекладу Конвенції, в оригіналі цей термін має інше значення, автентичне російському перекладу, яке має більший спектр можливостей з боку законодавчої бази, що включає і допоміжні операції з транспортування товарів.

Попри це, варто зазначити, що у коментарях Всесвітньої митної організації до Конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур в рекомендаціях до спеціального додатка G зазначено, що положення додатка В.3 до Конвенції про тимчасове ввезення застосовується до упаковки, яка придатна для повторного використання. Тобто, тара (упаковка), яка не придатна для повторного використання, не користується правом на поміщення в режим тимчасового ввезення з умовним повним звільненням від оподаткування митними платежами.

Відповідно до положень Додатка В.3 Конвенції про тимчасове ввезення, термін «упаковка» означає усі вироби та матеріали, які служать або призначені служити у тому стані, в якому вони ввозяться, для упакування, захисту, розміщення і кріплення або розділення товарів, за винятком пакувальних матеріалів, таких як солома, папір, скло, волокно, стружка тощо, у разі, якщо товари ввозяться навалом.

При цьому, як уже зазначалось, флексітанки, які ввозяться в Україну, спеціально призначені для перевезення наливних вантажів тільки у 20-тифутових морських контейнерах і не можуть бути використані в якості незалежного транспортного резервуара в будь-якій формі. Під час безтарного перевезення рідин флексітанк не може бути використаний без 20-тифутового контейнера, так само як і 20-тифутовий контейнер безтарного перевезення не може бути використаним без флексітанків.

Окрім того, згідно вимог статті 105 Митного кодексу України, у митний режим тимчасового ввезення з умовним повним звільненням від оподаткування митними платежами поміщуються

виключно товари, транспортні засоби комерційного призначення, зазначені у статті 189 Кодексу [8] та в Додатках В.1–В.9, С, D до Конвенції [7], на умовах, визначених цими Додатками.

Статтею 2 додатку В.3 до Конвенції визначено товари, які ввозяться в рамках торгової операції, що користуються правом на тимчасове ввезення з умовним повним звільненням від оподаткування [7]. Так, правом на тимчасове ввезення з умовним повним звільненням від оподаткування користуються контейнери, завантажені або не завантажені товарами, а також тимчасово ввезені додаткові пристосування та обладнання контейнерів, які ввозяться з контейнерами з метою реекспорту окремо чи з іншим контейнером, або ввозяться окремо, з метою вивезення з контейнером.

Відповідно до частини 6 статті 104 Митного кодексу України, для поміщення товарів у митний режим тимчасового ввезення особа, відповідальна за дотримання митного режиму, повинна подати митниці, що здійснює випуск товарів у режимі тимчасового ввезення, документи на такі товари, що підтверджують мету їх тимчасового ввезення [8].

Таким чином, поміщення флексітанків у режим тимчасового ввезення з умовним повним звільненням від оподаткування митними платежами, відповідно до положень Додатку В.3 Конвенції, можливе при виконанні умови, що вони ввозяться в рамках торгової операції з наданням документів, які підтверджують мету їх тимчасового ввезення.

Низка експедиторських компаній намагається ввозити флексітанки у режим тимчасового ввезення з умовним повним звільненням від оподаткування митними платежами не в рамках торгової операції, а з метою використання на митній території України для надання платних експедиторських послуг необмеженому колу підприємств. Тобто, здійснюється фактично прихований продаж флексітанків на території України експедиторськими компаніями експортерам (вартість флексітанку включається до рахунку за надання експедиторських послуг), а митні платежі при імпорті їх в Україну не сплачуються.

З огляду на одноразовість флексітанків, спірним є також їх тимчасове ввезення з умовним частковим звільненням від оподаткування митними платежами й відповідно до статті 106 Митного кодексу України (частиною другою статті 106 Митного кодексу України передбачено, що за кожний повний або неповний календарний місяць заявленого строку перебування на митній території України сплачується 3 відсотки суми митних платежів, яка підлягала б сплаті у разі випуску цих товарів у вільний обіг на митній території України, розрахованої на дату поміщення їх у митний режим тимчасового ввезення) [8].

Практично неврегульованим на сьогодні є питання тимчасового ввезення разом з товарами у контейнерах й такого додаткового обладнання, як сепарації. Під час контейнерних перевезень сепарація – це пристосування, яке забезпечує відділення однієї частини товарів від іншої з метою запобігання їх псуванню (найчастіше застосовуються дерев'яні та металеві їх різновиди). Як правило, після вивантаження контейнерів значний обсяг дерев'яних сепарацій у вигляді брускової деревини залишається поза митним оформленням.

Судова практика щодо розгляду справ, пов'язаних із тимчасовим ввезенням додаткового обладнання до морських контейнерів, вказує на неоднозначність трактування вітчизняного митного законодавства з цих питань та частковою практичною імплементацією норм Стамбульської конвенції, що вказує на недосконалість законодавства щодо тимчасового ввезення додаткового обладнання до морських контейнерів.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, на основі проведеного дослідження доцільним є запропонувати внесення змін до вітчизняної нормативно-правової бази в контексті конкретизації питань, що стосуються особливостей тимчасового ввезення морських контейнерів та додаткового обладнання до них; узгодження норм Конвенції з Митним кодексом України щодо понятійного апарату та умов застосування пільг та спрощень при здійсненні контейнерних перевезень, а також напрацювання пропозицій щодо запровадження механізму контролю за режимом тимчасового ввезення морських контейнерів та додаткового обладнання до них.

Бібліографічний список

1. Артеменко А.В. Актуальні питання захисту економічних інтересів держави під час перевезень товарів у контейнерах. *Сучасні проблеми та перспективи розвитку міжнародних економічних відносин і світового господарства*: матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький – м. Сатанів, 19-20 квітня 2019 року). Хмельницький-Сатанів, 2019. С. 5-10.
2. Артеменко А.В. Правові аспекти врегулювання питань ввезення додаткового обладнання до морських контейнерів в Україні. *Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки та спрощення процедур міжнародної торгівлі*: збірник тез III науково-практичної інтернет-конференції (м. Ірпінь – м. Хмельницький, 17–24 травня 2019 року). Хмельницький: Науково-дослідний центр митної справи, 2019. С. 55-59.
3. Руда Т.В., Артеменко А.В. Особливості здійснення контейнерних перевезень із врахуванням положень Конвенції про тимчасове ввезення. *Фіскальна політика в умовах макроекономічної*

стабілізації: збірник матеріалів науково-практичного інтернет-семінару (м. Ірпін, 25 лютого – 7 березня 2019 року). Ірпін, 2019. С. 65-69.

4. Коновалов Ю.О. Зарубіжний досвід впровадження автоматизації процедур здійснення контролю за переміщенням морських контейнерів та додаткового обладнання до них. *Протидія мінімізації сплати податків: світовий досвід та практика України*: збірник тез науково-практичного круглого столу (м. Ірпін, 16–17 травня 2019 року). Ірпін, 2019. С. 48-52.

5. Слободян В.В. Розвиток контейнерних перевезень в умовах євроінтеграції України. *Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки та спрощення процедур міжнародної торгівлі*: збірник тез III науково-практичної інтернет-конференції (м. Ірпін – м. Хмельницький, 17–24 травня 2019 року). Хмельницький: Науково-дослідний центр митної справи, 2019. С. 39-44.

6. Руда Т.В. Нормативно-правове забезпечення здійснення контролю за переміщенням морських контейнерів та додаткового обладнання до них через митний кордон. *Сталий розвиток економіки*. 2019. № 2 (49). С. 40-47.

7. Конвенція про тимчасове ввезення від 26.06.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_472 (дата звернення: 21.05.2019).

8. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 20.05.2019).

References

1. Artemenko, A.V. (2019), "Actual questions of protection of economic interests of the state during transportation of goods in containers", *Suchasni problemy ta perspektyvy rozvytku mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn i svitovoho hospodarstva: materialy XV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Modern problems and prospects for the development of international economic relations and the world economy: materials of the XV International scientific and practical conference], (Khmelnytskyi – Sataniv, 19–20 April 2019), Khmelnytskyi-Sataniv, Ukraine, pp. 5-10.

2. Artemenko, A.V. (2019), "Legal aspects of regulation of issues of importing additional equipment to marine containers in Ukraine", *Aktualni problemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky ta sproshchennia protsedur mizhnarodnoi torhivli: zbirnyk tez III naukovo-praktychnoi internet-konferentsii* [Actual problems of ensuring national security and simplification of international trade procedures: a collection of abstracts of III scientific and practical Internet-conference], (Irpin – Khmelnytskyi, 17–24 May 2019), Naukovo-doslidnyi tsentr mytnoi spravy, Khmelnytskyi, Ukraine, pp. 55-59.

3. Ruda, T.V. and Artemenko, A.V. (2019), "Features of container transportation taking into account the provisions of the Convention about temporary importation", *Fiskalna polityka v umovakh makroekonomichnoi stabilizatsii: zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoho internet-seminaru* [Fiscal policy in macroeconomic stabilization: a collection of materials of scientific and practical Internet seminar] (Irpin, 25 February – 7 March 2019), Irpin, Ukraine, pp. 65-69.

4. Kononov, Yu. O. (2019), "Foreign experience in the implementation of automation of procedures for the control of the movement of sea containers and additional equipment to them", *Protydiia minimizatsii splaty podatkov: svitovyi dosvid ta praktyka Ukrainy: zbirnyk tez naukovo-praktychnoho kruhloho stolu* [Opposition to minimize taxes: international experience and practice of Ukraine: a collection of abstracts of scientific and practical round table], (Irpin, 16–17 May 2019), Irpin, Ukraine, pp. 48-52.

5. Slobodian, V.V. (2019), "Development of container traffics in the conditions of eurointegration of Ukraine", *Aktualni problemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky ta sproshchennia protsedur mizhnarodnoi torhivli: zbirnyk tez III naukovo-praktychnoi internet-konferentsii* [Actual problems of ensuring national security and simplification of international trade procedures: a collection of abstracts of III scientific and practical Internet-conference], (Irpin – Khmelnytskyi, 17–24 May 2019), Naukovo-doslidnyi tsentr mytnoi spravy, Khmelnytskyi, Ukraine, pp. 39-44.

6. Ruda, T.V. (2019), "Normative and legal providing of realization of control after moving of marine containers and additional equipment to them through a custom border", *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 2 (49), pp. 40-47.

7. Konventsiiia pro tymchasove vvezennia vid 26.06.1990 [Convention on Temporary Import of 26.06.1990], available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_472/print (access date May 21, 2019).

8. Verkhovna Rada Ukrainy (2012), *Mytnyi kodeks Ukrainy* [Customs Code of Ukraine], Zakon Ukrainy dated 13.03.2012 no. 4495-VI, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (access date May 20, 2019).

Руда Т.В., Артеменко А.В. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ МИТНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ПЕРЕМІЩЕННЯМ МОРСЬКИХ КОНТЕЙНЕРІВ ТА ДОДАТКОВОГО ОБЛАДНАННЯ ДО НИХ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Мета. Дослідження проблемних аспектів здійснення митного контролю за переміщенням морських контейнерів та додаткового обладнання до них.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети в статті використано такі методи: індукції та дедукції, теоретичного узагальнення, узагальнення, абстрагування, діалектичного пізнання – при вивченні

наукових джерел та дослідженні нормативно-правових актів з питань особливостей здійснення морських контейнерних перевезень; абстрактно-логічний – для узагальнення теоретичних положень, формування висновків та пропозицій.

Результати. Окреслено особливості нормативно-правового регламентування питань тимчасового ввезення морських контейнерів та додаткового обладнання до них. Визначено специфіку митного оформлення при переміщенні морських контейнерів та додаткового обладнання до них в режимі тимчасового ввезення. Актуалізовано необхідність практичної імплементації норм Конвенції про тимчасове ввезення 1990 у вітчизняну практику. Розкрито особливості оподаткування митних процедур, пов'язаних із тимчасовим ввезенням морських контейнерів та додаткового обладнання до них.

Наукова новизна. Розкрито правову колізійність питань тимчасового ввезення морських контейнерів та додаткового обладнання до них в контексті неузгодженості трактування вітчизняного та міжнародного понятійного апарату з митних питань. Окреслено проблемні аспекти здійснення контролю за тимчасовим ввезенням морських контейнерів та додаткового обладнання до них.

Практична значущість. Основні положення даного дослідження можуть бути використані в процесі напрацювання пропозицій та внесення змін і доповнень до законодавчих актів, що регламентують особливості переміщення морських контейнерів та додаткового обладнання до них.

Ключові слова: контейнер, морський контейнер, режим тимчасового ввезення, контейнерні перевезення, Конвенція про тимчасове ввезення 1990.

Ruda T.V., Artemenko A.V. PROBLEMATIC ASPECTS OF CUSTOMS CONTROL ON THE MOVEMENT OF MARINE CONTAINERS AND ACCESSORIES TO THEM THROUGH THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE

Purpose. The aim of the article is investigation of the problematic aspects of customs control over the movement of marine containers and accessories.

Methodology of research. The following methods are used in the article in order to achieve this goal: induction and deduction, theoretical generalization, generalization, abstraction, dialectical cognition – in the study of scientific sources and research of normative legal acts on the peculiarities of marine container transportation; abstract and logical – to summarize theoretical propositions, formulate conclusions and suggestions.

Findings. The peculiarities of the legal regulation of the issues of temporary importation of marine containers and additional equipment to them are outlined. The specifics of the customs clearance for the movement of offshore containers and accessories to them in temporary import mode have been determined. The necessity of practical implementation of the norms of the Convention on Temporary Importation of 1990 into Domestic Practice has been updated. The peculiarities of taxation of customs procedures related to the temporary importation of marine containers and accessories are disclosed.

Originality. Legal conflicts of the issues of temporary importation of marine containers and additional equipment to them in the context of inconsistency of interpretation of domestic and international conceptual apparatus on customs issues are revealed. The problem aspects of controlling the temporary importation of marine containers and accessories to them are outlined.

Practical value. The main points of this study can be used in the process of drafting proposals and amending the legislative acts governing the movement of marine containers and accessories.

Key words: container, marine container, temporary importation regime, container transportation, Convention on Temporary Importation of 1990.

Руда Т.В., Артеменко А.В. ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗА ПЕРЕМЕЩЕНИЕМ МОРСКИХ КОНТЕЙНЕРОВ И ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБОРУДОВАНИЯ К НИМ ЧЕРЕЗ ТАМОЖЕННУЮ ГРАНИЦУ УКРАИНЫ

Цель. Исследование проблемных аспектов осуществления таможенного контроля за перемещением морских контейнеров и дополнительного оборудования к ним.

Методика исследования. Для достижения поставленной цели в статье использованы такие методы: индукции и дедукции, теоретического обобщения, обобщения, абстрагирования, диалектического познания – при изучении научных источников и исследовании нормативно-правовых актов по вопросам особенностей осуществления морских контейнерных перевозок; абстрактно-логический – для обобщения теоретических положений, формирования выводов и предложений.

Результаты. Очерчены особенности нормативно-правового регламентирования вопросов временного ввоза морских контейнеров и дополнительного оборудования к ним. Определена специфика таможенного оформления при перемещении морских контейнеров и дополнительного оборудования к ним в режиме временного ввоза. Актуализирована необходимость практической имплементации положений Конвенции о временном ввозе 1990 в отечественную практику. Раскрыты особенности налогообложения таможенных процедур, связанных со временным ввозом морских контейнеров и дополнительного оборудования к ним.

Научная новизна. Раскрыта правовую коллизию вопросов временного ввоза морских контейнеров и дополнительного оборудования к ним в направлении несогласованности трактовки отечественного и международного понятийного аппарата по таможенным вопросам. Очерчены проблемные аспекты осуществления контроля за временным ввозом морских контейнеров и дополнительного оборудования к ним.

Практическая значимость. Основные положения данного исследования могут быть использованы в процессе наработки предложений и внесения изменений и дополнений к законодательным актам, которые регламентируют особенности перемещения морских контейнеров и дополнительного оборудования к ним.

Ключевые слова: контейнер, морской контейнер, режим временного ввоза, контейнерные перевозки, Конвенция о временном ввозе 1990.

УДК 330.341.1

JEL Classification: 038

Шушкова Ю.В.,
канд. екон. наук, доц., доц. кафедри
державних та місцевих фінансів,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ РЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ НА ОСНОВІ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічного розвитку процеси перебудови, розбудови, оновлення техніко-технологічних систем функціонування реального сектору економіки невід'ємно пов'язують із поняттями реіндустріалізації як процесу структурних змін та інституційних реформ в системі національного господарства, орієнтованого на становлення і розвиток, нарощування потенціалу та забезпечення конкурентоспроможності нових прогресивних галузей промисловості та інших базових видів економічної діяльності, у т. ч. на засадах інтелектуалізації. Реалізація державної політики реіндустріалізації забезпечує належний рівень конкурентоспроможності національної економіки в умовах сучасної міжнародної конкурентоспроможності. Своєю чергою, це потребує формування методології дослідження процесів реіндустріалізації на основі технологічної модернізації економіки.

Відомо, що термін «методологія» стосується сукупності методів пізнання та в їх межах – прийомів аналізу (вивчення), які застосовуються в науці для дослідження складних процесів і явищ. Її основу утворює мислення та світогляд, які, своєю чергою, формуються під впливом інформації, формування та застосування моделей, алгоритмів і т. ін. В будь-якому разі, невід'ємним та найчастіше основоположним елементом методології виступає т. зв. пізнання стану проблеми та змін, які з нею відбуваються. Своєю чергою, отримання таких даних і складання якісних висновків потребує розуміння складу показників-індикаторів, методичних підходів, а також методів аналізу. Це перший аспект. Другий стосується об'єкта і предмета дослідження в ході застосування методології. Очевидно, що в підсумку мають бути отримані висновки яким чином розкривається сутність, стан і тенденції ключового об'єкта – реіндустріалізації економіки. Але в значній мірі вони залежні від характеристик протікання процесів безпосередньо технологічної модернізації національної економіки. Відповідно, повноцінна методологія дослідження складається з цих двох блоків (аспектів). Її формування об'єктивно необхідне для подальшого якісного аналізу ефективності державної політики технологічної модернізації в системі реіндустріалізації національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретико-методичних засад інноваційної діяльності в контексті формування передумов забезпечення конкурентних позицій національної економіки присвячені праці Т. Васильціва, О. Овечкіна, К. Іванова, Т. Скрипка, А. Мельник, А. Васіна та ін. Над дослідженням функціонально-структурних характеристик технологічної модернізації національного господарства працювали вчені Л. Федулова, К. Бужимська, А. Вешко, М. Бузмакова, Т. Мірзодаєва та ін. Проте питання узагальнення концептуальних положень, традиційних підходів до ідентифікації інструментів та засобів державної політики у сфері формування технологічної модернізації економіки потребують більш детального опрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є формування методології дослідження процесів реіндустріалізації на основі технологічної модернізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи із результатів дослідження підходів до аналізування в сфері інноваційного розвитку, розробки і впровадження сучасних технологій, технологічної модернізації та індустріальних зрушень, є підстави загальну методологію в аналізованій сфері представити таким чином, як у табл. 1. Одразу зауважимо, що відносно методів та методичних підходів до оцінювання стану технологічної модернізації, а також реіндустріалізації економіки, варто вести мову про такі три ключові аспекти:

- 1) абсолютно прийнятним і можливим є застосування усталених методів та підходів до аналізування економічних явищ і процесів; значної специфіки тут не передбачається;
- 2) підібрані та застосовувані методи і методичні підходи особливо не диференціюються за визначеними вектори (технологічна модернізація та реіндустріалізація економіки) методології;
- 3) певні відмінності в оцінюванні все ж існують та стосуються фокусів: більш конкретного та кількісного аналізу (в рамках першого блоку питань) та структурно-інституційного та якісного, у т. ч. інтегрального аналізу (за другим блоком досліджуваних аспектів).

Таблиця 1

Елементи методології дослідження процесів реіндустріалізації економіки на основі технологічної модернізації

Характеристики	Аспекти технологічної модернізації	Аспекти реіндустріалізації економіки
Методи аналізу	- моніторингу індикаторів інноваційно-технологічного розвитку; - статистичний; - динамічний; - аналізу ієрархій та оптимізації; - складної системи; - аналогій.	- евристичний, інкрементальний, комбінаторний; - багатовимірний статистичного аналізу; - аналізу та опрацювання сценаріїв; - теоретико-ігрові методи; - методи нейронних мереж.
Методичні підходи	- суб'єктно-функціональний; - ресурсний; - реалізації економічного (інноваційно-технологічного) потенціалу; - досягнення функцій і завдань суб'єктів політики.	- процесно-результативний; - структурний; - детальний; - інтегральний; - діагностичний; - безпекоорієнтований.
Показники індикатори	- інноваційно-технологічної діяльності та активності; - інноваційного розвитку, активності з впровадження передових технологій; - міжнародної конкурентоспроможності та інноваційно-технологічної безпеки держави.	- обсягів, тенденцій та рівня промислового розвитку, у т.ч. в системі конкурентоспроможності реального сектору економіки; - структурно-інституційних характеристик промислового сектору та його ролі в економіці; - ресурсного та інфраструктурного забезпечення розвитку.
Особливості формування висновків за підсумками аналізу	Щодо достатності інноваційно-технологічної активності, її ефективності, рівня впливу на розвиток економіки та конкурентоспроможності на ринку високих технологій	Щодо темпів і структурних характеристик промислового розвитку, динамічної конкурентоспроможності промислового сектора
Результуючі характеристики	Якість та достатність структурних змін і інституційних зрушень щодо реалізації інноваційно-технологічного потенціалу, зокрема в частині формування і розвитку прогресивних секторів промисловості та інших галузей реального сектору економіки	

Джерело: авторська розробка

З огляду на зазначене, є підстави до висновку про оперування арсеналом традиційних методів і методичних підходів, які, до прикладу, достатньо детально проаналізовані у низці наукових праць [1; 2] з подальшими уточненнями, які полягають в наступному.

Щодо методів, найбільш прийнятних для оцінювання перебігу процесів реіндустріалізації національного господарства, то тут перевага надається евристичному, інкрементальному, комбінаторному методам, методам багатовимірний статистичного аналізу, аналізу та опрацювання сценаріїв, теоретико-ігровим методам, методам нейронних мереж та ін. Їх застосування покликане надати більш глибоку, якісну і структурну оцінку змінам, які відбуваються в системі національного господарства та безпосередньо реального сектору економіки, адже вони дозволяють відстежувати не лише стан, але й моделювати (у т. ч. нелінійно) складні наслідки і зв'язки впливу промислового розвитку на економіку держави, стан і якість функціонування її базисних галузево-функціональних підсистем.

За в цілому схожою логікою передбачається й обрання методичних підходів для аналізування процесів технологічної модернізації і реіндустріалізації економіки. Відповідно, в рамках першого блоку – це суб'єктно-функціональний та ресурсний підходи; підхід, що передбачає оцінювання рівня реалізації інноваційно-технологічного потенціалу національного господарства, досягнення функцій і завдань суб'єктів політики технологічної модернізації економіки.

Своєю чергою, при оцінюванні реіндустріалізації економіки доречно оперувати процесно-результативним (аналіз ефектів на різних стадіях і етапах реіндустріалізації), структурним (вивчення стану реалізації, характеру і тенденцій структурних змін та інституційних реформ під час реіндустріалізації), детальним (параметрична оцінка структурно-функціональних компонент системи національного господарства), інтегральним (характеристика загального стану конкурентоспроможності економіки), діагностичним (вивчення і обґрунтування стану вузького кола цільових параметрів розвитку промислового сектору та економіки) та безпекоорієнтованим (аналізування ризиків і загроз та визначення сценаріїв найбільш прийнятної з огляду на економічну безпеку держави траєкторії реіндустріалізації та промислового розвитку) методичними підходами.

В контексті формування системи показників-індикаторів оцінювання важливо розуміти, що це має бути комплексна сукупність показників, які характеризують ключові стадії реалізації модернізаційних

перетворень. Зокрема, мова йде про такі фази, як: (1) *передумови* (етап формування необхідного сприятливого середовища) для втілення програми модернізації; (2) *покращення параметрів* (етап впровадження та отримання загальних кількісних результатів) інноваційно-технологічного розвитку як свідчення позитивних ефектів державної політики в аналізованій сфері, (3) *досягнення результатів* політики модернізації, що проявляється у більш якісних характеристиках інноваційного розвитку і безпеки, специфічних показниках технологічного лідерства національної економіки.

Кожен з цих аспектів має свій власний внесок у загальну картину щодо обсягів, якості та ефективності перебігу процесів технологічної модернізації в національній економіці. Відтак, концептуальна послідовність методології її оцінювання набуває вигляду, як на рис. 1.

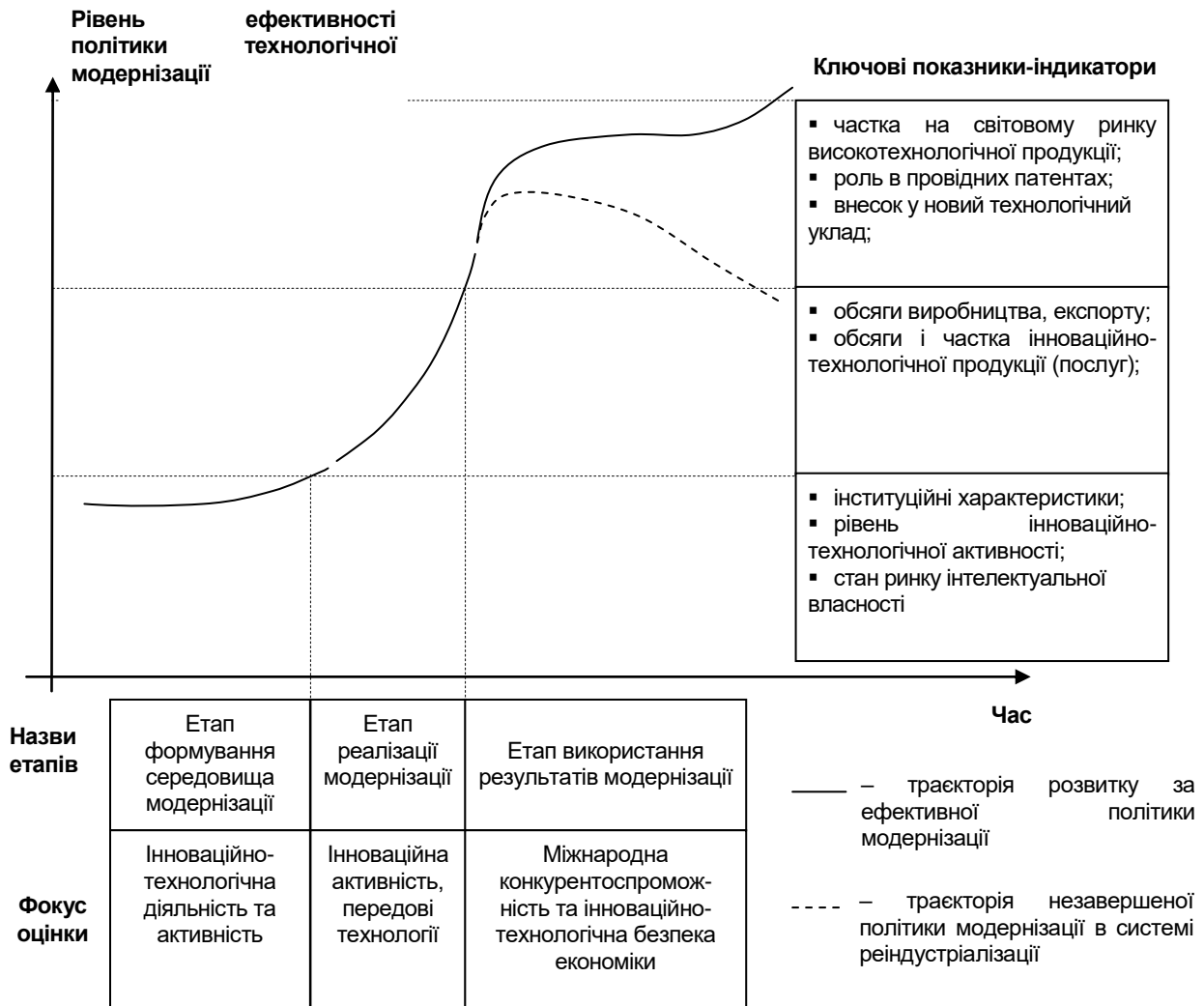

Рис. 1. Концептуальна методологія оцінювання технологічної модернізації економіки

Джерело: авторська розробка

Виходячи з наведеного, ведемо мову про комплексне оцінювання, в рамках якого із застосуванням відповідних показників-індикаторів надається характеристика становленості передумов технологічної модернізації, її безпосередніх вже отриманих результатів, а також використання переваг від вже нагромадженого потенціалу. Відповідно, на першому етапі надається загальна характеристика середовища інноваційної діяльності та активності. Існує значна кількість вітчизняних та зарубіжних досліджень, які стосуються цієї проблематики та в яких оперується низкою загальних і специфічних показників. Врешті-решт, непоганою інформаційно-аналітичною основою аналізу параметрів середовища інноваційної діяльності та технологічної модернізації слугує система показників, передбачених вітчизняним статистичним спостереженням.

Хоча, необхідно наголосити: статистична інформація, яка подається у збірнику, недостатня і в неповній мірі охоплює всі кількісні аспекти та проблематику інноваційно-технологічної діяльності і активності в країні, з року-в-рік обсяги даних скорочуються. Це ускладнює можливості формування та аналізування даних для вітчизняних дослідників, які займаються вивченням аспектів та проблем інноваційної активності в економіці та більшість з яких оперує саме такими даними.

Закономірно, що на етапі реалізації політики модернізації фокус уваги дослідників зміщається з

більш загальної кількісної характеристики стану інноваційно-технологічної діяльності до її структурних аспектів. До прикладу, Т. Скрипко оперує показниками: частка товарів та послуг з ознаками інноваційності, рівень впровадження інноваційних енергоефективних і енергоощадних технологій у виробництво, обсяги та частка інвестицій в інноваційні проекти, структура впроваджених інновацій, обсяги ринку інтелектуальної власності, роялті і їх частка у ВВП, чисельність практик спільно реалізованих інноваційних проектів бізнесу, науково-дослідних структур та інноваційних фірм, інші макроекономічні ефекти від інноваційної діяльності [3, с. 140-247].

Низка нестандартних параметрів-характеристик використовується для оцінювання технологічної модернізації в системі інтелектуалізації національного господарства такими дослідниками, як Т. Васильців, Н. Гунчак та О. Сухай. Це, зокрема, показники, що відображають стан ресурсної та інтелектуально-кадрової забезпеченості інтелектуалізації економіки, міру реалізації потенціалу інноваційного розвитку, наявність інфраструктурного, ресурсного та кадрового забезпечення інтелектуальної творчої діяльності, рівень конкурентоспроможності національної економіки в аспектах товарів і послуг, підприємств, видів економічної діяльності, регіонів, національного господарства в цілому [4, с. 129].

Зауважимо, що у наукових дослідженнях, які в більшій мірі фокусуються на вивченні процесів інноваційного розвитку, а також активності зі впровадження передових технологій, аналізовані показники та параметри об'єктивно глибші. Так, А. Мельник і А. Васіна у праці «Структурна трансформація національної економіки як чинник модернізації інституційного базису її розвитку», досліджуючи процеси модернізації (у т. ч. технологічної) економіки України, оперують такими характеристиками, як: технологічна структура виробництва у переробній промисловості, динаміка нагромадження основного капіталу в реальному секторі економіки, інноваційний потенціал регіонів держави та міра його реалізації, інституційні (чисельність, кількість новостворених суб'єктів, стан розвитку та ефективність функціонування малого бізнесу) чинники структурної трансформації національного господарства [5, с. 44-54].

Здебільшого, коли ведуть мову про результативність процесів технологічної модернізації національного господарства, мають на увазі системні структурні зміни, які відбулися і які забезпечили критично вагомий позитивний вплив на стан і ефективність функціонування економіки, рівень її внутрішньої та зовнішньої конкурентоспроможності. Для оцінювання таких тенденцій можуть застосовуватися різні характеристики, у тому числі як часткові показники, так і комплексні економічні категорії.

Певні виходи бачення параметрів оцінювання на третьому з визначених вище етапів процесу технологічної модернізації економіки знаходимо й у [5, с. 56-57]. Зокрема, науковці наголошують, що тут особливо важливим є оцінювання стадій та процесів поширення нових виробництв і технологій на економіку та суспільство (на противагу аналізу досягнення галузевих пріоритетів розвитку), рівня реалізації пріоритетів розвитку внутрішнього ринку, подолання імпортно- та ресурсо- (зокрема енерго-) залежності, структури інвестування, обсягів та ефективності експорту, якості організаційних і економічних механізмів державного регулювання перебігу технологічної модернізації.

Ще масштабніше розглядає це питання Л. Федулова, зокрема як міру реалізації ключових завдань суб'єктами реалізації політики технологічної модернізації економіки – влади (щодо досягнення пріоритетів соціально-економічного розвитку на інноваційно-технологічній основі), підприємств (відносно реалізації пріоритетів становлення і розвитку інноваційного бізнесу), наукових структур (в контексті розробки стратегічного і методичного інструментарію інноваційного розвитку та технологічної модернізації національної економіки) та системи освіти (стосовно формування інтелектуально-кадрового забезпечення аналізованих процесів) [6, с. 11].

Такий методичний підхід має право на існування та може трактуватися як суб'єктно-функціональний. Врешті-решт, висновки відносно реалізації функцій та досягнення цілей політики технологічної модернізації в значній мірі є свідченням її ефективності і, навпаки, – недовиконання тих, чи інших функціональних завдань, власне, дозволяє ідентифікувати проблемно-причинні сфери державного регулювання.

Інший, не менш комплексний підхід пропонується у дослідженнях К. Бужимської. Мова, зокрема, йде про таку категорію, як потенціал, а саме – потенціал технологічної модернізації. Власне, наукова методика тут зводиться, по-перше, до мікрорівня (аргументами є те, що в будь-якому разі процеси модернізації впроваджуються саме на рівні окремо взятих підприємств) та, по-друге, до здатності реалізувати підприємствами стратегічно важливий для економіки власний економічний потенціал (передусім в частині інноваційної активності та впровадження і використання передових технологій) [7, с. 202-207].

Реалізація інноваційно-технологічного потенціалу в дійсності може вважатися т. зв. «спільним знаменником» при оцінюванні державної політики технологічної модернізації національного господарства, адже дозволяє вести мову про те, чого досягнуто в порівнянні з максимальними можливостями, а не просто відносно звичайних стандартних умов.

Одночасно важливо звернути увагу на поєднання аспектів (що пропонується у

характеризованому дослідженні) економічного потенціалу та якості модернізаційних зрушень. Щодо другого, то К. Бужимська обґрунтовує важливість врахування: (1) модернізації форми, (2) модернізації якості та (3) змішаної модернізації. У підсумку такий спосіб дозволяє вести мову про три типи відтворення внаслідок технологічної модернізації економіки: по-перше, екстенсивний; по-друге, інтенсивний; по-третє, екстенсивно-інтенсивний. Зазначене видається особливо важливим і в контексті стратегування державної політики, і в частині досягнення стратегічних пріоритетів та тактичних завдань технологічної модернізації.

Такий підхід має право на існування та може трактуватися, як структурно-функціональний. Ба більше, в рамках його застосування можна робити висновки не лише відносно структури видів економічної діяльності, галузей чи секторів національного господарства, які превалюють, але й відносно інших не менш важливих структурних змін і зрушень, до прикладу, відносно інноваційно-технологічного та класично-виробничого бізнесу, більш мобільних малих та інертніших крупних суб'єктів господарювання, інтенсивного типу розвитку економіки чи екстенсивного, ендегенної стратегії чи екзогенної, ставки на формування і ефективне використання людського потенціалу чи ні і т. ін.

Резюмуємо: якщо для оцінювання та аналізування стану і тенденцій розвитку технологічної модернізації національного господарства застосовуються показники інноваційної активності, то в контексті реіндустріалізації акценти здебільшого розставляються навколо стану розвитку і ефективності функціонування промисловості як базового виду економічної діяльності, її секторів і галузей.

Зокрема, у праці [8, с. 240-244] у відповідних цілях пропонується застосовувати показники стану розвитку галузей промисловості, а також обсягів та рівня інвестування у промисловість; у дослідженні [9, с. 7-17] ключовими індикаторами слугують: обсяги національного виробництва; величина промислового виробництва; параметри інноваційно-інвестиційної активності економіки.

В дійсності висновки за цими показниками дають підстави вести мову про тенденції реіндустріалізації, але лише як перші зміни в цьому напрямі. Більш аргументовані заключення, вочевидь, потребують аналізу в аспекті наявності передумов підтримки і забезпечення (у тому числі ресурсного) потрібних процесів, тенденцій та зрушень. Так вважають Т. Мірзодаєва, О. Снігова, П. Решетило та ін. дослідники.

Так, Т. Мірзодаєва у праці «Реіндустріалізація економіки України як ключовий фактор виходу з кризи» для оцінювання стану і ефективності розвитку процесів реіндустріалізації оперує показниками: обсяги та рівень інвестування у створення підприємств первинної ланки реального сектору економіки; інвестиції в освіту, науку та безпосередньо НДКР; місткість внутрішнього ринку; відкритість ринків; експортний потенціал суб'єктів сектора МСП [10, с. 137-138].

Отже, узагальнюючи наведені вище характеристики (критерії, показники-індикатори тощо) рівня впровадження та ефективності політики реіндустріалізації, можна зробити важливий висновок, що полягає в об'єктивній складності ідентифікації чітких критеріїв її рівня та, відповідно, якості і ефективності державного регулювання в цій сфері. Наведемо аргументи: по-перше, рано чи пізно промисловий розвиток еволюціонує та переходить на нові щаблі, відтак, успіхи сьогодні вже завтра можуть стати застарілими технологіями; по-друге, країна може мати вузькогалузову спеціалізацію високотехнологічної модернізації, що в загальній структурі інноваційно-технологічного розвитку може обіймати незначну частку; по-третє, економіка може спеціалізуватися на розробці та експорті передових технологій з домінуванням доходу з цих джерел у структурі валового продукту і т. ін.

Висновки з проведеного дослідження. Реіндустріалізація економіки – процес абсолютно невідкритий і стверджувати про «включеність» тієї чи іншої економіки у глобальні (передові, лідируючі) тенденції можливо лише на підставі поточного рівня сучасності технологій і їх порівняльної та потенційної конкурентоспроможності відносно продуктів світових технологічних лідерів; рівень реіндустріалізації у значній мірі залежить і визначається видово-галузевою спеціалізацією, ресурсним та гео-економічним потенціалом, поточним станом і стратегічними орієнтирами розвитку національного господарства, бачення його місця в системі сучасного міжнародного поділу праці. Технологічна модернізація в руслі реіндустріалізації національної економіки є процесом, що планується, керується, регулюється, забезпечується і контролюється державою і тому має реалізуватися згідно чітко визначеного довгострокового плану дій та заходів. Таким є обрана стратегія державної політики в цій сфері і саме обґрунтування теоретико-методичних засад стратегування технологічної модернізації в контексті досягнення мети та цілей реіндустріалізації економіки стане предметом наших наступних досліджень.

Бібліографічний список

1. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2008. 384 с.
2. Овечкіна О.А., Іванова К.В. Огляд методів оцінки рівня інноваційного потенціалу економічних суб'єктів. *Економічний вісник Донбасу*. 2007. № 4. С. 130-140.
3. Скрипко Т.О. Інвестиційно-інноваційна активність малого і середнього підприємництва як

чинник економічної безпеки держави: монографія. Львів: Ліра-Прес, 2013. 384 с.

4. Державне регулювання процесу інтелектуалізації економіки України: монографія / за ред. Васильців Т.Г., Гунчак Н.В., Сухай О.Є. Львів: Апріорі, 2016. 256 с.

5. Мельник А.Ф., Васіна А.Ю. Структурна трансформація національної економіки України як чинник модернізації інституційного базису її розвитку. *Журнал європейської економіки*. 2010. Т. 9 (№ 1). С. 37-58.

6. Федулова Л.І. Прогнозування інноваційно-технологічного розвитку економіки як складова вибору стратегії виходу з кризи. *Економіка і прогнозування*. 2009. № 3. С. 5-17.

7. Бужимська К.О. Деякі складові теоретико-методологічної бази інноваційно-технологічної модернізації. *Вісник ЖДТУ*. 2009. № 4. С. 202-207.

8. Вешко А.Т. Реіндустріалізація країн єврозони як передумова промислового ренесансу економіки України. *Журнал європейської економіки*. 2013. Т. 12. № 2. С. 233-241.

9. Бузмакова М.В. Реиндустриализация – тенденция мировой экономики. *Вестник Нижегородского университета*. 2017. № 1(45). С. 7-17.

10. Мірзодаєва Т.В. Реіндустріалізація економіки України як ключовий фактор виходу із кризи. *Проблеми формування та реалізації конкурентної політики*. 2015. № 22. С. 137-138.

References

1. Vasylytsiv, T.H. (2008), *Ekonomichna bezpeka pidpriemnytstva Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zmitsnennia* [Economic security of entrepreneurship in Ukraine: strategy and mechanisms for strengthening], Aral, Lviv, Ukraine, 384 p.

2. Oviechkina, O.A. and Ivanova, K.V. (2007), "An overview of methods for assessing the level of innovation potential of economic entities", *Ekonomichniy visnyk Donbasu*, no. 4, pp. 130-140.

3. Skrypko, T.O. (2013), *Investytsiino-innovatsiina aktyvnist maloho i serednioho pidpriemnytstva yak chynnyk ekonomichnoi bezpeky derzhavy* [Investment and innovation activity of small and medium-sized enterprises as a factor of economic security of the state], monograph, Liha-Pres, Lviv, Ukraine, 384 p.

4. Vasylytsiv, T.H., Hunchak, N.V. and Sukhai, O.Ye. (Ed.) (2016), *Derzhavne rehuliuвання protsesu intelektualizatsii ekonomiky Ukrainy* [State regulation of the process of intellectualization of the economy of Ukraine], monograph, Apriori, Lviv, Ukraine, 256 p.

5. Melnyk, A.F. and Vasina, A.Yu. (2010), "Structural transformation of the national economy of Ukraine as a factor in modernizing the institutional basis for its development", *Zhurnal Yevropeiskoi ekonomiky*, Vol. 9 (no. 1), pp. 37-58.

6. Fedulova, L.I. (2009), "Predicting the innovation and technological development of the economy as a component of the choice of a strategy for solving the crisis", *Ekonomika ta prohnozuvannya*, no. 3, pp. 5-17.

7. Buzhymyska, K.O. (2009), "Some components of the theoretical and methodological basis of innovation and technological modernization", *Visnyk ZhDTU*, no. 4, pp. 202-207.

8. Veshko, A.T. (2013), "Re-industrialization of the euro area countries as a prerequisite for the industrial renaissance of the Ukrainian economy", *Zhurnal Yevropeiskoi ekonomiky*, Vol. 12, no. 2, pp. 233-241.

9. Buzmakova, M.V. (2017), "Reindustrialization – basis of world economy", *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta*, no. 1(45), pp. 7-17.

10. Mirzodaieva, T.V. (2015), "Re-industrialization of the Ukrainian economy as a key factor in solving the crisis", *Problemy formuvannya ta realizatsii konkurentnoi polityky*, no. 22, pp. 137-138.

Шушкова Ю.В. ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ РЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ НА ОСНОВІ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Мета. Формування методології дослідження процесів реіндустріалізації на основі технологічної модернізації.

Методика дослідження. В процесі дослідження використані методи: групування – для ідентифікації теоретико-методичних положень формування методів аналізу, методичних підходів, показників-індикаторів, особливостей формування висновків, результатуючих характеристик як елементів методології дослідження процесів реіндустріалізації економіки на основі її технологічної модернізації; аналізу і синтезу – для виокремлення базових підходів до державного регулювання в аналізованій сфері.

Результати. Обґрунтовано актуальність формування та реалізації державної політики забезпечення технологічної модернізації економіки. Визначені елементи методології дослідження процесів реіндустріалізації економіки на основі технологічної модернізації-індикаторів, особливостей формування висновків, результатуючих характеристик. Вказано на ключові аспекти методів та методичних підходів до оцінювання стану технологічної модернізації. Доведено, що система показників-індикаторів оцінювання є комплексною сукупністю показників, які характеризують ключові стадії реалізації модернізаційних перетворень в аспектах: передумов (етап формування необхідного сприятливого середовища) для втілення програми модернізації; покращення параметрів (етап впровадження та отримання загальних кількісних результатів) інноваційно-технологічного розвитку як свідчення позитивних ефектів державної політики в аналізованій сфері, досягнення результатів політики модернізації.

Наукова новизна. Розроблено новий підхід до формування концептуальної методології оцінювання технологічної модернізації економіки, що базується на матриці, векторами якої є рівень ефективності політики

технологічної модернізації економіки та ключові показники-індикатори.

Практична значущість. Впровадження розробленого у дослідженні підходу до формування методології оцінювання технологічної модернізації економіки дозволяє органам державного управління в залежності від особливостей тієї чи іншої країни та поточного етапу інноваційно-технологічного розвитку обирати найбільш оптимальні та ефективні інструменти державної політики, впровадження яких орієнтоване на системне впровадження політики технологічної конкурентоспроможності економіки.

Ключові слова: технологічна модернізація, реіндустріалізація економіки, державна інноваційно-технологічна політика.

Shyshkova Yu.V. METHODOLOGY RESEARCH OF REINDUSTRIALIZATION PROCESSES BASED ON TECHNOLOGICAL MODERNIZATION FORMATION

Purpose. The formulation a methodology for the study of re-industrialization processes based on technological modernization.

Methodology of research. In the course of the research, the following methods were used: grouping – to identify the theoretical and methodological provisions of the formation of methods of analysis, methodological approaches, indicators-indicators, peculiarities of forming conclusions, the resulting characteristics as elements of the methodology of the study of the processes of economic re-industrialization on the basis of its technological modernization; analysis and synthesis – to highlight basic approaches to state regulation in the analyzed area.

Findings. The urgency of the formation and implementation of the state policy of technological modernization of the economy is substantiated. Elements of methodology of research of processes of reindustrialisation of economy on the basis of technological modernization – indicators, peculiarities of conclusion formation, resultant characteristics are determined. The key aspects of methods and methodological approaches to the assessment of technological modernization are indicated. It is proved that the system of indicators – evaluation indicators is a complex set of indicators that characterize the key stages of implementation of modernization transformations in the following aspects: prerequisites (the stage of formation of the necessary favorable environment) for the implementation of the modernization program; improvement of parameters (stage of implementation and obtaining of general quantitative results) of innovative technological development as evidence of positive effects of state policy in the analyzed sphere, achievement of results of modernization policy.

Originality. A new approach to the development of a conceptual methodology for evaluating technological modernization of the economy based on a matrix, vectors of which is the level of effectiveness of technological modernization policy and key indicators – indicators.

Practical value. Implementation of the research-based approach to the formation of methodology for assessing technological modernization of the economy allows public authorities, depending on the characteristics of a country and the current stage of innovation and technological development, to choose the most optimal and effective public policy instruments, the implementation of which is focused on the systematic implementation of technology policymaking economy.

Key words: technological modernization, economic re-industrialization, state innovation and technological policy.

Шушкова Ю.В. ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЦЕССОВ РЕИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ НА ОСНОВЕ МОДЕРНИЗАЦИИ

Цель. Формирование методологии исследования процессов реиндустриализации на основе модернизации.

Методика исследования. В процессе исследования использованы методы: группировки – для идентификации теоретико-методических положений формирования методов анализа, методических подходов, показателей-индикаторов, особенностей формирования выводов, результирующих характеристик как элементов методологии исследования процессов реиндустриализации экономики на основе ее модернизации; анализа и синтеза – для выделения базовых подходов к государственному регулированию в анализируемой сфере.

Результаты. Обоснована актуальность формирования и реализации государственной политики обеспечения модернизации экономики. Определены элементы методологии исследования процессов реиндустриализации экономики на основе модернизации-индикаторов, особенностей формирования выводов, результирующих характеристик. Указано на ключевые аспекты методов и методических подходов к оценке состояния технологической модернизации. Доказано, что система показателей-индикаторов оценки является комплексной совокупности показателей, характеризующих ключевые стадии реализации модернизационных преобразований в аспектах: предпосылок (этап формирования необходимого благоприятной среды) для воплощения программы модернизации; улучшение параметров (этап внедрения и получения общих количественных результатов) инновационно-технологического развития как свидетельство позитивных эффектов государственной политики в рассматриваемой сфере, достижения результатов политики модернизации.

Научная новизна. Разработан новый подход к формированию концептуальной методологии оценки технологической модернизации экономики, который основывается на матрице, векторами которой являются уровень эффективности политики модернизации экономики и ключевые показатели-индикаторы.

Практическая значимость. Внедрение разработанного в исследовании подхода к формированию методологии оценки технологической модернизации экономики позволяет органам государственного управления в зависимости от особенностей той или иной страны и текущего этапа инновационно-технологического развития выбирать наиболее оптимальные и эффективные инструменты государственной политики, внедрение которых ориентировано на системное внедрение политики технологической конкурентоспособности экономики.

Ключевые слова: технологическая модернизация, реиндустриализация экономики, государственная инновационно-технологическая политика.

UDC 336.24

JEL Classification: E62, H62

Dmytriv V.I.,
cand. sc. (econ.),
associate professor at the taxes and fiscal policy department,
Ternopil National Economic University

FISCAL VALUE OF SPECIAL TYPES OF CUSTOM DUTIES' APPLICATION IN UKRAINE

Formulation of the problem. The process of integration into the global economic system through international economic relations, which are formed and implemented on a market basis, objectively creates conditions for increasing the level of national production, contributes to obtaining greater economic benefit and allows to mobilize additional financial resources on account of international target markets. However, such processes simultaneously accentuate the problem of competitive struggle of domestic and international commodity producers in the home and foreign markets and, also, affect the economic relations between the states.

Under such circumstances, it is very important for the country to protect the home market from unprincipled competition. This can be achieved through the use of tariff regulators and non-tariff barriers, a special place among which have special types of custom duties including antidumping, countervailing and special. They are used to protect the economic interests of Ukraine and Ukrainian commodity producers from unprincipled competition when importing the goods. That is why their research is particularly relevant at the present stage.

Analysis of recent research and publications. A lot of well-known economists-scholars studied the issue of the duty essence, its types and how to applicate and regulate it. These, in particular, are O. P. Hrebelnyk, V. I. Dudchak, O. V. Martyniuk, N. P. Kucheriavenko, A. P. Rumiantsev, F. L. Zhorin, A. I. Krysovatyi, I. I. Yanzhul, V. I. Fomychov, B. A. Kormych, S. V. Halypov, I. V. Plishko, O. P. Kirieiev, A. I. Kredysov, S. S. Tereshchenko and others. As for the issue of applying special measures for protection of the national commodity producer, at the present stage it was considered by a number of scholars and practitioners, in particular Z. Opeida, O. Demianiuk, O. Kocherhin, S. Osyka, T. Ostashko, O. Panfilova, K. Borysov, L. Voronova, Y. Petrov and others, who paid more attention to the international mechanism for the implementation of such protection. The contribution of domestic and foreign scientists to the development of the organization and implementation of customs policy is significant, however, the reform and changes in customs policy in Ukraine make the chosen topic relevant for research.

Setting objectives. The purpose of the article is to systematize and structuring theoretical and organizational aspects of the application of special types of custom duties in Ukraine in the context of the manifestation of their fiscal function.

Presentation of the main research material. Integration of the Ukrainian economy into the world market accentuates the problem of the competitive struggle of domestic and foreign commodity producers in the internal and external markets and also affects the economic relations between the states and the measures they use in external trade policy for the protection of the national commodity producer. In this connection, each country applies special restrictive measures for the protection of internal market from unjust trading practices that are allowed to be excluded from the general regime of the greatest perception of World Trade Organization (WTO), which enable them to respond promptly and effectively to unprincipled competition or negative economic factors in the field of foreign trade.

In practice, one of these restrictive instruments are the special types of custom duties: antidumping, countervailing and special. The antidumping custom duty is used to protect the domestic market from importing goods at dumping prices that are lower than those of a national producer of similar goods or below world prices.

There are several approaches to analyzing the essence of dumping, the causes if it occurrence and the consequences of its use. In particular, "dumping is a characteristic of a particular type of behaviour of a particular firm, which seeks to gain an advantage in the market of another country through discriminatory pricing arrangements, based only on their own funds" [1, p. 142].

Besides dumping, a widespread method of unprincipled competition in the world practice is providing enterprises with export or import subsidies by the state in order to increase their competitiveness. An export subsidy is a certain amount of money paid by the state to a national producer for encouraging the export of goods and services. The import subsidy represents a certain amount of money that the state provides on a non-refundable basis to a domestic commodity producer in order to increase the competitiveness of its products in the internal market and protect from competition of foreign goods. Here takes place a price discrimination which fundamentally differs from dumping. This discrimination is not based on its own financial

resources, but on the state subsidies that are provided by the government in a direct or mediated way. State subsidies are a hidden method of regulating Foreign Economic Activity, which is difficult to detect [2].

Surprisingly, the greatest number of protectionist measures was introduced mainly by the strongest economies in the world with the largest shares in the global commodity market. These include: The United States of America (1407 measures), Germany (824), India (797), Argentina (519), The Russian Federation (513), Brazil (491), Japan (360), China (309). During 2009-2018 Ukraine introduced only 79 measures that distort terms of international trade of goods [3].

The main protectionist measures, introduced since 2009, have become quite standard and simple mechanisms of influence on the flow of goods: export and internal subsidies, import duties etc.

In cases stipulated by the laws of Ukraine (unless other is anticipated by international treaties, the consent for obligation of which is provided by the Verkhovna Rada of Ukraine), in order to protect the economic interests of Ukraine and Ukrainian commodity producers in case of import of goods into the territory of Ukraine, independently to other types of custom duties, special types of custom duties may be applied:

- 1) special duty;
- 2) antidumping duty;
- 3) countervailing duty.

Special types of custom duties are established on the basis of decisions of the Interdepartmental Commission on International Trade about the application of antidumping, countervailing and special measures enacted according to the laws of Ukraine «On Protection of the National Commodity Producer from the Dumping Import» [4], «On Protection of the National Commodity Producer from the Subsidized Import» [5], «On Application of the Special Measures towards Import into Ukraine» [6].

A special duty is a type of custom duty the rate level of which is set a higher level than the usual one's as a measure of the internal market from the excessive import.

Special duty is applied:

- 1) as a means of protection of a national commodity producer in case if the goods are imported into the customs territory of Ukraine in amounts or / and in conditions which cause or endanger to inflict a significant damage to the national commodity producer;
- 2) as measures in response to discriminatory or / and unfriendly actions of other states, customs unions and economic groups that restrict realization of legitimate rights and interests of entities of external economic activity of Ukraine;
- 3) as a preventive measure towards the participants of external economic activity that violate national interests in the sphere of external economic activity;
- 4) as a means of protection of Ukrainian producers [7].

The antidumping duty is established in accordance to the Law of Ukraine «On Protection of the National Commodity Producer from the Dumping Import» in case of import into the customs territory of Ukraine of goods that are the subject of dumping, which cause or endanger to inflict a damage to the national commodity producer [4].

In our opinion, the antidumping duty is the duty applicable in the case of import of goods at a lower price than their normal price in the country of export if such import harms the local entrepreneurs of similar goods or impedes the organization and expansion of national production of such goods.

A. H. Bydyk notes that antidumping duty is an additional import duty, which is charged on goods exported at prices below the real world market prices or the domestic prices of the country importing goods with self-dumping [8, p. 5].

The countervailing duty is established in accordance with the Law of Ukraine «On Protection of the National Commodity Producer from the Subsidized Import» in case of import into the customs territory of Ukraine of goods that are the subject of subsidized import, which cause or endanger to inflict a damage to the national commodity producer [5, Article 275].

Countervailing duty is a kind of customs tariffs, which, thanks to the increased sizes, ensure equalization of the terms of sale of internal and imported goods by compensating the difference in prices and is a form of protection of the internal market [9, p. 802-803].

E. Fedelech considers antidumping, countervailing and special duties as a means of tariff regulation because they "have a tax nature, they are not a fee for services or a type of fines and are paid irrespective to other types of duties" [10, p. 77-81].

Special types of custom duties are used on a temporary basis, are applied by the decision of the authorized state authorities, have a selective, point-based character of action. The main features of the antidumping, countervailing and special duty are shown in Figure 1.

Special types of duties, namely antidumping, countervailing and special, as sub-types of duty, also take part in the state budget filling. Sometimes, special types of custom duties are called discriminatory because their level is much higher than usual one and they are usually applied to increase tariff pressure on foreign goods in order to reduce their competitiveness.

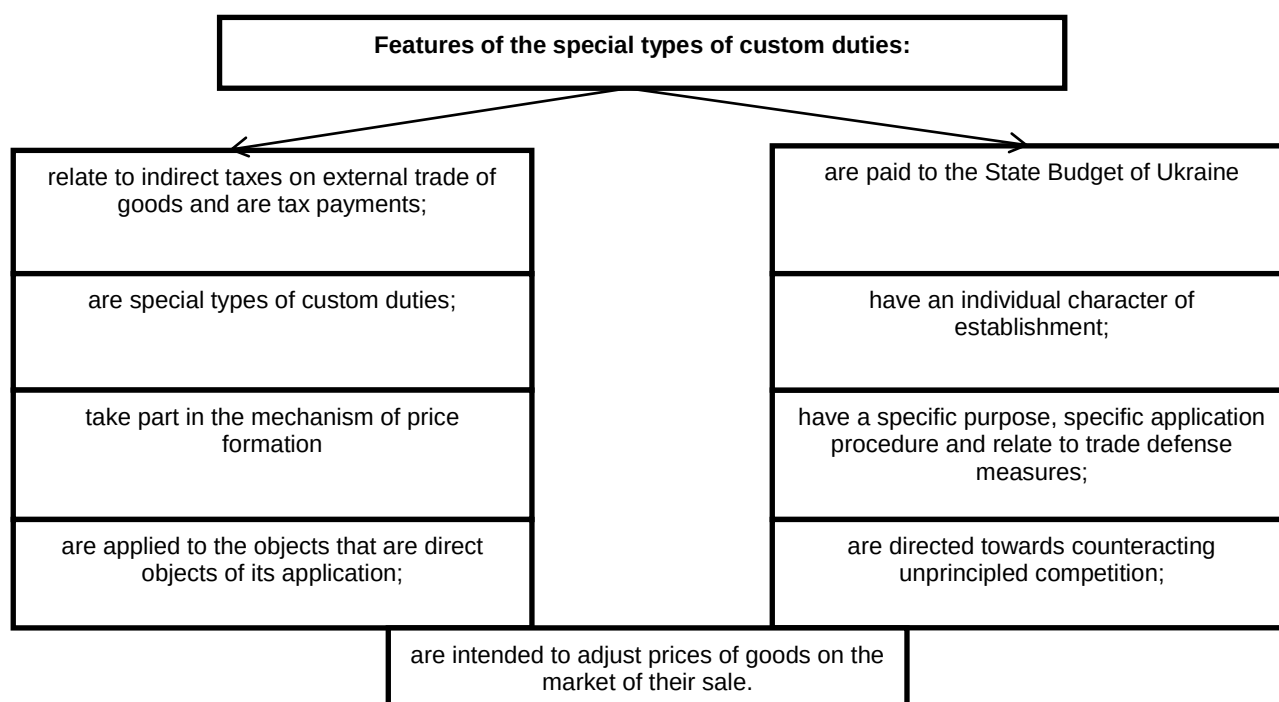

Figure 1. Features of the special types of custom duties

Source: [7]

These types of custom tariffs are used not only for the solution of strategic tasks (protection of the national market or funds accumulation), but also in case of force majeure circumstances, namely: the need to pay a temporary imbalance from a particular trading group, the expansion of cheap low-quality products into the national market, adequate actions of the country for the economic expansion by other states etc.

As a rule, special types of custom duties are a temporary measure and are used by the country or unilaterally with an exclusively protective purpose from attempts of unprincipled competition on the part of its trading partners or as an action in response to discriminatory actions that violate the interests of the country by other countries.

Despite the existence of a world-wide legislative framework for regulation protection measures in relation to the excessive or unprincipled import of goods, in recent years Ukraine has lacked an effective mechanism of protection, thereby creating a favourable basis for emerging risks in the sphere of international trading. Unfortunately, Ukraine remained behind other developed countries in the extent and intensity of the use of protective means that leads to significant economic and political losses for both the state and its economy.

Therefore, in order to clearly analyze the fiscal significance of the special types of custom duties on the state budget, we first consider the share of tax revenues to the budget as a whole (Figure 2).

As can be seen from the diagram, with each passing year tax revenues increase. Thus, in 2013 tax revenues to the budget amounted to UAH 262,777 billion and in 2018 they increased to UAH 753,815 billion, which indicates an increase in tax revenues to the budget for the period under investigation. The inflationary component has played a role in increasing of tax revenues. Higher inflation generates additional revenues to the budget. This is due to the fact that the more goods are expensive the more taxes are received. It is also necessary to take into account a sudden devaluation of the hryvnia, which explains such a steep inflow of taxes to the budget in 2015.

The factors that influence the amount of tax revenues to the budget include the macroeconomic factors that change with each passing year: GDP amount, balance of payments structure, legislative base. In addition, the amount of tax revenues to the budget is also influenced by macroeconomic factors: the enterprises' choice of their type of taxation, the enterprises' availability of tax exemptions, the level of profitability of economic entities, the measure of their gross income, labour compensation costs in the structure of the enterprise's production costs, the average number of working, efficiency of tax management of enterprises etc.

Tax revenues are an important form of redistribution of the gross domestic product. They provide a significant portion of the revenues to the State Budget of Ukraine. The amounts of tax revenues to the budget are determined by the state of the country's economy development, the number of economic agents and their activity, which, according to the provisions of the national tax legislation are required to make

deductions in favour of the state, as well as the country's needs for the redistribution of GDP and financial support for the implementation of the state programmes.

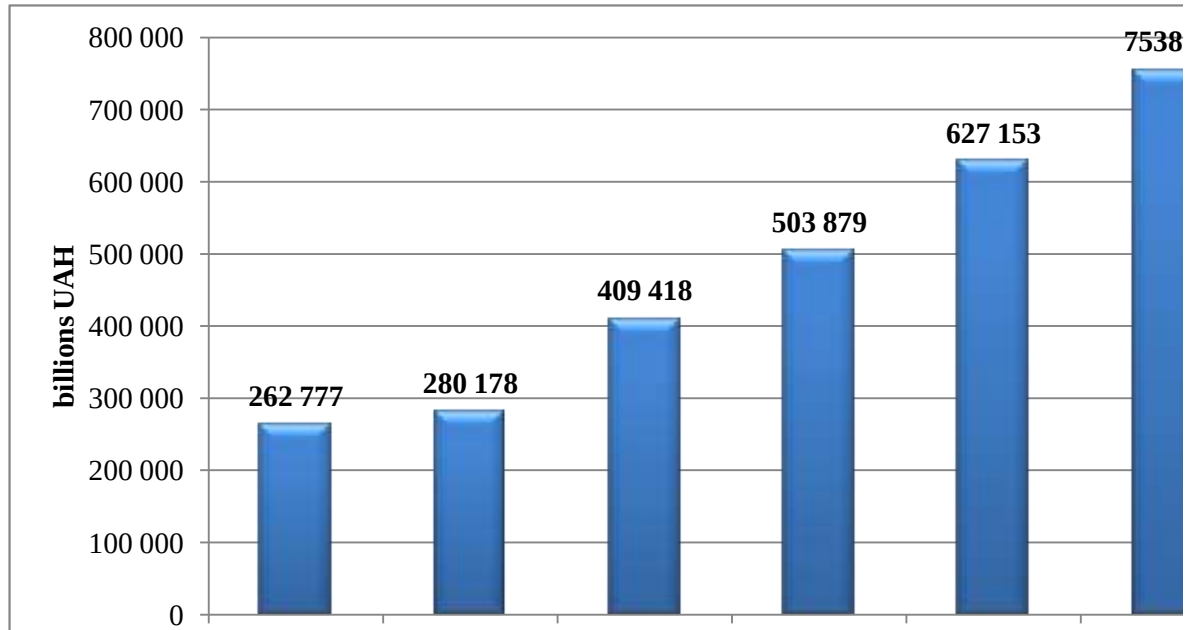

Figure 2. Tax revenues to the budget in 2013–2018, billions

Source: [11]

Now we will consider in detail the dynamics of revenues of antidumping, countervailing and special types of custom duties in 2015-2018 (Figure 3).

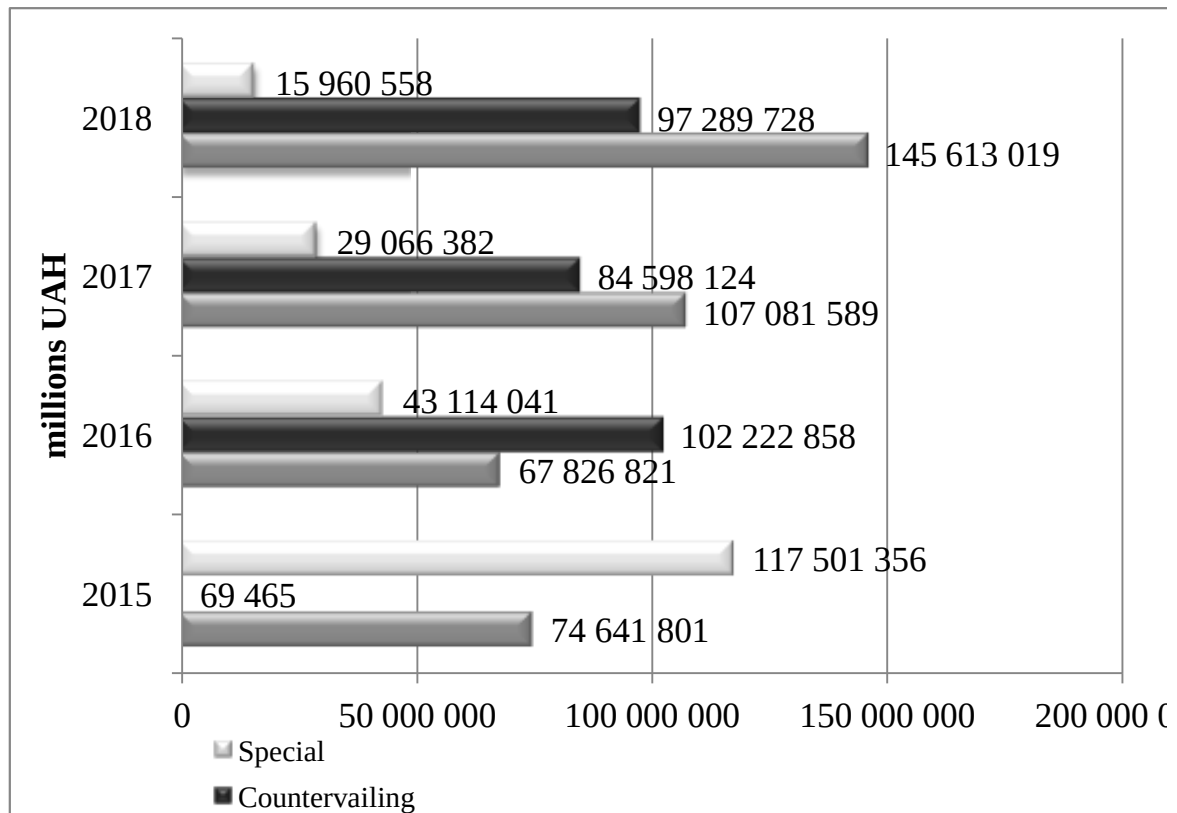

Figure 3. The dynamic of the revenues of antidumping, countervailing and special types of duties to the budget in 2015-2018, millions UAH

Source: [11]

In view of this, the forecast of the revenues of these tax payments for the near prospects (up to 2022) was realized. To construct the forecast mathematical techniques were used, namely the functional statistical capabilities of MS Excel. This is the "FORECAST" option, which helps to calculate and predict future

meaning from the existing parameters. The predicted meaning – is the meaning of y corresponding to the specified meaning x . the meanings of x and y are known; a new meaning is predicted using linear regression. The equation for the function “FORECAST” has the following form:

$$a + bx, \quad (1)$$

where:

$$a = y - bx, \quad (2)$$

$$b = \frac{\sum(x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sum(x - \bar{x})^2}, \quad (3)$$

where $\bar{x}$ and $\bar{y}$ are the average meaning of samples “AVERAGE”.

Results of the usage of function “FORECAST”.

The forecasted meanings of revenues are shown in Figure 4.

In this case, there is a tendency to increase fiscal revenues from antidumping and countervailing types of duties to the budget during the period under investigation.

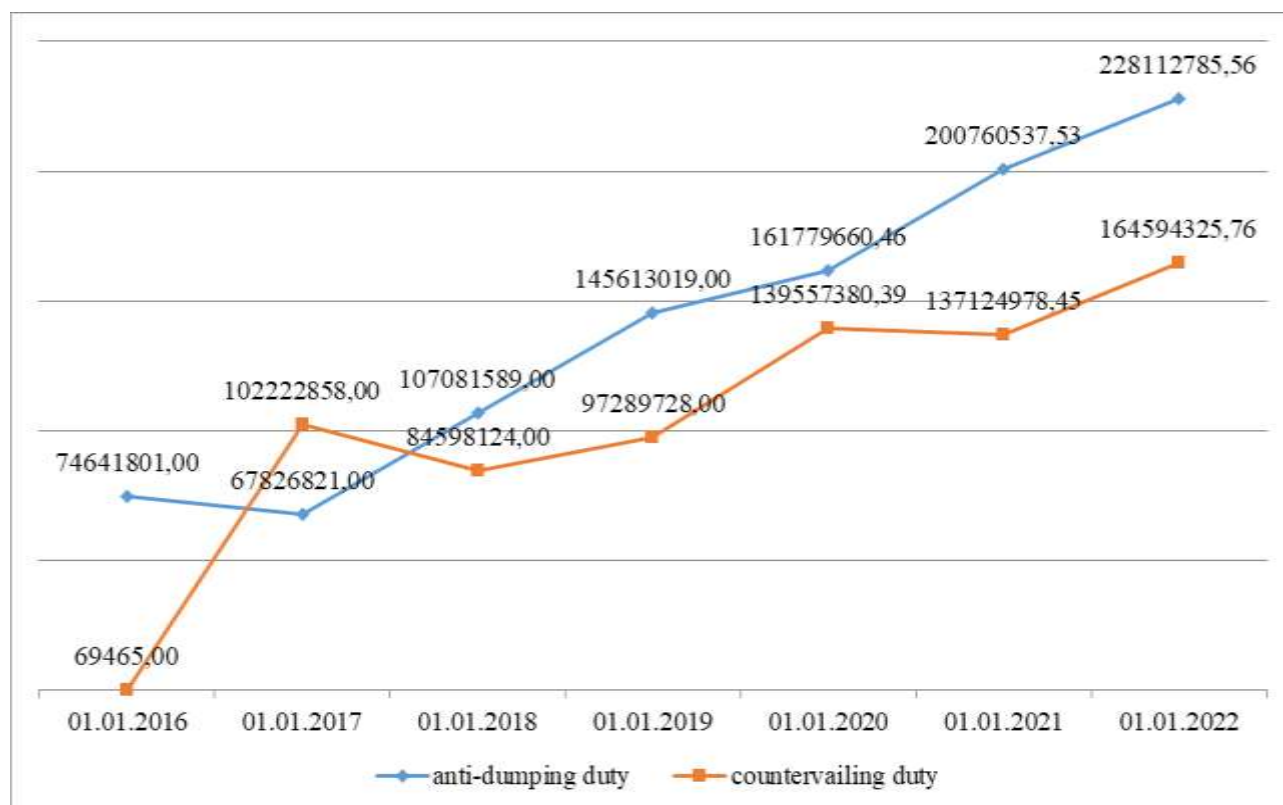

Figure 4. The forecast of revenues of antidumping and countervailing types of duties to the budget in 2019-2022, millions UAH

Source: [12]

Consequently, we can conclude that special types of custom duties are not of great fiscal importance for the country's budget. They make up a rather small share in tax revenues. This is due to the fact that special types of custom duties are protective and not fiscal. Their introduction leads to a sudden decrease in import of a specific product originating from a particular country and, accordingly, to a decrease in the state budget's revenues. However, their application justifies itself from the point of view of protecting the national manufacturer, saving working places. Losses of budget revenues from non-obtaining of import duties are compensated by tax revenues that will be paid by domestic enterprises for the protection of which particular types of duties were implemented.

Antidumping, countervailing and special types of custom duties can be defined as additional import duties that are paid independently to other taxes, including customs duties and customs tariffs. The consequences of these protective measures can be compared with the implications of introducing a tariff for import, that is, they increase the price competitiveness of domestic producers in the internal market, contributes the increase of payments to the budget (though not always), but increase the cost of import for the domestic consumers [13].

The country applies special types of custom duties for the import of goods which leads to an increase in the price of the imported products. Thus, the internal price increases and the world price remains at the previous level. As a result, in the country:

- the total volume of demand shortens. This happens at the expense of consumers who will not be able to buy the given product at a higher price;
- the volume of import decreases. This happens as a result of increased domestic production and demand reduction;
- the domestic production of goods increases since at a higher price, national producers of goods, which compete with the imported goods) will be able to place more products on the market [14, p. 84];
- countries economic expenses increase. They arise due to the need for internal production under protection of the tariff of an additional quantity of goods at higher expenses. The greater the protection of the domestic market through protection measures, the greater the amount of resources, not specifically intended to the release of this product, it is necessary to use for its production [15]. The country could suffer from losses if it purchased goods at a lower price from a foreign seller. In the domestic market there is a replacement of effective, in terms of costs, foreign goods to, less effective in the production, domestic goods.

Conclusions from the conducted research. By now, there is no perfect mechanism for the application of special types of custom duties. In particular, there is a lack of necessary information and analytical basis for conducting antidumping, countervailing and special investigations and, upon their completion, the application of appropriate special types of custom duties and other deterrent measures to protect the interests of domestic commodity producers and national branches of industry at all possible levels of trade activity realization.

To solve existing problems in the mechanism of application of special types of custom duties Ukraine needs:

- to make changes in the existing legislation in accordance with the WCO criteria and requirements, in particular regarding the system of conducting commercial investigations, the clear distribution of powers between the competent bodies of the WCO etc.;
- to study actively the practice of applying protective measures on the example of WTO member countries and apply gained experience in Ukraine;
- to improve the conditions of access for domestic commodity producers to modern informational resources devoted to the practice of trade defense;
- to improve the procedures for disclosing non-confidential information on trade defense instruments in accordance with existing information systems operating the EU and the member states of the Community, USA, Canada and other important external trade partners of Ukraine.

Thus, antidumping, countervailing and special types of custom duties can be defined as additional import duties that are paid independently to other taxes, including customs duties and customs tariffs. The consequences of these protective measures can be compared with the implications of introducing a tariff for import, that is, they increase the price of imported goods, which in its turn increases the price competitiveness of domestic producers in the internal market, contributes the increase of payments to the budget, but increase the cost of import for the domestic consumers.

Бібліографічний список

1. Осика С.Г., Пятницький В.Т., Осика А.С. Генеральна угода з тарифів і торгівлі як основа універсального міжнародно-правового регулювання світової торгівлі. Київ: УАЗТ, 2009. 201 с.
2. Митна справа: підруч. / А.І. Крисоватий, С.Д. Герчаківський, О.Б. Дем'янюк та ін.; за ред. А.І. Крисоватого. Тернопіль : ВПЦ «Екон. думка ТНЕУ», 2014. 540 с.
3. Гужва І. Можливості неопротекціонізму. URL: https://dt.ua/foreign_economics/mozhливosti-neoprotekcionizmu-292197_.html (дата звернення: 28.08.2019).
4. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України від 22 грудня 1998 року № 330-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/330-14> (дата звернення: 28.08.2019).
5. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон України від 22 грудня 1998 року № 331-XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/331-14> (дата звернення: 28.08.2019).
6. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну: Закон України від 22 грудня 1998 року № 332-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/332-14> (дата звернення: 28.08.2019).
7. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 28.08.2019).
8. Бидик А.Г. Особливі види мита як інструмент державної неопротекціоністської політики. *Глобальні та національні проблеми економіки*: електронне наукове фахове видання. 2017. Випуск 18. С. 73-78. URL: <http://global-national.in.ua/archive/18-2017/16.pdf> (дата звернення: 29.08.2019).

9. Економічна енциклопедія: У трьох томах / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий центр "Академія", 2000. Т. 1. 864 с.
10. Феделеш Е. Антидемпінгове мито як засіб тарифного регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 77-81.
11. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 30.08.2019).
12. Функція «ПРЕДСКАЗ» в MS Excel. URL: <http://support.office.com> (дата звернення: 30.08.2019).
13. UK Tax repayments to charities on donations. Government departments. URL: <https://www.gov.uk/government/statistics/repayments-of-tax-and-payments-of-tax-credits-to-charities> (дата звернення: 30.08.2019).
14. Зовнішньоекономічна діяльність: підприємство-регіон: монографія / Ю.Г. Козак, Н.В. Припула, О.А. Єрмакова та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 240 с.
15. Stiglitz J. *Globalization and Its Discontents* New York. New York: W.W. Norton & Company, 2012. 304 p.

References

1. Osyka, S.H., Piatnytskyi, V.T. and Osyka, A.S. (2009), *Heneralna uhoda z taryfiv i torhivli yak osnova universalnogo mizhnarodno-pravovoho rehulivannia svitovoi torhivli* [General agreement on tariffs and trade as the basis of universal international legal regulation of world trade], UAZT, Kyiv, Ukraine, 201 p.
2. Krysovatiy, A.I., Herchakivskiy, S.D., Demianiuk, O.B. et al. (2014), *Mytna sprava* [Customs business], textbook, VPTs "Ekon. dumka TNEU", Ternopil, Ukraine, 540 p.
3. Huzhva, I. "Opportunities of non-protectionism", available at: https://dt.ua/foreign_economics/mozhливosti-neoprotekcionizmu-292197_.html (access date August 28, 2019).
4. Verkhovna Rada Ukraine (1998), *Pro zakhyst natsionalnogo tovarovyrobnyka vid dempinhovoho importu* [On Protection of national commodity producer from dumping import], Zakon Ukrainy dated 22.01.1998 no. 330-XIV, available at: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/330-14> (access date August 28, 2019).
5. Verkhovna Rada Ukraine (1998), *Pro zakhyst natsionalnogo tovarovyrobnyka vid subsydovanoho importu* [On Protection of national commodity producer from subsidized import], Zakon Ukrainy dated 22.01.1998 no. 331-XIV, available at: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/331-14> (access date August 28, 2019).
6. Verkhovna Rada Ukraine (1998), *Pro zastosuvannia spetsialnykh zakhodiv shchodo importu v Ukrainu* [On Application of the Special Measures towards Import into Ukraine], Zakon Ukrainy 22.08.1998 no. 332-XIV, available at: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/332-14> (access date August 28, 2019).
7. Verkhovna Rada Ukraine (2012), *Mytnyi Kodeks Ukrainy* [Customs Code of Ukraine], Zakon Ukrainy dated 13.03.2012 no. 4495-VI, available at: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (access date August 28, 2019).
8. Bydyk, A.H. (2017), "Special types of duties as an instrument of the state non-protectionism policy", *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky: elektronne naukove fakhove vydannia*, Issue 18, pp. 73-78, available at: <http://global-national.in.ua/archive/18-2017/16.pdf> (access date August 29, 2019).
9. Mochernyi, S.V. (Ed.) et al. (2000), *Ekonomichna entsyklopediia: u trokh tomakh* [Economic Encyclopedia in three volumes], Vydavnychiy tsentr "Akademiia", Kyiv, Ukraine, Vol. 1, 864 p.
10. Fedelesh, E. (2016), "Antidumping duty as a means of tariff regulation", *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 3, pp. 77-81.
11. *Ofitsiyniy veb-sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy* [Official web-site of the State Treasury service of Ukraine], available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (access date August 30, 2019).
12. *Funktsiia "PREDSKAZ" v MS Excel* [Function "FORECAST" in MS Excel], available at: <https://support.office.com/> (access date August 30, 2019).
13. UK Tax repayments to charities on donations. Government departments, available at: <https://www.gov.uk/government/statistics/repayments-of-tax-and-payments-of-tax-credits-to-charities> (access date August 30, 2019).
14. Kozak, Yu.H., Prytula, N.V., Yermakova, O.A. et al. (2016), *Zovnishnoekonomichna diialnist: pidpriemstvo-rehion* [External economic activity: enterprise-region], monograph, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine, 240 p.
15. Stiglitz, J. (2012), *Globalization and Its Discontents*, W.W. Norton & Company, New York, USA, 304 p.

Дмитрів В.І. ФІСКАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ОСОБЛИВИХ ВИДІВ МИТА В УКРАЇНІ

Мета. Систематизація та структуризація теоретичних та організаційних аспектів застосування спеціальних видів митних зборів в Україні в контексті прояву їх фінансової функції.

Методика дослідження. Теоретико-методологічну базу дослідження становлять праці зарубіжних і вітчизняних учених та практиків із питань митної політики і реалізації державної митної справи, а також

законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України. Для досягнення мети дослідження використано системний підхід. Методи теоретичного узагальнення, аналізу й синтезу, наукової абстракції застосовано для з'ясування сутності та ролі особливих видів мита.

Результати. Досліджено функції спеціальних видів митних зборів при формуванні фінансових ресурсів держави. Розкрито теоретичні та організаційні засади адміністрування спеціальних видів митних зборів. Проведено фінансовий аналіз формування бюджетних ресурсів через адміністрування спеціальних видів митних зборів. Зазначено, що спеціальні види митних зборів забезпечують більше протекціонізму в державі, ніж фінансової функції в доходах бюджету країни. Здійснено прогноз доходів бюджету від спеціальних видів митних зборів на найближче майбутнє. Аналіз ефективності використання антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних митних платежів в Україні здійснено на основі аналізу їх фінансового значення для бюджету та впливу спеціальних видів митних зборів на зовнішньоекономічні операції. Визначено основні проблеми, пов'язані із застосуванням спеціальних видів митних зборів, окреслено основні напрями вдосконалення застосування таких митних зборів в Україні.

Наукова новизна. Удосконалено класифікацію факторів і джерел забезпечення фінансового значення особливих видів мита в контексті формування дієвої системи виявлення і прогнозування порушень митного законодавства. На відміну від існуючих, авторський підхід акцентує увагу на підвищенні ефективності контрольних дій митних органів з метою досягнення необхідного рівня митної безпеки України.

Практична значущість. Сформульовані в дослідженні теоретичні узагальнення і практичні рекомендації, спрямовані на підвищення фінансової ролі особливих видів мита в контексті збільшення надходжень до бюджетів країни, можуть використовуватися у практичній діяльності органів державної влади і управління.

Ключові слова: податкова політика, митні платежі, антидемпінгове мито, спеціальне мито, компенсаційне мито, зовнішньоекономічна діяльність.

Dmytriv V.I. FISCAL VALUE OF SPECIAL TYPES OF CUSTOM DUTIES' APPLICATION IN UKRAINE

Purpose. The purpose of the article is to systematize and structuring theoretical and organizational aspects of the application of special types of custom duties in Ukraine in the context of the manifestation of their fiscal function.

Methodology of research. The theoretical and methodological basis of the research is shaped by the works of foreign and domestic scientists and practitioners on customs policy and the implementation of the state customs, legislative and normative acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on State Customs Affairs. A systematic approach was used to achieve the goal of the study. The methods of theoretical generalization, analysis and synthesis, scientific abstraction have been applied to clarify the nature and role of specific types of duties.

Findings. The functions of special types of custom duties in the formation of financial resources of the state are investigated in the article. The theoretical and organizational principles of administration of special types of custom duties are explained. A fiscal analysis of the formation of budget resources through the administration of the special types of custom duties is conducted. It is noted that special types of custom duties provide more protectionism in the state than a fiscal function in the budget revenues of the country. The forecast of the budget revenues from special types of custom duties for the nearest future is accomplished. The effectiveness analysis of the usage of antidumping, countervailing and special custom duties in Ukraine is realized on the basis of analysis of their fiscal importance for the budget and the impact of the special types of custom duties on foreign economic operations. The main problems that are related to the application of special types of custom duties are determined and the main improvement directions of the application of such custom duties in Ukraine are outlined.

Originality. The classification of factors and sources of ensuring the fiscal importance of special types of duties in the context of the formation of an effective system for detecting and forecasting violations of customs legislation has been improved. In contrast to the existing ones, the author's approach focuses on improving the effectiveness of customs control actions in order to achieve the required level of customs security of Ukraine.

Practical value. The theoretical generalizations and practical recommendations formulated in the study, aimed at increasing the fiscal role of specific types of duties in the context of increasing revenues to the national budgets, can be used in the practical activity of public authorities and government.

Key words: tax policy, customs payments, antidumping duty, special duty, countervailing duty, foreign economic activity.

Дмытрив В.И. ФИСКАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ОСОБЫХ ВИДОВ ПОШЛИНЫ В УКРАИНЕ

Цель. Систематизация и структуризация теоретико-организационных аспектов применения особых видов пошлин в Украине в контексте проявления их фискальной функции.

Методика исследования. Теоретико-методологическую базу исследования формируют труды зарубежных и отечественных ученых и практиков по вопросам таможенной политики и реализации государственной таможенного дела, законодательные и нормативные акты Верховной Рады Украины, Президента Украины, Кабинета Министров Украины. Для достижения цели исследования использован системный подход. Методы теоретического обобщения, анализа и синтеза, научной абстракции применен для выяснения сущности и роли особых видов пошлин.

Результаты. Исследованы функции особых видов пошлин в формировании финансовых ресурсов государства. Освещены теоретические и организационные основы администрирования особых видов пошлин. Проведено фискальный анализ формирования бюджетных ресурсов за счет администрирования особых видов пошлин. Отмечено, что особые виды пошлины обеспечивают более протекционизм в государстве, чем фискальную функцию в доходах бюджета страны. Осуществлено прогнозирование бюджетных поступлений от особых видов пошлин на ближайшую перспективу. Анализ эффективности применения антидемпинговых, компенсационных и специальных пошлин в Украине проведен на основе изучения их фискального значения для бюджета и влияния особых видов пошлин на внешнеэкономические операции. Определены основные проблемы,

связанные с применением особых видов пошлин в Украине и обозначены основные направления совершенствования применения таких пошлин в Украине.

Научная новизна. Усовершенствована классификация факторов и источников обеспечения фискального значения особых видов пошлин в контексте формирования действенной системы выявления и прогнозирования нарушений таможенного законодательства. В отличие от существующих, авторский подход акцентирует внимание на повышении эффективности контрольных действий таможенных органов с целью достижения необходимого уровня таможенной безопасности Украины.

Практическая значимость. Сформулированные в исследовании теоретические обобщения и практические рекомендации, направленные на повышение фискальной роли особых видов пошлин в контексте увеличения поступлений в бюджеты страны, могут использоваться в практической деятельности органов государственной власти и управления.

Ключевые слова: налоговая политика, таможенные платежи, антидемпинговая пошлина, специальная пошлина, компенсационная пошлина, внешнеэкономическая деятельность.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.5

JEL Classification: F15

*Яковенко О.В.,
канд. екон. наук, пров. наук. співроб. відділу удосконалення
протидії митним правопорушенням,
Заяц В.В.,
старш. наук. співроб. відділу удосконалення протидії
митним правопорушенням,
Науково-дослідний центр митної справи
Науково-дослідного інституту фіскальної політики
Університету державної фіскальної служби України*

ОСОБЛИВОСТІ МИТНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТОВАРІВ, ЩО ВВОЗЯТЬСЯ В УКРАЇНУ НА УМОВАХ УГОД ПРО ВІЛЬНУ ТОРГІВЛЮ

Постановка проблеми. Підписання дво- та багатосторонніх угод про вільну торгівлю зумовлює активне переміщення товарів через митні кордони держав із застосуванням передбачених домовленостями преференцій. Для митних органів учасниць цих угод поставлено завдання контролю за правомірністю пільгового ввезення чи вивезення товарів, зокрема за правильністю розрахунку та повнотою сплати встановлених законодавством платежів. Ці завдання однакові для митних органів різних держав, лише відмінні правові та організаційні аспекти їх виконання.

Органи доходів і зборів, а незабаром – Державна митна служба України [1], організовують та здійснюють адміністрування міжнародних договорів про вільну торгівлю. Чинні на сьогодні угоди про вільну торгівлю (далі – УВТ) мають суттєві відмінності, що впливають на порядок їх застосування при ввезенні та вивезенні товарів. Головною умовою отримання тарифних преференцій за умовами усіх УВТ є походження товарів із країн-учасниць. У свою чергу, контроль за правильністю визначення країни походження товарів теж належить до завдань органів доходів і зборів (у подальшому Державної митної служби України) [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові публікації, що стосуються митного оформлення товарів, мають переважно юридичну спрямованість, як-от стаття Дмитрик А. Д. [3], у якій дано характеристику митному оформленню як правовому інституту. Водночас, окремі науковці аналізують зміст поняття «зона вільної торгівлі» [4], наслідки та перспективи підписання окремих угод про вільну торгівлю [5].

Однак, серед публікацій, що стосуються теми дослідження, не розглядається питання митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України, на умовах угод про вільну торгівлю, у тому числі в контексті правильності визначення країни походження товарів.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей митного оформлення товарів, що ввозяться в Україну на умовах угод про вільну торгівлю, котрі передбачають отримання тарифних преференцій і ґрунтуються на визначенні та підтвердженні походження товарів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до українського законодавства, для користування та/або розпорядження товарами, що ввозяться на митну територію України відповідно до заявленої мети, необхідно надання відповідного дозволу органом доходів і зборів.

Митне оформлення – це виконання митних формальностей, необхідних для випуску товарів, транспортних засобів комерційного призначення [6]. У свою чергу, митні формальності представляють собою сукупність дій, що підлягають виконанню відповідними особами і органами доходів і зборів з метою дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи.

При здійсненні митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України на умовах угод про вільну торгівлю, посадові особи, що здійснюють оформлення, застосовують вимоги укладених Україною УВТ у частині визначення країни походження товарів та вимог до їх підтвердження.

Укладені УВТ за участі України передбачають отримання пільг щодо сплати митних платежів за дотримання ряду обов'язкових умов. Ці умови відрізняються за кожною із угод, але спільною вимогою є походження товарів, що надаються для митного оформлення із країн-учасниць угоди.

Перелік чинних для України УВТ із зазначенням нормативних документів, що регулюють визначення країни походження товарів за цими угодами, систематизовано у табл. 1.

Таблиця 1

Перелік угод про вільну торгівлю та відповідних документів, що регламентують визначення походження товарів

Країна (країни), з якими укладена угода	Назва угоди	Документ, що регулює визначення походження товарів
Узбекистан	Угода між Урядом України й Урядом Республіки Узбекистан про вільну торгівлю	Правила визначення країни походження, затверджені Рішенням Ради глав Урядів СНД від 24 вересня 1993 року
Туркменістан	Угода між Урядом України та Урядом Туркменістану про вільну торгівлю	Правила визначення країни походження, затверджені Рішенням Ради глав Урядів СНД від 24 вересня 1993 року
Азербайджан	Угода між Урядом України та Урядом Азербайджанської Республіки про вільну торгівлю	Угода про Правила визначення країни походження товарів у СНД від 20 листопада 2009 року
Грузія	Угода між Урядом України та Урядом Республіки Грузія про вільну торгівлю	Рішення Ради глав урядів СНД про Правила визначення країни походження товарів, підписане 30 листопада 2000 року
Македонія	Угода про вільну торгівлю між Республікою Македонія та Україною	Протокол С «Про визначення правил країни походження товарів та методи адміністративного співробітництва»
Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія, Швейцарія	Угода про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ	Протокол про правила визначення походження
Чорногорія	Угода про вільну торгівлю між Урядом України та Урядом Чорногорії	Додаток II «Правила визначення походження та методи адміністративного співробітництва»
СНД Казахстан, Білорусь, Киргизстан, Вірменія, Молдова, Таджикистан, Російська Федерація	Договір про зону вільної торгівлі	Угода про Правила визначення країни походження товарів у СНД від 20 листопада 2009 року
Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія та Північна Ірландія, Греція, Данія, Естонія Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція	Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони	Протокол 1 «Щодо визначення концепції «походження товарів» і методів адміністративного співробітництва»
Канада	Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою	Глава 3 Угоди «Правила та процедури визначення походження»

Джерело: сформовано авторами на основі [7–17]

З огляду на дані табл. 1, зрозуміло, що навіть у межах підписаних Україною багатосторонніх договорів суттєво відрізняється нормативне регулювання визначення та підтвердження товарів. Зокрема, це стосується країн СНД, де для визначення походження товарів із різних держав використовуються різні нормативні документи.

Відповідно до статті 275 Митного кодексу України, у випадках, передбачених законами України (якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України), з метою захисту економічних інтересів України та українських товаровиробників у разі ввезення товарів на митну територію України, незалежно від інших видів мита, можуть застосовуватися особливі види мита: спеціальне, антидемпінгове, компенсаційне та додатковий імпорتنний збір [6].

У разі неможливості достовірно встановити країну походження товарів, щодо яких застосовуються особливі види мита (антидемпінгове, компенсаційне або спеціальне), відповідно до

пункту 3 статті 48 МКУ, такі товари випускаються у вільний обіг на митній території України за умови сплати особливих видів мита [6].

Якщо щодо товарів, які переміщуються через митний кордон України, передбачено заходи нетарифного регулювання, для забезпечення правильності розрахунку митних платежів (здійснення митного оформлення) посадова особа, що здійснює оформлення, має звернутись безпосередньо до рішень Міжвідомчої комісії з питань міжнародної торгівлі діючих на дату подання митної декларації. Так, станом на серпень 2019 року Україною застосовуються особливі види мита щодо товарів, що походять із країн, з якими укладено угоди про вільну торгівлю (табл. 2).

Таблиця 2

Чинні антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи щодо імпорту товарів в Україну із країн з підписаними УВТ

№	Назва товару	Дата початку дії заходів / дата завершення	Діючі заходи
АНТИДЕМПІНГОВІ ЗАХОДИ			
Республіка Білорусь			
1	Сіль кухонна виварна ґатунку екстра 2501 00 91 00	03.2019 / 03.2024	Остаточне антидемпінгове мито у розмірі 11,85%. Прийняті добровільні зобов'язання ВАР "Мозьсьоль"
2	Електричні лампи розжарювання 8539 22 90 10	03.2019 / 03.2024	Остаточне антидемпінгове мито у розмірі 17,73%
3	Цемент 2523 10 00 00, 2523 29 00 00	06.2019 / 06.2024	Остаточне антидемпінгове мито у розмірі – 114,95% (Російська Федерація), 57,03% (Республіка Білорусь), 94,46% (Республіка Молдова)
Республіка Польща			
4	Гумові пробки медичного призначення 4016 99 97 90	05.2019 / 05.2024	Остаточне антидемпінгове мито у розмірі 40,65%
Республіка Молдова			
5	Цемент 2523 10 00 00, 2523 29 00 00	06.2019 / 06.2024	Остаточне антидемпінгове мито у розмірі – 114,95% (Російська Федерація), 57,03% (Республіка Білорусь), 94,46% (Республіка Молдова)
Киргизька Республіка			
6	Лампи розжарювання загального призначення 8539 22 90 10	08.2015 / 08.2020	Остаточне антидемпінгове мито у розмірі 25,73%
СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ			
Незалежно від країни походження та експорту			
7	Гнучкі пористі плити, блоки та листи з пінополіуретанів 3921 13 10 19	07.2016 / 06.2022 (в 2019 р. термін дії заходів продовжено на 3 роки)	Спеціальне мито терміном на три роки в розмірі: 1 рік – 11,22%; 2 рік – 10,66%; 3 рік – 10,13%
8	Кислота сірчана та олеум 2807 0000 00	09.2018/08.2021	Квоти щодо імпорту в Україну товару терміном на три роки: 1 рік (01.09.2018 – 31.08.2019): для Республіки Білорусь – 30 769 т, для Російської Федерації – 8 631 т, інших країн – 4 316 т; 2 рік (01.09.2019 – 31.08.2020): для Республіки Білорусь – 32 307 т, для Російської Федерації – 9 063 т, інших країн – 4 531 т; 3 рік (01.09.2020 – 31.08.2021): для Республіки Білорусь – 33 923 т, для Російської Федерації – 9 516 т, інших країн – 4 758 т.

Джерело: сформовано авторами на основі [18]

До переліку не включено товари із РФ, оскільки на даний момент не функціонує зона вільної торгівлі з Україною [19].

Посадова особа органів доходів і зборів при здійсненні митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України на умовах УВТ, має виконати певні завдання:

1. При отриманні документів, що подаються для декларування товарів, переконатись у дотриманні ряду обов'язкових технічних вимог.

Так, без здійснення верифікації (перевірки достовірності) для цілей застосування преференцій вважаються непридатними документи про походження товарів з технічних причин:

– бланк наданого сертифікату з перевезення EUR 1 не відповідає зразку бланку, як виняток графа 11 сертифікату може бути розділена на дві частини для проставлення печатки митного органу ЄС;

– не заповнено одну або декілька обов'язкових граф сертифікату перевезення EUR 1;

– відсутній відбиток печатки митниці країни ЄС або проставлений відбиток печатки посадової особи митниці країни ЄС відсутній у зразках відбитків печаток, доведених до митниць ДФС;

– в графах 2 та 4 сертифіката зазначено відомості про країну (групу країн), яка не є учасником угоди;

– граничний термін дії сертифіката/декларації походження закінчився, за винятком випадків, наведених у пункті 3 статті 23 Доповнення І;

– декларація про походження не підписана експортером, крім декларацій, складених уповноваженими експортерами;

– структура номера авторизації уповноваженого експортера не відповідає структурі номера, доведеного до митниць ДФС;

– сертифікат/декларацію про походження видано/складено експортером, який експортував товари, походження яких не підтверджено митними органами країн ЄС, і в подальшому експортує такі товари.

При митному оформленні товарів із застосуванням преференцій може виникнути необхідність перевірки підтвердження походження у разі наявності обґрунтованих сумнівів щодо достовірності документів про походження товарів. До таких випадків належить:

– у графі 11 сертифіката перевезення EUR 1 відсутній підпис або дата видачі (якщо дата не міститься у відбитку печатки митниці країни ЄС, який доведено до митниць ДФС зразком відбитку печатки);

– маркування на продукції/пакувальній тарі або на інших товаросупровідних документах свідчить про інше походження товару, ніж зазначено у документі про походження товару;

– дата декларування експортером відомостей про країну походження товару в графі 12 сертифіката пізніше дати видачі сертифіката, зазначеного у графі 11 цього сертифіката;

– до сертифіката внесені виправлення/дописування, які не засвідчені відбитком печатки митниці країни ЄС;

– сертифікат/декларацію про походження видано/складено експортером, який експортував товари, походження яких не підтверджено митними органами країн ЄС.

2. Перевірити наявність обмежень щодо застосування преференцій за умовами угод про вільну торгівлю товару, описаного в графі 31 митної декларації та класифікованого згідно з УКТ ЗЕД у графі 33.

УВТ за участі України містять вилучення, тобто окремі коди товарів не підпадають під дію угод про вільну торгівлю.

Крім того, на товар, що ввозиться на територію України, може бути встановлено особливі види мита за рішенням Міжвідомчої комісії з питань міжнародної торгівлі, діючі на дату подання митної декларації.

3. На основі інформації щодо країни походження товарів та інформації про код товару перевірити дотримання особливих вимог надання преференцій за умовами угод про вільну торгівлю.

4. Відповідно до вимог УВТ перевірити документи про походження товарів, що подаються.

Усі документи про походження повинні відповідати зразкам, вказаним в УВТ та доведеним до митниць ДФС.

Крім того, обов'язкової перевірки потребує дата видачі документів про походження, адже для кожного виду в УВТ встановлено обмежений термін дії.

5. В окремих випадках, потребує перевірки походження товарів, якщо у графі 34 «Код країни походження» вказано інтеграційне об'єднання, до учасника якого встановлено особливі види мита.

Так, у графі 34 «Код країни походження» у лівому підрозділі "а" зазначається код країни походження товарів, які належать до Європейського Співтовариства або якщо документи не вказують на конкретну країну походження товару, а містять інформацію про походження товару з країн Європейського Співтовариства, то в графі зазначається "EU".

Однак, якщо щодо товару, походженням з однієї із країн Європейського співтовариства, описаного в графі 31 митної декларації, класифікованого згідно з УКТ ЗЕД у графі 33 митної

декларації, передбачено заходи нетарифного регулювання, то обов'язковим є визначення конкретної країни походження товару.

6. На основі попередньо вказаної інформації потрібно перевірити правильність обрахунку платежів, наведених у графі 47 «Нарахування платежів» митної декларації. Зокрема, якщо у графі 33 вказано товар, на який відповідно до рішень Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі щодо застосування заходів регулювання зовнішньоекономічної діяльності встановлено особливі види мита, то у графі 47 має бути:

– код платежу «023» при встановленні антидемпінгового мита на товари, що ввозяться на територію України суб'єктами господарювання;

– код платежу «024» при встановленні спеціального мита на товари, що ввозяться на територію України суб'єктами господарювання;

– код платежу «025» при встановленні компенсаційного мита на товари, що ввозяться на територію України суб'єктами господарювання.

7. Крім того, посадова особа митниці ДФС, після закінчення митного оформлення товарів, що переміщуються на умовах УВТ, зобов'язана зробити відповідні дії, що засвідчують здійснення усіх необхідних і рекомендованих заходів контролю відповідно до АСАУР.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, дії посадових осіб органів доходів і зборів щодо товарів, які ввозяться на митну територію України за умовами УВТ, регулюються вітчизняним законодавством та безпосередньо міжнародними договорами. Порядок здійснення митного оформлення визначаються відповідними нормативними актами, водночас правила визначення та підтвердження країни походження товарів встановлюється у двосторонньому порядку. Тому для працівників митниці ДФС важливо перевірити дотримання технічних вимог у наданих документах, відповідність виконання правил визначення країни походження товарів, наявність обмежень щодо ввезення товару та правильність обрахунку митних платежів.

Бібліографічний список

1. Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України: Постанова Кабінету міністрів України від 18.12.2018 № 1200. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/nras/pro-utvorenniya-derzhavnoyi-podatkovoyi-sluzhbi-ukrayini-ta-derzhavnoyi-mitnoyi-sluzhbi-ukrayini> (дата звернення: 02.09.2019).
2. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінету міністрів України від 06.03.2019 № 227 / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF> (дата звернення: 03.09.2019).
3. Дмитрик А.Б. Окремі питання удосконалення інституту митного оформлення. URL: http://rap.in.ua/1_2016/55.pdf (дата звернення: 02.09.2019).
4. Кочергіна О.Ю. Сучасний зміст зони вільної торгівлі як невід'ємної категорії інтеграційного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 1. С. 54-58.
5. Балежентіс А., Яценко О. Асиметрії торговельної інтеграції України та ЄС. URL: http://iepjournal.com/journals/28/2018_2_Basenentius_Yatsenko.pdf (дата звернення: 02.09.2019).
6. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 16.08.2019).
7. Угода між Урядом України й Урядом Республіки Узбекистан про вільну торгівлю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/860_003 (дата звернення: 03.09.2019).
8. Угода між Урядом України та Урядом Туркменістану про вільну торгівлю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/795_523 (дата звернення: 03.09.2019).
9. Угода між Урядом України та Урядом Азербайджанської Республіки про вільну торгівлю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/031_518 (дата звернення: 03.09.2019).
10. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Грузія про вільну торгівлю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/268_600 (дата звернення: 03.09.2019).
11. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Таджикистан про вільну торгівлю. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/762_008 (дата звернення: 03.09.2019).
12. Угода про вільну торгівлю між Республікою Македонія та Україною. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807_200 (дата звернення: 03.09.2019).
13. Угода про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/998_456 (дата звернення: 03.09.2019).
14. Угода про вільну торгівлю між Урядом України та Урядом Чорногорії. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892_008 (дата звернення: 03.09.2019).
15. Договір про зону вільної торгівлі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_n25 (дата звернення: 03.09.2019).

16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 03.09.2019).

17. Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/124_052-16 (дата звернення: 03.09.2019).

18. Обмежувальні заходи щодо імпорту товарів в Україну (антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи) / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2d92511f-c6fa-468a-97f3-bc353742db15&title=ZakhistInteresivNatsionalnikhTovarovirobnikivNaVnutrishnomuRinku> (дата звернення: 02.09.2019).

19. Про ставки ввізного мита стосовно товарів, що походять з Російської Федерації: Постанова Кабінету міністрів України від 30.12.2015 № 1146 / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2015-%D0%BF> (дата звернення: 02.09.2019).

References

1. Kabinet Ministriv Ukrainy (2018), *Pro utvorennia Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy ta Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy* [About the formation of the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine], Postanova KМУ dated 18.12.2018 no 1200, available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-utvorennia-derzhavnoi-podatkovoi-sluzhbi-ukrayini-ta-derzhavnoi-mitnoi-sluzhbi-ukrayini> (access date September 02, 2019).

2. Kabinet Ministriv Ukrainy (2019), *Pro zatverdzhennia polozhen pro Derzhavnu podatkovu sluzhbu Ukrainy ta Derzhavnu mytnu sluzhbu Ukrainy* [About approval of the provisions on the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine], Postanova KМУ dated 06.03.2019 no 227, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF> (access date September 03, 2019).

3. Dmytryk, A.B. "Some issues of improvement of the customs clearance institute", available at: http://pap.in.ua/1_2016/55.pdf (access date September 02, 2019).

4. Kocherhina, O.Yu. "Contemporary content of the FTA as an integral category of integration development", *Investysii: praktyka ta dosvid*, no. 1 (27), pp. 54-58.

5. Balezhenitis, A. and Yatsenko, O. "Asymmetries of Trade Integration of Ukraine and the EU", available at: http://iejournal.com/journals/28/2018_2/Basementius_Yatsenko.pdf (access date September 02, 2019).

6. Verhovna Rada Ukrainy (2012), *Mytnyi kodeks Ukrainy* [Customs Code of Ukraine], Zakon Ukrainy dated 13.03.2012 no. 4495-VI, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (access date September 03, 2019).

7. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy y Uriadom Respubliki Uzbekystan pro vilnu torhivliu* [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Uzbekistan about free trade], available at: https://zakon.rada.gov.ua/go/860_003 (access date September 03, 2019).

8. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Turkmenistanu pro vilnu torhivliu* [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of Turkmenistan about free trade], available at: https://zakon.rada.gov.ua/go/795_523 (access date September 03, 2019).

9. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Azerbaidzhanskoi Respubliki pro vilnu torhivliu* [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Azerbaijan about free trade], available at: https://zakon.rada.gov.ua/go/031_518 (access date September 03, 2019).

10. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Respubliki Hruzii pro vilnu torhivliu* [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Georgia about free trade], available at: https://zakon.rada.gov.ua/go/268_600 (access date September 03, 2019).

11. *Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy i Uriadom Respubliki Tadzhikystan pro vilnu torhivliu* [Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Tadzhikystan about free trade], available at: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/762_008 (access date September 03, 2019).

12. *Uhoda pro vilnu torhivliu mizh Respublikoiu Makedoniia ta Ukrainoiu* [Free Trade Agreement between the Republic of Macedonia and Ukraine], available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/807_200 (access date September 03, 2019).

13. *Uhoda pro vilnu torhivliu mizh Ukrainoiu ta derzhavamy YeAVT* [Free Trade Agreement between Ukraine and the states of EFTA], available at: http://zakon.rada.gov.ua/go/998_456 (access date September 03, 2019).

14. *Uhoda pro vilnu torhivliu mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Chornohorii* [Free Trade Agreement between the Government of Ukraine and the Government of Montenegro], available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892_008 (access date September 03, 2019).

15. *Dohovir pro zonu vilnoi torhivli* [Free Trade Area Agreement], available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_n25 (access date September 03, 2019).

16. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony* [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand], available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (access date September 03, 2019).

17. *Uhoda pro vilnu torhivliu mizh Ukrainoiu ta Kanadoiu* [Free Trade Agreement between Ukraine and Canada], available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/124_052-16 (access date September 03, 2019).

18. *Obmezhuvalni zakhody shchodo importu tovariv v Ukrainu (antydempinhovi, kompensatsiini ta spetsialni zakhody)* [Restrictive measures on imports of goods into Ukraine (anti-dumping, countervailing and special measures)], available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2d92511f-c6fa-468a-97f3-bc353742db15&title=ZakhistInteresivNatsionalnikhTovarovirobnikivNaVnutrishnomuRinku> (access date September 02, 2019).

19. Kabinet Ministriv Ukrainy (2015), *Pro stavky vviznoho myta stosovno tovariv, shcho pokhodiat z Rosiiskoi Federatsii* [About the import duties on goods originating in the Russian Federation], Postanova KMU dated 30.12.2015 no. 1146, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2015-%D0%BF> (access date September 02, 2019).

Яковенко О.В., Заяц В.В. ОСОБЛИВОСТІ МИТНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТОВАРІВ, ЩО ВВОЗЯТЬСЯ В УКРАЇНУ НА УМОВАХ УГОД ПРО ВІЛЬНУ ТОРГІВЛЮ

Мета. З'ясування особливостей митного оформлення товарів, які ввозяться на умовах угод про вільну торгівлю, котрі передбачають отримання тарифних преференцій і ґрунтуються на визначенні та підтвердженні походження товарів.

Методика дослідження. В процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові і спеціальні методи, зокрема: аналізу та синтезу – для визначення особливостей митного оформлення товарів за умовами угод про вільну торгівлю; індукції та дедукції – для виявлення проблемних питань митного оформлення товарів за умовами угод про вільну торгівлю; системного аналізу – для формування завдань посадових осіб митниць ДФС, що здійснюють митне оформлення товарів на умовах угод про вільну торгівлю.

Результати. На основі аналізу чинних для України угод про вільну торгівлю систематизовано перелік угод та нормативних документів, що визначають країну походження товарів за ними. Встановлено необхідність врахування посадовою особою митниці ДФС рішень щодо застосування особливих видів мита до товарів, що ввозяться із країн-учасниць угод про вільну торгівлю. Виокремлено діючі на сьогодні антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи щодо імпорту товарів із країн-учасниць угод про вільну торгівлю з Україною. Сформовано перелік завдань для посадових осіб митниць ДФС, що здійснюють митне оформлення товарів, які ввозяться в Україну на підставі угод про вільну торгівлю.

Наукова новизна. Вперше здійснено аналіз вимог до митного оформлення товарів, що ввозяться в Україну на умовах угод про вільну торгівлю, що дало змогу встановити особливості цього процесу та виділити завдання посадових осіб митниць ДФС для забезпечення митного контролю у частині правильності визначення країни походження товарів та повнотою сплати митних платежів.

Практична значущість. Отримані результати можуть бути використані для удосконалення роботи митниць ДФС, при розробці розпорядчих документів, що визначають порядок митного оформлення товарів на умовах угод про вільну торгівлю, а також для розробки методичних рекомендацій щодо контролю за правильністю визначення країни походження товарів при митному оформленні товарів, що ввозяться в Україну.

Ключові слова: митне оформлення, зона вільної торгівлі, особливі види мита, країна походження, преференція, угода про вільну торгівлю, походження товарів.

Yakovenko O.V., Zaiats V.V. FEATURES OF CUSTOMS CLEARANCE OF GOODS INTRODUCED TO UKRAINE UNDER FREE TRADE AGREEMENTS

Purpose. The aim of the article is determination of customs clearance of goods imported under free trade agreements, which provide for tariff preferences and are based on determining and confirming the origin of goods.

Methodology of research. General and special methods are applied in the course of the research, in particular: analysis and synthesis — to determine the features of customs clearance of goods under the terms of free trade agreements; inductions and deductions – to identify problematic issues of customs clearance of goods under the terms of free trade agreements; system analysis – for the formation of tasks of officials of the Customs of the State Customs Service, which carry out customs clearance of goods under the terms of free trade agreements.

Findings. The list of agreements and normative documents defining the country of origin of the goods is systematized on the basis of the analysis of free trade agreements in force in Ukraine. The necessity of taking into account the customs officer of the State Customs Service of the decision on application of special types of duties to goods imported from the countries-participants of free trade agreements is established. The current anti-dumping, countervailing and special measures on import of goods from the countries-members of free trade agreements with Ukraine are separated. The list of tasks for the customs officers of the State Customs Service for the customs clearance of goods imported into Ukraine on the basis of free trade agreements has been formed.

Originality. For the first time, the requirements for customs clearance of goods imported into Ukraine under free trade agreements were analyzed, which made it possible to establish the peculiarities of this process and to identify the tasks of customs officers of the State Customs Service to ensure customs control in terms of correct determination of the country of origin of goods and the completeness of payment of customs

Key words: customs clearance, free trade area, special duties, country of origin, preference, free trade agreement, origin of goods.

Яковенко О.В., Заяц В.В. ОСОБЕННОСТИ ТАМОЖЕННОГО ОФОРМЛЕНИЯ ТОВАРОВ, ВВОЗИМЫХ В УКРАИНУ НА УСЛОВИЯХ СОГЛАШЕНИЙ О СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛЕ

Цель. Выяснение особенностей таможенного оформления товаров, ввозимых на условиях соглашений о свободной торговле, которые предполагают получение тарифных преференций и основываются на определении и подтверждении происхождения товаров.

Методика исследования. В процессе исследования применялись общенаучные и специальные методы, в частности: анализа и синтеза – для определения особенностей таможенного оформления товаров по условиям соглашений о свободной торговле; индукции и дедукции – для выявления проблемных вопросов таможенного оформления товаров по условиям соглашений о свободной торговле; системного анализа – для формирования задач должностных лиц таможен ГФС, осуществляющих таможенное оформление товаров на условиях соглашений о свободной торговле.

Результаты. На основе анализа действующих для Украины соглашений о свободной торговле систематизирован перечень соглашений и нормативных документов, определяющих страну происхождения товаров. Установлена необходимость учета должностными лицами таможни ГФС решений по применению особых видов пошлин к товарам, которые ввозятся из стран-участниц соглашений о свободной торговле. Выделены действующие сегодня антидемпинговые, компенсационные и специальные меры в отношении импорта товаров из стран-участниц соглашений о свободной торговле с Украиной. Сформирован перечень задач для должностных лиц таможен ГФС, осуществляющих таможенное оформление товаров, ввозимых в Украину на основании соглашений о свободной торговле.

Научная новизна. Впервые осуществлен анализ требований к таможенного оформления товаров, ввозимых в Украину на условиях соглашений о свободной торговле, что позволило установить особенности этого процесса и выделить задачи должностных лиц таможен ГФС для обеспечения таможенного контроля в части правильности определения страны происхождения товаров и полноты уплаты таможенных платежей.

Практическая значимость. Полученные результаты могут быть использованы для совершенствования работы таможен ГФС, при разработке распорядительных документов, определяющих порядок таможенного оформления товаров на условиях соглашений о свободной торговле, а также для разработки методических рекомендаций по контролю за правильностью определения страны происхождения товаров при таможенном оформлении товаров, ввозимых в Украину.

Ключевые слова: таможенное оформление, зона свободной торговли, особые виды пошлины, страна происхождения, преференция, соглашение о свободной торговле, происхождения товаров.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 338.24.556

JEL Classification: Q20, M19

*Божанова В.Ю.,
д-р екон. наук, проф., проф. кафедри
менеджменту, управління проектами і логістики,
Кононова О.Є.,
канд. екон. наук, доц., доц. кафедри
фінансів, обліку та маркетингу,
Шпатакова О.Л.,
аспірант кафедри фінансів, обліку та маркетингу,
ДВНЗ “Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури”*

СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. Показники, які ідентифікують стан стратегічного управління екологізацією підприємств будівельної галузі, визначаються з огляду на обраний (задекларований) вид екологічної стратегії, якщо така визначена, або, у разі відсутності такої стратегії – зважаючи на дотримання будівельною компанією гранично допустимої концентрації викидів в навколишнє природне середовище під час господарської діяльності, в розрізі створення екологічно орієнтованих інновацій тощо. В сфері будівництва великі та середні підприємства, яким, зазвичай, у регіональному вимірі України, належить близько 50% ринку, мають власні екологічні стратегії; малі підприємства галузі, переважно, керуються лише вимогами до нормативного регулювання щодо забезпечення гранично допустимої концентрації викидів. Хоча деякі з них також визначають та реалізують стратегічні аспекти екологізації.

На сьогоднішній день існує потреба достовірної та вичерпної кількісної оцінки екологізації суб'єктів галузі, зокрема встановлення універсальних показників, які б характеризували стан зазначеної проблеми. З огляду на вказане, дослідження проблеми методичного забезпечення системи оціночних показників стратегічного управління екологізацією підприємств будівельної галузі є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення методик оцінки, формування системи відповідних показників аналізу вивчали Н. Караєва [6, с. 58-60], В. Вахлакова [1], Т. Кузнєцова, Л. Сіпайло [9], К. Зубко [4; 5], Н. Гончаренко [2], Т. Харченко [17], Т. Кірсанова [7], Г. Маховикова [10], А. Кудakov [8], О. Сизоненко [16], Л. Мельник [11], В. Хобта, О. Руднева [14; 18] тощо. Незважаючи на існування наукових досліджень за вказаною проблематикою, існує потреба систематизації підходів відповідно до зазначеного напрямку.

Постановка завдання. Метою дослідження є систематизація показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства. Для досягнення вказаної мети було встановлено наступні завдання, зокрема:

- 1) виділення основних наукових підходів стосовно системи показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю підприємств;
- 2) визначення універсального підходу до систематизації показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення системи показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства буде здійснюватись через призму вивчення та систематизації наукових поглядів на зазначене питання, із виділенням власного підходу до певних показників.

* Науковий керівник: Кононова О.Є. – канд. екон. наук, доцент

По-перше, можна виділити науковий підхід, який пов'язаний із створенням системи оціночних показників, сформульованих в рамках інтегрованого підходу до екологізації, що передбачає управління природоохоронними факторами в рамках загальної стратегії, коли враховуються як екологічні параметри виробництва, так і економічні пріоритети розвитку суб'єкта підприємницької діяльності. Слід відмітити, що цей підхід враховує застосування як нормативного, так і інноваційного та змішаного напрямків управління екологізацією, коли паралельно із дотриманням нормативних вимог до гранично допустимої концентрації викидів від виробничої діяльності підприємства створюють інновації в сфері екологізації, поєднують цих два підходи. В рамках цього підходу слід виділити положення наукових праць Н. Караєвої [6, с. 58-60], В. Вахлакової [1], Т. Кузнецової, Л. Сіпайло [9], К. Зубко [4; 5], Н. Гончаренко [2], Т. Харченко [17], Т. Кірсанової [7], О. Рудневої [16], Г. Маховикової [10], А. Кудакіна [8], О. Сизоненко [16], Л. Мельника [11]. Розглянемо найбільш обґрунтовані авторські пропозиції щодо визначення вказаної системи показників.

В контексті першого наукового підходу можна розглянути систему показників оцінки екологічної (природоохоронної) результативності впровадження стратегії (програми економічних рішень) діяльності промислового підприємства, розроблену Н. Караєвою [6, с. 58-60]. А саме, згідно з підходом авторки, такі показники можна категоризувати за двома ключовими групами, серед яких:

1) група індикаторів, що пов'язані із стратегічним управлінням навантаженням на стан навколишнього природного середовища, яке виникає внаслідок функціонування суб'єкта економічної діяльності. Певні з показників цієї групи пов'язані з нормативними, зокрема, тими, що визначають гранично допустиму концентрацію викидів від виробничої діяльності суб'єктів підприємництва певної галузі економіки країни;

2) група індикаторів, що пов'язані із стратегічним управлінням дотриманням гранично допустимої концентрації викидів від виробництва, в тому числі за певними забруднюючими речовинами. Показники даної групи встановлюються залежно від галузевих особливостей функціонування досліджуваного підприємства. Необхідно констатувати, що встановлення показників цієї категорії пов'язане з досліджуванням нами підходом до оцінки стратегічного управління екологізацією в рамках нормативних норм та вимог до певних видів економічної діяльності.

Авторка [6, с. 60] відмічає, що показники, що ідентифікують стратегічне управління скороченням викидів виробництва, можуть співвідноситись з економічною оцінкою витрат на таку оптимізацію в рамках певного досліджуваного періоду, оцінкою економічної ефективності виробничого підприємства внаслідок впровадження задекларованих заходів екологічної стратегії. Виходячи із зазначеного, можемо констатувати, що система показників оцінки стратегічного управління екологізацією, розроблена Н. Караєвою [6, с. 58-60], сформульована в рамках інтегрованого підходу, оскільки здійснюється посилання на врахування як екологічних, так і економічних складових. На наш погляд, незрозумілою є позиція авторки щодо того, який вид характеру екологізації (нормативний, інноваційний, змішаний підхід) пропонується досліджувати із застосуванням положень зазначеного методичного підходу. Безумовно, використовується нормативний підхід, але немає вказівок або заперечень того, що може бути використана така методика до оцінки стратегічного управління екологізацією підприємств, які орієнтовані на впровадження інноваційних або змішаних підходів до управління природоохоронними факторами в процесі виробничої діяльності. Представлена Н. Караєвою система показників є достатньо універсальною, і, на наш погляд, може бути використана для підприємств тих галузей та створення тієї продукції, які не передбачають застосування спеціальних підходів до оцінки через особливо значний рівень впливу на навколишнє середовище.

В рамках першого наукового підходу можна проаналізувати систему показників даного напрямку, визначену в положеннях дослідження В. Вахлакової [1]. Відповідно до методики авторки, система показників ефективності екологізації промислових підприємств представлена наступними категоріями, а саме:

1) показниками, що визначають технологічні процеси виробництва продукції досліджуваних промислових підприємств;

2) показниками економічної ефективності управління екологізацією на промисловому підприємстві, що включають наступні оціночні індикатори, а саме: показник рівня екологічного збитку екологізації (сума відверненого економічного ефекту від впровадження заходів екологізації, що виражається у вартісному вимірі (розраховується через вартісний вимір усуненої екологічної загрози від виробництва, яку вдалось усунути підприємству), та обсягу приросту доходу, отриманого від впровадження вказаного екологічного заходу); рівень відверненого економічного збитку; показник питомої ваги витрат на впровадження екологічної стратегії в загальному складі витрат промислового підприємства.

Дослідження положень методичного підходу В. Вахлакової [1] дозволяє висловити підтримку позицій авторки в контексті поєднання нею в оціночній методиці орієнту на екологічні та економічні інтереси розвитку промислового підприємства. Зокрема, авторка передбачає необхідність оцінки як показників управління природоохоронною діяльністю підприємства, в тому

числі в розрізі дотримання ним відповідних нормативів щодо забезпечення гранично допустимої концентрації викидів за певними забруднюючими речовинами від виробництва, так і економічних показників, отриманих внаслідок управління екологізацією (показники, пов'язані з витратами на впровадження екологічної стратегії, показники ефективності екологізації, виражені у вартісному вимірі). Незважаючи на високу методичну та теоретичну цінність вказаної методики, залишається незрозумілим, чому дослідниця не пропонує оцінку виконання стратегічних орієнтирів екологізації, а визначає лише порядок оцінки ефективності екологізації за фактичними звітними результатами.

В розрізі умов першого наукового підходу можна проаналізувати основні оціночні показники ефективності впровадження екологічної стратегії промислових підприємств, яка є складовою загальної стратегії функціонування суб'єкта господарювання, визначені Т. Кузнєцовою, Л. Сіпайло [9]. В методичному підході зазначених авторів показники екологізації, як і показники інноваційності є структурними елементами впровадження стратегії підприємницької структури. При цьому, ці дві категорії показників автори пропонують оцінювати разом, оскільки в складі показників інноваційності стратегічного управління передбачено індикатори інноваційного розвитку екологізації, які оцінюються через вивчення витрат на здійснення науково-дослідних робіт в природоохоронній сфері досліджуваного суб'єкта промислового виробництва. Аналіз основних умов та положень методики Т. Кузнєцової, Л. Сіпайло [9] дозволив виокремити основний перелік та види показників ефекту стратегічного управління інноваційністю та екологізацією діяльності підприємства. Зокрема, в структурі таких оціночних категорій та видів показників в рамках методичного підходу вказані автори виділяють наступні:

1) інноваційні показники стратегії функціонування промислового підприємства, до яких віднесено: частка інвестиційних коштів інноваційного характеру в загальному складі капіталу підприємства; рівень інноваційності виробництва; рівень та кількість освоєння нових видів технологічного обладнання підприємством; рівень та кількість освоєння нових видів технологій промислового виробництва (в тому числі в розрізі низьковідходних, націлених на енергозбереження та ресурсозбереження в процесі виробничих процесів); рівень реалізації інноваційної продукції в загальному складі реалізованої продукції (в тому числі щодо продукції, яка має екологічні характеристики інноваційного характеру); обсяг капітальних інвестицій на забезпечення природоохоронної діяльності та енергозбереження (в тому числі на проведення науково-дослідних робіт в природоохоронній сфері досліджуваного суб'єкта промислового виробництва);

2) показники екологізації в стратегії функціонування промислового підприємства, до складу яких входять: рівень забрудненості ресурсів природного навколишнього середовища через промислову діяльність досліджуваного підприємства (за відповідними видами природних ресурсів, зокрема, водними, земельними, атмосфери тощо); рівень знешкодження відходів, які входять до категорії I-III класу небезпеки, в загальній структурі відходів промислового виробництва досліджуваного підприємства. Слід відмітити, що в рамках авторського підходу враховано показник оцінки ефективності стратегічного управління відходами, який є інноваційним, тобто авторка враховує можливість використання не тільки нормативного, але і інноваційного та змішаного підходів до управління екологізацією.

Потрібно відмітити, що хоча методика Т. Кузнєцової, Л. Сіпайло [9] і передбачає інтеграцію управління екологізацією в загальну стратегію управління досліджуваним підприємством, оціночні показники економічного спрямування враховують лише обсяг витрат на інвестування природоохоронних заходів та енергозбереження промислового виробництва. При цьому, не враховано оцінку економічного ефекту від запланованих екологічних заходів промислового підприємства, що дозволяє стверджувати про певну декларативність врахування економічних та екологічних інтересів розвитку. Зокрема, не пояснюється можливість забезпечення економічного ефекту від таких заходів. Оскільки немає пояснення економічної ефективності екологічних заходів в загальній стратегії функціонування промислового підприємства, є ризик збитковості діяльності, що неприпустимо для вітчизняних суб'єктів господарювання в сучасних економічних умовах. Слід звернути увагу на той факт, що в рамках вказаної методики також відсутня оцінка дотримання промисловим підприємством норм гранично допустимої концентрації викидів за певними забруднюючими речовинами від виробництва. Хоча автори не вказують на цей напрямок оцінки, він безумовно проводиться всіма підприємствами, які здійснюють такі викиди. Зокрема, підприємства відповідно до вимог законодавства розраховують обсяги екологічних податків, може бути встановлено рівень викидів в рамках лімітів, а може бути перевищення таких граничних норм викидів забруднюючих речовин від виробництва. І, відповідно до умов законодавства [12], за умов існування понадлімітних обсягів викидів в Україні передбачено застосування підвищеної ставки платежів суб'єктів господарювання за створення викидів забруднюючих речовин.

В рамках першого наукового підходу систему показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства сформульовано в дослідженні К. Зубко [5]. Вивчення наукової праці авторки свідчить про використання системного підходу до формулювання показників даної категорії. А саме дослідниця розробила блок-схему системної оцінки ефективності

стратегічного управління еколого-економічною дією основних категорій індикаторів на функціонування підприємства будівельної галузі. Показники екологізації враховуються авторкою на рівні певних оціночних блоків. Серед груп таких категорій індикаторів К. Зубко [5] виокремлюються наступні:

1) блок узагальнюючих показників діяльності досліджуваного підприємства, пов'язаних з оцінкою: за основними параметрами розвитку в динаміці, виявлення змін та їх характеру для розвитку суб'єкта господарювання; за основними показниками ефективності функціонування підприємства. Авторка не вказує, що в рамках зазначеного блоку показників слід оцінювати ті, які пов'язані із впровадженням екологічних заходів або безпосередньо показників впливу господарської діяльності підприємства на екологічний рівень природного навколишнього середовища;

2) блок умов функціонування суб'єкта стратегічного управління (підприємницької структури), що передбачає: показники стану економічних, кліматичних, природних умов. Дослідниця пропонує на цьому етапі оцінити відповідність існуючого стану розвитку цих параметрів раціональним (оптимальним) значенням на рівні будівельної галузі тощо. Окремо авторка вказує на необхідність оцінки рівня інтенсифікації будівельної діяльності досліджуваного суб'єкта підприємництва в рамках певної території розміщення будівництва та господарювання;

3) блок аналізу стану фінансових ресурсів досліджуваного підприємства будівельної галузі. В рамках вказаного оціночного блоку дослідниця пропонує розраховувати та оцінювати наступні показники, а саме: показник обсягу фінансових ресурсів за відповідний період; рівень темпів змін фінансових ресурсів досліджуваного суб'єкта будівельної галузі; індикатор достатності забезпечення фінансовими ресурсами для придбання якісних матеріалів, технологій, обладнання для здійснення будівельної діяльності. Авторка вказує на потребу оцінки еколого-економічного аспекту, пов'язаного із станом фінансових ресурсів, але не зазначає напрямків такого аналізу. На нашу думку, це може бути показник оцінки достатності фінансових ресурсів для забезпечення впровадження заходів екологічного характеру та енергозбереження у будівництві, створенні енергозберігаючих характеристик будівельної продукції;

4) блок аналізу ефективності стратегічного управління основними фондами, який передбачає розрахунок та оцінку традиційних показників використання основних фондів будівельного підприємства. В контексті авторської методики здійснено акцент на необхідності врахування екологічних параметрів в рамках вказаної категорії оціночних показників. Хоча, з огляду на те, що авторка вказує на можливість розрахунку в даній категорії показників раціонального та оптимального використання основних фондів, можемо припустити, що в складі таких індикаторів доцільно використати показники екологічної раціональності стану та використання активів даної групи. Зокрема, можна запропонувати оцінити вплив зростання рівня зношеності на стан дотримання екологічних параметрів виробництва на підприємства, оскільки зростання амортизації погіршує рівень якості будівельної продукції, негативно впливає на процеси будівництва, погіршує енергоефективність процесів виробничої діяльності в рамках функціонування потужностей. Порядок розрахунку показника вказаної групи нами буде представлено в наступному обґрунтуванні авторського підходу до системи показників за даним напрямком. Отже, слід констатувати, що в рамках вказаного блоку оціночних показників в контексті зазначеного напрямку авторка також, як і стосовно попереднього третього блоку, використовує декларативний підхід до обґрунтування порядку розрахунку оціночних показників і унеможливорює розуміння способів здійснення аналізу за даною проблематикою;

5) блок аналізу ефективності стратегічного управління трудовими ресурсами та продуктивністю праці, в складі якого дослідницею передбачено наступні оціночні індикатори, зокрема: показники чисельності трудових ресурсів та її зміни; показники складу персоналу за різними ознаками; показники, які ідентифікують стан та трансформації умов праці кадрів. Як свідчать положення методики, авторка не пропонує враховувати екологічні параметри в рамках даного аналітичного оціночного блоку показників;

6) блок дослідження стратегічного управління будівництвом підприємства. Згідно з умовами методичного підходу К. Зубко, в рамках вказаного блоку слід оцінити рівень виконання стратегічних програм розвитку відповідно до загальних стратегій розвитку та в рамках виконання кожного проекту будівництва окремо. Авторка зазначає, що необхідно оцінювати стан та рівень відхилень щодо виконання стратегічних програм будівельного підприємства, здійснювати оцінку факторів впливу, які забезпечили розходження фактичних звітних та планових показників функціонування суб'єкта підприємництва. За твердженням дослідниці, важливими факторами впливу виступають: фактор рентабельності будівельної діяльності в цілому в рамках певного періоду, пов'язаного з впровадженням стратегії; фактор рентабельності певних проектів будівництва; продуктивність праці по будівельному підприємству; продуктивність праці за відповідними проектними напрямками функціонування досліджуваного суб'єкта. На наш погляд, в рамках вказаного блоку показників потрібно оцінити певні фактори екологізації будівельної діяльності підприємства, зокрема, проаналізувати тенденції впливу оптимізації впровадження екологічних параметрів діяльності на

загальний ефект будівництва в часовому вимірі (зростання обсягів реалізації будівельної продукції, що має енергозберігаючі характеристики, збільшення рентабельності будівництва завдяки впровадженню технології переробки сміття та будівельні матеріали і скороченню витратомісткості тощо). Слід відмітити, що відповідно до умов методики не передбачено оцінку екологічно орієнтованих показників діяльності суб'єкта галузі;

7) блок оцінки стану ефективності стратегічного управління собівартістю будівельної діяльності підприємства галузі, представлений відповідно до методичного обґрунтування наступними показниками: показники стану загальних витрат діяльності, визначених в стратегічному плані (у вартісному та відносному вимірах в динаміці за визначений період аналізу); показники стану витрат за певними об'єктами будівництва (або видами будівельної продукції (послуг) досліджуваного суб'єкта підприємства (у вартісному та відносному вимірах в динаміці за визначений період аналізу); фактори, які обумовлюють відхилення запланованих витрат від фактичних як в цілому по підприємству, так і за кожним видом будівельної продукції (послуг) підприємства; показник економії витрат з відповідною оцінкою факторів впливу на зазначений факт (розраховується як по будівельному підприємству в цілому, так і за всіма видами будівельної продукції (послуг)). Як і стосовно сьомого блоку оціночних показників, щодо восьмого блоку оціночних індикаторів авторкою не передбачається необхідність використання індикаторів, які характеризують собівартість витрат на екологізацію, хоча цей аспект, на наш погляд, є важливим і вирішальним стосовно прийняття рішення відносно фінансування екологічних заходів будівельного підприємства в цілому, за окремими об'єктами, видами будівельної продукції (послуг). Потрібно відзначити, що показник ефективності витрат на екологізацію (рентабельність витрат екологізації) може бути введений в систему показників оцінки, порядок його розрахунку буде розроблено та наведено в обґрунтуванні авторського підходу до системи показників за даним напрямком;

8) блок оцінки ефективності стратегічного управління будівельною діяльністю підприємства галузі, визначений згідно з методичним обґрунтуванням такими показниками: показники ефективності використання всіх ресурсів; фактори відхилень фактичних звітних даних від планових. Дослідниця не вказує на потребу оцінки показників екологічного напрямку в рамках вказаного оціночного блоку;

9) блок оцінки стану прибутку за видами та рівня рентабельності (за видами), пов'язаний із визначенням: стану прибутку за видами, оцінки динаміки та причин зміни показника; рентабельності за видами з визначенням факторів її зміни, факторів недотримання планових значень звітним. Показники вказаного блоку, за твердженням авторки, не потребують оцінки з орієнтуру впливу екологізації на стан ефективності функціонування досліджуваного суб'єкта;

10) блок аналізу фінансового становища досліджуваного будівельного підприємства та блок показників, які визначають стан незавершеного будівництва, розраховуються відповідно до методики авторки із застосуванням вартісних та відносних показників, що традиційно використовуються в аналогічних аналітичних цілях дослідження. Авторка щодо цих блоків показників не вказує потребу оцінки через призму впливу екологізації.

Вивчення основних положень методичного забезпечення системи показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства, визначеної К. Зубко [5], показало ґрунтовність авторського підходу до обґрунтування переліку індикаторів, комплексне врахування всіх сфер стратегічного управління, в рамках яких потрібно оцінювати вплив екологізації на економічний стан, виробничу діяльність суб'єкта галузі. Незважаючи на системність врахування екологічних параметрів розвитку в рамках економічних сфер будівельного підприємства, слід відмітити певний рівень декларативності орієнтуру на екологізацію в межах деяких оціночних блоків індикаторів.

По-друге, існує науковий підхід до створення системи оціночних показників, сформульованих на рівні можливості універсального застосування щодо аналізу впровадження локальних та інтегрованих екологічних стратегій промислових підприємств. А саме, в контексті вказаного підходу слід дослідити перелік показників даної категорії, представлених в науковій праці В. Хобти, О. Рудневої [18]. А саме, авторки відмічають, що це можуть бути наступні оціночні показники:

– показники прямого екологічного впливу, серед яких, зокрема такі:

1) показник викидів в атмосферу за масштабами, рівнем потужності впливу на атмосферу, ймовірністю/частотою виникнення впливу, тривалістю впливу;

2) показник скидів у водні ресурси за масштабами, рівнем потужності впливу на атмосферу, ймовірністю/частотою виникнення впливу, тривалістю впливу;

3) показник скидів у земельні ресурси за масштабами, рівнем потужності впливу на атмосферу, ймовірністю/частотою виникнення впливу, тривалістю впливу;

4) показник ризикованості виникнення екологічного впливу та аварій через дію інцидентів, аварійних ситуацій (оцінюється відповідно до чинного законодавства);

– показники непрямої екологічної дії, в складі яких визначаються, зокрема:

1) екологічні характеристики використання продукції підприємства (позитивний ефект щодо впливу на природокористування, енергоефективність тощо);

2) екологічні характеристики діяльності підприємств-партнерів, які опосередковано, а іноді і напряду впливають на екологізацію підприємства (якщо партнери виробляють екологічні матеріали, сировину, основне підприємство-замовник може використовувати цей факт як імідажний ефект екологізації).

Можна зазначити універсальність представленого переліку оціночних показників, які, на нашу думку, можуть застосовуватись для аналітичних цілей щодо вивчення екологізації підприємств, які не здійснюють в ході господарської діяльності значного впливу на навколишнє природне середовище. Вказані показники можуть бути використані в складі загальної стратегії функціонування підприємства з відповідним визначенням індикаторів, за тими напрямками, яких стосується економічна діяльність.

По-третє, існує підхід, в рамках якого визначається система нормативних показників гранично допустимої концентрації викидів, інших видів екологічного впливу від вироблення будівельної продукції, що визначається у відповідних екологічних стратегіях (як локальних, так і інтегрованих). Такий підхід передбачає врахування положень існуючої законодавчої бази щодо визначення та рівня таких показників. Відповідно до вказаного підходу формуються звіти про оцінки впливу на довкілля підприємств галузі. Цей підхід зустрічається, переважно, в аналітичних роботах та звітах. Вивчення аналітичних та звітних документів [3] дозволило визначити систему нормативних показників гранично допустимої концентрації викидів від вироблення будівельної продукції (будівель), серед яких:

1) показники забруднення земельних ресурсів за відповідними забруднюючими речовинами, об'єктами з відповідним співвіднесенням фактичних звітних даних, отриманих внаслідок стратегічного управління, встановленим параметрам гранично допустимої концентрації викидів від вироблення будівельної продукції;

2) показники забруднення водних ресурсів за відповідними забруднюючими речовинами, об'єктами з відповідним співвіднесенням фактичних звітних даних, отриманих внаслідок стратегічного управління, встановленим параметрам гранично допустимої концентрації викидів від вироблення будівельної продукції;

3) показники шумового та вібраційного впливу з відповідним співвіднесенням фактичних звітних даних, отриманих внаслідок стратегічного управління, встановленим нормативним параметрам від вироблення будівельної продукції.

Слід відмітити, що показники за двома першими показниками оцінюються у вартісному вимірі відповідно до положень Податкового кодексу України [13] через суму екологічного податку. Понаднормові викиди складають економічний збиток будівельного підприємства, який скорочує прибуток, негативно впливає на ефективність господарської діяльності.

Прихильники вказаного третього підходу також в своїх дослідженнях вказують на необхідність впровадження в загальній стратегії підприємства системи нормативних показників. Більшість цих авторів [15] вважають пріоритетним встановлення нормативів екологізації виробництва в рамках загальної стратегії, хоча і не заперечують можливість застосування інноваційного підходу.

Таким чином, на підставі вивчення наукових підходів було створено універсальний підхід до систематизації показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства. Передбачено, що ці показники є елементами основних сфер стратегічного управління, тобто екологічна стратегія виступає у якості складової загальної стратегії підприємства будівельної галузі.

В табл. 1 подано перелік оціночних показників зазначеної категорії. Відповідно до положень зазначеної системи показників віднесено: загальні економічні показники, в складі яких враховано екологічні параметри економічного розвитку (показник обсягу чистого доходу від реалізації будівельної продукції (послуг), що має інноваційно-екологічні характеристики, витрати на екологічні заходи та витрати на інноваційно-екологічні заходи, валовий прибуток від реалізації будівельної продукції (послуг), що має інноваційно-екологічні характеристики, рентабельність виробництва будівельної продукції (послуг), що має інноваційно-екологічні характеристики (рентабельність витрат екологізації); показники ефективності використання основних засобів з відповідним виділенням екологічних параметрів (показник впливу оновлення / зношуваності основних засобів на екологічні параметри); показники ефективності використання нематеріальних активів (технологій) з відповідним виділенням екологічних параметрів (показник впливу оновлення / зношуваності нематеріальних активів (технологій) на екологічні параметри); показники виробництва будівельної продукції з відповідним виділенням показників виробництва будівельної продукції (послуг), що має інноваційно-екологічні характеристики; показники інноваційного розвитку з виділенням обсягів витрат на інновації в сфері екологізації виробництва; екологічні параметри виробництва будівельної продукції (послуг), які враховують як нормативні, так і інноваційні аспекти екологізації суб'єктів зазначеної галузі.

Таблиця 1

**Систематизація показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю
будівельного підприємства**

№ з/п	Показники	Характеристика
1	Загальні економічні показники:	
1.1	Показник обсягу чистого доходу від реалізації будівельної продукції (послуг), в т.ч.:	Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, визначення змін, темпів змін. Аналіз виконання стратегічних планових показників.
1.1.1	Показник обсягу чистого доходу від реалізації будівельної продукції (послуг), що має інноваційно-екологічні характеристики	Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, визначення змін, темпів змін. Аналіз виконання стратегічних планових показників.
1.2	Собівартість реалізованої будівельної продукції (послуг), в т.ч.:	Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, визначення змін, темпів змін. Аналіз виконання стратегічних планових показників.
1.2.1	Витрати на екологічні заходи та витрати на інноваційно-екологічні заходи	В складі інноваційно-екологічних заходів виділяють оптимізаційні процеси, націлені на скорочення концентрації викидів від діяльності у навколишнє природне середовище, створення екологічно орієнтованої будівельної продукції. Витрати на екологічні заходи (нормативний підхід) вимірюються відповідно до ставок екологічного податку за певними видами забруднюючих речовин, встановлених в ПКУ. Значення цих витрат оцінюються за даними внутрішньої документації, корпоративної звітності. Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, визначення змін, темпів змін. Аналіз виконання стратегічних планових показників.
1.3	Валовий прибуток від реалізації будівельної продукції (послуг), в т.ч.:	Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, визначення змін, темпів змін. Аналіз виконання стратегічних планових показників.
1.3.1	Валовий прибуток від реалізації будівельної продукції (послуг), що має інноваційно-екологічні характеристики	Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, визначення змін, темпів змін. Аналіз виконання стратегічних планових показників.
1.4	Рентабельність виробництва будівельної продукції (послуг), в т.ч.:	Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, визначення змін. Аналіз виконання стратегічних планових показників.
1.4.1	Рентабельність виробництва будівельної продукції (послуг), що має інноваційно-екологічні характеристики (рентабельність витрат екологізації)	Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, визначення змін. Аналіз виконання стратегічних планових показників.
2	Показники ефективності використання основних засобів, нематеріальних активів, задіяних у впровадженні заходів, пов'язаних з впровадженням екологічної стратегії	Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, визначення змін. Аналіз виконання стратегічних планових показників.
3	Показники виробництва будівельної продукції (обсяги виробництва, динаміка, темпи змін), в т.ч.:	Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, визначення змін. Аналіз виконання стратегічних планових показників.
3.1	Показники виробництва будівельної продукції (послуг), що має інноваційно-екологічні характеристики (обсяги виробництва, динаміка, темпи змін)	Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, визначення змін. Аналіз виконання стратегічних планових показників.
4	Показники інноваційного розвитку (обсяги витрат на інновації, динаміка, темпи змін), в т.ч.:	Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, визначення змін. Аналіз виконання стратегічних планових показників.
4.1	Обсяги витрат на інновації в сфері екологізації виробництва, динаміка, темпи змін	Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, визначення змін. Аналіз виконання стратегічних планових показників.
5	Екологічні параметри виробництва будівельної продукції (послуг) (показники забруднення земельних ресурсів за відповідними забруднюючими речовинами, об'єктами; показники забруднення водних ресурсів за відповідними забруднюючими речовинами, об'єктами)	Оцінка значень за відповідний період впровадження стратегії, в т.ч. співставлення з нормативними параметрами, визначення змін (скорочення або збільшення викидів). Впровадження інноваційних заходів екологізації: скорочення викидів забруднюючих речовин, виражене у вартісному вимірі; скорочення споживання ресурсів, ефект від переробки відходів (у вартісному вимірі). Аналіз виконання стратегічних планових показників.

Джерело: авторська розробка

Наукова новизна представленої розробки полягає в тому, що вперше визначено універсальний підхід до систематизації показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства, в рамках якого враховано: поєднання показників щодо оцінки дотримання нормативних вимог до екологічних параметрів виробництва в галузі та показників ефективності впровадження інноваційних заходів екологізації в сфері скорочення викидів забруднюючих речовин в природне навколишнє середовище; введення показників екологізації у більшості сфер стратегічного управління суб'єктом будівельної галузі. Представлена система показників може бути використана як у якості методичного забезпечення, так і для практичних цілей оцінки за вказаним напрямком.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, в дослідженні здійснено систематизацію показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства. Було проведено вивчення основних наукових підходів стосовно системи показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю підприємств. В їх складі виділено: науковий підхід, який пов'язаний із створенням системи оціночних показників, сформульованих в рамках інтегрованого підходу до екологізації, що передбачає управління природоохоронними факторами в рамках загальної стратегії, коли враховуються як екологічні параметри виробництва, так і економічні пріоритети розвитку суб'єкта підприємницької діяльності; науковий підхід до створення системи оціночних показників, сформульованих на рівні можливості універсального застосування щодо аналізу впровадження локальних та інтегрованих екологічних стратегій промислових підприємств; науковий підхід, в рамках якого визначається система нормативних показників гранично допустимої концентрації викидів, інших видів екологічного впливу від вироблення будівельної продукції, що визначається у відповідних екологічних стратегіях (як локальних, так і інтегрованих). За результатами аналізу положень наукових підходів було створено універсальний підхід до систематизації показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства. Обумовлено, що ці показники є елементами основних сфер стратегічного управління, тобто екологічна стратегія виступає у якості складової загальної стратегії підприємства будівельної галузі. Визначено, що зазначена система показників може бути використана як у якості методичного забезпечення, так і для практичних цілей оцінки за цією сферою.

Бібліографічний список

1. Вахлакова В.В. Показники екологізації діяльності промислового підприємства. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2013. № 25(II). С. 48-56.
2. Гончаренко Н. Теоретические и организационные основы экологического контроллинга. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 6(147). С. 24-30.
3. Звіт з оцінки впливу на довкілля ПрАТ «ІНТЕРКОРН КОРН ПРОЦЕСІНГ ІНДАСТРІ». URL: https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/.../zvrit-internkorn_30102018.pdf (дата звернення: 14.08.2019).
4. Зубко К.Ю. Моделювання методики розрахунку еколого-економічного збитку від забруднення навколишнього середовища будівельним комплексом. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29863/1/Zubko_construction.pdf (дата звернення: 14.08.2019).
5. Зубко К.Ю. Оцінка і прогнозування еколого-економічних збитків впливу будівельної галузі на довкілля: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06. Суми, 2016. 225 с.
6. Караєва Н.В. Еколого-економічна оптимізація виробництва: інформаційна підтримка прийняття рішень. Київ: НТУУ «КПІ», 2016. 115 с.
7. Кірсанова Т.О. Екологічний контролінг в системі управління підприємством: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.08.01. Суми: Сумський державний університет, 2004. 19 с.
8. Кудakov А.С. Эколого-экономический ущерб. *Справочник экономиста*. 2009. № 1. С. 23-30.
9. Кузнєцова Т.В., Сіпайло Л.Г. Економічний механізм стимулювання еколого-інноваційного розвитку промислових підприємств регіону. Рівне: НУВГП, 2016. 217 с.
10. Маховикова Г.А. Оценка экономической эффективности инвестиционных проектов с учетом экологического фактора. Санкт-Петербург: Экономика и финансы, 2010. 181 с.
11. Мельник Л.Г. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористування. Суми: Університетська книга, 2006. 759 с.
12. Обчислення та сплата екологічного податку. Приклади заповнення нової декларації. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/9369> (дата звернення: 14.08.2019).
13. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 14.08.2019).
14. Руднева О.Ю. Регулювання екологічних наслідків діяльності промислового підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Донецьк, 2010. 18 с.
15. Светушков М.Г., Смолькин В.П. Экологические стратегии в системе управления организацией. *Вестник Самарского государственного экономического университета*. 2014. № 1(111). С. 13-16.

16. Сизоненко О.А. Механізм управління еколого-економічними процесами у діяльності промислових підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01. Маріуполь: Приазовський держ. технічний ун-т, 2006. 19 с.

17. Харченко Т.Б. Формування та впровадження екологічного менеджменту на підприємства України. *Теоретичні та прикладні питання економіки*: зб. наук. праць. 2010. Вип. 22. С. 162-168.

18. Хобта В.М., Руднєва О.Ю. Концептуальні положення регулювання екологічних наслідків діяльності підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 6. Т. 3. С. 308-310.

References

1. Vakhakova, V.V. (2013), "Indicators of greening the activity of an industrial enterprise", *Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemnytstvo*, no. 25(II), pp. 48-56.

2. Goncharenko, N. (2013), "Theoretical and organizational foundations of environmental controlling", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, no. 6(147), pp. 24-30.

3. *Zvit z otsinky vplyvu na dovkillia PrAT «INTERKORN KORN PROSESSINH INDASTRI»* [Environmental Impact Assessment Report PJSC INTERCORN CORN PROSESSING INDUSTRY], available at: https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/.../zvit-internkorn_30102018.pdf (access date August 14, 2019).

4. Zubko, K.Yu. "Modeling of the method of calculation of ecological and economic damage from environmental pollution by a building complex", available at: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29863/1/Zubko_construction.pdf (access date August 14, 2019).

5. Zubko, K.Yu. (2016), "Assessment and forecasting of ecological and economic losses of environmental impact of the construction industry", Diss. of Cand. Sc. (Econ.), 08.00.06, Sumy, Ukraine, 225 p.

6. Karaieva, N.V. (2016), *Ekoloho-ekonomichna optymizatsiia vyrobnytstva: informatsiina pidtrymka pryiniattia rishen* [Ecological and economic optimization of production: information support of decision-making], NTUU «KPI», Kyiv, Ukraine, 115 p.

7. Kirsanova, T.O. (2004), "Environmental control in the enterprise management system", Thesis abstract of Cand. Sc. (Econ.), 08.00.01, Sumskyi derzhavnyi universytet, Sumy, Ukraine, 19 p.

8. Kudakov, A.S. (2009), "Environmental and economic damage", *Spravochnik ekonomista*, no. 1, pp. 23-30.

9. Kuznietsova, T.V. and Sipailo, L.H. (2016), *Ekonomichnyi mekhanizm stymuliuvannia ekoloho-innovatsiinoho rozvytku promyslovykh pidpriemstv rehionu* [Economic mechanism of stimulation of ecological-innovative development of industrial enterprises of the region], NUVHP, Rivne, Ukraine, 217p.

10. Makhovikova, G.A. (2010), *Otsenka ekonomicheskoy effektivnosti investitsionnykh projektov s uchetom ekologicheskogo faktora* [Assessment of the economic efficiency of investment projects taking into account the environmental factor], *Ekonomika i finansy*, Saint Petersburg, Russia, 181 p.

11. Melnyk, L.H. (2006), *Osnovy ekolohii. Ekolohichna ekonomika ta upravlinnia pryrodokorystuvannia* [Principles of ecology. Environmental economics and environmental management], Universytetska knyha, Sumy, Ukraine, 759 p.

12. *Obchyslennia ta splata ekolohichnoho podatku. Pryklady zapovnennia novoi deklaratsii* [Calculation and payment of environmental tax. Examples of completing a new declaration], available at: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/9369> (access date August 14, 2019).

13. Verkhovna Rada Ukrainy (2010), *Podatkovyi kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine], Zakon Ukrainy dated 02.12.2010 no. 2755-VI, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (access date August 14, 2019).

14. Rudnieva, O.Yu. (2010), "Regulation of environmental consequences of industrial enterprise activity", Thesis abstract of Cand. Sc. (Econ.), 08.00.04, Donetsk, Ukraine, 18 p.

15. Svetunkov, M.G. and Smolkin, V.P. (2014), "Environmental strategies in the organization management system", *Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta*, no. 1(111), pp. 13-16.

16. Syzonenko, O.A. (2006), "The mechanism of management of ecological and economic processes in the activity of industrial enterprises", Thesis abstract of Cand. Sc. (Econ.), 08.06.01, Mariupol, Ukraine, 19 p.

17. Kharchenko, T.B. (2010), "Formation and implementation of environmental management at Ukrainian enterprises", *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*: zb. nauk. prats, Iss. 22, pp. 162-168.

18. Khobta, V.M. and Rudnieva, O.Yu. (2009), "Conceptual provisions of regulation of environmental consequences of the enterprise", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, no. 6, Vol. 3, pp. 308-310.

Божанова В.Ю., Кононова О.С., Шпатакова О.Л. СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Мета. Систематизація показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства.

Методика дослідження. Теоретичною основою дослідження є наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем визначення показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства. Для досягнення поставленої мети використано системний підхід та порівняльний метод. За результатами аналізу положень наукових підходів було створено універсальний підхід до систематизації показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства. Ці показники є елементами основних сфер стратегічного управління, тобто екологічна стратегія виступає у якості складової загальної стратегії підприємства будівельної галузі.

Результати. Здійснено систематизацію показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства. Проведено вивчення основних наукових підходів стосовно системи показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю підприємств та створено універсальний підхід до систематизації показників за вказаним напрямком.

Наукова новизна. Вперше визначено універсальний підхід до систематизації показників оцінки стратегічного управління екологічною діяльністю будівельного підприємства, в рамках якого враховано: поєднання показників щодо оцінки дотримання нормативних вимог до екологічних параметрів виробництва в галузі та показників ефективності впровадження інноваційних заходів екологізації в сфері скорочення викидів забруднюючих речовин в природне навколишнє середовище; введення показників екологізації у більшості сфер стратегічного управління суб'єктом будівельної галузі.

Практична значущість. Зазначена система показників може бути використана як у якості методичного забезпечення, так і для практичних цілей оцінки за цією сферою.

Ключові слова: система показників, екологізація, екологічна діяльність, будівельне підприємство, природне навколишнє середовище, екологічна стратегія, стратегічне управління, універсальний підхід.

Bozhanova V.Yu., Kononova O.Ye., Shpatakova O.L. SYSTEM OF INDICATORS OF ASSESSMENT FOR STRATEGIC MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL ACTIVITY OF A BUILDING ENTERPRISE

Purpose. The aim of the article is the systematization of evaluation indicators for strategic management of environmental performance of a construction enterprise.

Methodology of research. The theoretical basis of the study is the scientific works of domestic and foreign scientists on the problems of determining the indicators of assessment for strategic management of environmental activity of a construction enterprise. A systematic approach and a comparative method are used to achieve this goal. According to the results of the analysis of the provisions of scientific approaches, a universal approach to the systematization of the indicators of the strategic management of environmental activity of a construction enterprise is created. These indicators are elements of the main spheres of strategic management, that is, environmental strategy acts as an integral part of the overall strategy of the construction industry.

Findings. The systematization of the indicators for strategic management of environmental activity of the construction company has been systematized. The basic scientific approaches to the system of indicators of evaluation for strategic management of environmental activity of enterprises have been studied and a universal approach to the systematization of indicators in this direction has been created.

Originality. For the first time, a universal approach to systematization of indicators of strategic management of environmental performance of a construction company is defined, which includes: a combination of indicators for assessing compliance with environmental requirements for production in the industry and performance indicators for implementing innovative greening measures in the environment and reducing environmental emissions; introduction of greening indicators in most areas of strategic management of the subject of the construction industry.

Practical value. This system of indicators can be used both as a methodological support and for practical evaluation purposes in this field.

Key words: indicator system, greening, ecological activity, construction enterprise, natural environment, ecological strategy, strategic management, universal approach.

Божанова В.Ю., Кононова А.Е., Шпатакова О.Л. СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ СТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Цель. Систематизация показателей оценки стратегического управления экологической деятельностью строительной предприятия.

Методика исследования. Теоретической основой исследования являются научные труды отечественных и зарубежных ученых по проблемам определения показателей оценки стратегического управления экологической деятельностью строительного предприятия. Для достижения поставленной цели использованы системный подход и сравнительный метод. По результатам анализа положений научных подходов был создан универсальный подход к систематизации показателей оценки стратегического управления экологической деятельностью строительного предприятия. Эти показатели являются элементами основных сфер стратегического управления, то есть экологическая стратегия выступает в качестве составной общей стратегии предприятия строительной отрасли.

Результаты. Осуществлена систематизация показателей оценки стратегического управления экологической деятельностью строительного предприятия. Проведено изучение основных научных подходов к системе показателей оценки стратегического управления экологической деятельностью предприятий и создан универсальный подход к систематизации показателей по указанным направлениям.

Научная новизна. Впервые определен универсальный подход к систематизации показателей оценки стратегического управления экологической деятельностью строительного предприятия, в рамках которого учтено: сочетание показателей для оценки соблюдения нормативных требований к экологическим параметрам производства в отрасли и показателей эффективности внедрения инновационных мероприятий экологизации в

области сокращения выбросов загрязняющих веществ в природную окружающую среду; введение показателей экологизации в большинстве сфер стратегического управления субъектом строительной отрасли.

Практическая значимость. Указанная система показателей может быть использована как в качестве методического обеспечения, так и для практических целей оценки в этой сфере.

Ключевые слова: система показателей, экологизация, экологическая деятельность, строительное предприятие, природная окружающая среда, экологическая стратегия, стратегическое управление, универсальный подход.

УДК 338.43:65.012.8:631.11

JEL Classification: G32, G34, L25, Q13

Маковоз О.С.,
д-р екон. наук, доц., проф. кафедри
менеджменту та оподаткування,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

АЛГОРИТМ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ЗАХИСТОМ ПІДПРИЄМСТВ АГРОБІЗНЕСУ

Постановка проблеми. Ситуація на глобальному ринку динамічно змінюється, що безпосередньо впливає на потенціал розвитку вітчизняних аграрних підприємств. Сьогодні важливими завданнями залишаються залучення додаткових інвестицій та прибутковість агропродовольчої сфери в Україні. Міжнародні економічні перспективи не лише надають можливості для виходу вітчизняної продукції на міжнародні ринки та використання європейських ресурсів, а також формують нові правила гри на світових ринках та генерують нові ризики, перевіряють конкурентоздатність вітчизняної продукції та її відповідність світовим стандартам, активують зацікавленість представників малого та середнього агробізнесу до міжнародної співпраці. При цьому також існує безліч викликів та загроз, які слід передбачити та своєчасно нейтралізувати. Зазначене актуалізує об'єктивну необхідність застосування дієвого організаційно-економічного інструментарію економічного захисту підприємств з метою реалізації їх внутрішнього ресурсу, нарощення ринкової вартості бізнесу та підвищення конкурентоспроможності. Забезпечення економічного зростання неможливим без наукового пошуку алгоритму управління економічним захистом підприємств агробізнесу, результатом якого має бути аналіз складових та розробка практичних рекомендацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне та методологічне дослідження проблем управління та захисту підприємств агробізнесу проводило багато вітчизняних вчених, таких як: Живко З. Б., Андрійчук В. Г., Івченко Є. А., Литвинчук І. Л., Гамма Т. М., Мазнев Г. Є., Козловський С. В., Шаульська Л. В., Козловський В. О., Мазур Г. Ф., Жураківський Є. С., Шабінський О. В. [1–8] та інші, які аналізували питання вдосконалення менеджменту та шляхів забезпечення економічної безпеки підприємств агробізнесу. Проте, незважаючи на вагомий науковий внесок вітчизняних вчених, питання управління економічним захистом підприємств агробізнесу потребують подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування та розробка алгоритму управління економічним захистом суб'єкта агробізнесу.

Для досягнення мети дослідження було поставлено наступні завдання: розгляд та удосконалення інструментарію економічного захисту аграрних підприємств та об'єднань; систематизація класифікаційних ознак складових інструментів та їх груп за призначенням, за наслідками застосування, за діагностичною та аналітичною базою, за вартісними характеристиками, з метою теоретико-методологічного підґрунтя побудови системи економічного захисту підприємств аграрного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний агробізнес в Україні характеризується суперечливим економічним становищем більшості підприємств, що погіршується відсутністю налагодженої системи управління агропродовольчої сфери, хронічно невдалим реформами та відсутністю адекватної державної підтримки. Потенційне виникнення несприятливої ситуації для підприємства створює ризик для його існування, що відображає можливість формування передумов

для негативного впливу чинників на економіку підприємства. Ключовими характеристиками стану економічного ризику підприємства є можливість: зниження стійкості, стабільності та здатності до розвитку; збитків; зниження платоспроможності; зниження ділової активності; зниження рентабельності, конкурентоспроможності [1, с. 18].

Раціональне використання економічних ресурсів аграрних підприємств, необхідних для виконання місії аграрного бізнесу, досягається, в першу чергу, шляхом запобігання загроз негативних впливів на економічну безпеку основних функціональних цілей господарської діяльності, що передбачає [2]:

- забезпечення економічної ефективності та фінансової стійкості підприємства;
- забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоздатності технологічного потенціалу суб'єкта господарювання;
- ефективність менеджменту підприємства, оптимальність його організаційної структури;
- високий рівень кваліфікації та інтелектуального потенціалу персоналу підприємства;
- забезпечення екологічності підприємства, мінімізація руйнівного впливу результатів виробничої діяльності на стан навколишнього середовища;
- правова захищеність всіх аспектів діяльності підприємства;
- високий рівень інформаційного забезпечення роботи всіх служб, захисту інформаційного середовища підприємства та комерційної таємниці;
- забезпечення захисту комп'ютерних систем;
- гарантування безпеки персоналу, капіталу, майна і комерційних інтересів підприємства.

Реалізація вищенаведених функціональних завдань суб'єктів агробізнесу є необхідним елементом механізму економічної безпеки, виконання покладених на нього вимог, дієвості в складних умовах та успішного функціонування. В той же час дія кожного з цих функціональних елементів базується на принципах економічної доцільності та, в свою чергу, має власні структурні складові, оптимальне формування та впровадження яких є однією із важливих частин процесу здійснення організаційно-економічного забезпечення економічної безпеки.

Економічна безпека підприємства не є його станом, який виникає природно. Навпаки, формування та підтримка такого стану підприємства потребують цілеспрямованих дій, суб'єктом яких на рівні підприємства виступає система економічної безпеки [3, с. 23-24]. Економічну безпеку підприємства запропоновано розглядати як здатність підприємства існувати в просторі небезпечних ринкових ситуацій з урахуванням становища ринкової взаємодії, за рахунок адекватного усвідомлення небезпек і загроз та їхнього подолання. Слід враховувати, що підприємство є відкритою системою, тому доцільно проблеми на рівні національної економіки розглядати окремо, в контексті врівноваження економічного та соціального її розвитку, та в організаційно-економічному механізмі враховуватись як чинники та фактори зовнішнього середовища, не дивлячись на їх високу динаміку в сучасних умовах трансформації, оскільки на підприємстві не має безпосередньо важелів управління цими факторами. У загальному виді основні функціональні завдання, що повинен вирішувати інструментарій економічного захисту представлено на рис. 1.

Інструментарій дотримання економічної безпеки суб'єкта економічних відносин є настільки масштабним і комплексним, що повинен включати такі складові, які за своєю сутністю мають окреме значення і для розвитку агропродовольчої сфери, зокрема, і для розвитку національної економіки, в цілому. Ми маємо на увазі продовольчу та екологічну складову, що повинно враховуватись у впровадженні організаційно-економічного механізму, оскільки без цього не можна досягти комплексності на декількох рівнях композиції захисту та мінімізації впливу ендегенних та екзогенних ризиків. Так, за оцінками експертів, країна, що в змозі виважено та стратегічно вирішити проблеми продовольчої безпеки закладе основу для свого економічного розвитку в довгостроковій перспективі, оскільки виробництво якісних продуктів споживання, створення запасів води та джерела енергії залишаються актуальними проблемами в світовому масштабі.

Значною мірою посилюють ризикованість аграрного бізнесу такі фактори, як сезонність виробництва; залежність від погодних та кліматичних умов; тривалий період обігу капіталу; складність зміни асортименту продукції та технологій; жорстка обмеженість технологічного процесу в часових рамках; залежність від біологічних чинників; висока капіталоемність [4, с. 188].

Для всебічного економічного захисту суб'єктів агробізнесу слід враховувати потенціал підприємства наряду з наявними ресурсами. Зовнішній потенціал визначається характеристиками аграрного ринку і діями суб'єктів, що функціонують на даному ринку, включаючи державу. Внутрішній потенціал є похідною величиною потенціалів систем більш низького рівня і реалізується як ефект синергії. Внутрішній і зовнішній потенціали є основними об'єктами управлінського впливу. При цьому ступінь реалізації зовнішнього потенціалу інтеграції безпосередньо залежить від ступеня досягнення внутрішніх переваг [5, с. 175].

Рис. 1. Інструментарій економічного захисту в системі дотримання економічної безпеки підприємства

Джерело: розроблено автором

В аграрній сфері для реалізації великих проектів впровадження інноваційних агротехнологій є потенційні можливості застосування проектного фінансування, яке успішно використовується в розвинутих країнах. Цей інструмент інвестиційного забезпечення дає змогу здійснювати довгострокове кредитування під заставу майбутнього грошового потоку та мінімізувати ризики інвесторів використанням різних джерел інвестиційних ресурсів [6, с. 12].

Ситуація на глобальному ринку динамічно змінюється, що безпосередньо впливає на потенціал розвитку вітчизняних аграрних підприємств, головним завданням яких залишається потреба в інвестиційному забезпеченні, тісна вертикальна інтеграція та прибутковість агропродовольчої сфери. Завдяки цьому країна зможе нарощувати внутрішнє споживання продукції агропродовольчої сфери та обсяги експорту, отримати доступність до нових технологій, страхового та кредитного забезпечення бізнес-одиноць, забезпечити реалізацію трудового потенціалу та активізувати соціальної відповідальності бізнесу, що може стати потужним поштовхом для аграрного майбутнього України та захисту фінансових інтересів її бізнесу.

Слід зазначити, що захист інтересів інвесторів в процесі реалізації системи економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери неможливий без вирішення проблем забезпечення достатнього обсягу ресурсів та джерел їх формування у функціонування підприємств агропродовольчої сфери та пошуку нових ефективних інструментів залучення фінансових та інвестиційних потоків в аграрне виробництво. Кількість інструментів, спрямованих на отримання додаткових матеріальних та фінансових ресурсів до аграрного сектору, в теперішній час надто обмежена через недостатній рівень розвитку фондового ринку та високу плату за використання залучених ресурсів, що не сприятиме стабільності економічних відносин у межах галузі та нарощенню ринкової вартості бізнесу в агропродовольчій сфері. До діючих на практиці інструментів підтримки економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери в період розширення сезонності, по суті, можна віднести лише вексельне фінансування, банківське кредитування та товарні кредити. Банківське кредитування, зважаючи на ситуацію, що склалася в банківському секторі, суттєво скоротилося та склалися підвищені ціни на залучені ресурси. Відомо, що діючі сьогодні кредитні ставки перевищують рентабельність активів, відкидають потенціал нарощення рентабельності власного капіталу підприємства за рахунок залучених джерел та ще більше погіршують його фінансове становище, оскільки з ростом питомої ваги кредитних ресурсів в загальному обсязі капіталу нарощується ймовірність реалізації катастрофічних ризиків (банкрутства, ризику неплатоспроможності тощо). Так само, як і обсяги товарного кредитування, це потребує перегляду кредитної політики по відношенню

до покупців, налагодження інтеграційних міжгалузевих зв'язків, логістичних потоків тощо, та генерує великі ризики недоотримання фінансових ресурсів внаслідок неефективної інкасації дебіторської заборгованості, десинхронізації фінансових та матеріальних потоків, значних витрат на судові процеси щодо повернення заборгованостей.

За визначенням, даним Організацією економічного співробітництва та розвитку, сфера аграрного виробництва визнана діяльністю, що забезпечуватиме різні результати: створюватиме не тільки товари (продукцію для харчування, корм, волокна і біопаливо), а також продукцію нетоварних характерів. До останньої віднесено продовольчу безпеку, агроландшафти, збереження пам'яток спадщини, які є суспільним благом. Завдяки зазначеному сфера агропродовольчого виробництва є унікальним інструментом для забезпечення сталого економічного розвитку держави. Це пов'язано з тим, що вона сприятиме такому розвитку, в першу, чергу, як різновид економічної діяльності, джерела формування доходу і є постачальником екологічних послуг.

До особливостей, що впливають на рівень економічної безпеки аграрної галузі, можна віднести: біологічний характер виробництва, необхідність залучення у виробництво природних ресурсів, низьку цінову еластичність попиту на сільськогосподарську продукцію, безпосередній зв'язок з функціонуванням сільських територій та їх інфраструктурою, короткий термін зберігання окремих видів сільськогосподарської продукції та інше. Крім того, потрібно враховувати такі особливості сільського господарства, як нестабільний фінансовий стан галузі, низьку прибутковість аграрного виробництва, високу вартість залученого капіталу, високі ризики у тваринництві та рослинництві тощо [7, с. 32].

Захист інтересів інвестора в системі економічної безпеки є основною передумовою, яка спонукає формування та реалізацію захисних механізмів та інструментів управління ризиками діяльності суб'єктів агробізнесу, що має свій прояв в усуненні власних внутрішніх економічних конфліктів підприємств та потребує чітко визначеної стратегії, діагностики та забезпечення додаткових джерел їх формування. Відомі вітчизняні вчені пов'язують цей процес на рівні підприємств із формуванням альтернативних джерел фінансування операційної їх діяльності, що відповідно покращує стан їх економічного захисту; на рівні галузей аграрного виробництва та в агропродовольчій сфері із залученням інвестиційних потоків та ефективним їх використанням, що в свою чергу дозволяє досягти необхідного рівня продовольчої безпеки та є фактором економічного захисту. А отже, потребує пошуку достатнього рівня фінансового забезпечення в контексті економічного захисту інтересів власників бізнесу.

Економічний захист підприємств агробізнесу слід проводити з урахуванням об'єктивних економічних процесів та шляхом розробки превентивних заходів через прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо економічної безпеки. Програма дотримання економічної безпеки включає в себе стратегію і тактику керування і як система керування складається з двох підсистем: керованої підсистеми – об'єкт керування і керуючої підсистеми – суб'єкт керування. При цьому в аграрному секторі можна розрізняти наступні форми керування економічними загрозами: активна, адаптивна, консервативна (пасивна). Активна форма керування факторами загроз означає максимальне використання наявної інформації та засобів керування для мінімізації ризиків. При цій формі керування керуючі впливи визначають фактори і події господарського життя. Адаптивна форма керування факторами загроз будується згідно принципу вибору «меншого із зла», тобто принципі адаптації до сформованої обстановки. При цій формі керування керуючі впливи здійснюються в ході господарської операції. У цьому випадку компенсується лише частина збитку. Консервативна форма керування факторами загроз означає, що керуючий вплив запізнюється. Загроза здійснилася, збиток від неї невідворотний і поглинається суб'єктом, що превалює. У даному випадку менеджмент спрямований на локалізацію збитку, нейтралізацію його впливу на інші події.

У багатьох випадках загрози ситуації в розвитку АПК усунути практично неможливо. Вони приходять як об'єктивні явища, що відбивають циклічний характер розвитку соціально-технічних систем. Але їх гостроту можна і потрібно знижувати, якщо враховувати їхні особливості і вчасно розпізнавати їхнє наближення. Цього можна досягати лише за допомогою управління. У найзагальнішому вигляді під управлінням економічною безпекою аграрного сектора необхідно розуміти таке управління аграрним сектором, яке здатне запобігати чи пом'якшувати ситуації загроз в його виробничо-господарській діяльності, а також підтримувати функціонування аграрного сектора в режимі виживання в період існування загрози і виводити його з цього стану з мінімальними втратами [8, с. 937].

Зазначені проблеми, на наш погляд, потребують своєчасного вирішення і повинні бути втілені в алгоритм управління економічним захистом підприємств агробізнесу, який поєднують процеси управління економічного захисту підприємства (рис. 2), де на першому рівні повинні вирішуватись проблеми захисту суб'єктів агробізнесу, а другий рівень повинен доповнювати механізм вирішення галузевих проблем в просторовому та ресурсному їх забезпеченні.

Під управлінням загрозами в рамках окресленого алгоритму необхідно розуміти не тільки прийняття рішень, спрямованих на подолання загроз, але і менеджмент, покликаний заздалегідь прогнозувати і запобігати неплатоспроможності аграрних підприємств та протиставляти йому

стратегічну програму підвищення конкурентних переваг і фінансового оздоровлення.

Таким чином, саме гармонізація виробничо-комерційної та фінансово-економічної діяльності, а також потенціалу підприємства агропродовольчої сфери сприятиме ефективному економічному захисту.

Рис. 2. Алгоритм управління економічним захистом підприємств агробізнесу

Джерело: розроблено автором

Необхідною умовою державного втручання в аграрній сфері має бути відкритість і прозорість його механізмів, уникнення централізованого розподілу й втручання у господарську діяльність суб'єктів підприємництва, в ціноутворення.

Висновки з проведеного дослідження. В дослідженні встановлено, що економічний захист є

складним, багатогранним та багаторівневим поняттям, яке доцільно ідентифікувати як процес досягнення захищеного стану діяльності суб'єкта агробізнесу в площині управління економічною безпекою та як ключову компоненту ризик-менеджменту, що дозволяє елімінувати ризики основної діяльності на основі стабільного підвищення ефективності та застосування компенсаторних заходів. Доведено, що під станом захищеності суб'єкта аграрного бізнесу необхідно розуміти забезпечення постійної наявності можливості уникнення ризикових подій, ресурсів для компенсації наслідків вказаних подій, яких неможливо уникнути. Визначення закономірностей впливу рівня захищеності економічних результатів на процес стабілізації розвитку аграрних підприємств дозволило запропонувати алгоритм та процедури удосконалення систем управління економічним захистом суб'єктів агробізнесу.

Бібліографічний список

1. Живко З.Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізми забезпечення, управління: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2012. 256 с.
2. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. Київ: ІЗМН, 2006. 512 с.
3. Івченко Є.А. Трансформації системи економічної безпеки підприємства: монографія. Сєвєродонецьк: СЛУ ім. В. Даля, 2018. 420 с.
4. Литвинчук І.Л. Ризик-менеджмент в корпоративних підприємствах агробізнесу. *Вісник ЖНАЕУ*. 2011. № 1. Т. 2. С. 186-199.
5. Гамма Т.М. Управління розвитком інтеграційних процесів в АПК. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2016. № 2(48). С. 172-180.
6. Мазнев Г.Є. Проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2014. № 9. С. 5-13.
7. Економічна безпека аграрної галузі України в умовах інституційних трансформацій: монографія / С.В. Козловський та ін. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 254 с.
8. Шабінський О.В. Організаційно-економічний механізм, мета та задачі управління економічною безпекою аграрного сектору України. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2006. № 213. С. 934-942.

References

1. Zhyvko, Z.B. (2012), *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist, mekhanizmy zabezpechennia, upravlinnia* [Economic security of the enterprise: essence, mechanisms of providing, management], monograph, Liha-Pres, Lviv, Ukraine, 256 p.
2. Andriichuk, V.H. (2006), *Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv* [Economy of the agrarian enterprises], IZMN, Kyiv, Ukraine, 512 p.
3. Ivchenko, Ye.A. (2018), *Transformatsii systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva* [Transformations of a system of economic security of the enterprise], monograph, SNU im. V. Dalia, Sievierodonetsk, Ukraine, 420 p.
4. Lytvynchuk, I.L. (2011), "Risk management in corporate agribusiness enterprises", *Visnyk ZhNAEU*, no. 1, Vol. 2, pp. 186-199.
5. Hamma, T.M. (2016), "Management of development of integration processes in agroindustrial complex", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Ekonomika*, no. 2(48), pp. 172-180.
6. Mazniev, H.Ye. (2014), "Problems of financial support of innovative development of agrarian sector", *Ekonomika APK*, no. 9, pp. 5-13.
7. Kozlovskiy, S.V. et al. (2019), *Ekonomichna bezpeka ahrarnoi haluzi Ukrainy v umovakh instytutsiinykh transformatsii* [Economic security of the agrarian industry of Ukraine in the conditions of institutional transformations], monograph, TOV «TVORY», Vinnytsia, Ukraine, 254 p.
8. Shabinskyi, O.V. (2006), "Organizational and economic mechanism, purpose and tasks of economic security management of agrarian sector of Ukraine", *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, no. 213, pp. 934-942.

Маковоз О.С. АЛГОРИТМ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ЗАХИСТОМ ПІДПРИЄМСТВ АГРОБІЗНЕСУ

Мета. Обґрунтування та розробка алгоритму управління економічним захистом суб'єкта агробізнесу.

Методика дослідження. При написанні статті використано наукові методи, зокрема: теоретичного узагальнення – для розгляду організаційно-економічного забезпечення економічної безпеки підприємства; абстрактно-логічний метод – задля обґрунтування алгоритму управління економічним захистом підприємств агробізнесу; графічний – для його наочного представлення.

Результати. Розглянуто сутність економічної безпеки підприємства і запропоновано розглядати її як здатність підприємства існувати в просторі небезпечних ринкових ситуацій з урахуванням становища ринкової взаємодії, за рахунок адекватного усвідомлення небезпек і загроз та їхнього подолання. Обґрунтовано теоретико-методологічне підґрунтя побудови системи економічного захисту підприємств аграрного бізнесу. Розроблено алгоритм управління економічного захисту суб'єкта агробізнесу.

Наукова новизна. Обґрунтовано алгоритм управління економічного захисту суб'єкта агробізнесу.

Управлінням загрозами в рамках окресленого алгоритму необхідно розуміти не тільки як прийняття рішень, спрямованих на подолання негативних наслідків, а також як процес, покликаний заздалегідь прогнозувати і запобігати неплатоспроможності аграрних підприємств та протиставляти йому стратегічну програму підвищення конкурентних переваг і фінансового оздоровлення. Гармонізація виробничо-комерційної та фінансово-економічної діяльності, а також потенціалу підприємства агропродовольчої сфери сприятиме ефективному економічному захисту.

Практична значущість. Запропонований алгоритм управління економічним захистом може бути впроваджений у діяльності суб'єктів агробізнесу, що сприятиме підвищенню її результативності та їх динамічному розвитку.

Ключові слова: управління, ризик, загроза, захист, потенціал, економічна безпека, підприємство.

Makovoz O.S. ALGORITHM FOR MANAGING THE ECONOMIC PROTECTION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Purpose. The aim of the article is substantiation and development of an algorithm for managing the economic protection of an agribusiness entity.

Methodology of research. Scientific methods are used in writing the article, in particular: theoretical generalization – to consider organizational and economic support of the economic security of the enterprise; abstract and logical method – to substantiate the algorithm of management of economic protection of agricultural enterprises; graphic – for its visual representation.

Findings. The essence of economic security of the enterprise is considered and it is offered to consider it as the ability of the enterprise to exist in the space of dangerous market situations taking into account the position of market interaction, at the expense of adequate awareness of the dangers and threats and their overcoming. The theoretical and methodological basis for the construction of the system of economic protection of agricultural enterprises is substantiated. An algorithm for managing the economic protection of an agribusiness entity has been developed.

Originality. The algorithm of management of economic protection of the agribusiness subject is substantiated. Threat management within the framework of the algorithm should be understood not only as making decision aimed at overcoming the negative consequences, but also as a process designed to anticipate and prevent the insolvency of agrarian enterprises in advance and to counter it with a strategic program for enhancing competitive advantages and financial benefits. The harmonization of production, commercial, financial and economic activities, as well as the potential of the agro-food industry will contribute to effective economic protection.

Practical value. The proposed economic protection management algorithm can be implemented in the activities of agribusiness entities, which will improve its efficiency and their dynamic development.

Key words: management, risk, threat, protection, potential, economic security, enterprise.

Маковоз О.С. АЛГОРИТМ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЗАЩИТОЙ ПРЕДПРИЯТИЙ АГРОБИЗНЕСА

Цель. Обоснование и разработка алгоритма управления экономической защитой субъекта агробизнеса.

Методика исследования. При написании статьи использованы научные методы, в частности: теоретического обобщения – для рассмотрения организационно-экономического обеспечения экономической безопасности предприятия; абстрактно-логический метод – для обоснования алгоритма управления экономической защитой предприятий агробизнеса; графический – для его наглядного представления.

Результаты. Рассмотрена сущность экономической безопасности предприятия и предложено рассматривать ее как способность предприятия существовать в пространстве опасных рыночных ситуаций с учетом положения рыночного взаимодействия, за счет адекватного осознания опасностей и угроз и их преодоления. Обоснован теоретико-методологический базис построения системы экономической защиты предприятий аграрного бизнеса. Разработан алгоритм управления экономической защитой субъекта агробизнеса.

Научная новизна. Обоснован алгоритм управления экономической защитой субъекта агробизнеса. Управлением угрозами в рамках очерченного алгоритма необходимо понимать не только как принятие решений, направленных на преодоление негативных последствий, а также как процесс, призванный заранее прогнозировать и предотвращать неплатежеспособность аграрных предприятий и противопоставлять ему стратегическую программу повышения конкурентных преимуществ и финансового оздоровления. Гармонизация производственно-коммерческой и финансово-экономической деятельности, а также потенциала предприятия агропродовольственной сферы будет способствовать эффективной экономической защите.

Практическая значимость. Предложенный алгоритм управления экономической защитой может быть внедрен в деятельности субъектов агробизнеса, что будет способствовать повышению ее результативности и их динамичному развитию.

Ключевые слова: управление, риск, угроза, защита, потенциал, экономическая безопасность, предприятие.

UDC 338.43:631.1

JEL Classification: Q1, Q02, P13, M39

Budnik O.M.,
cand. sc. (econ.), associate professor,
assistant professor at department of marketing,
Zhytomyr National Agroecological University

THE COOPERATIVE MARKETING IN AGRICULTURE: A CONCEPTIAL APPROACH

Formulation of the problem. The functioning of various business forms in Ukraine is characterized by independence and autonomy. At the same time, there is a considerable disparity in the conditions of operation and activity through the large-scale business dominating. The small and medium-sized producers are limited in financial, material and technical resources and often do not have the ability to organize the full sale of the product and to bring it to the consumer. Besides, the functioning of the economy agrarian sector is characterized by the influence of dynamic and unstable consumer demand and a significant intensification of competition, which is caused by the domestic economy European orientation development.

At the same time, in the agribusiness enterprises activities there is no a customer-oriented component based on integrated marketing tools, such as analyse of consumer needs and requests, communication elements, distribution chains, marketing strategies and so on. The marketing influence is absent and it deprives the possibilities of enterprise improvement, increase their production volumes, expansion of activity spheres and manufactured products as well as introduction their technological innovations. Instead, its successful application in the enterprise business generates additional competitive advantages and opportunities for development. In such a difficult situation, the effective direction of their further development is to cooperate and use of marketing tools. However, in Ukraine practice the cooperative marketing use only individual producers. It justifies the necessitates of an effective methodology development for the cooperative marketing practice and introduction its to the domestic enterprises.

Analysis of recent research and publications. The basics of the cooperative marketing are deeply studied by leading scientists: Block J., Sandner P., Spiegel F.; Boehlje M., Akridge J., Downey D.; Brezhnyeva-Yermolenko O.; Cobia D., Anderson B.; Covin J., Slevin D.; Gupta V., Gupta A.; Kollmann T., Stöckmann C., Meves Yv., Kensbock J.; Kurbatska L., Ilchenko T., Kadyrus I., Zakharchenko Yu.; Malyk M., Shpukuliak O.; Mändle E.; Torrès O., Thurik R.; Tortia E., Valentinov V., Iliopoulos C.; Zbarskyi V.; Zinovchuk V. [1-13] ect. The studies contain the cooperative marketing foundation. At the same time, the theoretical and methodological approaches of the cooperative marketing need deeper elaboration in the context of its application in the agrarian sector as well as refinement of its categorical apparatus.

Setting objectives. The purpose of this study is to formulate and justify the need of cooperative marketing in the Ukrainian agricultural sector. The object of the research is Ukrainian cooperative marketing development in the agribusiness and the subject is the set of theoretical and methodological aspects of cooperative marketing forming in a transitive economy conditions.

Presentation of the main research material. The modern economic space is characterized by the diverse nature of scientific approaches to conceptualizing the essence of the cooperative marketing as a methodological basis for understanding the specifics of marketing use in the cooperative movement. Scientific content, formed on the basis of cooperation postulates and cooperative movement in the countryside, focused on the rural society and residents. It should be noted that, despite the large amount of cooperative activities research and works, the methodological aspects of cooperative marketing in agriculture are in the process of studying and require clearer definition and interpretation.

D. Cobia views cooperative marketing as a cooperative market activity aimed at maximizing the consumers needs of goods and services, whether farmers or ordinary non-cooperative consumers are cooperating [4, p. 174]. E. Mendle emphasizes that the primary purpose of cooperative marketing is to sell products produced by cooperative agricultural producers to other enterprises or consumers [7, p. 592]. According to V. Zinovchuk, the cooperative marketing advantages are: increasing the demand for products, the competitiveness, the possibility of reliable control in marketing channels, effective promotion and flexible goods pricing [11, p. 127]. The theoretical explorations of leading scientists on cooperative marketing make it possible to detail its meaningful content.

So, the cooperative marketing is proposed to be considered as an effective multilateral mechanism for the economic entities interests balancing based on the primary study of the market responds and adapt to external factors. The presented conceptual theoretical and methodological approach involves taking economic, financial, communication, marketing and other system indicators into consideration. In addition, the use of the cooperative marketing idea is important not only in the agricultural production. We propose to

implement it to the medical, educational, information, tourism, etc. We believe that the cooperative marketing as a direction of enterprises activity is strategically important for the economy in general.

The primary basis of the agrarian market is the producer. Therefore, the subjects of cooperative marketing are participants in market relations, the entrepreneurs and enterprises of various management forms, oriented on marketing tools use in their activity accordance to consumer expectations as well as cooperatives that use marketing tools (marketing cooperatives) in their activities. So, the cooperative marketing should be considered as a new alternative direction in agriculture, which is oriented on increasing the agricultural producer's profitability and, at the same time, reducing its risks. The theoretical and methodological approach that is given is interested both to the scientific community and to producers because it substantiates its implementation to the business relations agricultural practice.

In order to study the problem in more detail we should investigate the domestic agribusiness development. In this regard the organizational and legal management forms study becomes special relevance.

The dynamics of the Ukrainian agricultural enterprises activities is presented on the table 1.

Table 1

The Ukrainian agricultural enterprises activities, units¹

The organizational and legal management forms	Years					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ²
Business associations	8235	8245	7750	7721	8700	6967
Private enterprises	4220	4095	3772	3627	3752	3215
Cooperatives	848	809	674	596	738	448
Farms	34035	34168	33084	32303	33682	34137
State-owned enterprises	296	269	228	241	222	199
Other enterprises forms of management	1781	1460	691	891	603	592
<i>Total</i>	<i>49415</i>	<i>49046</i>	<i>46199</i>	<i>45379</i>	<i>47697</i>	<i>45558</i>

¹legal persons and their separate subdivisions which are involved in the growing the annual, biennial and perennial crops, plant reproduction, animal production, mixed farming and supporting activities in agriculture and post-harvest activities.

²legal units and their separate subdivisions with the main economic activity of growing the annual, biennial and perennial crops, plant reproduction, animal production, mixed farming and supporting activities in agriculture and post-harvest activities (including private farms independently of their main economic activity).

Source: formed, calculated and presented according to the State Statistics Service of Ukraine [14, p. 171]

The conducted analysis suggests that farmers occupy the largest share of the agricultural products. In particular, 34033 farms were operational in 2012. In considering the dynamics, we can say that there were 34137 farms in 2017. That means, that their number has increased.

V. Zbarskyi notes that over 70% of labor-intensive agricultural products in Ukraine that consumed daily such as potatoes, vegetables, fruits, milk and meat are produced in the farms or by individuals' agricultural producers [10, p. 49-53]. We also agree with the M. Malyk, O. Shpykuliak opinions that the modern developed society base is a wealthy middle class of citizens, therefore the foundation of Ukrainian family communities is family farms and farms creation [13, p. 11-19]. To confirm the above thesis, we should consider the statistical data presented in Fig. 1 and 2.

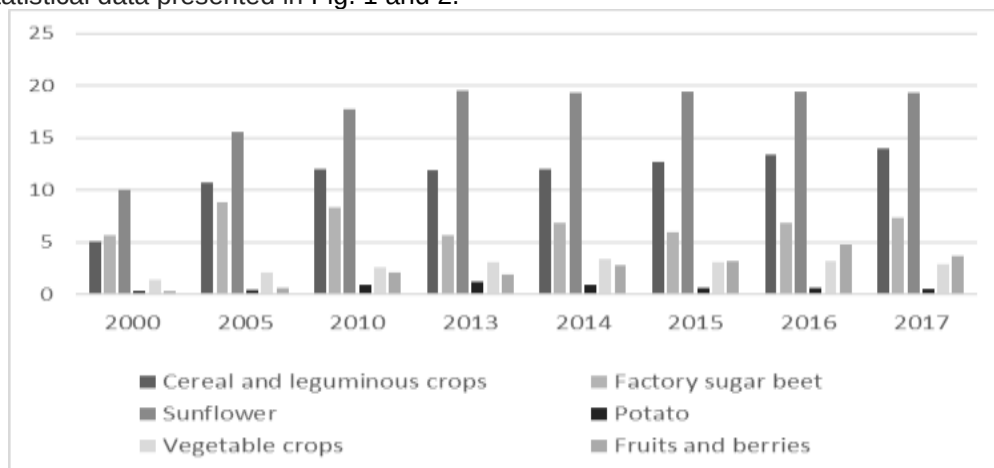

Fig. 1. The share of farm's crop production

Source: calculated and built according to the State Statistics Service of Ukraine [14, p. 94, 98]

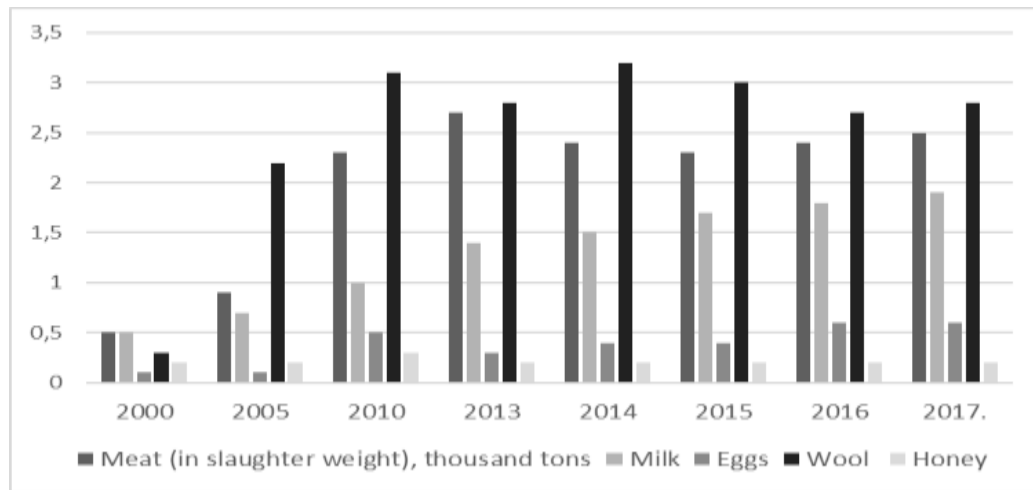

Fig. 2. The share of farm's animal production

Source: calculated and built according to the State Statistics Service of Ukraine [14, p. 156, 160]

Unfortunately, farms or individuals' agricultural producers do not have permanent channels to sale such products. As a result, most of the individually grown agricultural products, especially in remote villages, is fed or spoiled. Part of it goes to consumers through intermediaries or is sold to villagers in natural markets. In the first case, the producers are forced to sell grown products at low prices because of the hopelessness. Alternatively, the producers spend a lot of time and money to transport products to regional centers and often sell it in inconsistent conditions [10, p. 49-53]. In contrast, the large-scale enterprises typically set up their own product sales network, access to supermarkets and retail chains, enabling them to establish an effective sales system. Objectively, the way out of the difficult situation for Ukrainian agricultural producers is to cooperate and use marketing tools in their activity. This will provide them equal opportunities to sell manufactured products and bring them to the consumer. Besides, the competition conditions, increasing the number of participants in market relations as well as the volume of offered products require companies to find alternative instruments that can significantly strengthen its market position.

Therefore, despite a tendency for sustainable growth of Ukrainian farms they are not profit (table 2).

Table 2

The level of profitability (loss) of farms production in Ukraine, %¹

The main crops	Years			Changes	
	2015	2016	2017	2017 to 2015	2017 to 2016
Cereal and leguminous crops	38,6	38,0	27,9	-10,7	-10,1
Factory sugar beet	16,1	32,7	20,0	3,9	-12,7
Sunflower	71,5	64,4	41,2	-30,3	-23,2
Potato	21,5	13,0	28,9	7,4	15,9
Vegetable crops	43,8	21,2	19,5	-24,3	-1,7
Fruits and berries	66,2	47,5	36,1	-30,1	-11,4
Grape	38,2	61,7	51,3	13,1	-10,4
Milk	20,5	23,3	25,9	5,4	2,6
Cattle meat'	3,3	-0,1	-2,1	-5,4	-2,2
Pigs for meat'	2,4	-1,2	-6,7	-9,1	-7,9
Sheep and goats meat'	-2,9	6,0	-15,1	-18,0	-21,1
Birds meat'	10,2	2,3	3,5	-6,7	1,2

¹the information generated by enterprises with the main type of activity: "Growing annual and biennial crops", "Growing of perennial crops", "Plant restoration", "Livestock", "Mixed agriculture", Supporting activity in agriculture and post-crop activity" and "Production of poultry meat" (principal economic activity 01.1 – 01.06 and 10.12, by NACE SD 009:2010).

transfer to processing at own production facilities is not taken into account

Source: formed, calculated and presented according to the State Statistics Service of Ukraine [14, p. 177]

Summarizing the above, we can say, that the decreasing dynamics of majority products producing is obvious. The positive tendency is only in potatoes and milk production. We can also emphasize the growing

income in bird's meat, but only in 2017 year. In this regard, there is a need of a universal science-based concept of agricultural development implementation, which, in our opinion, should be formed on a complementary combination of the marketing and cooperation role, which will form a strong basis for the agricultural enterprises functioning. It will become the basis for a full-fledged business countryside structures management, as it will ensure to the producers on establishment of a proper sales system. In this regard, the fundamental importance is to develop a methodological framework for cooperative marketing.

We believe that the logic of this research requires in the unification of its categorical apparatus formulation. The modern economic achievements make new adjustments to agribusiness. In this connection, the theoretical foundations should be concentrated on the cooperative marketing complex components studying, which are determined by the logical combination according to the monitoring of market situations and changes. The cooperative marketing complex includes classic elements such as goods; price; distribution and communication. Commodity policy in cooperative marketing involves studying the real and potential consumers needs as well as researching their requests, which are reflected in the constant updating of the products ranges and services offered, their modernization due to changes in technology and equipment, orientation to the innovative developments introduction.

Pricing policy is focused on the priority of determining the final (selling) price precisely by the producer, while bypassing the intermediary link. In this case, the goods price for the consumer is formed on the basis of the supply and demand laws, which facilitates the effective contact establishment between market participants. After all, the above communication creates a price that is acceptable to both the manufacturer and the consumer, which ultimately ensures the profitability and competitiveness of business entities, customer satisfaction and maximum economic impact of economic activity. The distribution policy is aimed at organizing the effective products sale, establishing distribution networks and increasing sales volumes through the direct effective contacts set-up. Communication policy can be used at promoting the producers activities directly through the brands formation and information about them; products branding, emphasizing its unique properties (for example honey and its components; useful Carpathian teas; author's cheeses etc.); the widespread sales promotion measures use directed at manufacturers and customers at the same time.

As a result of theoretical and methodological of the cooperative marketing essence, it became the necessary to consider its main determining components. The author's vision of their generalization is presented in figure 3.

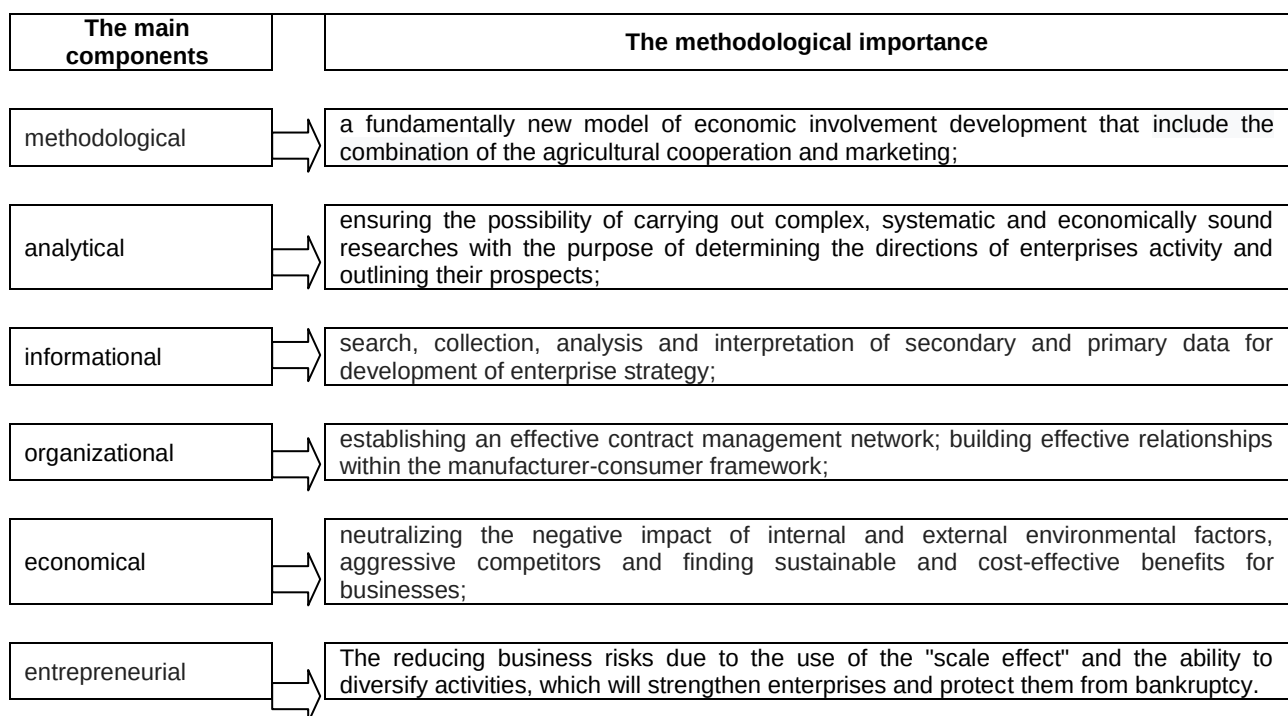

Fig. 3. The main cooperative marketing components

Source: author's research

We suggest that the motivational basis of the cooperative marketing use by producers-practitioners can be seen in:

- using the benefits of large-scale commodity while maintaining its own independence;
- opposition to speculation by intermediary structures;
- possibility of more efficient products production due to integration advantages of using productive technology and innovative solutions;

- creation of an economically justified system thoughtful pricing;
 - sales of manufactured products at adequate market-balanced prices;
 - development of a complete mechanism for profit redistribution; establishment of an effective system of products sales and access of producers to the network of its realization;
 - branding and all marketing communications elements full use.
- The justification of the cooperative marketing benefits is generalized in figure 4.

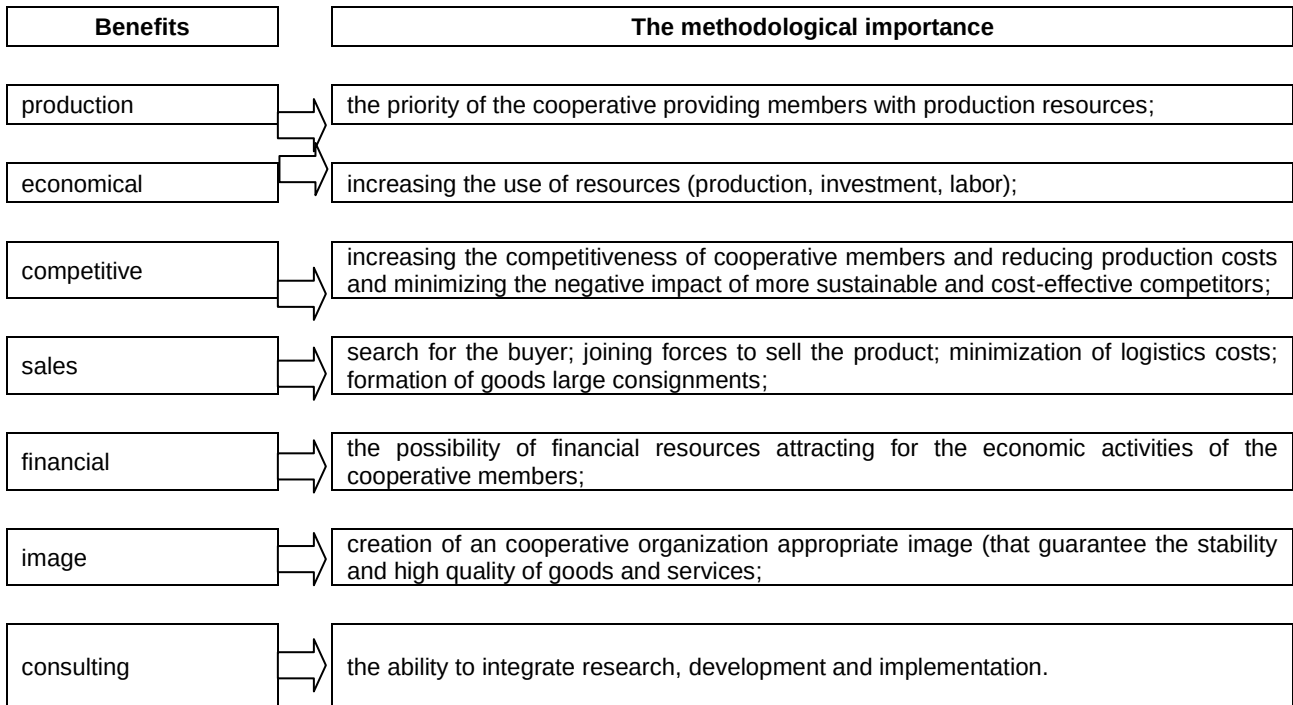

Fig. 4. The essential benefits of cooperative marketing for agricultural producers

Source: author's research

So, the presented study is conducted in order to explore the state of Ukrainian agrarian sector economic development which allowed to do theoretical generalizations and formulate the conclusions in order to the theoretical and methodological approach will become that will be the basis for further expansion in the domestic agribusiness.

Conclusions from the conducted research. In the scientific search, the theoretical and methodological approach of the cooperative marketing essence and its components is under consideration for the purpose to outline the main cooperation motivating factors, which can help the domestic companies to get out of crisis. The study highlights the problems faced by commodity producers and proposes effective ways of overcoming contradictions among them as well as the possibilities of their adequate competition due to cooperation and the scale effect using. In addition, it shows that businesses do not use marketing measures in their activities. Instead, the marketing component will allow them to improve their business significantly. So, it arose the importance of cooperative marketing use a concept to harmonize the production and sale process, because, at the moment, in Ukraine there is no a wide and effective system of sales for small businesses producers. Only large manufacturers or resellers have access networks or established relationships with supermarkets. This situation has a considerable negative influence on agribusiness. The existence of the above mentioned considerable disparity is also badly affected on consumers. This observation is very important because the business small forms can have significant obvious benefits through the cooperation that will prove their ability to be competitive and equally with large-scale businesses.

Бібліографічний список

1. Block J., Sandner P., Spiegel F. How do risk attitudes differ within the group of entrepreneurs? The role of motivation and procedural utility. *Journal of Small Business Management*. 2015. No. 53(1). P. 183-206.
2. Boehlje M., Akridge J., Downey, D. Restructuring Agribusiness for the 21st Century. *Agribusiness*. 1995. Vol. 11. P. 493-500.

3. Brezhnyeva-Yermolenko O. The potential of social investments for the development of national enterprises. *Соціальне підприємництво: теорія, практика та міжнародний досвід*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-пр. конф. (Київ, 18 травня 2018 р.). Київ: КНЕУ, 2018. С. 6-8.
4. Cobia D.W., Anderson B. Product and Pricing Strategies. In: *Cooperatives in Agriculture* / edited by David Cobia. New Jersey: Prentice Hall, 1989, P. 174-194.
5. Covin J.G., Slevin D.P. A conceptual model of entrepreneurship as firm behavior. *Entrepreneurship Theory and Practice* 1991. No. 16(1), P. 7-25.
6. Kollmann T., Stöckmann C., Meves Yv., Kensbock J.M. When members of entrepreneurial teams differ: linking diversity in individual-level entrepreneurial orientation to team performance. *Small Business Economics*. 2017. No. 48(4). P. 843-859.
7. Mändle E. Marketing Co-operatives. *International Handbook of Cooperative Organizations*. Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, 1994. P. 592-596.
8. Torrès O., Thurik R. Small business owners and health. *Small Business Economics*. 2019. No. 53(2). P. 311-321.
9. Tortia E.C., Valentinov V.L., Iliopoulos C. Agricultural Cooperatives. *Journal of Entrepreneurial and Organizational Diversity*. 2013. No. 2. P. 23-36. URL: <http://ssrn.com/abstract=2273527> (дата звернення: 26.08.2019).
10. Збарський В.К. Проблеми розвитку кооперативного руху на селі. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1119/1/Cooperative_marketing_49-53.pdf (дата звернення: 20.08.2019).
11. Зіновчук В.В. Економічний псевдокопуляційний характер та небезпека їх розповсюдження в аграрному секторі України. *Українська співпраця: міжнар наук. журнал*. 2010. URL: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/> (дата звернення: 11.09.2019).
12. Курбацька Л.М., Ільченко Т.В., Кадирус І.Г., Захарченко Ю.В. Маркетингова підтримка сільськогосподарських підприємств у ринковому середовищі. *Агросвіт*. 2013. № 10. С. 25-31.
13. Малик М., Шпикуляк О. Тенденції та перспективи розвитку особистих господарств. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 11-19.
14. Сільське господарство України: статистичний щорічник. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 245 с.

References

1. Block, J., Sandner, P. and Spiegel, F. (2015), "How do risk attitudes differ within the group of entrepreneurs? The role of motivation and procedural utility", *Journal of Small Business Management*, no. 53(1), pp. 183-206.
2. Boehlje, M., Akridge, J. and Downey, D. (1995), "Restructuring Agribusiness for the 21st Century", *Agribusiness*, Vol. 11, pp. 493-500.
3. Brezhnyeva-Yermolenko, O. (2018), "The potential of social investments for the development of national enterprises", *Sotsialne pidpriemnytstvo: teoriia, praktyka ta mizhnarodnyi dosvid: zb. materialiv Mizhnar. nauk.-pr. konf.* [Social entrepreneurship: theory, practice and international experience: materials collection of The International scientific and practical conference] (Kyiv, 18 May 2018), KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 6-8.
4. Cobia, D.W. and Anderson, B. (1989), "Product and Pricing Strategies". In: *Cooperatives in Agriculture* / edited by David Cobia. Prentice Hall, New Jersey, USA, pp. 174-194.
5. Covin, J.G. and Slevin, D.P. (1991), "A conceptual model of entrepreneurship as firm behavior", *Entrepreneurship Theory and Practice*, no. 16(1), pp. 7-25.
6. Kollmann, T., Stöckmann, C., Meves, Yv. and Kensbock, J.M. (2017), "When members of entrepreneurial teams differ: linking diversity in individual-level entrepreneurial orientation to team performance", *Small Business Economics*, no. 48(4), pp. 843-859.
7. Mändle, E. (1994), "Marketing Co-operatives", In: *International Handbook of Cooperative Organizations*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, Deutschland, pp. 592-596.
8. Torrès, O. and Thurik, R. (2019), "Small business owners and health", *Small Business Economics*, no. 53(2), pp. 311-321.
9. Tortia, E.C., Valentinov, V.L. and Iliopoulos, C. (2013), "Agricultural Cooperatives", *Journal of Entrepreneurial and Organizational Diversity*, no. 2, pp. 23-36, available at: <http://ssrn.com/abstract=2273527> (access date August 26, 2019).
10. Zbarskyi, V.K. "Problems of cooperative movement in the countryside development", available at: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1119/1/Cooperative_marketing_49-53.pdf (access date August 20, 2019).
11. Zinovchuk, V.V. (2010), "Economic pseudocopulation nature and the danger of their distribution in the agrarian sector of Ukraine", *Ukrainska spivpratsia: mizhnar. nauk. zhurnal*, available at: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/> (access date August 11, 2019).
12. Kurbatska, L.M., Ilchenko, T.V., Kadyrus, I.H. and Zakharchenko, Yu.V. (2013), "Marketing support of agricultural enterprises in the market environment", *Ahrosvit*, no. 10, pp. 25-31.

13. Malyk, M. and Shpykuliak, O. (2018), "The tendencies and prospects of personal farms development", *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 11-19.
14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018), *Sil'ske hospodarstvo Ukrainy: statystychnyi shchorichnyk* [Agriculture of Ukraine: the statistical yearbook], Kyiv, Ukraine, 245 p.

Буднік О.М. КООПЕРАТИВНИЙ МАРКЕТИНГ В АГРОБІЗНЕСІ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД

Мета. Формулювання та обґрунтування потреби кооперативного маркетингу у вітчизняному аграрному секторі.

Методика дослідження. В ході проведення дослідження використано методи: абстрактно-логічний – для вивчення теоретичних основ кооперативного маркетингу; порівняльний – з метою узагальнення його категорійного апарату; графічний – за допомогою якого представлено основні дані щодо діяльності підприємницьких структур в агробізнесі, а також окреслено теоретичну базу концепції кооперативного маркетингу, а саме його основних компонент та сутнісних переваг для суб'єктів господарювання; системного аналізу, що дозволило дослідити реальний стан економічних взаємовідносин вітчизняних сільськогосподарських виробників.

Результати. Встановлено, що розвиток агробізнесу розглядається через призму функціонування різних організаційно-правових форм, які перебувають у складних умовах через брак фінансових, трудових, матеріальних, виробничих та технологічних ресурсів. Доведено необхідність їхнього кооперування з метою здійснення спільної економічної діяльності в рівноцінних умовах, що сприятиме покращанню функціонування підприємств.

Наукова новизна. Сформульовано теоретичний і методологічний концепт кооперативного маркетингу. Обґрунтовано потребу використання даної концепції для підтримки аграрного підприємництва в подальшому. Запропоновано використовувати наведений концептуальний підхід для стимулювання функціонування всіх форм агробізнесу на умовах паритетності. Дістав подальшого розвитку категоріальний апарат кооперативного маркетингу, що базується на вивченні наукових підходів та теоретичних позицій провідних вітчизняних та закордонних науковців.

Практична значущість. Представлені теоретичні напрацювання мають особливе практичне значення, оскільки від дієвості застосування запропонованого підходу залежатиме результативність діяльності суб'єктів господарювання та їх загальне економічне зростання. Важливо відмітити, що використання ідеї кооперативного маркетингу є актуальним не лише для сільськогосподарського виробництва, але і для інших сфер діяльності, зокрема медичної, освітньої, інформаційної, туристичної тощо, тобто кооперативний маркетинг, як напрям, є стратегічно важливим для економіки цілому, а не лише її аграрного сектора.

Ключові слова: кооперативний маркетинг, кооперативний рух, маркетинг-мікс, агробізнес.

Budnik O.M. THE COOPERATIVE MARKETING IN AGRICULTURE: A CONCEPTUAL APPROACH

Purpose is to formulate and justify the need of cooperative marketing in the domestic agricultural sector.

Methodology of research. During the research, the following methods were used: the abstract and logical – to study the cooperative marketing theoretical foundations; the comparative method – to summarize its categorical apparatus; graphic – by which the basic data of business structures activity in agribusiness is presented, as well as the theoretical base of the cooperative marketing concept, in particular its main components and essential advantages for economic entities and system analysis which allowed to study the real state of epy domestic agricultural manufacturers economic relations.

Findings. It is established that the agribusiness development is considered through the various organizational and legal forms functioning, which are in difficult conditions due to lack of financial, labor, material, production and technological resources. The necessity of their cooperation which implies the need for epyushk joint economic activity under equal conditions is substantiated. It is proved that the proposed association will contribute the enterprises functioning improvement.

Originality. The theoretical and methodological concept of cooperative marketing is formulated. The need to use this concept to support agrarian entrepreneurship in the future is substantiated. It is suggested that the above conceptual approach must be used to stimulate the all agribusiness forms functioning on a parity basis. There was further development of the cooperative marketing categorical apparatus, based on the leading domestic and foreign scientists approaches and theoretical positions has been revised.

Practical value. The presented theoretical experience have particular practical importance, whereas the economic entities effectiveness and their overall economic growth will depend of the proposed approach. It is important to note that the cooperative marketing idea is relevant not only for agricultural production, but also for other fields of activity, such as medical, educational, information, tourism and so on, that means that the cooperative marketing as a direction is strategically important for not just the agrarian sector but for the economy as a whole.

Key words: cooperative marketing, cooperative movement, marketing-mix, agribusiness.

Буднік О.Н. КООПЕРАТИВНИЙ МАРКЕТИНГ В АГРОБІЗНЕСІ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД

Цель. Формулирование и обоснование необходимости кооперативного маркетинга в отечественном аграрном секторе.

Методика исследования. В ходе проведения исследований использованы следующие методы: абстрактно-логический – для изучения теоретических основ кооперативного маркетинга; сравнительный – с целью обобщения его категориального аппарата; графический – с помощью которого представлены основные данные относительно деятельности предпринимательских структур в агробізнесе, а также описана теоретическая база концепции кооперативного маркетинга, а именно его основных компонент и сутностных преимуществ для субъектов хозяйствования; системного анализа, который дал возможность исследовать реальное сосотояние экономических взаимоотношений отечественных сельскохозяйственных производителей.

Результати. Установлено, що розвиток агробізнесу розглядається через призму функціонування різних організаційно-правових форм, що знаходяться в складних умовах із-за нехватки фінансових, трудових, матеріальних, виробничих і технологічних ресурсів. Доведено необхідність їх кооперування з метою здійснення спільної економічної діяльності в рівноцінних умовах, що буде сприяти покращенню функціонування підприємств.

Наукова новизна. Сформульовано теоретичний і методологічний концепт кооперативного маркетингу. Обґрунтовано необхідність використання даної концепції для підтримки аграрного підприємництва в подальшому. Предложено використовувати представлений концептуальний підхід для стимулювання функціонування всіх форм агробізнесу на умовах паритетності. Отримано подальшого розвитку категоріальний апарат кооперативного маркетингу, заснований на вивченні наукових підходів і теоретичних позицій провідних вітчизняних і зарубіжних вчених.

Практична значимість. Представлені теоретичні напработки мають особливе практичне значення, так як від дійсності застосування запропонованого підходу залежить результативність діяльності суб'єктів господарювання і їх загальний економічний ріст. Важливо відзначити, що використання ідеї кооперативного маркетингу є актуальним не тільки для сільськогосподарського виробництва, але і для інших сфер діяльності, зокрема медичної, освітньої, інформаційної, туристичної і т. д., тобто кооперативний маркетинг як напрям є стратегічно важливим для економіки в цілому, а не тільки її аграрного сектору.

Ключові слова: кооперативний маркетинг, кооперативне рухання, маркетинг-мікс, агробізнес.

УДК 658.64:005.942

JEL Classification: L15, L22, L84, O32

Траченко Л.А.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри експертизи товарів та послуг,
Одеський національний економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ІНЖИНІРИНГОВИХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПОЛІПШЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. У сучасних умовах діяльності для забезпечення конкурентоспроможності бізнес-компаній необхідним є застосування інжинірингу щодо прогресивних будівельних і виробничих технологій, устаткування, конструкцій і матеріалів з різних альтернативних джерел, що якнайкраще відповідають конкретним умовам та особливим вимогам замовників, реорганізації виробничої діяльності, виконання проектних рішень, технічних та економічних розробок тощо. Інжиніринг практично завжди ставить за мету вирішення конкретного завдання або сукупності завдань, але в кожному разі інжиніринг – це творчий процес аналізу, синтезу, моделювання, взаємозв'язків різних ідей і концепцій для створення нового оптимального рішення. Хоча проблеми, які вирішуються за допомогою інжинірингу, розрізняються за масштабом складності та предметної діяльності, для їхнього вирішення застосовується один і той же системний підхід.

Ринок інжинірингових послуг, будучи складовою частиною ринку міжнародних послуг, має явно виражену тенденцію до динамізму й розширення. Однак розвиток ринку інжинірингових послуг в Україні характеризується наявністю багатьох системних проблем, найважливішими серед яких є: дефіцит кваліфікованих кадрів, неякісне виконання робіт, застаріла нормативна база, недосконала система визначення вартості проектних робіт, корупційні явища на стадії погодження та експертизи документації, низький рівень автоматизації проектних робіт [1]. Для усунення існуючих проблем, досягнення ключових цілей бізнесу та поліпшення якості виконання робіт (послуг) з метою задоволеності потреб замовників, підприємствам сфери інжинірингу доцільно запроваджувати сучасні механізми управління якістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо діяльності підприємств сфери інжинірингу досліджували зарубіжні вчені Робсон М., Красс М. Дж., Уллах Ф., Хамер М., Страссман П., акцентуючи увагу на характерних особливостях інженерно-технічних послуг. Проблеми та тенденції розвитку інжинірингових послуг в Україні досліджували Ситник О. Б. [12], Безручко О. О. [1], Чубатюк Ю. В., Некіпелова І. В. [15]. Жежуха В. Й. [6] розглядав стан інжинірингової діяльності як

бізнес-напряму вітчизняних машинобудівних підприємств. Лисенко Я. О., Квактун О. О. [9] вивчали світовий ринок інжинірингових послуг. Суттєвими є дослідження Кузнецової І. О. [7], яка доводить, що здобутки інжинірингу в повному обсязі можна використовувати для соціально-економічних систем, для побудови і перебудови управління діяльністю підприємства, що складається із сукупності бізнес-процесів. Городиська Н. А. [2] узагальнює різні підходи до трактування поняття «інжиніринг», обґрунтовує значення інжинірингу у ринкових умовах господарювання. Дослідження видів та уніфікацію послуг на міжнародному рівні здійснила Дроздова Г. М [5]; вчена Лановська Г. І. [8] вивчала інноваційні стратегії в контексті інноваційної політики; Громова А. Е. та Могилка О. Ю. [3] досліджували інноваційну діяльність як складову успішного розвитку промислових підприємств.

Незважаючи на великий обсяг та високий рівень наукових досліджень у сфері інжинірингу, в умовах інтеграції України в європейську та світову економічні спільноти, для забезпечення належної якості інжинірингових послуг і підвищення конкурентоспроможності, потребують дослідження питання впровадження міжнародних стандартів щодо формування систем управління якістю на підприємствах сфери інжинірингу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей функціонування підприємств сфери інжинірингових послуг і їх ролі в інноваційній політиці України, окреслення проблем та запровадження сучасного механізму управління якістю згідно вимог міжнародних стандартів як ефективного засобу поліпшення діяльності інжинірингових компаній.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах ринкових перетворень одним із важливих завдань технологічного розвитку вітчизняної промисловості є ліквідація розриву між інноваційними процесами та впровадженням нових технологій у виробництво. У сучасній економічній моделі цей розрив ліквідується завдяки інжинірингу, який фактично є інструментом формування конкурентоспроможного виробництва промислового підприємства [6].

Досвід економічно розвинених країн свідчить про те, що сьогодні конкурентні переваги мають ті суб'єкти господарювання, які зосередили свою увагу на впровадженні сучасних технологій. Саме вони, а також їхнє продумане застосування та використання дають змогу підприємствам успішно функціонувати в умовах динамічного розвитку ринку. Купівля-продаж технологій, їхня модернізація, упровадження інновацій у виробничих процесах, технічне переоснащення підприємств і не тільки – у цьому всьому одне із ключових місць належить інжинірингу та інжиніринговим підприємствам [2].

Для українських підприємств інжиніринг є актуальним питанням, оскільки вітчизняні підприємства вимагають впровадження нових інформаційних технологій для реконструкції управління і проведення виробничої діяльності. Для подальшого технологічного розвитку нашої країни необхідно підняти рівень національного виробництва до рівня міжнародних стандартів.

Сучасна економіка та різні її сфери сьогодні потребують комплексного підходу до здійснення виробничо-господарської діяльності. Суб'єкту господарювання недостатньо придбати технологічну лінію, інформаційну систему чи інше обладнання. Він зацікавлений у тому, щоб це все було фахово відібрано, змонтовано та експлуатовано. Саме завдяки цьому рівень конкурентоспроможності виробництва буде вищим [2].

Інжиніринг (англ. engineering, від лат. Ingenium – винахідливість; вигадка; знання) є одним із поширених видів послуг на міжнародних ринках, спрямований на інженерно-технічні та консультативні послуги щодо створення об'єктів промисловості, виробничої та соціальної інфраструктур [2]. Ці послуги містять комплекс робіт, який включає передпроектні, техніко-економічні дослідження та обґрунтування, лабораторні або експериментальні дороблення технології чи прототипу, розроблення детальних структур проекту, технологічне супроводження в процесі освоєння технології чи обладнання, консультування в процесі реалізації проекту тощо [1].

Інжиніринг як професійна діяльність практично сформувався у XVIII столітті, коли з'явилися перші професійні Асоціації та Школи інженерного мистецтва. Успіхи в комерціалізації результатів праці інженерів послужили подальшим поштовхом для розвитку інжинірингових послуг.

Із подальшим розвитком інжинірингу потрібно було систематизувати його види та уніфікувати послуги на міжнародному рівні. 1981 року Американське товариство інженерів цивільного будівництва (ASCE) випустило «Керівництво з використання послуг інженерів», у якому розглянуто практику інженерного консультування, показано процедуру вибору інженера, подано кваліфікацію інжинірингових послуг, що включає такі групи [5]:

- попередні техніко-економічні дослідження й економічні порівняння. Ці послуги можуть передувати затвердженню проекту і включати аналіз умов та порівняння декількох можливих варіантів, зокрема вплив об'єкта на навколишнє середовище, експлуатаційні витрати, фінансові міркування й очікуваний дохід як основу для висновків і рекомендацій про доцільність спорудження об'єкта;

- вивчення планування, тобто створення генпланів для довгострокових програм економічного розвитку регіонів і міст, дослідження навколишніх умов;

- сприяння у фінансових питаннях, включаючи рекомендації щодо залучення джерел фінансування;

- управління будівництвом – застосування методів і прийомів управління та ухвалення рішень на різних стадіях будівництва;
- інспектування та випробування обладнання й матеріалів на заводах-виробниках, а також випробування матеріалів фірм-підрядників (на місці будівництва) для спорудження об'єкта;
- експлуатаційні витрати.

У розвинених країнах налічується багато тисяч фірм та організацій, що надають інженерно-технічні послуги. Деякі з них мають дуже вузьку спеціалізацію, обмежуючись консультаціями з приватних питань. Нерідко така фірма представлена одним експертом у певній сфері, і вся його діяльність зводиться лише до консультування. Водночас для США характерні фірми-гіганти, що виконують роботи типу будівельного інжинірингу та беруть на себе всі функції зі створення відповідних об'єктів. Взагалі, у США зареєстровано понад 25 тис. фірм різного профілю й обсягу діяльності; у країнах Європейського Союзу – близько 10 тис., причому найбільша їхня кількість знаходиться в Німеччині, Австрії, де ринок представлений дрібними й середніми компаніями, а найбільші – у Великій Британії, Швеції, Фінляндії та Нідерландах [13].

У міжнародній практиці визначилися дві категорії фірм, що виконують роботи типу інжиніринг (рис. 1).

Рис. 1. Види інжинірингових фірм

Джерело: [9]

Спеціалізовані інжинірингові фірми залежно від виду послуг, що надаються, поділяють, зі свого боку, на дві групи: інженерно-консультаційні та інженерно-будівельні. Інженерно-консультаційні фірми надають технічні послуги у формі консультацій. Вони самі не займаються ні виробництвом, ні будівництвом. Сфера діяльності спеціалізованих інжинірингових фірм широка: цивільне будівництво (порти, аеродроми, транспортні магістралі, шахти, міське будівництво); промислові об'єкти, що використовують специфічні технологічні процеси.

Інженерно-будівельні фірми надають зазвичай повний комплекс інженерно-технічних послуг, включаючи проектування об'єкта, постачання устаткування, монтаж, налагодження та пуск обладнання в експлуатацію. Ці фірми досить часто беруть на себе функції генерального підрядника об'єкта, залучаючи субпостачальниками як машинобудівні, так і будівельні компанії [9].

Спеціалізовані інжинірингові фірми залежно від характеру господарських зв'язків, що ними здійснюються, поділяють на незалежні й родинні промислові компанії. Незалежні спеціалізовані фірми

не мають родинних відносин з промисловими компаніями та в господарському відношенні самостійні. Однак на практиці більшість із них тісно пов'язані з однією або декількома великими промисловими компаніями, їх філіями чи агентами і діють у їхніх інтересах. Спеціалізовані родинні інжинірингові фірми – це філії або дочірні компанії великих генеральних підрядників, що займаються інжиніринговою діяльністю як основною [12].

Спеціалізовані інжинірингові компанії, як правило, залучаються:

- замовниками, інвесторами – на ранній стадії проекту для опрацювання концепції проекту, розробки техніко-економічних обґрунтувань;
- замовниками – як інженера проекту, що може включати розробку тендерної документації, вибір підрядників і постачальників й управління проектом;
- замовниками, інвесторами, фінансовими інститутами, підрядниками – як незалежні експерти або технічні аудитори;
- замовниками, інженером проекту, підрядниками – для виконання конкретних видів проектно-вишукувальних робіт (наприклад, вишукувань, детального інжинірингу тощо);
- замовниками, інженером проекту, підрядниками – для організації закупівельної логістики (постачань технологічного обладнання та технологічних матеріалів).

Промислові фірми належать до іншої категорії фірм, які виконують роботи типу інжинірингу. Їх зазвичай поділяють на компанії-проектувальники й компанії-виробники обладнання для певних галузей промисловості. Компанії-проектувальники, прагнучи зберегти секрети виробництва, виконують технологічне проектування для розширення або створення нового виробництва на основі власних патентів і ноу-хау, а підрядники залучаються для виконання інших інженерно-консультаційних робіт, здійснюючи контроль за цими роботами. Для компаній-виробників обладнання для виконання робіт типу інжиніринг є засобом збільшення продажів основної продукції [13].

Завданням інжинірингу є одержання замовниками найкращого результату від вкладення капіталу за рахунок:

- системного, міждисциплінарного підходу до здійснення проектів;
- багатоваріантності технічних і економічних розробок, їхньої фінансової оцінки вибору оптимального варіанта для замовника;
- розробки проектів з урахуванням можливості застосування прогресивних будівельних і виробничих технологій, устаткування, конструкцій і матеріалів з різних альтернативних джерел, що якнайкраще відповідають конкретним умовам та особливим вимогам замовників;
- використання сучасних методів організації і керування всіма стадіями виконання проектів.

Об'єктом ринку інжинірингових послуг сьогодні виступає сукупність інжинірингових послуг, які утворюють групи, відображені на рис. 2.

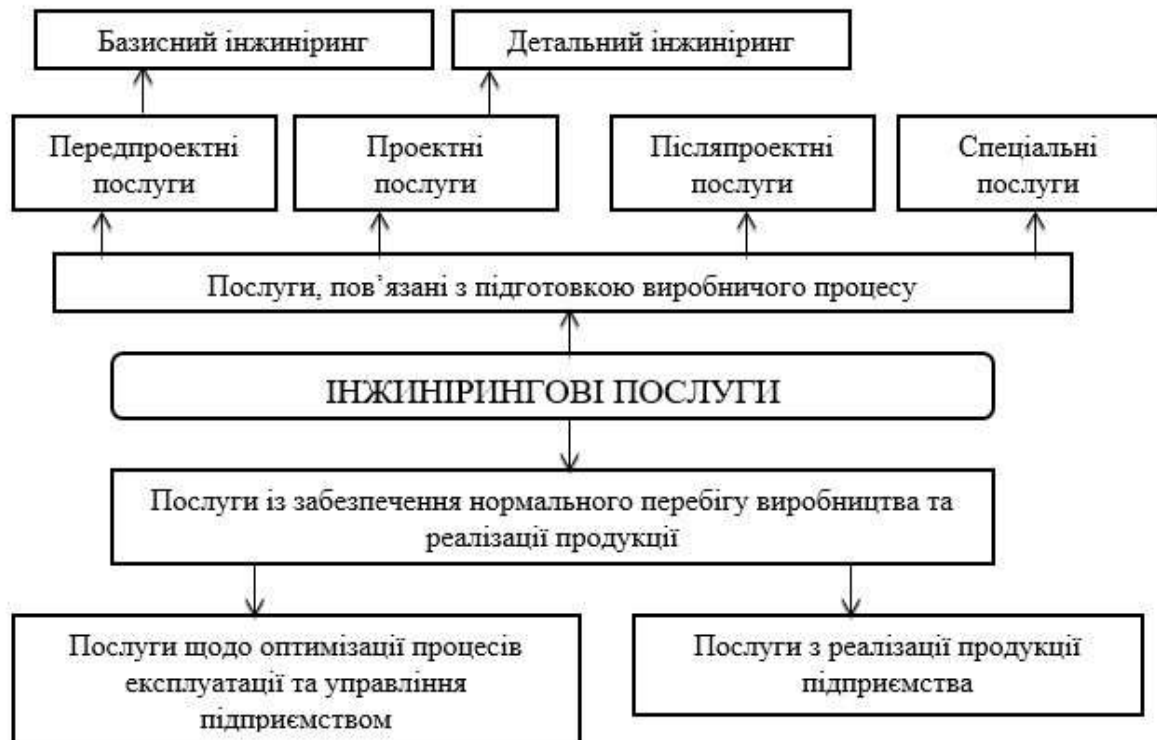

Рис. 2. Структура інжинірингових послуг

Джерело: [9]

Ринок інжинірингових послуг, будучи складовою частиною ринку міжнародних послуг, має явно виражену тенденцію до динамізму й розширення. Про це свідчать не тільки статистичні дані останніх років, але й зростаючий попит на інжинірингові послуги, які мають такі переваги:

- гнучкість організаційної структури;
- скорочення термінів виконання робіт і виробничих витрат;
- легка адаптація структури й технологій під проблему, що вирішується;
- привабливість для замовників перспективи консолідації в одних руках необхідного набору послуг, пов'язаних із здійсненням проектного менеджменту, який легше реалізується із системою інжинірингу;
- широкі можливості залучення кваліфікованих фахівців на договірній основі;
- поява реальних передумов для переходу до ефективного професіонального управління у зв'язку із зосередженням у руках інжинірингової компанії технічної і вартісної інформації щодо проекту;
- зниження інвестиційних та інших ризиків для компанії, яка використовує систему інжинірингу;
- підвищення конкурентоспроможності на вітчизняному та іноземному ринках у зв'язку з визнанням діловим світом ефективності використання інжинірингу [12].

Порівняно з розвиненими країнами, у яких становлення інжинірингу почалось ще в середині XIX ст., в Україні цей вид діяльності тільки зароджується й зводиться переважно до послуг, пов'язаних із підготовкою будівельного процесу.

Сьогодні український ринок інжинірингових послуг представлений або проектним інститутом, який зберігся з радянських часів, або створеними в останнє десятиліття інжиніринговими фірмами. Хоча проектні інститути переживають сьогодні деяке відродження, їхній потенціал складають досвідчені фахівці передпенсійного віку та молодь після інституту. Відсутність середнього покоління є суттєвим фактором, що стримує розвиток таких організацій. Спеціалізовані інжинірингові фірми більш пристосовані для виробництва послуг зазначеного типу. Вітчизняний ринок інжинірингових послуг розвивається, в основному, за допомогою залучення іноземного капіталу. В Україні функціонує чимало вже відомих компаній, діяльність яких прямо чи опосередковано пов'язана з наданням інжинірингових послуг як на території України, так і за її межами.

Однак розвиток ринку інжинірингових послуг в Україні характеризується наявністю багатьох системних проблем, найважливішими серед яких є: дефіцит кваліфікованих кадрів, неякісне виконання робіт, застаріла нормативна база, недосконала система визначення вартості проектних робіт, корупційні явища на стадії погодження та експертизи документації, низький рівень автоматизації проектних робіт [1].

Перспективний розвиток сучасного підприємства потребує розробки і впровадження відповідної інноваційної політики, що має формуватися на основі стратегічних цілей та вирішенні тактичних завдань щодо подальшого розвитку підприємства [8]. Усі складові інноваційної політики повинні перебувати у взаємодії на основі принципу синергії, тим самим не просто удосконалюючи певні елементи організації, а приводячи їх у відповідність до інших елементів та досягаючи ще більшого ефекту від такої взаємодії [3].

Недосконалість системи державного регулювання в інноваційній сфері призводить до зниження темпів інноваційного розвитку, високої ресурсоемності національної економіки, низької якості продукції та послуг, неконкурентоспроможності вітчизняних підприємств, а також неефективного використання коштів, зокрема державного та місцевих бюджетів, що виділяються для здійснення заходів в інноваційній сфері [10]. Водночас, за останні 4-5 років у бізнес-середовищі зростає популярність на створення інжинірингових напрямків інноваційного розвитку бізнесу. Однак, насамперед, слід здійснити аналіз організаційних ініціатив за участі західних інжинірингових компаній, розуміючи, що розвиток будь-якої української компанії в сучасну інжинірингову бізнес-модель, технічно можливий.

З метою активізації інноваційної діяльності країни повинна бути вироблена нова інноваційна політика, що представляє собою сукупність принципів і заходів, що забезпечують створення сприятливого інноваційного клімату в Україні, необхідного для успішного інвестування в українську економіку. Вона повинна об'єднувати загальними завданнями науку, техніку, виробництво, споживання, фінансову систему, освіту і повинна бути орієнтована на використання інтелектуальних ресурсів, розвиток високотехнологічних виробництв і пріоритети економіки [4].

Здобутки інжинірингу в повному обсязі можна використовувати для соціально-економічних систем. Запроваджена в практику логіка процедур інжинірингу на підставі його принципів (від загального до детального; багатоваріантність моделювання; наростаюча деталізація за етапами) дозволяє здійснити шлях від виявлення проблеми до її вирішення та впровадження результатів через послідовне проходження від задуму до моделі, від загального уявлення про принципи роботи моделі до детального проектування та спеціальних розрахунків [7]. Безперечно,

Кузнецова І. О. пропонує ефективний системний підхід щодо застосування інжинірингу в сучасних умовах діяльності вітчизняних підприємств з акцентом на бізнес-процеси, що дасть змогу компаніям поліпшувати управління діяльністю та підвищувати конкурентоспроможність.

В Україні поки ще не створена система персонального ліцензування спеціалістів, яка практикується у всьому світі. У подальшій перспективі в Україні, як і в розвинених країнах повинна вдосконалюватися система навчання фахівців відповідно до нових напрямків у діяльності інжинірингових фірм. Серйозна увага повинна приділятися підготовці фахівців щодо впровадження інновацій. Вони повинні вміти швидко адаптуватися до умов економіки й кон'юнктури будівельного ринку, що невпинно змінюється.

Проте досягнення суттєвих зрушень у використанні інжинірингу для ефективного розвитку серед більш широкого кола підприємств найближчим часом є проблематичним. Причиною тому є, передусім, відсутність серйозного досвіду здійснення техніко-економічної співпраці із закордонними контрагентами й використання підприємствами інжинірингу для ефективного розвитку. Коріння цієї проблеми відходить у минуле і пов'язане з орієнтацією науково-дослідницьких і промислових підприємств на виконання державних замовлень і відсутністю можливості самостійного визначення напрямку розвитку. У зв'язку з тим, що методологічні розробки в цій сфері практично відсутні, підприємство стикається з різними труднощами в ході модернізації в рамках техніко-економічного та міжнародного інжинірингу. Насамперед, це пов'язано з необхідністю докорінної модернізації й переосмислення комплексної підготовки виробництва. Окрім цього, промислові підприємства стикаються з проблемами опрацювання, підготовки й підписання контрактів на виконання операцій із міжнародного інжинірингу, розрахунку вартості інжинірингових послуг.

Проведені дослідження вказують на низку проблем щодо діяльності у сфері інжинірингу. Інтеграція в європейське співтовариство, міжнародна торгівельна діяльність сьогодні висувають жорсткі умови до діяльності підприємств, особливо щодо якості виконання робіт (послуг). Для усунення проблем та досягнення цілей бізнесу підприємствам необхідно запроваджувати сучасні інструменти управління якістю, впроваджуючи в діяльність міжнародні стандарти ISO серії 9000, основним з яких є ISO 9001:2015 «Системи управління якістю. Вимоги».

Стандарти ISO серії 9000 сьогодні є уніфікованим механізмом для оцінки якості виробництва, надання послуг (робіт) та управління у світовому співтоваристві. Вони застосовуються у всіх традиційних галузях, починаючи від сільського господарства та будівництва, виробництва побутових товарів та найскладнішого медичного обладнання, до новітніх напрямків інформаційних технологій. Необхідність розробки стандартів ISO серії 9000 диктує ринок. Вони сприяють прогресу бізнесу, розвитку споживчого сектора та економіки загалом [14].

Формування та впровадження систем управління якістю в контексті вимог міжнародного стандарту ISO 9001:2015 на підприємствах передбачає цілеспрямовану й свідому зміну керівництвом компанії філософії організаційного розвитку в сторону якості, дозволяє їм більш якісно й системно управляти ризиками у своїй діяльності, що, безумовно, є переконливою конкурентною перевагою в складних економічних умовах.

Дослідження 42 підприємств сфери інжинірингових послуг України свідчать про те, що сьогодні неможливе досягнення цілей їх діяльності, в першу чергу, щодо виходу на міжнародні ринки, участі в конкурсних тендерах, де однією з ключових умов є наявність сертифікованої системи управління якістю в контексті вимог міжнародного стандарту ISO 9001:2015.

Модель процесів системи управління якістю інжинірингового підприємства в контексті вимог міжнародного стандарту ISO 9001:2015 наведено на рис. 3.

Згідно до вимог стандарту, складовими системи управління якістю підприємства є її взаємоузгоджені процеси, які інтегровані в загальний менеджмент підприємства. Очевидно, цей факт має важливе значення щодо позиціонування системи управління якістю інжинірингового підприємства як важливого інструменту забезпечення належної якості бізнес-процесів досягнення ключових цілей діяльності компанії.

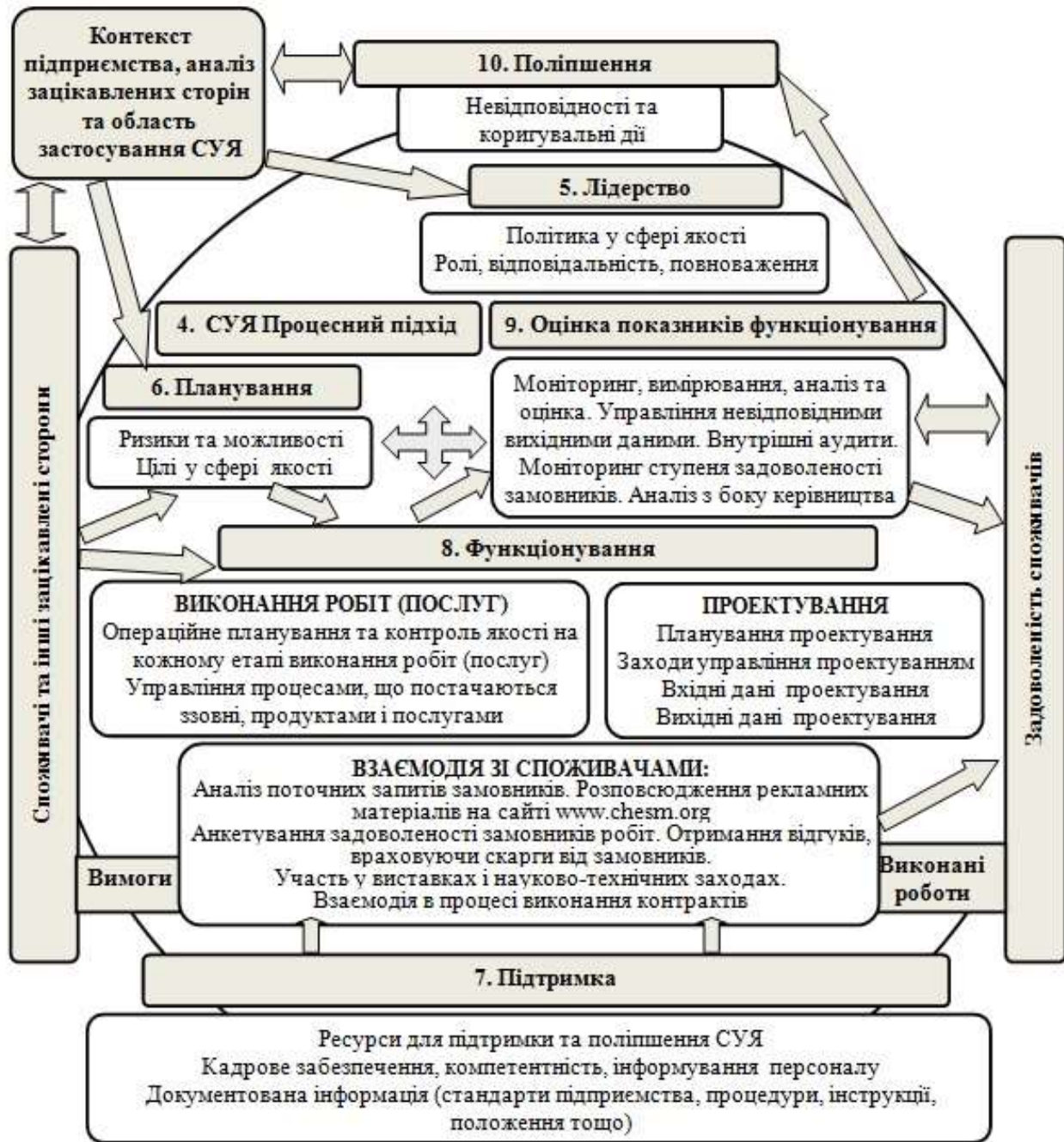

Рис. 3. Модель процесів СУЯ інжинірингового підприємства в контексті вимог стандарту ISO 9001:2015

Джерело: розроблено автором на основі [11]

Модель сформована на основі процесного підходу, із застосуванням циклу Демінга, з виконанням основних функцій: планування, виконання, моніторинг і оцінка та коригувальні дії (поліпшення). Наведена модель містить вимоги стандарту ISO 9001:2015 щодо формування систем управління якістю, які є обов'язковими для виконання підприємствами сфери інжинірингу.

Висновки з проведеного дослідження. Обґрунтовано ключову роль інжинірингу в сучасних умовах господарювання вітчизняних підприємств щодо модернізації, упровадження інновацій у виробничих процесах, технічного переоснащення компаній, поліпшення управління їх діяльністю з акцентом на бізнес-процеси та підвищення конкурентоспроможності. Визначено проблеми, що характеризують розвиток ринку інжинірингових послуг в Україні, такі як: дефіцит кваліфікованих кадрів, неякісне виконання робіт, застаріла нормативна база, недосконала система визначення вартості проектних робіт, корупційні явища на стадії погодження та експертизи документації, низький рівень автоматизації проектних робіт тощо. Встановлено, що одним із важливих інструментів усунення проблем та досягнення конкурентних позицій інжинірингових підприємств є впровадження

міжнародних стандартів, зокрема ISO 9001:2015 «Системи управління якістю. Вимоги». Доведено, що формування та впровадження систем управління якістю в контексті вимог міжнародного стандарту ISO 9001:2015 на підприємствах сфери інжинірингових послуг дозволять забезпечувати належну якість виконання робіт (послуг), системно управляти ризиками у своїй діяльності, що, безумовно, є переконливою конкурентною перевагою в складних економічних умовах.

Література

1. Безручко О.О. Особливості та основні проблеми розвитку інжинірингових послуг в Україні. *Економічні науки*. 2013. № 6. С. 99-105.
2. Городиська Н.А. Поняття інжинірингу та його значення у ринкових умовах господарювання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2012. № 727. С. 33-39.
3. Громова А.Е., Могилка О.Ю. Інноваційна діяльність як складова успішного розвитку промислових підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2015. Вип. 15. Ч. 2. С. 76-79.
4. Димченко О.В., Димченко В.В., Шевчук В.В. Специфіка управління інноваційним розвитком в контексті просторово-мережної взаємозалежності. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2009. № 2(6). С. 46-56.
5. Дроздова Г.М. Менеджмент зовнішньо-економічної діяльності підприємства: навч. посібник для студ. вузів. Київ: ЦНЛ, 2004. 247 с.
6. Жежуха В.Й., Городиська Н. А. Стан інжинірингової діяльності як бізнес-напряму вітчизняних машинобудівних підприємств. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 16(2). С. 58-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2014_16%282%29_11 (дата звернення: 09.08.2019).
7. Кузнецова І.О. Інжиніринг в процесі управління діяльністю підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень* : зб. наук. пр. / голов. ред. М.І. Зверяков ; Одеський нац. екон. ун-т. Одеса, 2014. Вип. 1(52). С. 216-223.
8. Лановська Г.І. Інноваційна стратегія в контексті інноваційної політики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 6. Ч. 2. С. 232-235.
9. Лисенко Я.О., Квактун О.О. Сучасний стан світового ринку інжинірингових послуг. *Економічний простір*. 2013. № 74. С. 24-32.
10. Про схвалення Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.09.2012 р. № 691-р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 71.
11. Системи управління якістю. Вимоги: ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT). Видання офіційне. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 22 с.
12. Ситник О.Б. Досвід інжинірингової діяльності в сучасному економічному просторі. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2013. № 4(24). С. 104-116.
13. Траченко Л.А. Інжинірингові послуги як об'єкт товарознавства: експертне оцінювання якості: монографія. Одеса: Атлант, 2014. 212 с.
14. Траченко Л.А. Системи управління якістю підприємств сфери інжинірингу: монографія. Одеса : ОНЕУ, 2019. 380 с.
15. Чубатюк Ю.В. Некіпелова І.В. Проблеми та перспективи розвитку інжинірингу в Україні. *Економічний простір*: зб. наук. праць. 2010. № 11. С. 29-35.

References

1. Bezruchko, O.O. (2013), "Particularities and main problems of the development of engineering services in Ukraine", *Ekonomichni nauky*, no. 6, pp. 99-105.
2. Horodyska, N.A. (2012), "The concept of engineering and its role in market conditions", *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, no. 727, pp. 33-39.
3. Hromova, A.E. and Mohylka, O.Yu. (2015), "Innovative activity as a part of successful industrial enterprises", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky"*, Iss. 15, Part 2, pp. 76-79.
4. Dymchenko, O.V., Dymchenko, V.V. and Shevchuk, V.V. (2009), "Managing specifics innovative by development in a context spatially to network interdependence", *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyky*, no. 2(6), pp. 46-56.
5. Drozdova, H.M. (2004), *Menedzhment zovnishno-ekonomichnoi diialnosti pidpriemstva* [Management of foreign economic activity of the enterprise], tutorial, TsNL, Kyiv, Ukraine, 247 p.

6. Zhezhukha, V.Y. and Horodyska, N.A. (2014), "State of engineering activities as a business trend of domestic machine-building enterprises", *Ekonomichnyi analiz*, Vol. 16(2), pp. 58-64, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2014_16%282%29__11 (access date August 09, 2019).
7. Kuznetsova, I.O. (2014), "Engineering in the process of enterprise activities management", *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen: zb. nauk. pr.*, Odeskyi nats. ekon. un-t, Odesa, Ukraine, Iss. 1(52), pp. 216-223.
8. Lanovska, H.I. (2014), "Innovation strategy in the context of innovation policy", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky"*, Iss. 6, Part 2, pp. 232-235.
9. Lysenko, Ya.O. and Kvaktun, O.O. (2013), "The current state of the world market of engineering services", *Ekonomichnyi prostir*, no. 74, pp. 24-32.
10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), *Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia derzhavnoi polityky v innovatsiinii sferi* [On approval of the Concept of reforming the state policy in the sphere of innovations], Rozporiadzhennia CMU dated 10.09.2012 no. 691-p, *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, no. 71.
11. *Systemy upravlinnia yakistiu. Vymohy: DSTU ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT). Vydannia ofitsiine* [Quality management systems. Requirements: State standard of Ukraine ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT), Official publication], (2016), DP "UkrNDNTs", Kyiv, Ukraine, 22 p.
12. Sytnyk, O.B. (2013), "Experience engineering activity in modern economic space", *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyky*, no. 4(24), pp. 104-116.
13. Trachenko, L.A. (2014), *Inzhynirynhovi posluhy yak ob'ekt tovaroznavstva: ekspertne otsiniuvannia yakosti* [Engineering services as an object of commodity research: expert assessment of quality], monograph, Atlant, Odesa, Ukraine, 212 p.
14. Trachenko, L.A. (2019), *Systemy upravlinnia yakistiu pidpriemstv sfery inzhynirynhu* [Quality management systems of the enterprises of the sphere of engineering], monograph, ONEU, Odesa, Ukraine, 380 p.
15. Chubatiuk, Yu.V. and Nekipelova, I.V. (2010), "Problems and prospects of engineering development in Ukraine", *Ekonomichnyi prostir: zb. nauk. prats*, no. 11, pp. 29-35.

Траченко Л.А. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ІНЖИНІРИНГОВИХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПОЛІПШЕННЯ

Мета. Дослідження особливостей функціонування підприємств сфери інжинірингових послуг і їх ролі в інноваційній політиці України, окреслення проблем та запровадження сучасного механізму управління якістю згідно вимог міжнародних стандартів як ефективного засобу поліпшення діяльності інжинірингових компаній.

Методика дослідження. Методи аналізу й синтезу, систематизації, теоретичного узагальнення використано для дослідження особливостей функціонування підприємств сфери інжинірингових послуг, проблем щодо діяльності та інноваційного розвитку; графічні – для наочного подання теоретичних аспектів щодо структури інжинірингових послуг, видів підприємств сфери інжинірингу; моделювання – для формування моделі процесів системи управління якістю інжинірингового підприємства в контексті вимог міжнародного стандарту ISO 9001:2015.

Результати. Обґрунтовано ключову роль інжинірингу в сучасних умовах господарювання вітчизняних підприємств щодо модернізації, впровадження інновацій у виробничих процесах, технічного переоснащення компаній, поліпшення управління їх діяльністю з акцентом на бізнес-процеси та підвищення конкурентоспроможності. Визначено проблеми, що характеризують розвиток ринку інжинірингових послуг в Україні, такі як: дефіцит кваліфікованих кадрів, неякісне виконання робіт, застаріла нормативна база, недосконала система визначення вартості проектних робіт, корупційні явища на стадії погодження та експертизи документації, низький рівень автоматизації проектних робіт тощо. Встановлено, що одним із важливих інструментів усунення проблем та досягнення конкурентних позицій інжинірингових підприємств є впровадження міжнародних стандартів ISO серії 9000. Доведено, що формування та впровадження систем управління якістю в контексті вимог міжнародного стандарту ISO 9001:2015 на підприємствах сфери інжинірингових послуг дозволять забезпечувати належну якість виконання робіт (послуг), більш системно управляти ризиками у своїй діяльності, що, безумовно, є переконливою конкурентною перевагою в складних економічних умовах.

Наукова новизна. Дістало подальшого розвитку формування та впровадження систем управління якістю інжинірингових підприємств у контексті вимог міжнародних стандартів, зокрема ISO 9001:2015, на основі процесного підходу, із застосуванням циклу Демінга як дієвий інструмент забезпечення належної якості бізнес-процесів, досягнення ключових цілей діяльності компаній та постійного її поліпшення.

Практична значущість. Формування та впровадження систем управління якістю в контексті вимог міжнародного стандарту ISO 9001:2015 на підприємствах сфери інжинірингу є дієвим механізмом забезпечення належної якості виконання робіт (послуг) з метою задоволеності потреб замовників та інших зацікавлених сторін, засобом підвищення конкурентоспроможності та досягнення цілей бізнесу.

Ключові слова: інжинірингові послуги, види інжинірингових компаній, інноваційна політика, міжнародний стандарт ISO 9001:2015, модель процесів системи управління якістю.

Trachenko L.A. FEATURES OF FUNCTIONING OF ENTERPRISES OF THE SPHERE OF ENGINEERING SERVICES: PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT

Purpose. The aim of the article is investigation of the peculiarities of functioning of the enterprises of the sphere of engineering services and their role in the innovation policy of Ukraine, outlining of problems and introduction of the modern mechanism of quality management according to the requirements of international standards as an effective

means of improving the activity of engineering companies.

Methodology of research. Methods of analysis and synthesis, systematization, theoretical generalization are used to study the peculiarities of functioning of enterprises of the sphere of engineering services, problems of activity and innovative development; graphic – for visual presentation of theoretical aspects regarding the structure of engineering services, types of enterprises in the field of engineering; modelling – to form a model of processes of the quality management system of an engineering enterprise in the context of the requirements of the international standard ISO 9001: 2015.

Findings. The key role of engineering in modern conditions of management of domestic enterprises in terms of modernization, introduction of innovations in production processes, technical re-equipment of companies, improvement of management of their activity with emphasis on business processes and increase of competitiveness is substantiated. The problems that characterize the development of the engineering services market in Ukraine are identified, such as: shortage of qualified personnel, poor performance of works, outdated regulatory framework, imperfect system of determining the cost of project works, corruption phenomena at the stage of approval and examination of documentation, low level of automation of project works, etc.

It is established that one of their important tools for elimination of problems and achievement of competitive positions of engineering enterprises is the introduction of international standards of the ISO 9000 series. It is proved that the formation and implementation of quality management systems in the context of the requirements of the international standard ISO 9001: 2015 at the enterprises of engineering services will allow to ensure the proper quality of work (services), more systematically manage the risks in their activities, which, of course, is a compelling competitive advantage in difficult economic conditions.

Originality. The further development of the formation and implementation of quality management systems of engineering enterprises in the context of the requirements of international standards, in particular ISO 9001: 2015, based on a process approach, using the Deming cycle as an effective tool for ensuring the proper quality of business processes, achieving the key goals of the company activity and its continuous improvement.

Practical value. The formation and implementation of quality management systems in the context of the requirements of the international standard ISO 9001: 2015 at engineering enterprises is an effective mechanism for ensuring the proper quality of work (services) to meet the needs of customers and other stakeholders, a means of improving competitiveness and achieving business goals.

Key words: engineering services, types of engineering companies, innovative policy, international standard ISO 9001: 2015, model of quality management system processes.

Траченко Л.А. ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ ИНЖИНИРИНГОВЫХ УСЛУГ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Цель. Исследование особенностей функционирования предприятий сферы инжиниринговых услуг и их роли в инновационной политике Украины, определение проблем и внедрение современного механизма управления качеством согласно требованиям международных стандартов как эффективного средства улучшения деятельности инжиниринговых компаний.

Методика исследования. Методы анализа и синтеза, систематизации, теоретического обобщения использованы для исследования особенностей функционирования предприятий сферы инжиниринговых услуг, проблем относительно их деятельности и инновационного развития; графические – для наглядного представления теоретических аспектов структуры инжиниринговых услуг, видов предприятий сферы инжиниринга; моделирования – для формирования модели процессов системы управления качеством инжинирингового предприятия в контексте требований международного стандарта ISO 9001: 2015.

Результаты. Обосновано ключевую роль инжиниринга в современных условиях хозяйствования отечественных предприятий по модернизации, внедрению инноваций в производственных процессах, техническому перевооружению компаний, улучшению управления их деятельностью с акцентом на бизнес-процессы и повышение конкурентоспособности. Определены проблемы развития рынка инжиниринговых услуг в Украине, такие как: дефицит квалифицированных кадров, некачественное выполнение работ, устаревшая нормативная база, несовершенная система определения стоимости проектных работ, коррупционные явления на стадии согласования и экспертизы документации, низкий уровень автоматизации проектных работ и т.д. Установлено, что одним из важных инструментов устранения проблем и достижения конкурентных позиций инжиниринговых предприятий является внедрение международных стандартов ISO серии 9000. Доказано, что формирование и внедрение систем управления качеством в контексте требований международного стандарта ISO 9001:2015 на предприятиях сферы инжиниринговых услуг позволят обеспечивать надлежащее качество выполнения работ (услуг), более системно управлять рисками в своей деятельности, что, безусловно, является убедительным конкурентным преимуществом в сложных экономических условиях.

Научная новизна. Получило дальнейшее развитие формирование и внедрение систем управления качеством инжиниринговых предприятий в контексте требований международных стандартов, в частности ISO 9001:2015, на основе процессного подхода, с применением цикла Деминга как действенный инструмент обеспечения надлежащего качества бизнес-процессов, достижения ключевых целей деятельности компаний и постоянного ее улучшения.

Практическая значимость. Формирование и внедрение систем управления качеством в контексте требований международного стандарта ISO 9001:2015 на предприятиях сферы инжиниринга является действенным механизмом обеспечения надлежащего качества выполнения работ (услуг) в целях удовлетворенности потребностей заказчиков и других заинтересованных сторон, средством повышения конкурентоспособности и достижения целей бизнеса.

Ключевые слова: инжиниринговые услуги, виды инжиниринговых компаний, инновационная политика, международный стандарт ISO 9001:2015, модель процессов системы управления качеством.

УДК 334.012.3:005.334.4
JEL Classification: G33, C53

Силенко О.М.,
відмінник освіти України, головний бухгалтер,
Новосьолова О.А.,
Національний університет «Запорізька політехніка»

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДИК ЕКСПРЕС- ДІАГНОСТИКИ ВІРОГІДНОСТІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Україна постала перед необхідністю зміни ідеології економічного розвитку. Сировинна експортоорієнтована, «староіндустріальна» модель економіки дедалі більше дає збої. Посилення конкуренції на світовому ринку, розгортання фінансової кризи на тлі структурних деформацій української економіки, пов'язаних з її низькою продуктивністю, високою енергоємністю, технологічною неоднорідністю та відсталістю, переважанням сировинного недиверсифікованого експорту [6, с. 115] та несприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури зумовлюють потребу в інноваціях, трансфері та спілловенні технологій [6, с. 116], а отже, і потребу у розв'язанні існуючих проблем гальмування інноваційного розвитку вітчизняних підприємств та діагностиці їх фінансової спроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання діагностики фінансової спроможності підприємств та вірогідності їх банкрутства знайшли відображення у наукових працях таких зарубіжних дослідників, як Г. Спрінгейт, Р. Лісу, Дж. Таффлер та Г. Тішоу, Ж. Конан та М. Гольдер, та вітчизняних, таких як О. Терещенко, А. Барановська, В. Федосова, О. Продіус та ін. Віддаючи належне їх науковим напрацюванням, слід наголосити, що окремі аспекти з діагностування фінансового стану та вірогідності банкрутства підприємства до тепер потребують подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою дослідження є здійснення компаративного аналізу методик діагностики фінансової спроможності підприємств та вірогідності їх банкрутства на прикладі ПАТ «МОТОР СІЧ».

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж останніх років поняття «банкрутство» набуває все більшого поширення. Розглянемо більш детально погляди вчених щодо визначення даного терміну (табл. 1).

Таблиця 1

Дефініції терміну «банкрутство підприємств»

Автори	Визначення терміну
Андрущак Є. М. [1, с. 119]	банкрутство підприємств – це визнане судовими органами незадовільне господарське становище фізичної чи юридичної особи, ознакою якого є припинення розрахунків за зобов'язаннями через нестачу активів у ліквідній формі
Бланк І. А. [2, с. 46]	банкрутство підприємств – це встановлена в судовому порядку фінансова неспроможність підприємства, тобто нездатність підприємства задовольнити в установлені строки пред'явлені до нього з боку кредиторів вимоги та виконати зобов'язання перед бюджетом
Терещенко О. О. [10, с. 31]	банкрутство підприємств – це пов'язана з недостатністю активів у ліквідній формі неспроможність юридичної особи задовольнити в установлений для цього строк заявлені до неї з боку кредиторів вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом
Яблонська А. С. [12]	банкрутство підприємств – це одна з юридичних підстав ліквідації підприємства, яка виявляється у неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності задовольнити у встановлений для цього термін пред'явлені йому кредиторами вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом

Джерело: сформовано авторами за [1; 2; 10; 12]

На думку більшості авторів, неплатоспроможність є ключовим моментом у визначенні сутності банкрутства, тобто банкрутство – це неспроможність виконання зобов'язань підприємством, визнана юридично.

Саме ознаку «неспроможності» взято до уваги при викладенні змісту терміну «банкрутство» у ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» № 2344-XII від 14.05.92 р. [8], за яким банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені у порядку грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури [8].

Узагальнюючи результати розгляду трактування поняття «банкрутство підприємств» у працях науковців та законодавчих актах, приходимо до висновку, що банкрутство підприємств варто розглядати, насамперед, за когнітивним підходом як неспроможність підприємства виконувати свої зобов'язання та продовжувати діяльність, визнану у судовому порядку.

Наслідками явища банкрутства за І. О. Бланком є:

- генерування фінансово неспроможними підприємствами серйозних фінансових ризиків для успішно працюючих підприємств – його партнерів, завдаючи їм відчутного економічного збитку в процесі своєї діяльності;
- ускладнення формування прибуткової частини бюджетів різних рівнів і позабюджетних фондів, уповільнюючи реалізацію передбачених регіональних і державних програм економічного і соціального розвитку;
- зниження загальної норми прибутку на капітал, використовуваний у сфері підприємництва;
- скорочення обсягів господарської діяльності, а отже, скорочення чисельності робочих місць і кількість зайнятих та посилення тим самим соціальної напруженості [2, с. 53].

Перелічені наслідки банкрутства обумовлюють необхідність усунення їх або уникнення банкрутства взагалі, що є можливим за умови діагностування вірогідності банкрутства підприємства.

Діагностування вірогідності банкрутства підприємств нині здійснюється за усталеними методиками оцінювання, які набули широкого поширення як у зарубіжній, так і у вітчизняній практиці. Серед них на особливу увагу заслуговують наступні.

Зокрема, п'ятифакторна модель вірогідності банкрутства Е. Альтмана, що базується на основі дискримінантного аналізу, за якою рівень вірогідності банкрутства підприємства визначається за показником Z_A :

$$Z_A = 0,717X_1 + 0,847X_2 + 3,107X_3 + 0,42X_4 + 0,995X_5, \quad (1),$$

у разі якщо:

$Z_A < 1,8$, то вірогідність банкрутства підприємства досить висока;

$1,8 < Z_A < 2,7$, то вірогідність банкрутства підприємства висока;

$2,8 < Z_A < 2,9$, то вірогідність банкрутства підприємства можлива;

$Z_{\text{ТЕР}} > 3,0$, то вірогідність банкрутства підприємства досить низька [13].

Виходячи ж з формули (1) та проведених розрахунків в табл. 2, протягом періоду, який вивчався, показник вірогідності банкрутства ПАТ «МОТОР СІЧ» щорічно понад 3,0, а отже, вірогідність банкрутства підприємства в найближчій перспективі товариству не загрожує.

Таблиця 2

Діагностика фінансової спроможності ПАТ «МОТОР СІЧ» та вірогідності його банкрутства за моделлю Е. Альтмана протягом 2016–2018 рр.

Показники	Роки		
	2016	2017	2018
X_1 – відношення робочого капіталу до суми активів (коефіцієнт мобільності активів)	0,72	0,74	0,72
X_2 – відношення нерозподіленого прибутку до суми активів (термін роботи фірми і сукупна прибутковість)	0,61	0,63	0,66
X_3 – відношення прибутку до виплати процентів і податків до суми активів (прибутковість майна)	0,07	0,1	0,04
X_4 – відношення власного капіталу до заборгованості (фінансова структура)	1,83	1,96	2,62
X_5 – відношення виручки від реалізації до суми активів (оборотність активів)	0,42	0,52	0,41
Рахунок «Z» Альтмана	3,45	3,79	3,89

Джерело: розраховано авторами за даними [4]

Незважаючи на зручність і точність розрахунків за даною моделлю, її вагомим недоліком є те, що останній перегляд алгоритму її розрахунку відбувся ще наприкінці ХХ ст. Внаслідок же суттєвих змін у системі показників фінансової та статистичної звітності підприємств, сенс її застосування втрачається через поступову втрату точності результатів розрахунку.

Актуалізація Е. Альтманом діагностики фінансового стану підприємств та вірогідності їх банкрутства у 60-х роках ХХ століття стала поштовхом для вивчення даного питання економістами, математиками та фінансистами.

Зокрема, М. Спрінгейтом у 1978 році було зроблено спробу модифікувати Z_{A68} за допомогою покрокового дискримінантного аналізу, яка пройшла тестування на 64 канадських компаніях, довівши при цьому точність передбачення банкрутства на 92,5%:

$$Z_C = 1,03A + 3,07B + 0,66C + 0,4D, \quad (2)$$

якщо:

$Z_C < 0,862$, то підприємство є потенційним банкрутом;

$Z_C > 2,451$, то загроза банкрутства мінімальна і підприємство є фінансово надійним [13].

Отже, за моделлю Спрінгейта за показниками фінансової звітності ПАТ «МОТОР СІЧ» в найближчій перспективі відчуватиме посилення загроз банкрутства (табл. 3).

Таблиця 3

Діагностика фінансової спроможності ПАТ «МОТОР СІЧ» та вірогідності його банкрутства за моделлю Спрінгейта протягом 2016–2018 рр.

Показники	Роки		
	2016	2017	2018
A – відношення робочого капіталу до загальної вартості активів	0,73	0,74	0,72
B – відношення прибутку до сплати податків і процентів до загальної вартості активів	0,11	0,14	0,06
C – відношення прибутку до сплати податків до короткострокової заборгованості	0,47	0,68	0,4
D – відношення обсягу продажів до загальної вартості активів	0,42	0,52	0,41
Z	1,57	1,85	1,34

Джерело: розраховано авторами за даними [4]

Однак, на численні переконання практиків, модель Спрінгейта при діагностиці фінансової спроможності підприємств та вірогідності їх банкрутства варто використовувати лише як додаткову, оскільки вона сформована на підставі методики оцінювання фінансового стану зарубіжних підприємств, а отже, не є адаптованою до фінансової звітності вітчизняних підприємств.

Серед існуючих методик найбільш адаптованою є модель О. Терещенка, за якою рівень вірогідності банкрутства підприємства визначається за показником $Z_{\text{ТЕР}}$, що базується на методології дискримінантного аналізу фінансових показників підприємств вибіркової сукупності:

$$Z_{\text{ТЕР}} = 1,5X_1 + 0,08X_2 + 10X_3 + 5X_4 + 0,3X_5 + 0,1X_6, \quad (3),$$

у разі якщо:

$Z_{\text{ТЕР}} > 2$, то вірогідність банкрутства підприємства досить низька;

$1 < Z_{\text{ТЕР}} < 2$, то існують загрози фінансовій стійкості підприємства;

$0 < Z_{\text{ТЕР}} < 1$, то вірогідність банкрутства підприємства досить висока [13].

Тож, виходячи з формули (3) та проведених розрахунків в табл. 4, маємо констатувати, що протягом періоду, який вивчався, показник вірогідності банкрутства ПАТ «МОТОР СІЧ» щорічно понад 2,0, а отже, підприємство слід визнати таким, якому в найближчій перспективі явище банкрутства не загрожує.

Таблиця 4

Діагностика фінансової спроможності ПАТ «МОТОР СІЧ» та вірогідності його банкрутства за моделлю О. Терещенка протягом 2016–2018 рр.

Показники	Роки		
	2016	2017	2018
X_1 – відношення грошових надходжень до зобов'язань	2,28	2,51	2,74
X_2 – відношення валюти балансу до зобов'язань	2,83	2,96	3,62
X_3 – відношення чистого прибутку до середньорічної суми активів	0,07	0,11	0,04
X_4 – відношення прибутку до виручки	0,18	0,2	0,1
X_5 – відношення виробничих запасів до виручки	1,25	0,95	1,34
X_6 – відношення виручки до основного капіталу	0,42	0,52	0,41
$Z_{\text{ТЕР}}$	5,5	6,42	6,1

Джерело: розраховано авторами за даними [4]

Розглядаючи дієвість моделі О. Терещенко, акцентуємо, що її перевагами є те, що вона базується на методиці формування статистичних даних підприємств та даних фінансової звітності, але водночас має наступні недоліки:

- відсутність конкретизованої класифікації стійкості фінансового стану, внаслідок чого рівень точності розрахунку нижчий, ніж за іншими моделями оцінювання вірогідності банкрутства;
- зроблений акцент на зменшенні помилкового віднесення фінансово неспроможних підприємств до групи стійких;
- широкий інтервал невизначеності нормативних оцінок [3, с. 60; 5, с. 256].

Серед нормативних актів, якими регулюється методика експрес-діагностики вірогідності банкрутства підприємства, насамперед, варто назвати:

– Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджені наказом Міністерства економіки України 26.10. 2010 р. № 1361 (далі – Методичні рекомендації № 1361) [9];

– Методичні рекомендації з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств від 28.07.2006 р. [7].

Зокрема, за Методичними рекомендаціями № 1361 [9], фінансова спроможність підприємств та вірогідність їх банкрутства здійснюється за показниками, поданими в табл. 5.

Таблиця 5

Діагностика та вірогідності його банкрутства ПАТ «МОТОР СІЧ» згідно Методичних рекомендацій № 1361 протягом 2016–2018 рр.

Показники	Методика розрахунку	Роки		
		2016	2017	2018
1. Коефіцієнт поточної ліквідності ($K_{пл}$)	Розраховується як відношення оборотних активів до поточних зобов'язань. Нормативне значення - $K_{пл} \geq 2$.	3,2	3,53	4,48
2. Коефіцієнт забезпеченості власними коштами ($K_{звк}$)	Розраховується як відношення різниці між власним капіталом і довгостроковими зобов'язаннями та необоротними активами до оборотних активів. Нормативне значення - 1,0	0,67	0,72	0,78
3. Коефіцієнт фінансування ($K_{ф}$)	Розраховується як співвідношення залучених і власних засобів. Нормативне значення - 0,67-1,5.	0,55	0,51	0,38
4. Коефіцієнт фінансової незалежності ($K_{фн}$)	Розраховується як відношення власного капіталу підприємства до підсумку балансу підприємства. Нормативне значення - 0,4-0,6.	0,65	0,66	0,72

Джерело: розраховано авторами за даними [4]

Відповідно до розрахунку (табл. 5), кожен із запропонованих показників не має відхилень від допустимої норми. До того ж позитивна динаміка зміни показників фінансового стану зберігається протягом всього досліджуваного періоду, а отже, маємо підстави констатувати, що підприємство не перебуває у зоні фінансових ризиків.

Компаративний аналіз використаних методик експрес-діагностики вірогідності банкрутства підприємств засвідчує, що отримані результати не є однозначними, а отже, маємо підстави констатувати, що навіть найбільш поширені методики нездатні забезпечити чіткість прогнозів на середньо- та довгострокових часових горизонтах, що саме і визначає необхідність у вдосконаленні інструментального забезпечення експрес-діагностики вірогідності банкрутства підприємств.

Оскільки ж фінансова спроможність підприємств, насамперед, визначається його фінансовим потенціалом, то найбільш повноцінне оцінювання вірогідності банкрутства можливе за умови здійснення VRIO-аналізу – блоку сценарного аналізу, який надасть будь-якій з моделей оцінювання вірогідності банкрутства сценарно-стратегічного характеру, а отже, дозволить отримати повноцінне уявлення про найбільш важливіші і ймовірні зміни у зовнішньому середовищі, виявити ключові фактори успіху в конкуренції на майбутніх ринках, а також необхідні для цього компетентності, ресурси та здібності [11].

VRIO-аналіз містить певний набір процедур, дотримання яких забезпечує проведення якісного дослідження в обраному форматі (рис. 1).

Наразі, переваги VRIO-аналізу полягають у тому, що він здатний вирішити проблему одновимірного оцінювання об'єктів різної природи без попередньої стандартизації даних або зведення якісних даних до кількісних показників. Крім того, на його основі доступним стає монографічний підхід до дослідження вірогідності банкрутства підприємства, що передбачає і враховує об'єктивність результатів аналізу.

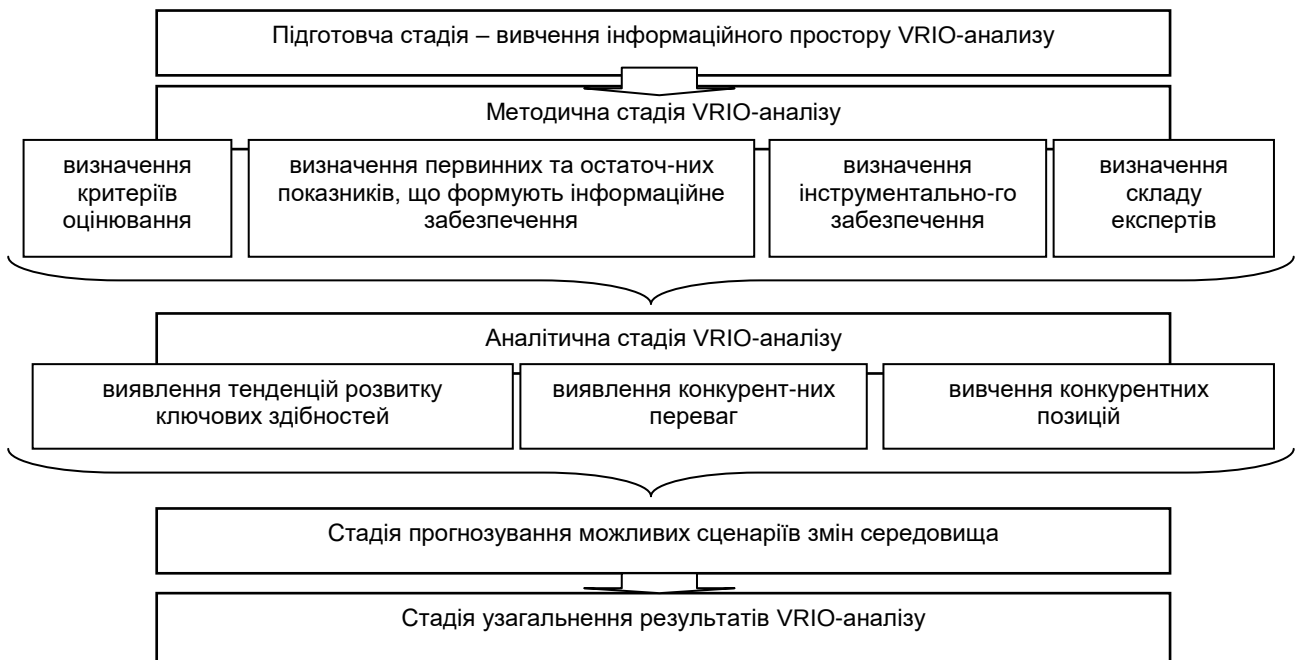

Рис. 1. Схема послідовності VRIO-аналізу, як інструментарію експрес-діагностики вірогідності банкрутства підприємства

Джерело: авторське бачення

Найбільш проблемними питаннями застосування VRIO-аналізу є високі вимоги до професіоналізму особи, що приймає рішення за його наслідками, її здатності використовувати результати VRIO-аналізу [11].

Висновки з проведеного дослідження. Нині відома низка моделей оцінювання вірогідності банкрутства підприємства, проте, на жаль, жодна з них не забезпечує чітких прогнозів. Однак, незважаючи на наявні недоліки, експрес-діагностика не втрачає своєї актуальності навіть якщо підприємство фінансово спроможне, оскільки її основним завдання є і надалі залишатиметься упередження загроз фінансової неспроможності.

Проведений компаративний аналіз найбільш поширених у вітчизняній практиці методик експрес-діагностики вірогідності банкрутства підприємств засвідчив, що отримані результати не є однозначними, а отже, використані методики нездатні забезпечити чіткість прогнозів на середньо- та довгострокових часових горизонтах, що саме і визначає необхідність у вдосконаленні інструментального забезпечення експрес-діагностики вірогідності банкрутства підприємств. Оскільки ж фінансова спроможність підприємств, насамперед, визначається його фінансовим потенціалом, то найбільш повноцінне оцінювання вірогідності банкрутства можливе за умови здійснення VRIO-аналізу, який надасть будь-якій з моделей оцінювання вірогідності банкрутства сценарно-стратегічного характеру, а отже, дозволить отримати повноцінне уявлення про найбільш важливі і ймовірні зміни у середовищі функціонування підприємства.

Бібліографічний список

1. Андрущак Є.М. Діагностика банкрутства українських підприємств. *Фінанси України*. 2004. № 9. С. 118-124.
2. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. Киев: Ника-центр, 1999. 512 с.
3. Воронкова Т.Є., Чернюк Ю.В. Сравнительная характеристика методов оценки кризисного состояния предприятий с применением формул Э. Альтмана и А. Терещенко. *Украина – Болгария – Европейский Союз: современное состояние и перспективы: сборник материалов международной научно-практической конференции* (Херсон – Варна). Херсон: ПП Вишемирский В.С., 2012. Т.1. С. 60-64.
4. Головний сайт ПАТ «МОТОР СІЧ». URL: <http://www.motorsich.com/rus> (дата звернення: 01.09.2019).
5. Гриценко Л.Л., Боярко І.М., Губар А.А. Дискримінантна модель діагностики банкрутства малих підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 5(95). С. 256-262.
6. Дибя М.І., Юркевич О.М., Майорова Т.В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України: монографія. Київ: КНЕУ, 2013. 425 с.
7. Методичні рекомендації з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств від 28.07.2006. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=n0005626-06> (дата звернення: 01.08.2019).

8. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.92 р. № 2344-XII. *Вісник Верховної Ради України*. 1992. № 31. С. 441.
9. Про внесення змін до Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства: Наказ Міністерства економіки України від 26.10.2010 р. № 1361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/v1361665-10> (дата звернення: 01.08.2019).
10. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2000. 412 с.
11. Тютлікова В.В., Білоконенко Г.В. Інструментальне забезпечення експрес-діагностування розвитку соціально-економічного потенціалу виробничої організації. URL: www.economy.nayka.com.ua (дата звернення: 01.09.2019).
12. Яблонська А.С. Діяльність арбітражних керуючих: нормативне регулювання та необхідність законодавчого вдосконалення. URL: <http://www.minjust.gov.ua/?do=d&did=4793&sid=comments> (дата звернення: 01.08.2019).
13. Ященко В. Методи аналізу ймовірності настання банкрутства на підприємстві. URL: <http://naub.ua.edu.ua/> (дата звернення: 01.09.2019).

References

1. Andrushchak, Ye.M. (2004), "Bankruptcy diagnostics of Ukrainian enterprises", *Finansy Ukrainy*, no. 9, pp. 118-124.
2. Blank, I.A. (1999), *Osnovy finansovogo menedzhmenta* [Fundamentals of financial management], Nika-tsent, Kiev, Ukraine, 512 p.
3. Voronkova, T.Ye. and Cherniuk, Yu.V. (2012), "Comparative characteristics of methods for assessing the crisis state of enterprises using the formulas of E. Altman and A. Tereshchenko", *Ukraina – Bulgariia – Yevropeyskiy Soiuz: sovremennoe sostoianie i perspektivy: sbornik materialov mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii* [Ukraine – Bulgaria – European Union: current status and prospects: a collection of materials of an international scientific and practical conference], (Kherson – Varna), PP Vishemirskiy V.S., Kherson, Ukraine, Vol. 1, pp. 60-64.
4. *Holovnyi sait PAT "MOTOR SICH"* [Main site of PJSC "MOTOR SICH"], available at: <http://www.motorsich.com/rus> (access date September 01, 2019).
5. Hrytsenko, L.L., Boiarko, I.M. and Hubar, A.A. (2009), "Discriminant model of small business bankruptcy diagnostics", *Aktualni problem ekonomiky*, no. 5(95), pp. 256-262.
6. Dyba, M.I., Yurkevych, O.M. and Maiorova, T.V. (2013), *Finansove zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy* [Financial support for innovative development of Ukraine], monograph, KNEU, Kyiv, Ukraine, 425 p.
7. *Metodychni rekomendatsii z analizu i otsinky finansovoho stanu pidpriemstv vid 28.07.2006* [Methodical recommendations for analysis and evaluation of the financial state of enterprises from 28.07.2006], available at: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=n0005626-06> (access date August 01, 2019).
8. Verkhovna Rada Ukrainy (1992), *Pro vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannia yoho bankrutom* [On the resumption of the debtor's solvency or bankruptcy], *Zakon Ukrainy* dated 14.05.1992 no. 2344-XII, *Visnyk Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 31, pp. 441.
9. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy (2010), *Pro vnesennia zmin do Metodychnykh rekomendatsii shchodo vyavleniia oznak neplatospromozhnosti pidpriemstva ta oznak dii z prykhovuvannia bankrutstva, fiktyvnoho bankrutstva chy dovedennia do bankrutstva* [Amendments to the Methodological Recommendations for identifying insolvency indicators and signs of bankruptcy, fictitious bankruptcy or bankruptcy actions], *Nakaz* dated 26.10.2010 no. 1361, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/v1361665-10> (access date August 01, 2019).
10. Tereshchenko, O.O. (2000), *Finansova sanatsiia ta bankrutstvo pidpriemstv* [Financial rehabilitation and bankruptcy of enterprises], tutorial, KNEU, Kyiv, Ukraine, 412 p.
11. Tiutlikova, V.V. and Bilokonienko, H.V. "Instrumental support of rapid diagnostics of development of social and economic potential of a production organization", available at: www.economy.nayka.com.ua (access date September 01, 2019).
12. Yablonska, A.S. "Activities of arbitrators: regulatory regulation and the need for legislative improvement", available at: <http://www.minjust.gov.ua/?do=d&did=4793&sid=comments> (access date August 01, 2019).
13. Yashchenko, V. "Methods of analyzing the probability of bankruptcy at the enterprise", available at: <http://naub.ua.edu.ua/> (access date September 01, 2019).

Силенко О.М., Новосьолова О.А. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДИК ЕКСПРЕС-ДІАГНОСТИКИ ВІРОГІДНОСТІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ

Мета. Здійснення компаративного аналізу методик діагностики фінансової спроможності підприємств та вірогідності їх банкрутства на прикладі ПАТ «МОТОР СІЧ».

Методика дослідження. Під час написання статті було використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: системний підхід – при вивченні наслідків явища банкрутства; діалектичний та абстрактно-логічний – при проведенні теоретичних узагальнень і формуванні висновків; логічний метод, методи індукції та дедукції, групування та узагальнення – при формуванні авторського визначення поняття «банкрутство підприємства»; графічний – при побудові схеми послідовності VRIO-аналізу.

Результати. Сформовано авторське визначення поняття «банкрутство підприємства». Проведено компаративний аналіз найбільш поширених методик експрес-діагностики вірогідності банкрутства підприємства. Розширено перелік інструментарію експрес-діагностики вірогідності банкрутства підприємства завдяки його доповненню VRIO-аналізом – блоком сценарного аналізу, який надасть будь-якій з моделей оцінювання вірогідності банкрутства сценарно-стратегічного характеру, а, отже, дозволить отримати повноцінне уявлення про найбільш важливі і ймовірні зміни у середовищі функціонування підприємства.

Наукова новизна. Сформовано авторське визначення поняття «банкрутство підприємства» за когнітивним підходом як неспроможність підприємства виконувати свої зобов'язання та продовжувати діяльність, визнану у судовому порядку; доповнено перелік інструментарію експрес-діагностики вірогідності банкрутства підприємства VRIO-аналізом.

Практична значущість. Основні положення проведеного дослідження можуть бути використані при здійсненні експрес-діагностики вірогідності банкрутства підприємства та пошуку шляхів його запобігання.

Ключові слова: банкрутство, модель визначення ймовірності банкрутства, фінансовий стан, фінансова неспроможність.

Sylenko O.M., Novosolova O.A. COMPARATIVE ANALYSIS OF EXPRESS-DIAGNOSTICS METHODOLOGY OF BANKRUPTCY OF ENTERPRISES

Purpose. The aim of the article is carrying out a comparative analysis of methods of diagnostics of financial capacity of enterprises and probability of their bankruptcy on the example of "MOTOR SICH" JSC.

Methodology of research. General scientific and special methods of economic research are used in the article, in particular: systematic approach – in studying the consequences of the bankruptcy phenomenon; dialectical, abstract and logical – in carrying out theoretical generalizations and forming conclusions; logical method, methods of induction and deduction, grouping and generalization – in forming the author's definition of the concept of "bankruptcy of the enterprise"; graphic – when constructing a VRIO analysis sequence diagram.

Findings. The author's definition of the concept of bankruptcy of the enterprise has been formed. A comparative analysis of the most common methods of express diagnostics of the probability of bankruptcy of the enterprise is carried out. The list of tools for express diagnostics of bankruptcy probability of an enterprise has been expanded due to its complement with VRIO-analysis by a block of scenario analysis, which will provide any of models of bankruptcy probability estimation of scenario-strategic character, and, therefore, will allow getting a complete idea and most important changes the environment of the enterprise.

Originality. The author's definition of the concept of "bankruptcy of the enterprise" by cognitive approach is formed as the inability of the enterprise to fulfill its obligations and to continue the activity recognized in court; the list of tools for rapid diagnostics of the probability of bankruptcy of the enterprise VRIO-analysis is added.

Practical value. The main provisions of the study can be used in the rapid diagnostics of the probability of bankruptcy of the enterprise and finding ways to prevent it.

Key words: bankruptcy, bankruptcy probability determination model, financial condition, financial insolvency.

Силенко О.М., Новоселова О.А. КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ МЕТОДИК ЭКСПРЕСС-ДИАГНОСТИКИ ВЕРОЯТНОСТИ БАНКРОТСТВА ПРЕДПРИЯТИЙ

Цель. Осуществление компаративного анализа методик диагностики финансовой состоятельности предприятий и вероятности их банкротства на примере ПАО «МОТОР СИЧ».

Методика исследования. При написании статьи были использованы общенаучные и специальные методы экономических исследований, в частности: системный подход – при изучении последствий явления банкротства; диалектический и абстрактно-логический – при проведении теоретических обобщений и формировании выводов; логический метод, методы индукции и дедукции, группировки и обобщения – при формировании авторского определения понятия «банкротство предприятия»; графический – при построении схемы последовательности VRIO-анализа.

Результаты. Сформировано авторское определение понятия «банкротство предприятия». Проведен компаративный анализ наиболее распространенных методик экспрес-диагностики вероятности банкротства предприятия. Расширен перечень инструментария экспрес-диагностики вероятности банкротства предприятия благодаря его дополнению VRIO-анализом – блоком сценарного анализа, который предоставит любой из моделей оценки вероятности банкротства сценарно-стратегический характер, а, следовательно, позволит получить полноценное представление о наиболее важных и вероятных изменениях в среде функционирования предприятия.

Научная новизна. Сформировано авторское определение понятия «банкротство предприятия» по когнитивному подходу как несостоятельность предприятия выполнять свои обязательства и продолжать деятельность, признанную в судебном порядке; дополнен перечень инструментария экспрес-диагностики вероятности банкротства предприятия VRIO-анализом.

Практическая значимость. Основные положения проведенного исследования могут быть использованы при осуществлении экспрес-диагностики вероятности банкротства предприятия и поиске путей его предотвращения.

Ключевые слова: банкротство, модель определения вероятности банкротства, финансовое состояние, финансовая несостоятельность.

УДК 330.143.2:162.6
JEL Classification: B40

Варченко О.О.,
аспірант*,
Білоцерківський національний аграрний університет

ДІАЛЕКТИКА НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ЩОДО ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Постановка проблеми. В нинішніх умовах функціонування суб'єктів економіки, у т.ч. аграрного сектору, важливого значення набуває розуміння поняття доданої вартості, оскільки саме процес її формування значною мірою визначається ефективністю функціонування господарюючих суб'єктів. Сутність категорії «додана вартість» пояснюється тим, що її значення є важливим результатом діяльності підприємства, а також виступає основою формування доходів державного бюджету країни, що зумовлює заінтересованість усіх учасників економічних відносин в нарощенні її величини.

Додана вартість є однією із найбільш багатограних наукових категорій, вивчення якої набуває важливого значення у рамках ланцюгового підходу та потребує проведення подальших дослідження в умовах актуалізації нарощення доданої вартості у ланцюгах поставок агропродовольства з урахуванням економічних умов, які впливали на діяльність суб'єктів господарювання на різних етапах розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні засади формування агропродовольчих ланцюгів, управління ланцюгами поставок досліджувалися відомими західними науковцями – М. Портером [1], Г. Джереффі [2], М. Моррісом та Р. Каплінські [3]. Разом з тим, не розкрито теоретико-методичні засади функціонування агропродовольчих ланцюгів з урахуванням специфіки вітчизняного аграрного сектору, що актуалізує необхідність проведення подальших досліджень в цьому напрямі.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення наукових підходів вітчизняних та зарубіжних науковців до дефініції категорії «додана вартість» та поглиблення її економічної сутності на основі функціонування агропродовольчих ланцюгів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еволюція розвитку категорії «додана вартість» є тривалою та пов'язана з історією економічної теорії. Вважаємо, що перед тим, як розглядати категорії «додана вартість», доцільно приділити увагу становленню та розвитку такого поняття, як «вартість» (табл. 1).

Таблиця 1

Еволюція розвитку категорії «вартість»

Етап	Економічна школа	Представники	Сутність підходу
1	2	3	4
І етап. Епоха до ринкового господарювання	Економічна думка періоду античного рабства	Ксенофонт (430-350 рр. до н.е.) [4], Аристотель (384-322 до н.е.) [5]	Виділення понять «мінова вартість» та «споживча вартість»
	Середньовікова економічна думка західноєвропейських країн	Фома Аквінський (1225-1274)	Запровадження поняття «справедлива вартість». Критика затратного підходу до визначення цін
	Меркантилізм	Т. Ман (1571-1641), А. Монкретьєн (1576-1621), Ж. Б. К. Кольбер (1619-1683)	Перехід до кількісної теорії грошей
	Фізіократи	Ф. Кене (1694-1774) [6], У. Петті (1623-1687) [7], А. Тюрго (1727-1781) [8]	Становлення трудової (затратної) теорії вартості товарів та послуг

* Науковий керівник: Свиноус І.В. – д-р екон. наук, проф.

продовження табл. 1

1	2	3	4
II етап. Епоха нерегульованого господарювання	Класична економічна школа	А. Сміт (1723-1790) [9], Д. Рікардо (1806-1873) [10], Ж.-Б. Сей (1767-1832) [11]	Визначено фактори, що впливають на створення вартості: фактор «капітал», «праця», «земля»
	Марксистська політична теорія	К. Маркс (1818-1883) [12], Ф. Енгельс (1820-1895)	Створення теорії доданої вартості та ціни виробництва
	Маржиналізм	К. Менгер (1840-1921) [13], Е. Бем-Беварк (1851-1914)	Обґрунтована залежність «ціна-попит»
	Неокласична школа	А. Маршал (1842-1924) [14], Л. Вальрас (1834-1910), Дж. Б. Кларк (1847-1938) [15]	Теорія вартості та ціноутворення на ринку
III етап. Епоха регульованого господарювання	Теорії соціального контролю суспільства над економією	Е. Чемберлін (1899-1967) [16], Дж. Робінсон (1903-1983) [17]	Представлення ринку в якості фактору вартості
	Кейнсіанство	Д. М. Кейнс (1883-1946) [18], Ф. Перру (1903-1987)	Розвиток концепції про досконалу конкуренцію, встановлення впливу соціально-економічного середовища на ринкові відносини
	Нова політична економія	Дж. Ф. Мут (1930-2005), Р. Лукас (1937), П. Сраффа (1898-1984), П. Самуельсон (1915-2009) [19]	Єдина макроекономічна модель формування вартості
IV етап. Епоха інновацій	Економічна думка відкритих інновацій	Г. У. Чесбро (1956) [20]	Розвиток концепцій доданої вартості, ринкової актуалізації вартості

Джерело: узагальнено автором

Зазначимо, що на сьогодні не сформовано єдиного теоретичного підходу до визначення категорії «додана вартість». Так, теоретичні засади концепції формування доданої вартості були розроблені представниками класичних економічних вчень.

Як відомо, із середини XVII ст. в економічній теорії сформувалися дві протилежні концепції формування доданої вартості. Перша теорія, яку було представлено А. Смітом та Д. Рікардо, базувалася на трудовій концепції створення вартості та є класичною концепцією доданої вартості [21]. Зазначимо, що ця теорія одержала свій розвиток у науковій праці К. Маркса «Капітал» [12]. Автором наступної теорії, що ґрунтується на теорії граничної корисності, є Ж.-Б. Сей [11].

Згідно концепції доданої вартості, додана вартість – це вартість, яку створено працею найманих працівників. Частина цієї доданої вартості спрямовується на виплату заробітної плати працівникам, а інша частина направляється на формування фонду прибутку підприємства, кошти яких використовуються власниками. Згідно позиції А. Сміта, вартість, яку працівники додають до вартості матеріалів, поділяється на дві частини, із яких одна направляється на оплату їх заробітної плати, а інша – на оплату прибутку підприємця на весь капітал, який ним авансовано у вигляді матеріалів та заробітної плати [9].

Величина прибутку, яка одержується економічним суб'єктом, змінюється пропорційно кількості витраченого власником капіталу, при цьому вона не є його оплатою праці. У подальшому цей показник поділяється на дві частини, одна із яких витрачається на придбання засобів виробництва, а інша – на оплату праці працівників. Перша частина характеризує попередні витрати, які пов'язані із придбанням матеріальних факторів виробництва. Вартість сировини матеріалів не змінюється у процесі виробництва продукції, а переноситься на її вартість, отже, не може виступати у якості джерела формування доданої вартості. У зв'язку із цим, додану вартість буде формувати друга частина капіталу власника, яка створюється найманим персоналом, виступає основним джерелом одержання доходів усіма суб'єктами підприємства.

Водночас, інший прибічник цієї теорії Д. Рікардо не поділяв запропоновану А. Смітом двоїсту оцінку категорії «вартість». Щодо процесу її формування науковцем запропоновано постулат, згідно якого вартість товару або кількість якого-небудь іншого товару, на який він обмінюється, залежить від відносної кількості праці, яка необхідна для його виробництва, а не від більшої або меншої винагороди, яка виплачується за цю працю [21, с. 402].

Отже, Д. Рікардо та А. Сміт, вважали, що у процесі здійснення трудової діяльності працівниками підприємства створюється вартість за величиною більша, ніж їхня заробітна плата. Сміттівські наукові дослідження знайшли своє продовження у рамках теорії трудової вартості К. Маркса.

На думку К. Маркса, додану вартість можна створювати лише за рахунок використання праці найманих працівників. Як відомо, К. Маркс у своїх працях вживав поняття «вартість праці» та

«вартість, що створюється у процесі споживання праці». Існуюча різниця між цими поняттями свідчить про експлуатацію праці. Отже, теорія доданої вартості зумовлює процеси створення вартості, що базуються на використанні праці працівників підприємства, а концепція факторів характеризує процеси її розподілу.

Прибічники цієї теорії стверджували, що елементами, які формують додану вартість, є праця, земля і капітал. Засновник цієї теорії Ж.-Б. Сей у 1833 р. опублікував наукову працю «Катехізис політичної економії», у якій зроблено припущення, що джерелом усіх доходів є виробничі фонди [22].

Ще одним прибічником цієї теорії є Дж. Б. Кларк, який у своїй праці «Розподіл багатства» наголошував, що процеси розподілу доходів підприємства регулюються суспільними законами, тобто із факторів, які беруть участь у виробничому процесі, може бути одержана сума винагороди, рівна створеній доданій вартості [15]. Оскільки кожному фактору виробництва притаманний певний виробничий ефект, то у процесі створення вартості товару участь праці, землі та капіталу визначається їх граничною продуктивністю. При цьому, згідно закону знижувальної (спадної) продуктивності факторів виробництва, який обґрунтовано Дж. Б. Кларком, у процесі створення доданої вартості ефект конкретного фактору буде обернено пропорційним ступеню його залучення у виробничий процес, за умови незмінності інших факторів.

Вищезазначені теорії стали основою розробленої концепції економічної доданої вартості. Окрім цього, практично одночасно у 1890 р. А. Маршалом було запропоновано визначення показника «прибутку», який розраховувався як різниця між сукупними надходженнями та процентами на капітал [14].

Відомо, що теоретичні аспекти розвитку сучасної концепції економічної доданої вартості висвітлені у працях зарубіжних науковців Б. Стюарта [23], Д. Янга, С. О. Бірна [24] та інших. Досвід запровадження цієї концепції у практичну діяльність іноземних фірм представлено у працях С. Вівера, Г. Біддла та Р. Боуена [25]. Зазначимо, що становлення цієї концепції відбулося у 80-х роках ХХ століття, коли американською компанією Stern Stewart & Co було запропоновано і запатентовано метод оцінки ефективності діяльності компанії, який базувався на використанні показника економічної доданої вартості.

Згідно концепції економічної доданої вартості, основною задачею суб'єкта господарювання є максимізація прибутку. Характерною особливістю цієї концепції є те, що на її основі можна довести взаємозв'язок результативності діяльності підприємства та системи мотивації менеджерів за досягнуті результати щодо підвищення вартості для акціонерів.

У 1970-1980 рр. фахівці компанії «McKinsey» запропонували модель грошової доданої вартості (CVA), яка дозволяла оцінити додану вартість інвестованого капіталу на основі грошових потоків. Передумовою розробки цієї моделі була потреба у розробці інноваційного механізму фінансового управління, який би дозволив провести оцінку результатів діяльності підприємства на перспективу. Показник грошової доданої вартості та розроблена методика на його основі П. К. Кресла та Б. Сінґха також використовуються при оцінюванні конкурентоспроможності регіонів.

На сьогодні при розрахунку та аналізі показника доданої вартості використовується концепція ланцюга цінностей та концепція інтелектуального капіталу, які базуються на процесі розподілу доданої вартості підприємства.

Зазначимо, що перша концепція була запропонована М. Портером у 1985 р. та полягає у тому, що в процесі реалізації фінансово-господарської діяльності економічні суб'єкти створюють певний набір економічних цінностей, які найбільш відповідають вимогам ринку у поточний момент часу. При цьому науковець запропонував у процесі створення ланцюга цінностей виділяти основну діяльність, яка безпосередньо додає вартість до кінцевого продукту, і допоміжну, яка сприяє ефективній реалізації основної діяльності [26].

Розроблена М. Портером концепція зорієнтована на проведенні аналізу діяльності організації, який базується на стратегічному плануванні та є одним із інструментів аналізу конкурентоспроможності підгалузей, регіонів та окремих країн. Отже, використання концепції ланцюга цінностей дає можливість реалізовувати комплексне управління затратами організації, яке базується на урахуванні показників, які формують затрати та прибуток.

Розроблена у кінці ХХ столітті концепція інтелектуального капіталу базується на концепції факторів виробництва у процесі створенні вартості [27]. Для цієї концепції є виділення нового фактору «інтелектуальний капітал», появу якого пов'язують із розвитком постіндустріального суспільства. Даний фактор включає у себе сукупність складових елементів нематеріального потенціалу організації, а також систему економічних відносин щодо його використання для створення вартості бізнесу. Прибічники цієї теорії стверджують, що основним джерелом створення доданої вартості виступає інтелектуальний капітал, а інші фактори лише переносять вартість засобів виробництва на створений продукт.

Отже, додана вартість представляє собою показник результативності функціонування суб'єкта господарювання та ту частину вартості продукції, товарів і послуг, яка була безпосередньо прирощеною. Результати узагальнення теоретичних підходів до розуміння поняття «додана вартість» представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Узагальнення наукових підходів до дефініції поняття «додана вартість»

Автор	Сутність дефініції
Рудь О. [28]	Додана вартість – це частина вартості продукту, що формується на підприємстві та складається з амортизації, оплати праці працівникам, відрахувань на соціальне забезпечення, податкових зобов'язань та прибутку
Терещенко О. [29]	Додана вартість – це приріст ринкової вартості підприємства, який створено на основі ефективного менеджменту господарської діяльності
Мороз Ю. [30]	Додана вартість – це інтегрований показник участі підприємства у формуванні доходів працівників, соціального забезпечення, бюджету, держави, їх готовності до поновлення запасів активів та розширеної діяльності (приросту активів за рахунок власного капіталу)
Шмиголь Н. [31]	Показник доданої вартості доцільно використовувати для оцінювання власного внеску підприємства у результат його діяльності, запропоновано використовувати «додану цінність» як найбільш точний переклад «added value»
Шершньова З. [32]	Додана вартість – це категорія, яка використовується для оцінювання ефективності функціонування організації як виробничо-управлінської системи
Маслова І.О. [33]	Додана вартість – різниця між вартістю проданої підприємством продукції (наданих послуг) та матеріалів, витрачених на її виробництво
Мочерний С. [34, с. 84]	Додана вартість – це реальний внесок певного підприємства у створення конкретного продукту або послуги, що вимірюється як різниця між ринковою ціною обсягів продукції та вартістю спожитих предметів праці, куплених у постачальників
Тайт А. [35]	Додана вартість – це вартість, яку приносять до вартості власної сировини та матеріалів або купують (окрім праці) перед тим, як реалізувати нову або поліпшену продукцію чи послугу
Іваненко В. [36]	Додана вартість – це різниця між вартістю виробленої продукції, виконаних робіт та наданих послуг (випуском продукції) і перенесеною вартістю матеріальних ресурсів і нематеріальних послуг, повністю спожитих у процесі виробництва такої продукції (проміжним споживанням)

Джерело: узагальнено автором

На основі узагальнених вище наукових підходів до трактування поняття «додана вартість» можна зробити висновок про те, що вона характеризує потенційну суспільну цінність виробленого продукту на етапі її формування, а також ринкову цінність у грошовому еквіваленті на етапі ринкової актуалізації вартості.

Зазначимо, що незважаючи на певну уніфікованість розглянутих підходів до визначення величини доданої вартості, у різних галузях господарювання мають місце специфічні, характерні конкретному роду діяльності аспекти, які в обов'язковому порядку необхідно враховувати при розрахунку величини доданої вартості.

Для процесу виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства найбільш характерними економічними особливостями здійснення діяльності є: залежність результатів виробничої діяльності від природно-кліматичних умов; у процес виробництва включаються біологічні фактори (тварини та рослини) та необхідність урахування їх біологічного ритму життя; значна тривалість виробничого процесу (виробництво м'яса ВРХ, плодів, винограду, тощо); має місце використання такого фактору виробництва, як земля, специфікою якого є в умовах раціонального господарювання підвищення своєї родючості; проявляється тенденція до скорочення числа зайнятих у виробничому процесі внаслідок автоматизації та роботизації технологічних процесів; унаслідок консерватизму сільського господарства відбувається більш уповільнений процес використання інновацій, особливо у малих і середніх господарствах, порівняно із харчовою промисловістю, розподільчою логістикою, переробкою побічної продукції; високі можливості щодо нарощення доданої вартості шляхом налагодження виробництва продовольства із високим рівнем переробки; висока залежність процесу формування доданої вартості від розвитку індустрії переробної промисловості та логістики тощо.

Елементи доданої вартості агропродовольства існують не автономно, а у певному взаємозв'язку та взаємозалежності учасників ланцюга поставок (виробництво сільськогосподарської продукції, переробка, зберігання, транспортування, оптова та роздрібна торгівля) та впливають один на одного, а також на загальну структуру вартості кінцевого продукту.

Висновки з проведеного дослідження. Поняття «додана вартість» є однією із найбільш багатограних наукових категорій, вивчення якої важливого значення набуває у теорії ланцюгового підходу щодо розробки системи вартісних показників з метою її інтеграції у міжнародні стандарти фінансової та бухгалтерської звітності.

Отже, процес формування вартості створюваної продукції, в т.ч. агропродовольчої, включає у себе процес створення доданої вартості. Визначення величини створеної доданої вартості є основою

оцінки ефективності діяльності економічного суб'єкта та дозволяє встановити співвідношення вартості виробленого товару та внеску організації в його виробництво. Окрім цього, показник доданої вартості дозволяє оцінити ефективність ланцюга поставок в цілому та у розрізі кожного учасника, а також їх вплив на підвищення добробуту країни.

Узагальнення еволюції наукових підходів до визначення категорії «додана вартість» дозволило встановити, що додана вартість характеризує відносини між господарюючими суб'єктами, які виникають у процесі виробництва та реалізації продукції, елементи якої тісно взаємопов'язані між собою.

Бібліографічний список

1. Портер М. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / пер. с англ. 2-е изд. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2006. 715 с.
2. Gereffi G., Fernandez-Stark K. Global Value Chain Analysis: A Primer. Durham: Center on Globalization, Governance & Competitiveness, Duke University, 2011. 40 p.
3. Kaplinsky R., Morris M. Handbook for Value Chain Research. IDS, 2003. URL: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/fisheries/docs/Value_Chain_Handbook.pdf (дата звернення: 26.06.2019).
4. Ксенофонт. Киропедия / изд. подг. В.Г. Борухович и Э.Д. Фролов. Москва: Наука, 1976. 347 с.
5. Аристотель Сочинения в 4-х т. Москва: Мысль, 1976. Т. 1. 550 с.; Москва: Мысль, 1978. Т. 2. 684 с.; Москва: Мысль, 1981. Т. 3. 610 с.; Москва: Мысль, 1983. Т. 4. 832 с.
6. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения. Москва, 1960. URL: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/rqqsysto2e/direct/82221640> (дата звернення: 26.06.2019).
7. Петти У. Экономические и статистические работы. Москва, 1940. 224 с. URL: <https://uchebnik.online/ekonomiki-istoriya/ekonomicheskie-statisticheskie-raboty.html> (дата звернення: 27.06.2019).
8. Тюрго А.Р.Ж. Избранные экономические произведения. Москва, 1961. 172 с.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: ЭКСМО, 2007. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/smit/smit_1.pdf (дата звернення: 27.06.2019).
10. Рикардо Д. Принципы политической экономии. Ленинград, 1924. URL: <http://www.library.fu.ru/files/Marshall.pdf> (дата звернення: 27.06.2019).
11. Сэй Ж.-Б. Катехизис политической экономии / пер. с фр. Санкт-Петербург, 1833.
12. Маркс К. Капитал: Критика политической экономии. В 3-х т. Москва: Политиздат, 1973. Т. 1. 907 с.; Москва: Политиздат, 1988. Т. 2. 654 с.; Москва: Политиздат, 1988. Т. 3. 508 с.
13. Менгер К. Исследования о методах социальных наук и политической экономии в особенности. Санкт-Петербург, 1894. URL: <http://econlibrary.ru/books/197/295/Menger%20-%20%20Untersuchungen%20Pt1.html> (дата звернення: 28.06.2019).
14. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / пер. с англ. Москва: Прогресс, 1993. Т. 3. 350с.
15. Кларк Дж.Б. Распределение богатства / пер. с англ. Москва, 1992. 446 с.
16. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции. Реориентация теории стоимости. Москва, 1996. 352 с.
17. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции. Москва, 1986. 472 с.
18. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва, 1993. Т. 2. Антология экономической классики. 970 с.
19. Самуэльсон П. Экономика. Москва, 1964. 844 с.
20. Chesbrough H. Open Business Models. How to Thrive in the New Innovation Landscape. Harvard Business Review Press, 2006. 272 p.
21. Петти В., Смит А., Рикардо Д. Антология экономической классики. Москва: Эконом, 2002. 478 с.
22. Ковальчук В. Ретроспектива світової економічної думки. Політична економія Жана-Батиста Сея. *Вісник THEU*. 2013. № 1. С. 175-182.
23. Stewart G. Bennett The Quest for Value. Harper Business, 1991. 781 p.
24. Young D., O'Byrne S. EVA and Value-Based Management: A Practical Guide to Implementation. McGraw-Hill, 2000. 494 p.
25. Biddle G., Bowen R., Wallace J. Does EVA Beat Earnings? Evidence on Association with Stock Returns and Firm Values. *Journal of Accounting and Economics*. 1997. № 24. P. 301-336.
26. Michael E. Porter The Competitive Advantage of the Inner City. *Harvard Business Review*. 1995. May-June Issue. P. 55-71.
27. Булыга Р., Кохно П. Природа и экономическая сущность интеллектуального капитала. *Интеллектуальная собственность: Промышленная собственность*. 2006. № 11. С. 49-58.
28. Рудь В.В. Інтерпретація поняття доданої вартості. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2014. Випуск 4 (59). С. 168-172.
29. Терещенко О.О. Управління вартістю підприємства в системі фінансового менеджменту. *Фінанси України*. 2007. № 3. С. 91-99.

30. Мороз Ю.О. Моніторинг економічного потенціалу підприємства: теорія, методологія, організація: монографія. Житомир, 2010. 326 с.
31. Шмиголь Н.М. Аналіз формування доходів підприємства в ринковій економіці. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2010. № 2. С. 233-237.
32. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: підручник. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ: Вид-во КНЕУ, 2004. 699 с.
33. Маслова И.А. Историческое развитие категории «стоимость». *Экономические и гуманитарные науки*. 2010. № 8. С. 37-44.
34. Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / за ред. С.В. Мочерного. Львів: Світ, 2005. Т. 1. 616 с.
35. Tait Alan A. Value Added Tax – International Practice and Problems. International Monetary Fund, Washington DC, 1988. 228 p.
36. Іваненко В.О. Додана вартість як об'єкт аналізу статистичної звітності промислових підприємств з виробництва продукції. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2012. № 1(22). С. 122-130.

References

1. Porter, M. (2006), *Konkurentnoe preimushchestvo: kak dostich vysokogo rezultata i obespechit ego ustoychivost* [Competitive advantage: how to achieve high results and ensure its sustainability], 2nd ed., Alpina Biznes Buks, Moscow, Russia, 715 p.
2. Gereffi, G. and Fernandez-Stark, K. (2011), *Global Value Chain Analysis: A Primer*, Center on Globalization, Governance&Competitiveness, Duke University, Durham, England, 40 p.
3. Kaplinsky, R. and Morris, M. (2003), *Handbook for Value Chain Research*, IDS, available at: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/fisheries/docs/Value_Chain_Handbool.pdf (access date June 26, 2019).
4. Boukhovich, V.G. and Frolov, E.D. (1976), *Ksenofont. Kiropediia* [Xenophon. Kiropedia], Nauka, Moscow, USSR, 347 p.
5. Aristotel (1976, 1978, 1981, 1983), *Sochineniia v 4-kh t.* [Works in 4 Vol.], Mysl, Moscow, USSR, Vol. 1, 550 p., Vol. 2, 684 p., Vol. 3, 610 p., Vol. 4, 832 p.
6. Kene, F. (1960), *Izbrannye ekonomicheskie proizvedeniia* [Selected Economic Works], Moscow, USSR, available at: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/rqqsycto2e/direct/82221640> (access date June 26, 2019).
7. Petti, U. (1940), *Ekonomicheskie i statisticheskie raboty* [Economic and statistical work], Moscow, USSR, 224 p., available at: <https://uchebnik.online/ekonomiki-istoriya/ekonomicheskie-statisticheskie-raboty.html> (access date June 27, 2019).
8. Tiurgo, A.R.Zh. (1961), *Izbrannye ekonomicheskie proizvedeniia* [Selected Economic Works], Moscow, USSR, 172 p.
9. Smit, A. (2007), *Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov* [Research on the nature and causes of the wealth of peoples], EKSMO, Moscow, Russia, available at: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/smit/smit_1.pdf (access date June 27, 2019).
10. Rikardo, D. (1924), *Printsipy politicheskoy ekonomii* [Principles of Political Economy], Leningrad, USSR, available at: <http://www.library.fa.ru/files/Marshall.pdf> (access date June 27, 2019).
11. Sey, Zh.-B. (1833), *Katekhizis politicheskoy ekonomii* [Catechism of Political Economy], Saint Petersburg, Russia.
12. Marks, K. (1973, 1988, 1988), *Kapital: Kritika politicheskoy ekonomii. V 3-kh t.* [Capital: A Critique of Political Economy. In 3 Vol.], Politizdat, Moscow, USSR, Vol. 1, 907 p., Vol. 2, 654 p., Vol. 3, 508 p.
13. Menger, K. (1894), *Issledovaniia o metodakh sotsialnykh nauk i politicheskoy ekonomii v osobennosti* [Studies on methods of the social sciences and political economy in particular], Saint Petersburg, available at: <http://econlibrary.ru/books/197/295/Menger%20-%20Untersuchungen%20Pt1.html> (access date June 28, 2019).
14. Marshall, A. (1993), *Printsipy ekonomicheskoy nauki: v 3 t.* [Principles of economic science: in 3 Vol.], Progress, Moscow, Russia, Vol. 3, 350 p.
15. Klark, Dzh.B. (1992), *Raspredelenie bogatstva* [Wealth distribution], Moscow, Russia, 446 p.
16. Chamberlin, E. (1996), *Teoriia monopolisticheskoy konkurentsii. Reorientatsiia teorii stoimosti* [The theory of monopolistic competition. Reorientation of the theory of value], Moscow, Russia, 352 p.
17. Robinson, Dzh. (1986), *Ekonomicheskaiia teoriia nesovershennoy konkurentsii* [Economic Theory of Imperfect Competition], Moscow, USSR, 472 p.
18. Keyns, Dzh.M. (1993), *Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta i deneg* [General theory of employment, interest and money], Vol. 2 Anthology of Economic Classics, Moscow, Russia, 970 p.
19. Samuelson, P. (1964), *Ekonomika* [Economics], Moscow, Russia, 844 p.
20. Chesbrough H. (2006), *Open Business Models. How to Thrive in the New Innovation Landscape*, Harvard Business Review Press, USA, 272 p.

21. Petti, V., Smit, A. and Rikardo, D. (2002), *Antologija ekonomicheskoy klassiki* [Anthology of Economic Classics], Ekonov, Moscow, Russia, 478 p.
22. Kovalchuk, V. (2013), "Retrospective of world economic thought. Jean-Baptiste Sei's political economy", *Visnyk TNEU*, no. 1, pp. 175-182.
23. Stewart, G. Bennett (1991), *The Quest for Value*, Harper Business, USA, 781 p.
24. Young, D. and O'Byrne, S. (2000), *EVA and Value-Based Management: A Practical Guide to Implementation*, McGraw-Hill, USA, 494 p.
25. Biddle, G., Bowen, R. and Wallace, J. (1997), "Does EVA Beat Earnings? Evidence on Association with Stock Returns and Firm Values", *Journal of Accounting and Economics*, no. 24, pp. 301-336.
26. Porter, Michael E. (1995), "The Competitive Advantage of the Inner City", *Harvard Business Review*, May-June Issue, pp. 55-71.
27. Bulyga, R. and Kokhno, P. (2006), "The nature and economic nature of intellectual capital", *Intellektualnaia sobstvennost: Promyshlennaia sobstvennost*, no. 11, pp. 49-58.
28. Rud, V.V. (2014), "Interpretation of the concept of value added", *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya "Ekonomika i menedzhment"*, Issue 4(59), pp. 168-172.
29. Tereshchenko, O.O. (2007), "Management of enterprise value in the system of financial management", *Finansy Ukrainy*, no. 3, pp. 91-99.
30. Moroz, Yu.O. (2010), *Monitorynh ekonomichnoho potentsialu pidpriemstva: teoriia, metodolohiia, orhanizatsiia* [Monitoring of the economic potential of the enterprise: theory, methodology, organization], monograph, Zhytomyr, Ukraine, 326 p.
31. Shmyhol, N.M. (2010), "Analysis of the formation of enterprise income in a market economy", *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, no. 2, pp. 233-237.
32. Shershnova, Z.Ye. (2004), *Stratehichne upravlinnia* [Strategic management], 2nd ed., Vyd-vo KNEU, Kyiv, Ukraine, 699 p.
33. Maslova, I.A. (2010), "Historical development of the category "value"", *Ekonomicheskie i gumanitarnye nauki*, no. 8, pp. 37-44.
34. Mochernyi, S.V., Larina, Ya.S., Ustenko, O.A. and Yurii, S.I. (2005), *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk: u 2 t.* [Economic Encyclopedic Dictionary: in 2 vol.], Svit, Lviv, Ukraine, Vol. 1, 616 p.
35. Tait, Alan A. (1988), *Value Added Tax – International Practice and Problems*. International Monetary Fund, Washington DC, USA, 228 p.
36. Ivanenko, V.O. (2012), "Value-added as an object of analysis of statistical reporting of industrial production enterprises", *Problemy teorii ta metodolohii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, no. 1(22), PP. 122-130.

Варченко О.О. ДІАЛЕКТИКА НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ЩОДО ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Мета. Узагальнення наукових підходів вітчизняних та зарубіжних науковців до дефініції категорії «додана вартість» та поглиблення її економічної сутності на основі функціонування агропродовольчих ланцюгів.

Методика дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження є науковий метод пізнання та системний, комплексний, диференційований підходи до вивчення економічних процесів; концепції, гіпотези і теорії, представлені у працях класичних і сучасних авторів; фундаментальні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених із проблем організаційно-економічного забезпечення функціонування агропродовольчих ланцюгів, а також інституціональної теорії, законодавчі та нормативно-правові акти України тощо. Для реалізації поставлених завдань використовувалися наступні методи та прийоми: порівняння – для співставлення бачень науковців щодо трактування понять «вартість» та «додана вартість»; монографічний – для формулювання висновків за результатами проведеного дослідження.

Результати. На основі узагальнення думок вчених встановлено, що додана вартість представляє собою показник результативності функціонування суб'єкта господарювання та ту частину вартості продукції, товарів і послуг, яка була безпосередньо прирощеною. Вона характеризує потенційну суспільну цінність виробленого продукту на етапі її формування, а також ринкову цінність у грошовому еквіваленті на етапі ринкової актуалізації вартості. Обґрунтовано, що, незважаючи на певну уніфікованість розглянутих підходів до визначення величини доданої вартості, у різних галузях господарювання мають місце специфічні, характерні конкретному роду діяльності аспекти, які в обов'язковому порядку необхідно враховувати при розрахунку величини доданої вартості.

Наукова новизна. Запропоновано авторське трактування категорії «додана вартість»: додана вартість – це поняття, що характеризує відносини між господарюючими суб'єктами, які виникають у процесі виробництва та реалізації продукції, елементи якої тісно взаємопов'язані між собою. Визначення величини створеної доданої вартості є основою оцінки ефективності діяльності економічного суб'єкту та дозволяє встановити співвідношення вартості виробленого продукту та його внеску у виробництво.

Практична значущість. Використання показника доданої вартості дає можливість оцінити участь кожного учасника товароруху від виробника до споживача у формуванні прибутку, що забезпечить справедливий його розподіл.

Ключові слова: вартість, додана вартість, агропродовольчий ланцюг, виробництво, реалізація.

Varchenko O.O. THE DIALECTICS OF SCIENTIFIC VIEWS ON ADDED VALUE AND ITS FORMATION

Purpose. The aim of the article is generalization of scientific approaches of domestic and foreign scientists to the definition of the category "value added" and deepening of its economic essence on the basis of functioning of agro-food chains.

Methodology of research. The theoretical and methodological basis of the research is the scientific method of cognition and systematic, complex, differentiated approaches to the study of economic processes; concepts, hypotheses and theories presented in the works of classical and contemporary authors; fundamental research of domestic and foreign scientists on the problems of organizational and economic support of functioning of agro-food chains, as well as institutional theory, legislative and regulatory acts of Ukraine, etc. The following methods and techniques are used for the realization of the set tasks: comparison – for comparison of scientists' visions regarding interpretation of the concepts of "value" and "value added"; monographic – to formulate conclusions based on the results of the study.

Findings. Based on the generalization of scientists' opinions, it has been established that value added is an indicator of the performance of an entity and that part of the value of products, goods and services that has been directly increased. It characterizes the potential social value of the manufactured product at the stage of its formation, as well as the market value in monetary terms at the stage of market value actualization. It is substantiated that, despite the certain unification of the considered approaches to determining the value added, in different industries there are specific and characteristic aspects of a particular occupation, which must be taken into account when calculating the added value.

Originality. An author's interpretation of the category "added value" is proposed in the article: added value is a concept that characterizes the relationships between business entities that arise in the process of production and sale of products, the elements of which are closely interrelated. Determining the created added value is the basis for evaluating the economic performance of an entity and allows you to determine the value of the manufactured product and its contribution to production.

Practical value. The use of the added value index makes it possible to evaluate each participant's movement from producer to consumer in generating profit, which will ensure its fair distribution.

Key words: value, added value, agro-food chain, production, realization.

Варченко О.А. ДИАЛЕКТИКА НАУЧНЫХ ВЗГЛЯДОВ ОТНОСИТЕЛЬНО ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ И ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ

Цель. Обобщение научных подходов отечественных и зарубежных ученых к дефиниции категории «добавленная стоимость» и углубление ее экономической сущности на основе функционирования агропродовольственных цепей.

Методика исследования. Теоретической и методологической основой исследования является научный метод познания и системный, комплексный, дифференцированный подходы к изучению экономических процессов; концепции, гипотезы и теории, представленные в трудах классических и современных авторов; фундаментальные исследования отечественных и зарубежных ученых по проблемам организационно-экономического обеспечения функционирования агропродовольственных цепей, а также институциональной теории, законодательные и нормативно-правовые акты Украины и др. Для реализации поставленных задач использовались следующие методы и приемы: сравнения – для сопоставления видений ученых относительно трактовки понятий «стоимость» и «добавленная стоимость»; монографический – для формулирования выводов по результатам проведенного исследования.

Результаты. На основе обобщения мнений ученых установлено, что добавленная стоимость представляет собой показатель результативности функционирования предприятия и ту часть стоимости продукции, товаров и услуг, которая была непосредственно приращений. Она характеризует потенциальную общественную ценность производимого продукта на этапе ее формирования, а также рыночную ценность в денежном эквиваленте на этапе рыночной актуализации стоимости. Обосновано, что, несмотря на определенную унифицированность рассмотренных подходов к определению величины добавленной стоимости, в различных областях хозяйствования имеют место специфические, характерные конкретному рода деятельности аспекты, которые в обязательном порядке необходимо учитывать при расчете величины добавленной стоимости.

Научная новизна. Предложена авторская трактовка категории «добавленная стоимость»: добавленная стоимость – это понятие, характеризующее отношения между хозяйствующими субъектами, возникающие в процессе производства и реализации продукции, элементы которой тесно взаимосвязаны между собой. Определение величины созданной добавленной стоимости является основой оценки эффективности деятельности экономического субъекта и позволяет установить соотношение стоимости произведенного продукта и его вклада в производство.

Практическая значимость. Использование показателя добавленной стоимости дает возможность оценить участие каждого участника товародвижения от производителя к потребителю в формировании прибыли, обеспечить справедливое его распределение.

Ключевые слова: стоимость, добавленная стоимость, агропродовольственная цепь, производство, реализация.

УДК 631.1
JEL Classification: Q12

Зеленко О.М.*,
асистент кафедри менеджменту,
Луцький національний технічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ВИТРАТ ЗАГОТІВЕЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА РЕЗУЛЬТАТИ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Для визначення ефективності господарювання недостатнім є розрахунок абсолютної суми прибутку, отриманий прибуток потрібно порівняти з понесеними витратами та активами, які забезпечують діяльність сільськогосподарського підприємства, тобто визначити рентабельність. Рентабельність як показник дає уявлення про достатність (недостатність) прибутку порівняно з іншими окремими величинами, що впливають на виробництво, реалізацію і взагалі на фінансово-господарську діяльність сільськогосподарського підприємства [1, с. 316]. Одним з найважливіших чинників, що впливає на показник рентабельності є, безумовно, витрати.

Витрати заготівельної діяльності представляють собою виражені у грошовій формі поточні витрати сільськогосподарського підприємства на виконання виробничих операцій. Рентабельність аграрних підприємств безпосередньо залежить від досягнутого рівня ефективності окремих видів виробництва. Щоб знати, які саме види діяльності на підприємстві найбільш рентабельні, а які низькоефективні, й на основі одержаної інформації розробити заходи щодо дальшого вдосконалення галузевої структури і підвищення прибутковості виробництва, визначають показники рентабельності (крім норми прибутку) в цілому по рослинництву і тваринництву, а також по тих галузях, продукція яких набула товарну форму [2].

Прагнення кожного суб'єкта господарювання до мінімізації витрат є закономірним. Зниження непродуктивних витрат потребує визначення місця їх виникнення та природу походження. В нашому дослідженні аналіз витрат заготівельних процесів сільськогосподарських підприємств дозволить виділити їх вплив на результати господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями окремих питань заготівельної діяльності сільськогосподарських підприємств займалися такі вітчизняні вчені, як: О. Березін [3], М. Диндин [4], О. Масленников [5], О. Марчишинець [6], Н. Писаренко [7].

Проте, варто зазначити, що особливостям впливу витрат заготівельних процесів сільськогосподарських підприємств на результати їх діяльності в сучасних теоретико-економічних дослідженнях приділено мало уваги, що є свідченням актуальності теми та зумовило вибір напрямку нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є встановлення конкретних напрямів заготівельної діяльності, а саме визначення витрат заготівельних процесів, що мають найбільший вплив на рентабельність виробництва сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Широкий спектр напрямів сільськогосподарського виробництва характеризується низкою специфічних ознак функціонування підприємств кожного підкомплексу АПК, а відтак і особливостями щодо можливостей застосування механізмів їх розвитку. Основні процеси в заготівельній діяльності сільськогосподарських підприємств України відобразимо у формі витрат (висвітлених Державною службою статистики України) та охарактеризуємо особливості їх впливу на результуючі показники діяльності підприємств – рівень рентабельності виробництва (табл. 1).

Таблиця 1

Витрати, що характеризують заготівельну діяльність сільськогосподарських підприємств в Україні (тис. грн)

Види витрат	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6	7
Витрати на насіння і посадковий матеріал, (x_1)	8254939,8	11338961	11513448	13985909,1	21039482,0	25948350,1
Витрати на корми, (x_2)	16596119,7	18476008	20494486	22489191,4	32368393,7	38227564,5
Витрати на покупні корми, (x_3)	8070897,9	8967601	9983637	10710914,7	13745351,2	17036762,6

* Науковий керівник: Ліпич Л.Г. – д-р екон. наук, професор

продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7
Витрати на іншу продукцію сільського господарства, (x_4)	1380136,4	3279400	1743522	1968230,6	3044343,6	3231350,9
Витрати на мінеральні добрива, (x_5)	12119609,7	13978582	14754070	15368604,0	32445210,8	42539668,1
Витрати на пальне і мастильні матеріали, (x_6)	10651795,9	11817716	11845241	16702390,7	23016853,6	24678673,7
Витрати на електроенергію, (x_7)	1528974,6	1731695	1969359	2028097,4	2469018,3	3340138,1
Витрати на паливо й енергію, (x_8)	1327609,9	1660862	1744396	1744177,1	2296935,4	2180403,7
Витрати на запчастини, ремонт і будівельні матеріали для ремонту, (x_9)	4925533,3	5950844	5820851	8022842,1	13693035,4	17484041,3
Оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями та інші матеріальні витрати, (x_{10})	13947504,3	16621608	18656355	26391437,7	38131743,7	50239983,6
Амортизація, (x_{11})	4845674,0	6522972,1	6971673	8308668,8	10212409,3	14153493,3
Інші витрати (включаючи оплату за оренду), (x_{12})	11610142,6	16496330	18392295	22110452,2	33021503,4	47357188,8

Джерело: сформовано на основі [8]

Враховуючи специфіку кожного напрямку сільськогосподарської діяльності, у контексті нашого дослідження показники рентабельності виробництва (усіх сільськогосподарських підприємств і виокремлено фермерських господарств) враховувалися окремо за кожним видом продукції, зокрема рослинництва (зернових та зернобобових, насіння соняшнику, цукрових буряків, овочів) (табл. 2).

Так, для виявлення залежності показників рентабельності підприємств різних видів сільськогосподарської діяльності від показників, що характеризують витрати заготівельної діяльності (на насіння і посадковий матеріал; власні і покупні корми; іншу продукцію сільського господарства (підстилку, гній, яйця для інкубації та інше); мінеральні добрива; пальне і мастильні матеріали; електроенергію; паливо і енергію; запчастини, ремонт і будівельні матеріали для ремонту (тракторів, комбайнів, автомобілів, сільськогосподарських машин, машин і обладнання для тваринництва і кормовиробництва, меліоративних машин, вартість інструментів, кольорових і чорних металів, використаних на ремонт техніки й обладнання з виробничою метою, а також витрати на будівельні матеріали, які використані на ремонт виробничих об'єктів); складування сировинної продукції; оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями (за послуги з поточного ремонту сільськогосподарської техніки, автомобілів, унесення добрив, боротьби зі шкідниками рослин і хворобами тварин), транспортування вантажів; амортизацію та інші витрати) було використано інструментарій багатофакторного динамічного регресійного моделювання, зокрема динамічну балансову кросс-секшн регресію. Для повноти дослідження задіяно показники в розрізі регіонів України протягом 2011–2016 рр., що допомогло сформувати масштабну генеральну вибірку (1800 спостережень). Усі показники піддалися логарифмуванню, а обчислення проводилися у програмному середовищі (Statistica 10.0) (табл. 3–6).

Таблиця 2

Рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції підприємств різних видів діяльності в Україні

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Рівень рентабельності виробництва зернових та зернобобових усіх видів підприємств (%)	26,1	15,7	2,4	25,7	42,6	37,8
Рівень рентабельності виробництва зернових та зернобобових фермерських господарств (%)	28,4	19,5	9,3	24,2	38,6	38,0
Рівень рентабельності виробництва насіння соняшнику усіх видів підприємств (%)	55,7	45	28,2	36,7	78,4	61,9
Рівень рентабельності виробництва насіння соняшнику фермерських господарств (%)	57,4	45,4	35,7	40,2	71,5	64,4
Рівень рентабельності виробництва цукрових буряків усіх видів підприємств (%)	35,8	15,9	3,1	17,8	27,7	24,6
Рівень рентабельності виробництва цукрових буряків фермерських господарств (%)	29,3	14,2	8,2	20,9	16,1	32,7
Рівень рентабельності виробництва овочів усіх видів підприємств (%)	11,1	-0,7	7,5	14,5	32,0	15,3
Рівень рентабельності виробництва овочів фермерських господарств (%)	24,6	11,7	22,1	20,3	43,8	21,2

Джерело: сформовано на основі [8]

Так, результати регресійного аналізу впливу заготівельної діяльності на рентабельність виробництва зернових та зернобобових подано у табл. 3.

Таблиця 3

Основні фактори впливу заготівельної діяльності сільськогосподарських підприємств (фермерських господарств) на рівень рентабельності виробництва зернових та зернобобових (%) (Y_1 ; Y_2)

НЕЗАЛЕЖНІ ЗМІННІ	ЗАЛЕЖНІ ЗМІННІ	
	Рівень рентабельності виробництва зернових та зернобобових (%)	
	Усіх сільськогосподарських підприємств (Y_1)	Фермерських господарств (Y_2)
	Коефіцієнт кореляції	
	R=0,638	R=0,671
	Скоригований коефіцієнт детермінації	
	$R^2=0,407$	$R^2=0,450$
	Критерій Фішера	
	(F(6,143)=16,356)	(F(7,142)=16,626)
	при $p<0,00000$	при $p<0,00000$
	Вільний член	
	$B = -178,898$	$B = -126,728$
x_1 – витрати на насіння і посадковий матеріал (тис. грн)	-1,936	-1,825
x_4 – витрати на іншу продукцію сільського господарства (тис. грн)	-0,344	-0,32
x_7 – витрати на електроенергію (тис. грн)	-0,752	-0,574
x_9 – витрати на запчастини, ремонт і будівельні матеріали для ремонту (тис. грн)	0,813	1,018
x_{10} – оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями та інші матеріальні витрати (тис. грн)	1,51	1,549
x_{11} – амортизація (тис. грн)	–	-0,925
x_{12} – інші витрати (тис. грн)	0,925	1,294

Джерело: розраховано автором

Статистичну значущість результатів засвідчують показники:

коефіцієнт кореляції (для всіх сільськогосподарських підприємств – $R=0,638$; для фермерських господарств – $R=0,671$); скоригований коефіцієнт детермінації $R^2=(0,407; 0,450)$; Ф-критерій Фішера ($F(6,143)=16,356$); ($F(7,142)=16,626$); p -рівень = 0,00000.

Відповідно, рівняння мають наступний вигляд:

для всіх сільськогосподарських підприємств:

$$Y_1 = -178,898 - 1,936x_1 - 0,344x_4 - 0,752x_7 + 0,813x_9 + 1,510x_{10} + 0,925x_{12} \quad (1)$$

для фермерських господарств:

$$Y_2 = -126,728 - 1,825x_1 - 0,320x_4 - 0,574x_7 + 1,018x_9 + 1,549x_{10} - 0,925x_{11} + 1,294x_{12} \quad (2)$$

Результати висвітлюють найбільший вплив на рентабельність виробництва зернових та зернобобових оплату послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями, зокрема за послуги з поточного ремонту сільськогосподарської техніки, автомобілів, унесення добрив, боротьби зі шкідниками рослин, а також транспортування вантажів ($x_{10} = 1,510$ (для усіх підприємств); 1,549 (для фермерських господарств). Тобто, при збільшенні на 1 цих витрат рентабельність зросте на 1,51% для усіх підприємств та на 1,55% відповідно для фермерських господарств. Вагомим впливом відзначаються й інші витрати, пов'язані із заготівельною діяльністю, зокрема складування сировинної продукції, а також плата за оренду земельних і майнових паїв, амортизація приміщень та втрати від браку ($x_{12} = 0,925$), причому значно більший вплив цих витрат простежується у фермерських господарствах ($x_{12} = 1,294$). Слід відзначити вагомий вплив витрат на запчастини, ремонт і будівельні матеріали для ремонту ($x_9 = 0,813$), де також більшим він є у фермерських господарствах ($x_9 = 1,018$).

Досить великим оберненим впливом на рентабельність відзначаються витрати на насіння та посадковий матеріал ($x_1 = -1,936$; -1,825); витрати на електроенергію ($x_7 = -0,752$; -0,574) та витрати на амортизацію, що показали значний обернений вплив тільки на фермерських господарствах ($x_{11} = -0,925$).

Результати аналізу також виокремлюють особливості впливу заготівельної діяльності на рентабельність виробництва насіння соняшнику (табл. 4).

Таблиця 4

Основні фактори впливу заготівельної діяльності сільськогосподарських підприємств (фермерських господарств) на рівень рентабельності виробництва насіння соняшнику (%) (Y_3 ; Y_4)

НЕЗАЛЕЖНІ ЗМІННІ	ЗАЛЕЖНІ ЗМІННІ	
	Рівень рентабельності виробництва насіння соняшнику (%)	
	Усіх сільськогосподарських підприємств (Y_3)	Фермерських господарств (Y_4)
	Коефіцієнт кореляції	
	R=0,659	R=0,641
	Скоригований коефіцієнт детермінації	
	R ² =0,434	R ² =0,411
	Критерій Фішера	
	(F(8,141)=13,519)	(F(7,142)=14,157)
	при p<0,00000	при p<0,00000
	Вільний член	
	B= -74,680	B= -64,744
x_1 – витрати на насіння і посадковий матеріал (тис. грн)	-1,381	-1,649
x_4 – витрати на іншу продукцію сільського господарства (тис. грн)	-0,293	-0,256
x_5 – витрати на мінеральні добрива (тис. грн)	-0,758	–
x_7 – витрати на електроенергію (тис. грн)	-0,586	-0,512
x_9 – витрати на запчастини, ремонт і будівельні матеріали для ремонту (тис. грн)	1,343	0,771
x_{10} – оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями та інші матеріальні витрати (тис. грн)	1,538	1,427
x_{11} – амортизація (тис. грн)	-0,926	-1,205
x_{12} – інші витрати (тис. грн)	1,315	1,616

Джерело: розраховано автором

Статистичну значущість результатів підтверджена показниками:

коефіцієнт кореляції (для всіх підприємств – R=0,659; для фермерських господарств – R=0,641); скоригований коефіцієнт детермінації R²=(0,434; 0,411); Ф-критерій Фішера (F(8,141)=13,519); (F(7,142)=14,157); p-рівень = 0,00000.

Отже, рівняння має вигляд:

для усіх підприємств:

$$Y_3 = -74,680 - 1,381x_1 - 0,293x_4 - 0,758x_5 - 0,586x_7 + 1,343x_9 + 1,538x_{10} - 0,926x_{11} + 1,315x_{12} \quad (3)$$

для фермерських господарств:

$$Y_4 = -64,744 - 1,649x_1 - 0,256x_4 - 0,512x_7 + 0,771x_9 + 1,427x_{10} - 1,205x_{11} + 1,616x_{12} \quad (4)$$

Найбільший вплив на рентабельність виробництва насіння соняшнику простежується від витрат на послуги з поточного ремонту сільськогосподарської техніки, автомобілів, унесення добрив, боротьби зі шкідниками рослин, а також транспортування вантажів (x_{10} = 1,538; 1,427). Значно впливають також витрати на запчастини, ремонт і будівельні матеріали для ремонту (x_9 = 1,343; 0,771) й інші витрати, пов'язані із заготівельною діяльністю, зокрема складування сировинної продукції, а також плата за оренду земельних і майнових паїв, амортизація приміщень та втрати від браку (x_{12} = 1,315; 1,616).

Вагомий обернений вплив простежується від витрат на насіння і посадковий матеріал (x_1 = -1,381; -1,649); амортизацію (x_{11} = -0,926; -1,205); мінеральні добрива (x_5 = -0,758).

Зв'язок заготівельної діяльності та виробництва цукрових буряків також показує певну специфіку (табл. 5).

Таблиця 5

Основні фактори впливу заготівельної діяльності сільськогосподарських підприємств (фермерських господарств) на рівень рентабельності виробництва цукрових буряків (%) (Y_5 ; Y_6)

НЕЗАЛЕЖНІ ЗМІННІ	ЗАЛЕЖНІ ЗМІННІ	
	Рівень рентабельності виробництва цукрових буряків (%)	
	Усіх сільськогосподарських підприємств (Y_5)	Фермерських господарств (Y_6)
	Коефіцієнт кореляції	
	R=0,623	R=0,698
	Скоригований коефіцієнт детермінації	
	R ² =0,389	R ² =0,487
	Критерій Фішера	
	(F(5,144)=18,297)	(F(6,143)=22,640)
	при p<0,00000	при p<0,00000
	Вільний член	
	B= -405,403	B= -384,513
x_4 – витрати на іншу продукцію сільського господарства (тис.грн)	-0,263	-0,318
x_7 – витрати на електроенергію (тис.грн)	-2,157	-2,045
x_8 – витрати на паливо й енергію (тис.грн)	–	0,359
x_9 – витрати на запчастини, ремонт і будівельні матеріали для ремонту (тис.грн)	–	0,517
x_{10} – оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями та інші матеріальні витрати (тис.грн)	0,788	0,955
x_{12} – інші витрати (тис.грн)	0,667	–

Джерело: розраховано автором

Очевидною є статистична значущість результатів:

коефіцієнт кореляції R=(0,623; 0,698); скоригований коефіцієнт детермінації R²=(0,389; 0,487); Ф-критерій Фішера (F(5,144)=18,297); (F(6,143)=22,640); p-рівень = 0,00000.

Рівняння для усіх підприємств:

$$Y_5 = -405,403 - 0,263x_4 - 2,157x_7 + 0,788x_{10} + 0,667x_{12} \quad (6)$$

для фермерських господарств:

$$Y_6 = -384,513 - 0,318x_4 - 2,045x_7 + 0,359x_8 + 0,517x_9 + 0,955x_{10} \quad (7)$$

На рівень рентабельності виробництва цукрових буряків найбільший вплив мають оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями (послуги з поточного ремонту сільськогосподарської техніки, автомобілів, унесення добрив, боротьби зі шкідниками рослин, а також транспортування вантажів) (x_{10} = 0,788; 0,955).

Найсильнішим оберненим впливом характеризуються витрати на електроенергію (x_7 = -2,157; -2,045), де при збільшенні цих витрат на 1, рівень рентабельності виробництва цукрових буряків зменшиться на 2,2% та, відповідно, на 2,1% у фермерських господарствах.

Результати регресійного аналізу щодо впливу заготівельної діяльності на рентабельність виробництва овочів подано у табл. 6.

Показники, що характеризують статистичну значущість результатів:

коефіцієнт кореляції R=(0,638; 0,619); скоригований коефіцієнт детермінації R²=(0,407; 0,383); Ф-критерій Фішера (F(7,142)=13,916); (F(5,144)=17,853); p-рівень = 0,00000.

Рівняння для усіх підприємств:

$$Y_7 = -140,263 - 1,78x_1 - 0,298x_4 - 0,51x_7 + 0,821x_9 + 1,624x_{10} - 0,913x_{11} + 1,232x_{12} \quad (8)$$

для фермерських господарств:

$$Y_8 = -191,707 - 1,613x_1 - 0,377x_4 - 0,655x_7 + 1,74x_{10} + 1,023x_{12} \quad (9)$$

Таблиця 6

Основні фактори впливу заготівельної діяльності сільськогосподарських підприємств (фермерських господарств) на рівень рентабельності виробництва овочів (%) (Y_7 ; Y_8)

НЕЗАЛЕЖНІ ЗМІННІ	ЗАЛЕЖНІ ЗМІННІ	
	Рівень рентабельності виробництва овочів (%)	
	Усіх сільськогосподарських підприємств (Y_7)	Фермерських господарств (Y_8)
	Коефіцієнт кореляції	
	R=0,638	R=0,619
	Скоригований коефіцієнт детермінації	
	$R^2=0,407$	$R^2=0,383$
	Критерій Фішера	
	(F(7,142)=13,916)	(F(5,144)=17,853)
	при $p<0,00000$	при $p<0,00000$
	Вільний член	
	B= -140,263	B= -191,707
x_1 – витрати на насіння і посадковий матеріал (тис.грн)	-1,78	-1,613
x_4 – витрати на іншу продукцію сільського господарства (тис.грн)	-0,298	-0,377
x_7 – витрати на електроенергію (тис.грн)	-0,51	-0,655
x_9 – витрати на запчастини, ремонт і будівельні матеріали для ремонту (тис.грн)	0,821	–
x_{10} – оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями та інші матеріальні витрати (тис.грн)	1,624	1,74
x_{11} – амортизація (тис.грн)	-0,913	–
x_{12} – інші витрати (тис.грн)	1,232	1,023

Джерело: розраховано автором

Найбільшим впливом на рентабельність виробництва овочів відзначаються витрати на оплату послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями (послуги з поточного ремонту сільськогосподарської техніки, автомобілів, унесення добрив, боротьби зі шкідниками рослин, а також транспортування вантажів) ($x_{10} = 1,624$; 1,74). Значним впливом відзначаються й інші витрати, пов'язані із заготівельною діяльністю, зокрема складування сировинної продукції, а також плата за оренду земельних і майнових паїв, амортизація приміщень та втрати від браку ($x_{12} = 1,232$; 1,023); витрати на запчастини, ремонт і будівельні матеріали для ремонту ($x_9 = 0,821$), що не простежується у фермерських господарствах. Значний обернений вплив здійснюють витрати на насіння і посадковий матеріал ($x_1 = -1,78$; -1,613).

Висновки з проведеного дослідження. Відтак, результати багатофакторного динамічного регресійного моделювання, зокрема динамічної балансової кросс-секшн регресії, проведеної за усіма основними видами сільськогосподарської спеціалізації дозволяють виокремити конкретні напрями заготівельної діяльності, що мають найбільший вплив на рентабельність виробництва продукції, а саме:

- оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями (за послуги з поточного ремонту сільськогосподарської техніки, автомобілів, унесення добрив, боротьби зі шкідниками рослин і хворобами тварин), транспортування вантажів) (x_{10});

- інші витрати, пов'язані із заготівельною діяльністю, зокрема складування сировинної продукції, а також плата за оренду земельних і майнових паїв, амортизація приміщень та втрати від браку (x_{12});

- витрати на запчастини, ремонт і будівельні матеріали для ремонту (x_9), що притаманні виробництву усіх видів продукції рослинництва; виробництву великої рогатої худоби на м'ясо і молоко).

Результати аналізу підтверджують більшу чутливість фермерських господарств до витрат на заготівельні процеси, що зумовлює необхідність розробки ефективних заходів щодо посилення ресурсного потенціалу на засадах об'єднання їх зусиль.

Бібліографічний список

1. Швець Л.П., Захаркевич Н.П., Доберчак Н.І. Особливості планування рентабельності в ринкових умовах. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2(34). С. 316-322.
2. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. Київ: КНЕУ, 2002. 624 с.

3. Березін О. В. Стан та шляхи підвищення ефективності заготівельної галузі споживчої кооперації України: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2007. 193 с.
4. Диндин М. Л. Розвиток заготівельної галузі в сучасних умовах господарювання. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С. З. Гжицького*. 2010. Том 12. № 3(45). Частина 5. С. 99-102.
5. Масленніков О. Ю. Заготівельна діяльність споживчої кооперації України: чинники кризи. *Вісник Львівської комерційної академії*. 2004. № 16. С. 340-344.
6. Марчишинець О. В. Заготівельна діяльність споживчої кооперації України в 20-х рр. XX ст.: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Київ, 2012. 166 с.
7. Писаренко Н. П. Эффективность заготовительной деятельности потребительской кооперации: монография. Москва: Экономика, 1979. 345 с.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 28.08.2019).

References

1. Shvets, L.P., Zakharkevych, N.P. and Doberchak, N.I. (2010), "Features of profitability planning in market conditions", *Universytetski naukovy zapysky*, no. 2(34), pp. 316-322.
2. Andriichuk, V.H. (2002), *Ekonomika ahrarykh pidpriemstv* [Economics of agricultural enterprises], textbook, KNEU, Kyiv, Ukraine, 624 p.
3. Berezin, O.V. (2007), *Stan ta shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti zahotivelnoi haluzi spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy* [Condition and ways to improve procurement sector consumer cooperatives in Ukraine], monograph, RVV PUSKU, Poltava, Ukraine, 193 p.
4. Dyndyn, M.L. (2010), "Development harvesting industry in the current economic conditions", *Naukovyi visnyk LNUVMBT imeni S.Z. Gzhytskoho*, Vol. 12, no. 3(45), Part 5, pp. 99-102.
5. Maslennikov, O.Yu. (2004) "Harvesting activities of consumer cooperatives in Ukraine: factors crisis", *Visnyk Lvivskoi komertsii noi akademii*, no. 16, pp. 340-344.
6. Marchyshynets, O.V. (2012), "Harvesting activities of consumer cooperation of Ukraine in the 20's. XX century", Diss. Cand. Sc. (Econ.), 08.00.01, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine, 166 p.
7. Pisarenko, N.P. (1979), *Effektivnost zagotovitelnoy deiatelnosti potrebitelskoy kooperatsii* [The effectiveness of procurement activities of consumer cooperatives], monograph, Ekonomika, Moscow, Russia, 345 p.
8. *Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy* [Official site of the State Statistics Service of Ukraine], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (access date August 28, 2019).

Зеленко О.М. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ВИТРАТ ЗАГОТІВЕЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА РЕЗУЛЬТАТИ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

Мета. Встановлення конкретних напрямів заготівельної діяльності, а саме визначення витрат заготівельних процесів, що мають найбільший вплив на рентабельність виробництва сільськогосподарських підприємств.

Методика дослідження. Теоретичною та інформаційною основою дослідження стали праці провідних вчених у галузі сільського господарства. В процесі дослідження використано такі методи, як: діалектичний і монографічний – при опрацюванні наукових публікацій; аналізу і синтезу – при визначенні рівня рентабельності; багатофакторне динамічне регресійне моделювання, зокрема динамічна балансова кросс-секшн регресія – при виявленні впливу витрат заготівельних процесів сільськогосподарських підприємств на результати діяльності; табличний – при наочному представленні отриманих результатів; абстрактно-логічний та узагальнення – при описі результатів регресійного моделювання та формуванні висновків дослідження.

Результати. Виокремлено за результатами проведеного моделювання конкретні напрями заготівельної діяльності, що мають найбільший вплив на рентабельність виробництва продукції, а саме: оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями; інші витрати, пов'язані із заготівельною діяльністю, зокрема складування сировинної продукції, а також плата за оренду земельних і майнових паїв, амортизація приміщень та втрати від браку; витрати на запчастини, ремонт і будівельні матеріали для ремонту.

Наукова новизна. Дістала подальшого застосування існуюча методологія факторного аналізу рентабельності виробництва сільськогосподарських підприємств з використанням динамічної балансової кросс-секшн регресії, що дало змогу виявити залежність показників рентабельності підприємств різних видів сільськогосподарської діяльності від показників, що характеризують витрати заготівельної діяльності.

Практична значущість. Інструментарій багатофакторного динамічного регресійного моделювання, зокрема динамічну балансову кросс-секшн регресію, можливо застосовувати для виявлення залежності та впливу витрат заготівельних процесів на діяльність будь-якого сільськогосподарського підприємства.

Ключові слова: витрати, заготівельна діяльність, сільськогосподарське підприємство, рентабельність.

Zelenko O.M. PECULIARITIES OF THE INFLUENCE OF COST OF THE PROCESSING PROCESSES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ON THE RESULTS OF THEIR ACTIVITIES

Purpose. The aim of the article is establishing specific areas of procurement activities, namely determining the costs of procurement processes that have the greatest impact on the profitability of agricultural production.

Methodology of research. The theoretical and informational basis of the study is the works of leading scientists in the field of agriculture. In the course of the research the following methods are used such as: dialectical and monographic – in the processing of scientific publications; analysis and synthesis – in determining the level of profitability; multivariate dynamic regression modelling, in particular dynamic balance cross-sectional regression – when the influence of costs of harvesting processes of agricultural enterprises on the results of activity is detected; tabular – in visual presentation of the obtained results; abstract and logical and generalization – when describing the results of regression modelling and forming the conclusions of the study.

Findings. According to the results of the simulation, specific areas of procurement activities that have the greatest impact on the profitability of production, namely: payment for services and works performed by third-party organizations; other costs associated with procurement activities, including the storage of raw materials, as well as the lease of land and property shares, depreciation of premises and loss from deficiency; the cost of parts, repair and building materials for repair.

Originality. The existing methodology of factor analysis of profitability of agricultural enterprises production using dynamic cross-sectional regression is further applied, which made it possible to identify the dependence of the profitability indicators of enterprises of different types of agricultural activity on the indicators characterizing the costs of harvesting activities.

Practical value. Multivariate dynamic regression modelling tools, including dynamic cross-sectional dynamic regression modelling, can be used to identify the dependence and impact of procurement processes on the activity of any agricultural enterprise.

Key words: costs, procurement, agricultural enterprise, profitability.

Зеленко О.М. ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ РАСХОДОВ ЗАГОТОВИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА РЕЗУЛЬТАТЫ ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Цель. Установление конкретных направлений заготовительной деятельности, а именно определения затрат заготовительных процессов, имеющих наибольшее влияние на рентабельность производства сельскохозяйственных предприятий.

Методика исследования. Теоретической и информационной основой исследования стали труды ведущих ученых в области сельского хозяйства. В процессе исследования использованы такие методы, как: диалектический и монографический – при обработке научных публикаций; анализа и синтеза – при определении уровня рентабельности; многофакторное динамическое регрессионное моделирование, в частности динамическая балансовая кросс-секшн регрессия – при выявлении влияния расходов заготовительных процессов сельскохозяйственных предприятий на результаты деятельности; табличный – при наглядном представлении полученных результатов; абстрактно-логический и обобщения – при описании результатов регрессионного моделирования и формировании выводов исследования.

Результаты. Выделены по результатам проведенного моделирования конкретные направления заготовительной деятельности, имеющих наибольшее влияние на рентабельность производства продукции, а именно: оплата услуг и работ, выполненных сторонними организациями; другие расходы, связанные с заготовительной деятельностью, в частности складирования сырьевой продукции, а также плата за аренду земельных и имущественных паев, амортизация помещений и потери от брака; расходы на запчасти, ремонт и строительные материалы для ремонта.

Научная новизна. Получила дальнейшего применения существующая методология факторного анализа рентабельности производства сельскохозяйственных предприятий с использованием динамической балансовой кросс-секшн регрессии, что позволило выявить зависимость показателей рентабельности предприятий различных видов сельскохозяйственной деятельности от показателей, характеризующих расходы заготовительной деятельности.

Практическая значимость. Инструментарий многофакторного динамического регрессионного моделирования, в частности динамическую балансовую кросс-секшн регрессию, можно применять для выявления зависимости и влияния расходов заготовительных процессов на деятельность любого сельскохозяйственного предприятия.

Ключевые слова: расходы, заготовительная деятельность, сельскохозяйственное предприятие, рентабельность.

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ, РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА, ДЕМОГРАФІЯ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 338.244.47

JEL Classification: C59, E27, R58

Хомюк Н.Л.,
*канд. екон. наук, докторант кафедри міжнародних
економічних відносин а управління проектами,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки,*
Грицюк П.М.,
*д-р екон. наук, проф., зав. кафедри
економічної кібернетики,
Національний університет водного
господарства та природокористування*

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН У НАСЕЛЕННІ УКРАЇНИ НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ

Постановка проблеми. Несприятлива демографічна ситуація в Україні і насамперед різке зменшення народжуваності пов'язані із загостренням проблем функціонування сімей як осередків відтворення населення, зниженням їхнього демографічного потенціалу. Особливо гостро ця проблема проявляється на сільських територіях. На народжуваність впливає багато так званих непрямих детермінант: соціальні, економічні, культурні й екологічні чинники. Найбільш негативною демографічною тенденцією в Україні в період суспільно-економічних трансформацій стала відсутність економічного забезпечення відтворення населення в цілому та в сільській місцевості зокрема [1]. Сільські території займають важливе місце в економіці України, адже на них проживає близько третини населення нашої держави. Розвиток сільських територій в Україні, в першу чергу, залежить від рівня розвитку сільського господарства і від підтримки державою та об'єднаними територіальними громадами цього процесу [2]. Таким чином, математичне моделювання структурних змін у населенні України, яке проживає в сільській місцевості, є актуальним як у теоретичному, так і практичному плані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку сільських територій завжди приділялася та приділяється й досі значна увага як з боку держави та сільської громади, так і з боку науковців, серед яких слід виділити: В. Борщевського, В. Дієсперова, Ю. Лупенка, М. Маліка, Ю. Матвєєва, Ю. Мирошниченка, О. Павлова, Х. Притулу, Ю. Харазішвілі, М. Хвесика, В. Юрчишина та інших. Вони в тій чи іншій мірі розкривають теоретико-методологічні аспекти розвитку цих територій. Разом з тим, попри значний обсяг проведених досліджень, залишаються недостатньо дослідженими демографічні процеси, які відбуваються на даний час на сільських територіях.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення математичного моделювання структурних змін у населенні України. Для досягнення мети було поставлено наступні завдання: обґрунтувати логістичну парадигму розвитку демографічних процесів на сільських територіях та розробити математичну модель логістичної динаміки демографічного росту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Станом на 1 листопада 2018 року в Україні було зареєстровано 28378 сільських населених пунктів, що на 467 менше, ніж у 1991 році. Найбільше за цей час зникло сіл на Київщині, Харківщині, Полтавщині та Житомирщині [3]. Поряд із зменшенням чисельності сільських населених пунктів спостерігається зменшення і загальної чисельності сільського населення. Протягом 1990–2018 років чисельність сільського населення зменшилася на 3,8 млн. осіб (з 32,4% до 30,7% від загальної чисельності населення).

Один із ключових елементів розвитку та відновлення сільських територій України – це демографічна ситуація та її позитивна динаміка. В сучасних умовах склалась така ситуація, що мотивація для проживання та праці на селі молоді є мінімальна. Не вистачає на селі молодих спеціалістів, які після закладів вищої освіти, спробувавши міське життя, не бажають повертатися на сільські території, де існує проблема інфраструктури, житлової бази і т. д. Нині в селах гостро стоїть проблема міграції селян за кордон. В пошуках кращого життя, робочих місць, високої заробітної плати,

сільські жителі все частіше виїжджають до Польщі, Італії, Португалії. Зменшення народжуваності призводить до зменшення населення відносно померлих жителів села. Дуже часто молоді сім'ї вирішують народити одну дитину в родині, бо неспроможні забезпечити більше дітей, тому про розширене відтворення не йдеться [4].

В статті П. М. Грицюка «Математичне моделювання динаміки росту населення Землі» [5] обґрунтована логістична парадигма розвитку демографічних систем. Теорія систем стверджує, що кожна система може перебувати у рівновазі лише в особливих (стаціонарних) станах. Система може переходити з одного стаціонарного стану в інший під впливом зовнішніх сил або ж в результаті розвитку системи. Тривалість переходу залежить від інерційності системи. На початку XX століття розпочався процес переходу людської популяції з одного стану в інший. Цей перехід був зумовлений прогресом у медицині (винайдення вакцин та антибіотиків, рентгенівські промені) та створенням мінеральних добрив. В результаті відбулося різке зменшення смертності завдяки появі захисту від хвороб та збільшенню продовольчого забезпечення населення.

Динаміка багатьох процесів, що відбуваються в природі і в суспільстві, протікає за законами, що описуються логістичними кривими. В першу чергу, це стосується динаміки кумулятивних величин, які здатні накопичуватися і в результаті формують деякий фонд, величина якого визначає швидкість подальшого зростання або спадання ключових показників. В якості прикладів можна навести процеси розвитку технологій, поширення інформації, розмноження популяцій. Найпростіша логістична крива (рис. 1) описується диференціальним рівнянням Ферхюльста [6] наступного виду:

$$\frac{dy}{dt} = \alpha (y - y_0)(y_1 - y) \quad (1)$$

де t_0 позначає початковий момент часу;

t_1 – кінцевий момент часу, який відповідає новому рівноважному стану;

y_0 – початковий рівень популяції регіону;

y_1 – кінцевий рівень популяції;

y – поточний рівень популяції;

$dy = y - y_0$ – зміну рівня популяції;

$dt = t - t_0$ – проміжок часу.

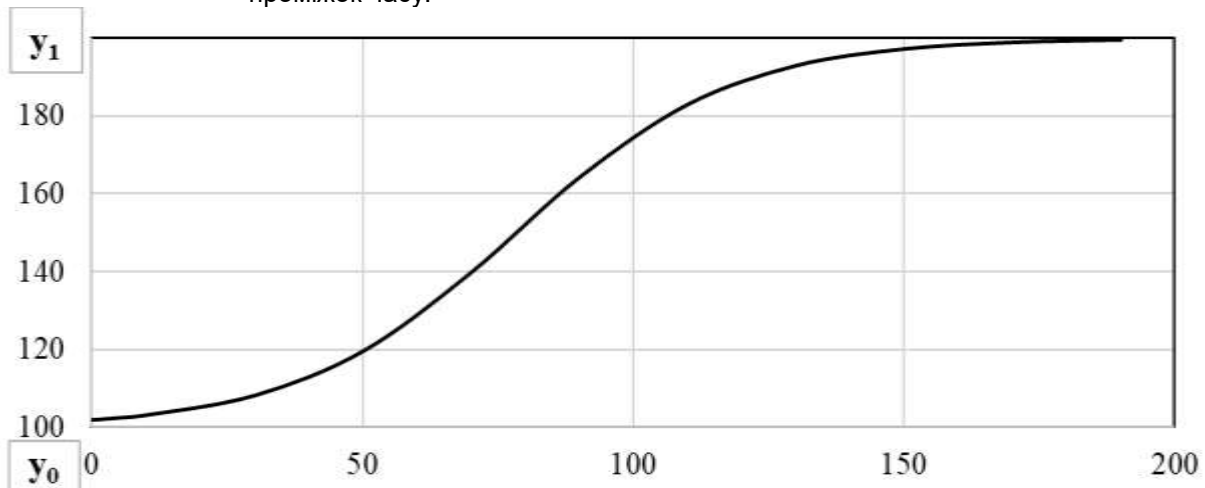

Рис. 1. Зростаюча логістична крива

Джерело: побудовано авторами на основі [6]

Демографічні процеси також часто мають логістичну динаміку. На першому етапі йде накопичення позитивних технічних та суспільних змін, які покращують медичне обслуговування та продовольче забезпечення. Після цього розпочинається процес різкого збільшення населення. Проте, через певний час надмірна щільність населення приводить до зниження рівня життя через недостатнє соціальне забезпечення, нестачу якісних продуктів тощо.

Тоді розпочинається процес сповільнення темпів приросту населення. Цей процес завершується стабілізацією кількості населення на такому рівні, який забезпечує стійке існування даного регіону. Кількість населення повинна відповідати потребам регіону у робочій силі і, разом з тим, не перевищувати рівень споживання доступних ресурсів. Отже, розвиток нових технологій спричиняє перехід демографічної системи регіону з одного стаціонарного стану в інший (більш високий або більш низький) стаціонарний стан.

У початковий момент часу t_0 чисельність популяції регіону визначається поточним рівнем розвитку економіки, технологій та суспільної свідомості і становить y_0 . В процесі розгортання демографічного циклу чисельність популяції збільшується (або зменшується) і з часом наближається до деякого рівня насичення y_1 . Цей рівноважний рівень настає у момент часу t_1 та відповідає новому рівню розвитку економіки, технологій та суспільної свідомості. Популяційні зміни моделює логістична функція, яка є розв'язком диференціального рівняння Ферхюльста:

$$\frac{dy}{dt} = a \cdot y - b \cdot y^2, \quad (2)$$

де y – досліджуваний параметр (кількість населення, частка сільського населення),
 a – коефіцієнт природного росту,
 b – коефіцієнт опору середовища.

Логістична крива (рис. 1) складається з трьох сегментів:

1. низького опору зовнішнього середовища і зростаючих темпів росту населення (початковий сегмент);
2. наростання опору зовнішнього середовища і зменшення темпів росту населення (середній сегмент);
3. сильний опір зовнішнього середовища і досягнення рівня насичення чисельності популяції (завершальний сегмент).

Як бачимо, в останні 30 років в Україні відбувається падіння кількості населення, зумовлене рядом економічних та соціальних причин. Одночасно відбувається зменшення частки сільського населення, яке викликане відсутністю робочих місць на селі та у малих містах, недостатнім рівнем соціального забезпечення. За оцінками міжнародних фахівців [7], за найближчі 30 років частка сільського населення в Україні може зменшитися від 31% до 22%.

Тому було змодельовано цей процес з використанням логістичної функції, яка є розв'язком рівняння (2) і має наступний вигляд:

$$y = g + \frac{b}{1 + A \exp[-a(t - t_0)]} \quad (3)$$

Параметри функції $y(t)$ ми визначили за методом найменших квадратів, максимально узгоджуючи функцію зміни частки сільського населення з наявними статистичними даними (табл. 1). Значення параметра $g = 31$ приймалося рівним початковому значенню частки сільського населення для початку спостережень ($t_0 = 1990$ рік). Значення інших параметрів були знайдені за методом найменших квадратів [8] і дорівнюють $a = 0,1565$; $b = 11$; $A = 150$.

Таблиця 1

Динаміка населення України

Роки	Населення, тис. осіб			Частка сільського населення, %
	всього	міське	сільське	
1	2	3	4	5
1990	51838,5	34869,2	16969,3	32,73
1991	51944,4	35085,2	16859,2	32,46
1992	52056,6	35296,9	16759,7	32,20
1993	52244,1	35471,0	16773,1	32,11
1994	52114,4	35400,7	16713,7	32,07
1995	51728,4	35118,8	16609,6	32,11
1996	51297,1	34767,9	16529,2	32,22

продовження табл. 1

1	2	3	4	5
1997	50818,4	34387,5	16430,9	32,33
1998	50370,8	34048,2	16322,6	32,40
1999	49918,1	33702,1	16216,0	32,49
2000	49429,8	33338,6	16091,2	32,55
2001	48923,2	32951,7	15971,5	32,65
2002	48457,1	32574,4	15882,7	32,78
2003	48003,5	32328,4	15675,1	32,65
2004	47622,4	32146,4	15476,0	32,50
2005	47280,8	32009,3	15271,5	32,30
2006	46929,5	31877,7	15051,8	32,07
2007	46646,0	31777,4	14868,6	31,88
2008	46372,7	31668,8	14703,9	31,71
2009	46143,7	31587,2	14556,5	31,55
2010	45962,9	31524,8	14438,1	31,41
2011	45778,5	31441,6	14336,9	31,32
2012	45633,6	31380,9	14252,7	31,23
2013	45553,0	31378,6	14174,4	31,12
2014	45426,2	31336,6	14089,6	31,02
2015	42929,3	29673,1	13256,2	30,88
2016	42760,5	29585,0	13175,5	30,81
2017	42584,5	29482,3	13102,2	30,77
2018	42386,4	29371,0	13015,4	30,71
2019	42153,2	29256,7	12896,5	30,59

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [9]

Результати моделювання частки сільського населення представлені на рис. 4. Як видно з графіка, значення частки сільського населення у 2020 році буде становити 29%, у 2030 році – 25%, у 2040 році наблизиться до 22%.

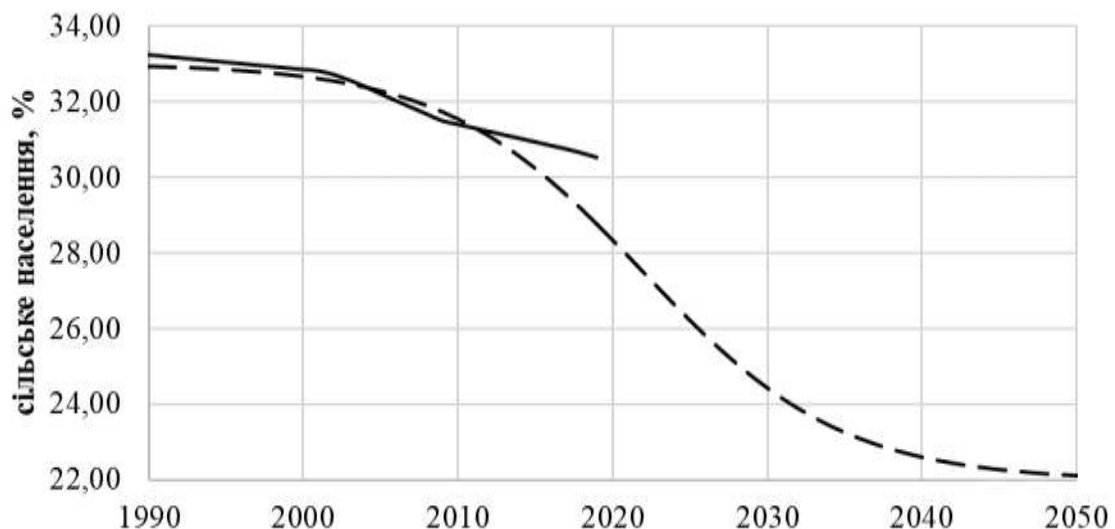

Рис. 4. Моделювання зміни частки сільського населення України*

* Суцільна лінія – фактична динаміка, штрихова лінія – логістична модель

Джерело: побудовано авторами

Отже, можна порівняти отримані результати прогнозування кількості сільського населення з матеріалами огляду перспектив світової урбанізації до 2050 року Департаменту з економічних і соціальних питань ООН, згідно яких чисельність населення України до 2050 року буде невпинно скорочуватись та становитиме 36 мільйонів осіб. Так, за їхніми даними, у 2050 році кількість

населення України становитиме 36,4 мільйона осіб. З них 28,5 мільйона проживатиме у містах, що становитиме близько 78% всього населення. Наразі ж кількість міського та сільського населення становить 69% на 31% [7; 10].

Як зазначає Є. В. Мішенін, двома основними джерелами зростання міського та зменшення сільського населення є природне збільшення та міграція до міст. Сьогодні виділяють п'ять факторів процесу деруралізації у країнах, що розвиваються [11, с. 39-40]:

– сільське безробіття як результат механізації в сільському господарстві та стрімкого зростання населення;

– нестача ріллі, що погіршується екологічною деградацією;

– сільським територіям не вистачає соціальних послуг, особливо освітніх;

– міграція до міст часто спричиняється природними лихами, особливо частини посухами;

– багато сільських мешканців переїжджають до міст через внутрішні конфлікти (фактор громадського занепокоєння).

Головна проблема сільських жителів полягає в тому, що їх фінансове становище складніше, ніж у міського населення. Про низький рівень життя сільських мешканців України свідчить такий показник, як частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму: якщо загалом по Україні у 2017 р. вона становила 6,8%, то у сільській місцевості – 10,2%. Частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче фактичного прожиткового мінімуму по Україні у 2017 р. становила 49,0%, а у сільській місцевості – 57,6% [12, с. 83]. У сільській місцевості на 1 січня 2018 року проживало 3690 тис. пенсіонерів, або 31,5% з кількості тих, які перебували на обліку в органах Пенсійного фонду України [12, с. 35].

Прерогативою розвитку сільських територій є покращення, в першу чергу, умов життєдіяльності селян (оскільки крім сільського господарства, розвиток села охоплює ще й інші сфери – освіту, охорону здоров'я, довілля, інфраструктуру та ін.).

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на основі статистичних даних було виявлено зменшення кількості сільських населених пунктів та чисельності сільського населення, тобто депопуляцію сільських поселень. Обґрунтовано те, що демографічні процеси мають логістичну динаміку: на першому етапі йде накопичення позитивних технічних та суспільних змін, які покращують медичне обслуговування та продовольче забезпечення; після цього розпочинається процес різкого збільшення населення; але через певний час надмірна щільність населення приводить до зниження рівня життя через недостатнє соціальне забезпечення, нестачу якісних продуктів тощо; після чого розпочинається процес сповільнення темпів приросту населення, який завершується стабілізацією кількості населення на такому рівні, який забезпечує стійке існування даного регіону.

Здійснено математичне моделювання структурних змін у населенні України на сільських територіях з використанням логістичної функції, в результаті якого розраховано прогнозні значення частки сільського населення, які будуть становити у 2020 році – 29%, у 2030 році – 25%, у 2040 році – 22%. Тому з метою забезпечення соціо-еколого-економічного розвитку сільських територій необхідно розробити стратегію диверсифікації розвитку цих територій задля покращення якості сільського населення.

Бібліографічний список

1. Воропаєв В.Г. Демографічні процеси в Україні як предмет політичного менеджменту. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=557> (дата звернення: 12.07.2019).
2. Павліха Н.В., Хомюк Н.Л. Визначення сутності сільських категорій. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2017. № 19. С. 306-313.
3. Хомюк Н.Л., Павліха Н.В. Вплив процесів децентралізації на розвиток сільських територій в Україні. *Децентралізація влади, проведення реформ в Україні. Сучасний стан та проблеми підготовки кадрів для об'єднаних територіальних громад*: матеріали II Міжнародної науково-методичної конференції (м. Рівне, 13–14 грудня 2018 р.). Рівне: НУВГП, 2018. С. 145-147.
4. Дудзяк О.А. Демографічна ситуація на сільських територіях України в період відновлення та розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/79.pdf (дата звернення: 15.07.2019).
5. Грицюк П.М. Математичне моделювання динаміки росту населення Землі. *Прикладні аспекти прогнозування розвитку економіки України*: монографія / За ред. О.І. Черняка, П.В. Захарченка. Мелітополь: Вид. буд. Мелітопольської міськ. друк., 2018. С. 51-66.
6. Verhulst, P.F. Notice sur la loi que la population poursuit dans son accroissement. *Corr. Math. et Phys.* 1838. Vol. 10. P. 113-121.
7. World Urbanization Prospects 2018. The Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations. URL: <https://population.un.org/wup/> (дата звернення: 10.05.2019).

8. Наконечний С.І., Терещенко Т.О., Романюк Т.П. Економетрія. Київ: КНЕУ, 2004. 520 с.
9. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 16.07.2019).
10. Населення України суттєво скоротиться до 2050 року – ООН. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/v-on-nazvali-chiselnist-naselennya-ukrayini-u-2050-roci-1156530.html> (дата звернення: 20.07.2019).
11. Мішенін Є.В., Косодій Р.П., Бутенко В.М. Соціально-економічні та фінансові проблеми сталого сільського розвитку: монографія. Суми: ТОВ «ТД Папірус», 2011. 334 с.
12. Статистичний щорічник України за 2017 рік / за ред. І.Є. Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 541 с.

References

1. Voropaiev, V.H. (2013), "Demographic processes in Ukraine as a subject of political management", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, no. 3, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=557> (access date July 12, 2019).
2. Pavlikha, N.V. and Khomiuk, N.L. (2017), "Definition of the essence of rural categories", *Visnyk Volynskoho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu*, no 19, pp. 306-313.
3. Khomiuk, N.L. and Pavlikha, N.V. (2018), "Impact of decentralization processes on rural development in Ukraine", *Detsentralizatsiia vlady, provedennia reform v Ukraini. Suchasnyi stan ta problemy pidhotovky kadrov dlia obiednanykh terytorialnykh hromad: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii* [Decentralization of power, reform in Ukraine. The Current State and Problems of Personnel Training for United Territorial Communities: Proceedings of the Second International Scientific and Methodological Conference] (Rivne, 13–14 December 2018), NUVHP, Rivne, Ukraine, pp. 145-47.
4. Dudziak, O.A. (2018), "Demographic situation in rural areas of Ukraine in the period of restoration and development", *Efektivna ekonomika*, no 5, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/79.pdf (access date July 15, 2019).
5. Hrytsiuk, P.M. (2018), "Mathematical modeling of dynamics of population growth of the Earth", In: Cherniak, O.I. and Zakharchenko, P.V. (Ed.) *Prykladni aspekty prohnozuvannia rozvytku ekonomiky Ukrainy* [Applied Aspects of Forecasting Economic Development of Ukraine], monograph, Vyd. bud. Melitopolskoi misk. druk., Melitopol, Ukraine, pp. 51-66.
6. Verhulst, P.F. (1838), "Notice sur la loi que la population poursuit dans son accroissement", *Corr. Math. et Phys.*, Vol. 10, pp. 113-121.
7. World Urbanization Prospects 2018. The Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations, available at: <https://population.un.org/wup/> (access date May 10, 2019).
8. Nakonechnyi, S.I., Tereshchenko, T.O. and Romaniuk, T.P. (2004), *Ekonometriia* [Econometrics], KNEU, Kyiv, Ukraine, 520 p.
9. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiyni sait* [State Statistics Service of Ukraine: official website], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date July 16, 2019).
10. *Naselennia Ukrainy suttievo skorotytsia do 2050 roku – OON* [The population of Ukraine will decline significantly by 2050], available at: <https://tsn.ua/ukrayina/v-on-nazvali-chiselnist-naselennya-ukrayini-u-2050-roci-1156530.html> (access date July 20, 2019).
11. Mishenin, Ye.V., Kosodii, R.P. and Butenko, V.M. (2011), *Sotsialno-ekonomichni ta finansovi problemy staloho silskoho rozvytku* [Social and economic and financial problems of sustainable rural development], monograph, TOV «TD Papirus», Sumy, Ukraine, 334 p.
12. Verner, I.Ye. (Ed.) (2018), *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2017 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2017], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine, 541 p.

Хомюк Н.Л., Грицюк П.М. МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ В УКРАЇНІ

Мета. Здійснення математичного моделювання структурних змін у населенні України.

Методика дослідження. У процесі дослідження застосовувалися загальноприйняті в економічній науці методи вивчення, зокрема: статистичний, графічний, економіко-математичне моделювання, які було використано при розрахунку прогнозних значень частки сільського населення України.

Результати. На основі статистичних даних було виявлено зменшення кількості сільських населених пунктів та чисельності сільського населення, тобто депопуляцію сільських поселень. Обґрунтовано те, що демографічні процеси мають логістичну динаміку: на першому етапі йде накопичення позитивних технічних та суспільних змін, які покращують медичне обслуговування та продовольче забезпечення; після цього розпочинається процес різкого збільшення населення; але через певний час надмірна щільність населення приводить до зниження рівня життя через недостатнє соціальне забезпечення, нестачу якісних продуктів тощо; після чого розпочинається процес сповільнення темпів приросту населення, який завершується стабілізацією кількості населення на такому рівні, який забезпечує стійке існування даного регіону.

За допомогою математичного моделювання розраховано прогнозні значення частки сільського населення, які становитимуть у 2020 році – 29%, у 2030 році – 25%, у 2040 році – 22%. Тому з метою забезпечення соціо-

еколого-економічного розвитку сільських територій пропонуємо розробити стратегію диверсифікації розвитку цих територій з метою покращення якості сільського населення.

Наукова новизна. Здійснено математичне моделювання структурних змін у населенні України на сільських територіях з використанням логістичної функції, в результаті якого розраховано прогностичні значення частки сільського населення.

Практична значущість. Отримані результати дослідження є підґрунтям для розробки стратегії диверсифікації розвитку сільських територій з метою покращення якості сільського населення.

Ключові слова: демографічні процеси, математичне моделювання, сільське населення, сільські території, диверсифікація розвитку сільських територій.

Khomiuk N.L., Hrytsiuk P.M. MATHEMATICAL MODELLING OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN RURAL AREAS OF UKRAINE

Purpose. The aim of the article is to carry out mathematical modelling of structural changes in the population of Ukraine.

Methodology of research. The methods of studying commonly used in economic science were applied in the course of the research, in particular: statistical, graphical, economic and mathematical modelling, which were used in calculating the forecast values of the share of the rural population of Ukraine.

Findings. A decrease in the number of rural settlements and the size of the rural population, that is, depopulation of rural settlements, was identified on the basis of statistics. It is substantiated that demographic processes have a logistical dynamic: the first stage is the accumulation of positive technical and social changes that improve health care and food security; thereafter the process of dramatic population increase begins; but over time, over-density of the population leads to a decline in living standards due to insufficient social security, lack of quality products, etc.; then the process of slowing population growth begins, which ends with the stabilization of population at a level that ensures the sustainable existence of the region.

The mathematical modelling calculates the projected values of the rural population, which will be 29% in 2020, 25% in 2030, and 22% in 2040. Therefore, in order to ensure the social and ecological and economic development of rural areas, we propose to develop a strategy to diversify the development of these territories in order to improve the quality of the rural population.

Originality. Mathematical modelling of structural changes in the population of Ukraine in rural territories was carried out using the logistic function, which resulted in calculating the projected values of the rural population share.

Practical value. The obtained results of the study are the basis for the development of a diversification strategy for rural development in order to improve the quality of the rural population.

Key words: demographic processes, mathematical modelling, rural population, rural territories, diversification of rural development.

Хомяк Н.Л., Грицюк П.М. МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА СЕЛЬСКОЙ ТЕРРИТОРИИ В УКРАИНЕ

Цель. Осуществление математического моделирования структурных изменений в населении Украины.

Методика исследования. В процессе исследования применялись общепринятые в экономической науке методы изучения, в частности: статистический, графический, экономико-математическое моделирование, которые были использованы при расчете прогнозных значений доли сельского населения Украины.

Результаты. На основе статистических данных было выявлено уменьшение количества сельских населенных пунктов и численности сельского населения, то есть депопуляцию сельских поселений. Обосновано то, что демографические процессы имеют логистическую динамику: на первом этапе идет накопление положительных технических и общественных изменений, которые улучшают медицинское обслуживание и продовольственное обеспечение; после этого начинается процесс резкого увеличения населения; но через некоторое время чрезмерная плотность населения приводит к снижению уровня жизни из-за недостаточного социального обеспечения, недостатка качественных продуктов и т.д.; после чего начинается процесс замедления темпов прироста населения, который завершается стабилизацией численности населения на таком уровне, который обеспечивает устойчивое существование данного региона.

С помощью математического моделирования рассчитаны прогнозные значения доли сельского населения, которые составят в 2020 году – 29%, в 2030 году – 25%, в 2040 году – 22%. Поэтому с целью обеспечения социально-эколого-экономического развития сельских территорий предлагаем разработать стратегию диверсификации развития этих территорий с целью улучшения качества сельского населения.

Научная новизна. Проведено математическое моделирование структурных изменений в населении Украины на сельских территориях с использованием логистической функции, в результате которого рассчитаны прогнозные значения доли сельского населения.

Практическая значимость. Полученные результаты исследования являются основой для разработки стратегии диверсификации развития сельских территорий с целью улучшения качества сельского населения.

Ключевые слова: демографические процессы, математическое моделирование, сельское население, сельские территории, диверсификация развития сельских территорий.

УДК 338.485 (477)
JEL Classification: L8

Феленчак Ю.Б.,
канд. екон. наук, доц. кафедри спортивного туризму,
Львівський державний університет
фізичної культури ім. І. Боберського

ОСОБЛИВОСТІ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ РОЗМІЩЕННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Постановка проблеми. На сучасному етапі в Україні туристична індустрія як самостійний сектор економіки перебуває в стадії активного становлення. Сфера гостинності відображає рівень якості пропонованих країною послуг на світовому ринку туристичних послуг, оскільки виконує одну з основних функцій у сфері туризму – забезпечення туристів житлом і побутовими послугами під час подорожі. Крім цього, сфера гостинності активно взаємодіє із іншими складовими туризму, зокрема, транспортним забезпеченням, торгівлею та громадським харчуванням, страхуванням, діяльністю закладів культури та мистецтва, екскурсійного обслуговування, рекламної індустрії тощо.

Сучасні складні соціальні та економічні умови, що склалися в Україні, формують суспільне замовлення на розвиток системи соціального туризму, як бюджетного виду відпочинку для різних категорій споживачів. Адже, за оцінками фахівців, сьогодні в нашій державі послугами туристичних фірм користується лише 8% населення [1]. З огляду на це, дослідження специфіки розвитку мережі закладів розміщення відповідно до соціальних запитів сучасного туризму є актуальними і потребують ефективних наукових розробок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку туризму в Україні вже тривалий час активно досліджуються вітчизняними науковцями, серед яких – М. Борушак [2], Т. Кукліна [3], О. Любіцева [4], М. Мальська [5], Т. Ткаченко [6], Л. Шульгіна [7] та інші. Соціальні аспекти туристичної галузі висвітлюються у працях Л. Богуш [8], А. Голода [9], В. Гришкіна [10], О. Зибаревої [11], Т. Котенко [12], Л. Немець [13], Л. Федоришиної [14], Л. Шевчук [15] та ін. науковців.

Впродовж останніх років актуальності набули дослідження соціального туризму як самостійного напрямку туризмологічних досліджень. Вагомий внесок у розвиток соціального туризму зробили такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як: К. Задорожна [16], О. Колотуха [1], І. Сердобольська [17], А. Бадін [18], О. Гуслякова [19], Ж. Асипова [20], С. Панченко [21] та інші. Однак, не зважаючи на наявність наукового досвіду, окремі питання згаданої проблематики, зокрема розвиток мережі закладів розміщення з урахуванням соціальних особливостей та вимог сучасного туризму, потребують подальшого наукового вивчення.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати особливості розвитку сучасної мережі закладів розміщення в Україні з урахуванням соціальних запитів сучасного туризму в контексті розробки та реалізації соціальної доктрини туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж останніх років в Україні спостерігається виокремлення соціального туризму у окремий самостійний напрямок туризмології. Реалізація ідей соціального туризму полягає у доступності повноцінного відпочинку для усіх категорій громадян, незалежно від їх матеріального та соціального статусу.

Про особливий соціальний статус туризму зазначалося ще у 1980 р. у Манільській декларації зі світового туризму – право на відпочинок, відпустку, свободу подорожей і туризму є природним і невід'ємним для кожної людини, що зобов'язує країни надавати своїм громадянам реальні можливості доступу до туризму [12], а соціальний туризм повинен бути суспільною метою в інтересах менш забезпечених громадян у реалізації їхнього права на відпочинок [22].

У Монреальській декларації, прийнятій у 1996 р. Генеральною асамблеєю Міжнародного бюро соціального туризму (IBST), наголошується на доступності туристичного відпочинку для всіх, включаючи сім'ї, молодь та літніх людей [20, с. 70].

Однак, сьогодні, як констатує К. І. Задорожна, в нашій державі соціальному туризму як окремій категорії «не дано ані розвитку, ані правового статусу» [16]. Хоча у нашій державі, як і в будь-якій країні, є певні групи людей, можливості яких не дозволяють їм не тільки подорожувати, але й повноцінно відпочити (малозабезпечені громадяни, багатодітні сім'ї, люди з особливими потребами, студенти та ін.), а погіршення соціально-економічних умов неминуче призводить до зростання їх чисельності.

Так, зокрема, у чинному Законі України «Про туризм» в редакції від 04.11.2018 р. серед організаційних форм та видів туризму про соціальний туризм навіть не згадується [23]. Опосередковано про існування соціального туризму вказувалося у Стратегії розвитку туризму і

курортів, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06.08.08 за № 1088-р, де серед основних напрямів реалізації Стратегії передбачалося «розробити механізм державної підтримки впровадження туристичного продукту соціального характеру» [24]. Однак, у оновленій Стратегії розвитку туризму і курортів на період до 2026 р., затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.03.17 за № 168-р серед основних напрямів її реалізації планується лише «забезпечення доступності об'єктів туристичної інфраструктури для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення» [25].

В основі розвитку соціального туризму науковці визначають досягнення таких двох цілей:

1) зробити можливими туристичні подорожі для тих, чиє матеріальне становище не дозволяє користуватись засобами відпочинку в ринкових умовах;

2) створення і розвиток неприбуткового сектора туристичного господарства, який зміг би давати можливість подорожувати вищезгаданим соціальним групам [26].

На сучасному етапі концепція соціального туризму базується на трьох основних принципах: 1) забезпечення відпочинком і оздоровленням кожного члена суспільства шляхом залучення до туризму людей з низьким рівнем доходів та обмеженими можливостями; 2) субсидювання туристських поїздок окремим соціальним групам; 3) участь державних і суспільних структур у розвитку туризму [1].

Однією з ключових умов забезпечення доступності до туристичних об'єктів та становлення соціального туризму є розвиток мережі закладів розміщення. Матеріальна база, призначена для розміщення туристів, посідає одне з перших місць при формуванні туристичної інфраструктури, оскільки якість проживання та відповідне обслуговування визначають рівень туристичного сервісу та перспективи його розвитку у майбутньому.

У міжнародній практиці індустрію розміщення складають засоби колективного та індивідуального розміщення: готелі, мотелі, кемпінги, апартamenti, туристичні бази та приватний сектор, залучений до розміщення туристів. Заклади колективного розміщення поділяються на підприємства готельного типу (готелі, мотелі, клуби із проживанням, пансіонати, мебльовані кімнати, гуртожитки тощо) та спеціалізовані (санаторії, профілакторії, будинки відпочинку, туристські притулки, туристські, спортивні бази, бази відпочинку та ін.) [6].

Мережа закладів розміщення в Україні представлена всіма видами нічліжних закладів для короткотермінового проживання різних форм власності і станом на 1.01.2018 р. на її території налічувалось 4115 закладів колективного розміщення, послугами яких впродовж 2017 р. скористалось понад 6,6 млн. осіб [27].

Відповідно до методології Державної служби статистики України, готелі та аналогічні засоби розміщування – це колективні засоби розміщування, що складаються більше ніж з 6-ти номерів; мають єдине керівництво; надають готельні послуги, зокрема обслуговування в номерах, щоденне заправлення ліжок та прибирання кімнат і санвузлів; згруповані категорії відповідно до переліку надаваних послуг і наявного устаткування та не входять до категорії спеціалізованих закладів [27].

Спеціалізовані засоби розміщування можуть бути неприбутковими, мають єдине керівництво, надають мінімум готельних послуг (крім щоденного заправлення ліжок), не обов'язково мають номери, а можуть мати одиниці житлового типу або колективні спальні приміщення, і, крім розміщування, виконують ще яку-небудь функцію (наприклад, лікування, оздоровлення, соціальну допомогу тощо). Ця група закладів розміщування в Україні містить санаторії (у т.ч. дитячі), пансіонати з лікуванням, дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри, санаторії-профілакторії, бальнеологічні лікарні, грязелікарні, бальнеогрязелікарні (в тому числі й дитячі), будинки відпочинку, пансіонати відпочинку, бази відпочинку, інші заклади відпочинку (крім турбаз), оздоровчі заклади 1-2 денного перебування [27].

Впродовж останніх років у розвитку туристичної галузі України спостерігаються негативні тенденції, які відобразились у низці показників діяльності закладів розміщення. Так, зокрема, починаючи із 2013 р., фіксується скорочення їх кількості (рис. 1).

У структурі колективних закладів розміщення в Україні, що перебувають у власності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, станом на 1.01.2018 р. функціонувало 2474 готелів та аналогічних засобів розміщення та 1641 спеціалізований заклад розміщення [27].

Серед готелів та аналогічних засобів розміщення у 2017 р. налічувалося 1704 готелів, що становить 69% від загальної кількості закладів цієї категорії. Значною за кількістю у межах країни є група закладів розміщення, що включає туристські бази, гірські притулки, студентські літні табори та ін. місця для тимчасового розміщення (501; 20%) та мотелі (137; 6%). Частка гуртожитків для приїжджих (84), хостелів (36) та кемпінгів (12) у структурі колективних закладів розміщення є незначною і загалом не перевищувала 5%.

Структуру спеціалізованих засобів колективного розміщування в Україні у 2017 р. формували бази відпочинку та інші заклади відпочинку (крім турбаз), частка яких становила 73% від усієї кількості закладів цієї категорії (1212 закладів), санаторії (в т.ч. санаторії-профілакторії та дитячі санаторії) (327 закладів, 20%) та пансіонати і будинки відпочинку (93, 6%) [27].

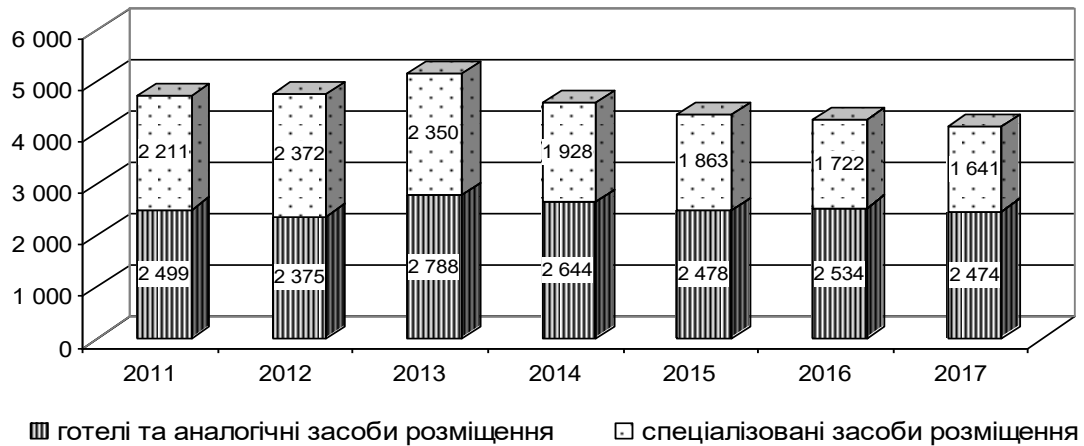

Рис. 1. Кількість закладів розміщення в Україні у 2011–2017 рр., одиниць

Джерело: складено за [27]

Варто зауважити, що сучасний етап розвитку мережі закладів розміщення в Україні характеризується не лише структурними, але й регіональними особливостями. Основні показники діяльності закладів розміщення в Україні за регіонами у 2017 р. (без урахування тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, АР Крим, м. Севастополя) відображені на рис. 2.

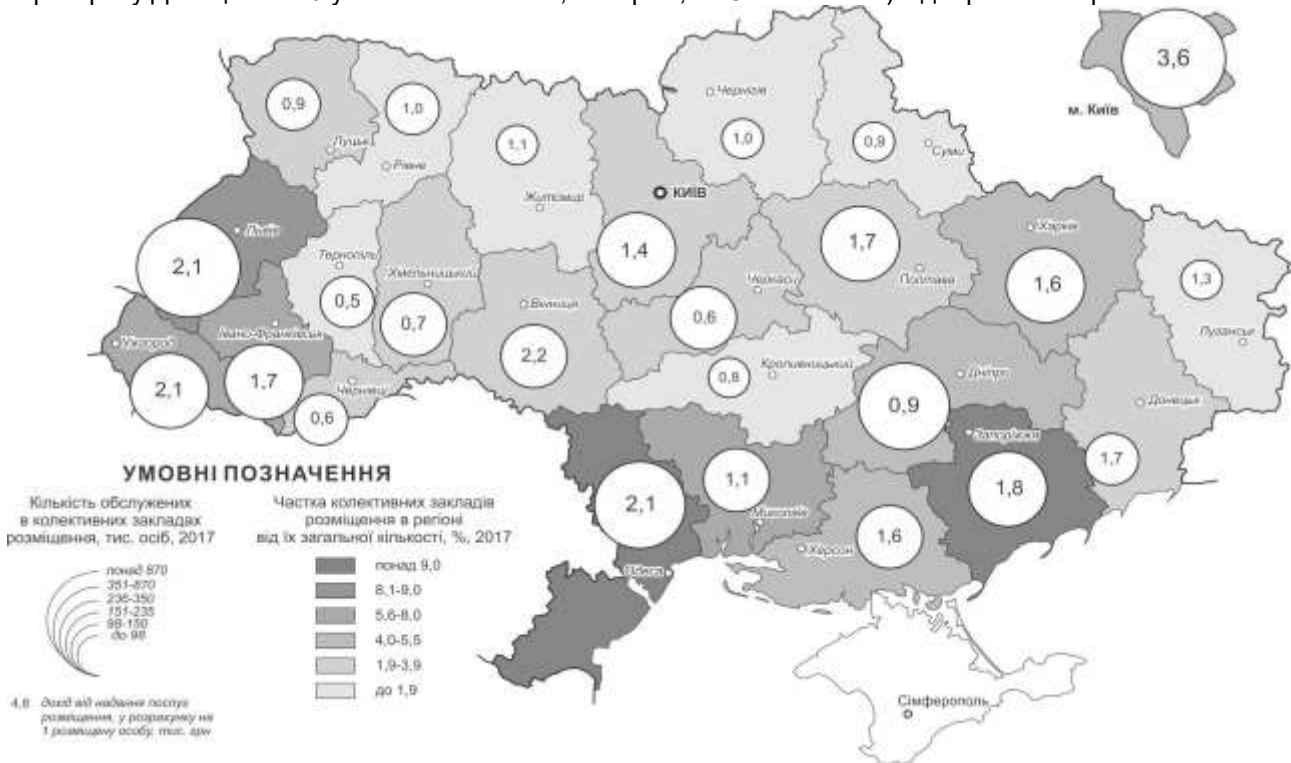

Рис. 2. Діяльність закладів розміщення в Україні за регіонами у 2017 р.

Джерело: складено за [27]

За результатами аналізу територіальних відмінностей діяльності мережі колективних закладів розміщення виявлено суттєві просторові диспропорції. Найвищий рівень розвитку цієї мережі характерний для Південного та Карпатського макрорегіонів, а також для столиці й областей із розгалуженою екістичною мережею і високим рівнем ділової активності. Водночас у решті регіонів, особливо північних, показники розвитку мережі закладів розміщення є дуже низькими.

Поряд із цим, навіть у регіонах із найкраще розвинутою індустрією гостинності, розвиток мережі закладів розміщення характеризується низкою проблем, серед яких невідповідність міжнародним нормам проживання та відпочинку недостатня кількість власне готельних закладів, невисока частка сертифікованих готелів, застаріла матеріально-технічна база та ін.

Шлях до вирішення вказаних проблем, на нашу думку, полягає не лише у модернізації інституційного забезпечення розвитку індустрії гостинності чи підвищенні її інвестиційної привабливості, а й у створенні та функціонуванні системи моніторингу параметрів розвитку мережі

закладів розміщення для виявлення і врахування його актуальних тенденцій та суспільних запитів у стратегічному управлінні туристичною сферою на регіональному рівні.

Підсумовуючи усе викладене вище, соціальний туризм можна розглядати з різних точок зору:

– як вид туризму, який тяжіє до дешевої туристичної бази, з наданням специфічних послуг і заохоченням до активної діяльності незалежно від їх форми власності;

– як сферу задоволення потреб найбільш вразливого населення, в якій кошти цілком або частково сплачуються не туристом, а організаціями або установами, які ці витрати фінансують, рефінансують чи повертають;

– соціальний туризм вимагає створення певних громадських об'єднань (родинних, молодіжних та інших), щоб унеможливити цілковиту залежність відпочинку визначених соціальних груп населення від приватного сектора і не спричинити додаткових факторів соціальної нерівності в суспільстві [26].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, розвиток соціального туризму потребує дієвої суспільної та державної підтримки, а заклади розміщення відіграють ключову роль у наданні туристичних послуг усім категоріям споживачів. З огляду на це, розвиток і модернізація мережі закладів розміщення відповідно до вимог та запитів сучасного суспільства значно розширюють можливості розвитку туризму, згладжуючи регіональні диспропорції економічного та соціального розвитку.

Бібліографічний список

1. Колотуха О.В. Соціальний туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 176. С. 125-127.
2. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2006. 288 с.
3. Кукліна Т.С., Зайцева В.М. Сучасний стан розвитку туризму в Україні. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_2_36 (дата звернення: 15.07.2019).
4. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. Київ: Альтерпрес, 2006. 436 с.
5. Мальська М.П., Антонюк Н.В. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник. Київ, 2008. 661 с.
6. Ткаченко А.М., Лелі Ю.Г. Проблеми та перспективи розвитку готельного бізнесу в умовах сьогодення. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 12-1. С. 185-188.
7. Шульгіна Л.М., Юхименко В.В. Сучасні концепції стратегічного управління інноваційним розвитком підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 3(2). С. 79-84.
8. Богуш Л.Г. Якість життя в параметрах та індикаторах соціальних процесів. *Економіка та держава*. 2013. № 11. С. 59-63.
9. Голод А.П., Федоришина Л.М. Соціальні проблеми організації міжнародного в'їзного туризму в Україні. *Сталий розвиток економіки*, 2019. № 1(42). С. 115-121.
10. Гришкін В.О. Соціалізація економіки як реальність сучасного загальноцивілізаційного розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2001. № 10. С. 22-39.
11. Зибарева О.В. Механізми попередження девіантної соціалізації економіки регіонів. *Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету*. 2014. № 26. С. 36-46.
12. Котенко Т.М. Соціальний вимір розвитку рекреації та туризму: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07. Київ, 2016. 240 с.
13. Немець Л. М., Сегіда К.Ю., Моштаківа Н.В. Соціально-демографічні та історико-культурні фактори розвитку туризму. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 176. С. 145-147.
14. Федоришина Л.М., Шевчук Л.Т. Міграційна акультурація: проблеми і наслідки в українському суспільстві. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2015. № 6. С. 192-197.
15. Шевчук Л.Т. Соціальна географія. Київ: Знання, 2007. 350 с.
16. Задорожна К.І. Соціальний туризм у системі туристичної галузі: концептуалізація та інтеграція. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2016. № 2 (62). С. 17-27.
17. Сердобольская И.О. Государственное регулирование социального туризма и пути его совершенствования в Российской Федерации. URL: <https://www.dissercat.com/content/gosudarstvennoe-regulirovanie-sotsialnogo-turizma-i-puti-ego-sovershenstvovaniya-v-rossiisko/read> (дата звернення: 10.05.2019).
18. Бадин А.А. Маркетинговый инструментальный развития социального туризма в российских условиях. *Экономический вестник Ростовского государственного университета*. 2008. № 3. С. 222-225.
19. Гусякова О.Ю. Розробка регіональних цільових програм розвитку туристичної індустрії. *Держава та регіони*. 2012. № 2(38). С. 155-158.
20. Асипова Ж.М., Акимбаева А.С. Сравнительный анализ понятийного аппарата социального туризма. *Инновационный менеджмент и технологии в эпоху глобализации: материалы Международной практической конференции*. Гоа, 2014. С. 67-74.
21. Панченко С.А. Значення і проблеми соціального туризму в Україні. *Гілея*. 2012. № 56. URL: http://tourlib.net/stati_ukr/panchenko.htm (дата звернення: 18.07.2019).

22. Manila Declaration On World Tourism, available at: <https://web.archive.org/web/20121120180003/http://www.univeur.org/CMS/UserFiles/65.%20Manila.PDF> (дата звернення: 10.05.2019).
23. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95> (дата звернення: 12.05.2019).
24. Стратегія розвитку туризму і курортів. URL: www.kmu.gov.ua (дата звернення: 12.05.2019).
25. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80> (дата звернення: 18.07.2019).
26. Теодорович Л.В., Хомин О.Й. Вирішення проблем соціального туризму України. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Економіка*. 2010. Т. 145. Вип. 132. С. 43-49.
27. Колективні засоби розміщування в Україні у 2017 році: статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_kzr_2017.pdf (дата звернення: 18.07.2019).

References

1. Kolotukha, O.V. (2009), "Social tourism in Ukraine: problems and prospects", *Kultura narodov Prichernomoria*, no. 176, pp. 125-127.
2. Borushchak, M. (2006), *Problemy formuvannia stratehii rozvytku turystychnykh rehioniv* [Problems of formation of strategy of development of tourist regions], monograph, IRD NAN Ukrainy, Lviv, Ukraine, 288 p.
3. Kuklina, T.S. and Zaitseva, V.M. (2014), "The current state of tourism development in Ukraine", *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, no. 2, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_2_36 (access date July 15, 2019).
4. Liubitseva, O.O. (2006), *Rynok turystychnykh posluh* [Tourist services market], Alterpres, Kyiv, Ukraine, 436 p.
5. Malska, M.P. and Antoniuk, N.V. (2008), *Mizhnarodnyi turizm i sfera posluh* [International tourism and services], textbook, Kyiv, Ukraine, 661 p.
6. Tkachenko, A.M. and Leli, Yu.H. (2016), "Problems and prospects of development of the hotel business in present conditions", *Prychornomorski ekonomichni studii*, no. 12-1, pp. 185-188.
7. Shulhina, L.M. and Yukhymenko, V.V. (2011), "Modern concepts of strategic management of enterprise innovation development", *Marketynh i menedzhment innovatsii*, no. 3(2), pp. 79-84.
8. Bohush, L.H. (2013), "Quality of life in social process parameters and indicators", *Ekonomika ta derzhava*, no. 11. pp. 59-63.
9. Holod, A.P. and Fedoryshyna, L.M. (2019), "Social problems of organization of international inbound tourism in Ukraine", *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 1(42), pp. 115-121.
10. Hryshkin, V.O. (2001), "Socialization of the economy as a reality of modern civilizational development", *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 10, pp. 22-39.
11. Zybarena, O.V. (2014), "Mechanisms for preventing deviant socialization of the regional economy", *Naukovyi visnyk Bukovynskoho derzhavnoho finansovo-ekonomichnoho universytetu*, no. 26, pp. 36-46.
12. Kotenko, T.M. (2016), "The social dimension of the development of recreation and tourism", Diss. Cand. Sc. (Ekon.), 08.00.07, Kyiv. Ukraine, 240 p.
13. Nemets, L.M., Sehida, K.Yu. and Moshtakova, N.V. (2009), "Social and demographic and historical and cultural factors of tourism development", *Kultura narodov Prichernomoria*, no. 176, pp. 145-147.
14. Fedoryshyna, L.M. and Shevchuk, L.T. (2015), "Migration acculturation: problems and consequences in Ukrainian society", *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomika*, no. 6. pp. 192-197.
15. Shevchuk, L.T. (2007), *Sotsialna heohrafiia* [Social geography], Znannia, Kyiv, Ukraine, 350 p.
16. Zadorozhna, K.I. (2016), "Social tourism in the tourism industry: conceptualization and integration", *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu*, no. 2 (62), pp. 17-27.
17. Serdobolskaia, I.O. (2003), "State regulation of social tourism and ways to improve it in the Russian Federation", available at: <https://www.dissercat.com/content/gosudarstvennoe-regulirovanie-sotsialnogo-turizma-i-puti-ego-sovershenstvovaniya-v-rossiisko/read> (access date May 10, 2019).
18. Badin, A.A. (2008), "Marketing tools for the development of social tourism in Russian conditions", *Ekonomicheskii vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta*, no. 3, pp. 222-225.
19. Husliakova, O.Yu. (2012), "Development of regional targeted programs for the development of the tourism industry", *Derzhava ta rehiony*, no. 2(38), pp. 155-158.
20. Asipova, Zh.M. and Aktymbaeva, A.S. (2014), "Comparative analysis of the conceptual apparatus of social tourism", *Innovatsionnyy menedzhment i tekhnologii v epokhu globalizatsii: materialy Mezhdunarodnoy prakticheskoy konferentsii* [Innovation management and technology in the era of globalization: proceedings of the International Practical Conference], Goa, pp. 67-74.
21. Panchenko, S.A. (2012), "The importance and problems of social tourism in Ukraine", *Hileia*, no. 56, available at: http://tourlib.net/statti_ukr/panchenko.htm (access date July 18, 2019).

22. Manila Declaration On World Tourism, available at: <https://web.archive.org/web/20121120180003/http://www.univeur.org/CMS/UserFiles/65.%20Manila.PDF> (access date May 18, 2019).

23. Verkhovna Rada Ukrainy (1995), *Pro turizm* [About tourism], Zakon Ukrainy dated 15.09.1995 no. 324/95-BP, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95> (access date May 12, 2019).

24. *Strategiia rozvytku turizmu i kurortiv* [Tourism and resort development strategy], available at: www.kmu.gov.ua (access date May 12, 2019).

25. *Strategiia rozvytku turizmu ta kurortiv na period do 2026 roku* [Tourism and Resort Development Strategy until 2026], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80> (access date July 18, 2019).

26. Teodorovych, L.V. and Khomyn, O.Y. (2010), "Solving the problems of social tourism in Ukraine", *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Seriya: Ekonomika*, Vol. 145, Iss. 132. pp. 43-49.

27. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018), *Kolektyvni zasoby rozmishchuvannia v Ukraini u 2017 rotsi: statystychnyi zbirnyk* [Collective placements in Ukraine in 2017: statistical yearbook], available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_kzr_2017.pdf (access date July 18, 2019).

Феленчак Ю.Б. ОСОБЛИВОСТІ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ РОЗМІЩЕННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Мета. Аналіз особливостей та динаміки розвитку сучасної мережі закладів розміщення в Україні з урахуванням специфіки соціального туризму в контексті розробки та реалізації соціальної доктрини туризму.

Методика дослідження. Використано методи аналізу наукової літератури для вивчення підходів до розуміння суті соціального туризму, особливостей його організації та його ролі у реалізації соціальної доктрини туризму. Методи обробки статистичної інформації та картографічні методи застосовано для візуалізації результатів дослідження.

Результати. Розглянуто динаміку та особливості мережі закладів розміщення впродовж 2011-2017 років. Проаналізовано основні показники діяльності готелів та аналогічних закладів розміщення впродовж зазначеного часового періоду. Розроблено картосхему, що візуально відображає діяльність закладів розміщення в Україні у 2017 р. у розрізі адміністративних регіонів. Розглянуто соціальний туризм як самостійний напрям туристологічних досліджень та окреслено особливості його становлення та розвитку в сучасних умовах. Визначено основні цілі та принципи соціального туризму в контексті розробки та реалізації соціальної доктрини туризму. Обґрунтовано необхідність розробки і реалізації ефективної соціальної доктрини туризму з урахуванням регіональної соціальної специфіки.

Наукова новизна. Набули подальшого розвитку дослідження національної мережі закладів розміщення з урахуванням специфіки соціального туризму як самостійного туристологічного напрямку. Наголошено на ключовій ролі мережі закладів розміщення у формуванні національної системи туризму з урахуванням сучасних суспільних вимог. Окреслено місце і роль соціального туризму у розробці і реалізації соціальної доктрини туризму держави.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані у діяльності туристичних підприємств України та її регіонів, органів державної влади та місцевого самоврядування. Теоретико-методологічні узагальнення можуть бути основою для подальших досліджень у цьому напрямку.

Ключові слова: засоби розміщення туристів, готелі, аналогічні засоби розміщення, туризм, соціальний туризм, соціальна доктрина туризму.

Felenchak Yu.B. PECULIARITIES OF THE NETWORK OF FACILITIES OF ACCOMMODATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL TOURISM

Purpose. The aim of the article is the analysis of features and dynamics of development of modern network of accommodation establishments in Ukraine, taking into account the specifics of social tourism in the context of the development and implementation of the social doctrine of tourism.

Methodology of research. Methods of scientific literature analysis are used to study approaches to understanding the essence of social tourism, features of its organization and its role in the implementation of the social doctrine of tourism. Statistical information processing and mapping techniques are used to visualize the results of the study.

Findings. The dynamics and features of the network of accommodation facilities during 2011-2017 are considered. The main indicators of activity of hotels and similar accommodation establishments during the specified time period are analyzed. A map is developed that visually reflects the activity of accommodation establishments in Ukraine in 2017 by administrative regions. Social tourism is considered as an independent direction of tourism research and features of its formation and development in modern conditions are outlined. The main goals and principles of social tourism in the context of development and implementation of the social doctrine of tourism are defined. The necessity to develop and implement an effective social doctrine of tourism, taking into account the regional social specificity, is substantiated.

Originality. The research of the national network of accommodation establishments, taking into account the specificity of social tourism as an independent tourism direction, has further developed. Emphasis is placed on the key role of the network of accommodation establishments in the formation of the national tourism system, taking into account contemporary social requirements. The place and role of social tourism in the development and implementation of the social doctrine of tourism of the state are outlined.

Practical value. The results of the study can be used in the activity of tourism enterprises of Ukraine and its regions, state authorities and local self-government. Theoretical and methodological generalizations may form the basis

for further research in this area.

Key words: tourist accommodation, hotels, similar accommodation, tourism, social tourism, social tourism doctrine.

Феленчак Ю.Б. ОСОБЕННОСТИ СЕТИ УЧРЕЖДЕНИЙ РАЗМЕЩЕНИЯ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ДОКТРИНЫ ТУРИЗМА

Цель. Анализ особенностей и динамики развития современной сети заведений размещения в Украине с учетом специфики социального туризма в контексте разработки и реализации социальной доктрины туризма.

Методика исследования. Использованы методы анализа научной литературы для изучения подходов к пониманию сути социального туризма, особенностей его организации и его роль в реализации социальной доктрины туризма. Методы обработки статистической информации и картографические методы применены для визуализации результатов исследования.

Результаты. Рассмотрено динамику и особенности сети заведений размещения в течение 2011-2017 годов. Проанализированы основные показатели деятельности гостиниц и аналогичных средств размещения в течение указанного временного периода. Разработано картосхему, что визуально отражает деятельность заведений размещения в Украине в 2017 году в разрезе административных регионов. Рассмотрено социальный туризм как самостоятельное направление туризмологических исследований и обозначены особенности его становления и развития в современных условиях. Определены основные цели и принципы социального туризма в контексте разработки и реализации социальной доктрины туризма. Обоснована необходимость разработки и реализации эффективной социальной доктрины туризма с учетом региональной социальной специфики.

Научная новизна. Получили дальнейшее развитие исследования национальной сети учреждений размещения с учетом специфики социального туризма как самостоятельного туризмологического направления. Отмечена ключевая роль сети заведений размещения в формировании национальной системы туризма с учетом современных общественных требований. Определены место и роль социального туризма в разработке и реализации социальной доктрины туризма государства.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы в деятельности туристических предприятий Украины и ее регионов, органов государственной власти и местного самоуправления. Теоретические обобщения могут быть основой для дальнейших исследований в этом направлении.

Ключевые слова: средства размещения туристов, гостиницы, аналогичные средства размещения, туризм, социальный туризм, социальная доктрина туризма.

УДК 331.52

JEL Classification: J24

**Павлова Л.О.*,
аспірант кафедри управління
персоналом і економіки праці,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана**

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Людський капітал є основним рушієм сталого росту економіки та зменшення бідності. Ефективне формування людського капіталу набуває все більшого значення, адже завдяки підвищенню рівня знань, навичок, покращення здоров'я, діяльність працівників підприємств та організацій стає все більш продуктивною та менш трудомісткою. До того ж, людський капітал – це єдиний невичерпний ресурс, що є основоположним фактором функціонування та забезпечення конкурентоспроможності як окремого підприємства, так і національної економіки в цілому. Разом із тим, формування людського капіталу вимагає від працівників, роботодавців та держави капіталовкладень, від працівників та роботодавців – затраченого часу, а також мотивації до навчання та здобуття знань упродовж життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування людського капіталу присвячено багато наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних авторів. Як самостійний напрям теорія людського капіталу сформувалася у 60-х роках XX століття у працях Т. Шульца (T. W. Schultz) [18] та Г. Беккера (G. S. Becker) [16], котрі визначили поняття людського капіталу та виділили його основні складові. Серед українських науковців дослідженню людського капіталу присвятили свої праці

* Науковий керівник: Петюх В.М. – канд. екон. наук, професор

такі науковці, як: Останкова Л. А., Масараб Р. М. [11] – здійснили аналіз ефективності використання людських ресурсів; Близнюк В. В. [1] – дослідив складові людського капіталу та напрями витрат на підвищення його якості; Кузьмін О. Є., Шахно А. Ю. [6] – представили головні особливості формування та розвитку людського капіталу, проаналізували рівень розвитку людського капіталу в Україні; Мельничук Д. П. [8] – обґрунтував пріоритети та механізми управління людським капіталом; Огієнко М. М. [9] – дослідив основні чинники розвитку людського потенціалу в регіональних соціально-економічних системах; Левченко О. М., Плинокос Д. Д., Ткачук О. В. [7] – розглянули питання трансформації ролі людського капіталу як чинника інноваційного розвитку національної економіки; Михайльова К. Г. [12] – дослідила організаційний аспект розвитку людського капіталу в соціальному полі України. Однак, зміна політичних та соціально-економічних умов формування людського капіталу в Україні зумовлює необхідність подальшого дослідження даної проблематики задля ефективного розвитку національної економіки.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження проблем та розроблення пропозицій щодо підвищення ефективності формування людського капіталу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людський капітал в широкому сенсі слова – специфічна форма капіталу, втіленого в самій людині, тобто це наявний у людини запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які сприяють зростанню його продуктивності праці і приносять йому дохід у формі заробітної плати або ренти [11, с. 171].

За класичним підходом, запропонованим Т. Шульцом (Т. W. Schultz), під поняттям «людський капітал» розуміють усю сукупність найцінніших корисних людських якостей, притаманних індивіду [18, с. 14]. До базових положень концепції людського капіталу Т. Шульца відносять наступні: 1) «людський капітал» – це додаткове джерело доходу, що створюється за допомогою знань, навичок та здібностей індивіда; 2) освіта – це одна з форм капіталу, що є невіддільною від людини, джерелом майбутніх доходів; 3) для покращення якісних характеристик робочої сили необхідні інвестиції в освіту [18, с. 15].

Г. Беккер (G. S. Becker) розвинув теорію людського капіталу, стверджуючи, що людський капітал формується шляхом інвестицій у людину. До основних напрямів інвестування віднесено: навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію. Науковець та його послідовники довели рентабельність освітньої системи у довгостроковому часовому інтервалі для національної економіки [16, с. 41], що стало основою для реалізації державної політики інвестування у сферу освіти.

Сучасні трактування людського капіталу фактично не відрізняються від класичних. Так, Організація економічного співробітництва та розвитку визначає людський капітал як знання, уміння, компетенції та інші ознаки індивіда, що мають відношення до економічної діяльності [19]. Відповідно до трактування Світового банку, людський капітал – це сукупність знань, професійних якостей, досвіду, якими володіють індивідууми, і які роблять їх «економічно продуктивними». Людський капітал може бути збільшеним шляхом фінансування освіти, охорони здоров'я, підвищення професійного розвитку [20].

У 2018 р. МВФ та Світовий банк презентували новий показник формування людського капіталу: ІЛК (індекс людського капіталу), який може накопичити новонароджена дитина до 18-річчя з поправкою на ризик належної якості освіти та системи охорони здоров'я [20]. ІЛК містить у собі 3 компоненти:

- 1) показник виживання (за даними про смертність дітей у віці до 5 років);
- 2) очікувана тривалість навчання в школі, скоригована на результати навчання;
- 3) стан здоров'я (поширення низькорослості у дітей віком до 5 років та показник виживання дорослих, що обраховується як частка 15-річни, які досягнуть 60-річного віку).

Значення Індексу для країни, де новонароджена дитина може розраховувати на повноцінне здоров'я (відсутність низькорослості, і 100% показник виживання дорослих) та повний курс освіти (14 років навчання у школі високої якості до досягнення 18-річчя) становитиме 1.

На жаль, українські реалії формування людського капіталу є доволі негативними: погіршення стану здоров'я населення, якості освіти, стрімке скорочення кількості та старіння населення, низький рівень народжуваності, зростання еміграції та, як наслідок, втрата інтелектуального капіталу. Україна посідає 50 місце в рейтингу з-поміж 157 країн за Індексом людського капіталу (див. табл. 1), що, як стверджують дослідники Центру Разумкова [15], значною мірою пов'язано із започаткованими реформами систем охорони здоров'я та освіти.

Як свідчать дані табл. 1, для України ІЛР дорівнює 0,65, отже, у майбутньому продуктивність новонародженої дитини буде на 35% нижчою, ніж та, яка могла бути за умови проходження повноцінного освітнього курсу та високого рівня здоров'я. Оскільки ІЛР базується на теоріях щодо обрахунку результатів розвитку, даний індекс пов'язаний з реальною різницею у величині доходу, котра могла би бути отримана в довгостроковому періоді. Таким чином ВВП на душу населення через 18 років могло би бути на 35% вищим, якби уряд країни міг досягнути еталонного показника повного курсу освіти та повноцінного здоров'я для своїх громадян.

Таблиця 1

Індекс людського капіталу у 2019 р. за даними Світового банку

Місце в рейтингу	Країна	Ймовірність досягнення 5-річного віку	Очікувана тривалість навчання в школі, років	Уніфіковані результати тестування якості освіти	Тривалість навчання в школі, скоригована на результат навчання	Виживання дорослих	Частка дітей у віці до 5 років, котрі не страждають низькорослістю	ІЛК
1	Сингапур	1	13,9	581	12,9	0,95	-	0,88
2	Республіка Корея	1	13,6	563	12,2	0,94	0,98	0,84
3	Японія	1	13,6	563	12,3	0,94	0,93	0,84
4	САР Гонконг, Китай	0,99	13,4	562	12,1	0,95	-	0,82
5	Фінляндія	1	13,7	548	12	0,93	-	0,81
6	Ірландія	1	13,7	538	11,8	0,95	-	0,81
7	Австралія	1	13,8	524	11,6	0,95	0,98	0,8
8	Швеція	1	13,9	525	11,7	0,95	-	0,8
9	Нідерланди	1	13,8	530	11,7	0,94	-	0,8
10	Канада	0,99	13,7	537	11,7	0,94	-	0,8
15	Великобританія	1	13,9	517	11,5	0,94	-	0,78
24	США	0,99	13,3	523	11,1	0,9	0,98	0,76
30	Польща	1	13,2	537	11,3	0,89	-	0,75
34	Росія	0,99	13,8	538	11,9	0,78	-	0,73
46	Китай	0,99	13,2	456	9,7	0,92	0,92	0,67
49	ОАЕ	0,99	13,1	451	9,5	0,93	-	0,66
50	Україна	0,99	13	490	10,2	0,81	-	0,65
157	Чад	0,88	5	333	2,6	0,64	0,6	0,29

Джерело: [20]

Для оцінки рівня розвитку людського капіталу використовують також показник, запропонований ООН: індекс розвитку людини (ІРЛ), що визначається як забезпечення трьох визначальних потреб людини: прожити довге та здорове життя, отримати знання, мати доступ до ресурсів, що забезпечують гідний рівень життя. До складових показника ІРЛ належать:

- середня тривалість життя для населення віком від 25 до 85 років [15];
- інтегральний показник рівня освіти, що включає: частку неграмотного населення (питома вага показника 2/3); об'єднаний показник доступності початкової, середньої та вищої освіти – частка учнів відповідної вікової групи (питома вага – 1/3) [15];
- рівень життя, вимірюваний реальним ВВП на душу населення (від 100 до 40 000 дол. США за паритетом купівельної спроможності) [15].

Розглянемо динаміку та основні компоненти ІРЛ для України (табл. 2, рис. 1).

Таблиця 2

Компоненти ІРЛ для України за методологією ООН у 2017 р.

ІРЛ	Очікувана тривалість життя при народженні	Очікувана тривалість навчання	Середня тривалість навчання	Валовий національний дохід на душу населення, дол. США
0,751	72,1	15,0	11,3	8 130,00

Джерело: [17]

Попри те, що ІРЛ в Україні починаючи з 2010 року фактично притаманна позитивна динаміка, наша позиція залишається однією з найнижчих у Європі. У світі Україна посідає 88 місце серед 189 країн та територій. Глибокий дисбаланс між нашою країною та світовими лідерами (Норвегія,

Австралія, Швейцарія, Ірландія, Німеччина, Гонконг) пояснюється нерівністю у доходах населення, доступі до сучасних технологій, рівні освіти, медичному обслуговуванні, зайнятості, доступності кредитування.

Рис. 1. Динаміка індексу розвитку людини в Україні за методологією ООН

Джерело: [17]

Розглянемо детальніше проблеми формування людського капіталу в Україні у розрізі соціально-економічних індикаторів (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка соціально-економічних індикаторів формування людського капіталу в Україні у 2013–2017 рр.

Показник	2013	2014	2015	2016	2017
Частка видатків зведеного бюджету на фінансування охорони здоров'я, %	12,2	10,9	10,4	9,0	9,7
Середня очікувана тривалість життя при народженні	71,37	71,37	71,38	71,68	71,98
Номінальний ВВП на душу населення, дол. США	4030,30	3014,6	2115,4	2185,9	2640,3
Рівень безробіття населення (за методологією МОП), %	7,20	9,3	9,1	9,3	9,5
Кількість вибулих міждержавних мігрантів, осіб	22 187	21 599	21 409	6 465	20 234
Реальна заробітна плата, % до попереднього року	108,2	93,5	79,8	109,0	119,1

Джерело: розраховано автором на основі [4]

Відповідно до статистичних показників за 2013–2017 рр. можемо зробити висновок про те, що однією з проблем формування людського капіталу в Україні є падіння ВВП, що, у свою чергу викликає скорочення видатків бюджету на гуманітарну сферу, зокрема фінансування системи охорони здоров'я та освіти. Негативна динаміка також притаманна також рівню безробіття населення, що викликано погіршенням фінансових результатів діяльності підприємств, а також невідповідністю освітніх послуг потребам сучасного ринку праці. За даними [4] найбільший рівень безробіття спостерігається серед молоді до 24 років, що пояснюється небажанням молоді працювати за робітничими спеціальностями та урбанізаційними процесами. Після окупації Донбасу у 2014 р. кількість осіб, котрі емігрували закордон, почала зменшуватись. Збільшення рівня еміграції, та як наслідок витік висококваліфікованих кадрів за кордон пояснюється низьким рівнем доходів, незадоволеністю поточною роботою, станом безпеки та охорони здоров'я в Україні.

Незважаючи на скорочення частки державних витрат на фінансування системи охорони здоров'я, в Україні триває медична реформа, першими досягненнями якої стали реорганізація та комп'ютеризація медичних закладів, право вибору лікаря, функціонування програми «Доступні ліки» та «Безкоштовна діагностика». 49% українського населення оцінюють свій стан здоров'я як задовільний, лише 10% – як поганий. Також позитивним явищем є зростання реальної заробітної плати, так у 2017 р. показник підвищився 19,1% відносно рівня попереднього року.

Оскільки рівень освіти є одним з найважливіших факторів формування конкурентоспроможного людського капіталу, розглянемо динаміку основних показників системи освіти в Україні (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка основних показників системи освіти в Україні у 2013–2017 рр.

Показник	2013	2014	2015	2016	2017
Частка видатків зведеного бюджету на фінансування освіти, %	20,9	19,1	16,8	15,5	16,8
Кількість осіб на 10 000 населення, які навчалися:					
у загальноосвітніх навчальних закладах	923	874	885	903	925
у професійно-технічних навчальних закладах	86	73	71	67	64
у вищих навчальних закладах					
I-II рівнів акредитації	72	58	54	51	49
III-IV рівнів акредитації	380	335	322	321	314
в аспірантурі	7	6	7	6	6
в докторантурі	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Частка випускників аспірантури, котрі успішно захистили дисертацію, %	26,1	24,8	26,1	25,5	23,6
Частка випускників докторантури, котрі успішно захистили дисертацію, %	32,5	27,3	30,0	27,8	28,2

Джерело: розраховано автором на основі [4]

Незважаючи на загальну негативну демографічну динаміку в Україні (за роки незалежності чисельність дитячого населення зменшилась майже удвічі) протягом останніх років спостерігається стабілізація кількості учнів і студентів. Так, у 2017/2018 н.р. освіту здобували 1335 тис. дітей у 15433 закладах дошкільної освіти, 3911 тис. школярів у 16176 закладах загальної середньої освіти. Спостерігається тенденція скорочення кількості учнів у закладах професійної (професійно-технічної). Це пов'язано із тим, що в українському суспільстві прослідковується зниження зацікавленості громадян опануванням робітничими спеціальностями. Негативним є також те, що лише 23–26% аспірантів захищають дисертації [10].

Усі наведені вище проблеми формування людського капіталу в Україні свідчать про необхідність проведення заходів задля підвищення ефективності функціонування людського капіталу. Досвід провідних країн підтверджує, що ефективне формування людського капіталу є можливим лише при належному рівні інвестування з боку держави.

Інвестиції в людський капітал є цілеспрямованими витратами на розвиток людини в грошовій або іншій формі, які сприяють зростанню інтелектуального та професійного зростання людини, підвищенню продуктивних здібностей [13; 14]. Традиційно виділяють 3 типи інвестицій:

- 1) витрати на освіту, включаючи загальну і спеціальну, формальну та неформальну, підготовку за місцем роботи [13];
- 2) витрати на охорону здоров'я, що складаються з витрат на профілактику захворювань, медичне обслуговування, дієтичне харчування, поліпшення житлових умов [13];
- 3) витрати на мобільність, завдяки яким працівники мігрують з місць з низькою продуктивністю [13].

За результатами досліджень, рентабельність людського капіталу є вищою у порівнянні з рентабельністю фізичного капіталу. У США оцінки норм віддачі початкової освіти досягнули 50–100%, середньої – 15–20%, вищої – 10–15%. У чоловіків норма віддачі є вищою, ніж у жінок. Взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку та нормами віддачі освіти має U-подібну форму: зі зростанням доходу на душу населення ефективність інвестицій в освіту зменшується, однак у багатих країнах показник віддачі знову зростає [3, с. 35].

Одну з найважливіших ролей в процесі формування капіталу відіграє уряд – у якості постачальника послуг охорони здоров'я, освіти, фінансовими ресурсами для забезпечення рівного доступу до сучасних можливостей епохи діджиталізації, а також виконуючи регулятивну та контролюючу функції.

Таким чином, проведення ефективного інвестування є можливим лише при одночасному проведенні комплексних програм на державному рівні. Мірою розвитку людини пропонується вважати не кількість отриманих благ, а ступінь збагачення матеріального та духовного життя людини, підвищення його якості. Ці положення покладено в основу сучасних теорій ендогенного зростання. Розглядаючи людський капітал як фактор сталого розвитку, його накопичення визначається як: головна умова продовження технічного прогресу, засіб зниження економічного дефіциту та передумова більш оптимального перетворення природничих запасів у виробничий капітал [13].

Базовим документом, котрий визначає політику України в галузі сталого розвитку та формування людського капіталу є «Стратегія сталого розвитку Україна-2020» [5]. До ключових пріоритетів стратегії відносять:

– створення нової системи організації охорони здоров'я на засадах медичного страхування, удосконалення надання високоспеціалізованої медичної допомоги [5];

– покращення якості середньої освіти, подолання територіальних відмінностей у якості освіти, оптимізація результатів наукової діяльності [5];

– впровадження адресної соціальної допомоги, стимулів до працевлаштування у безробітних [5].

За даними Міністерства розвитку громад та територій України [9] у 2018 році розпочалася реалізація 70 регіональних проектів за кошти ЄС в рамках Програми підтримки секторальної політики України. Це перші стартапи, які перемогли у конкурсному відборі, серед них також програми розвитку людського потенціалу [2].

Вважаємо за необхідне також активну участь України в Проєкті розвитку людського капіталу від Світового банку, що передбачає:

– надання доступу до інструментів визначення та діагностики стратегічних задач, підготовка програм розвитку та фінансування, зокрема «Системний підхід до покращення результатів освіти» (SABER), Атлас показників соціального захисту (ASPIRE), «Показники надання послуг», «Показники ефективності роботи первинних органів охорони здоров'я (PHCPI), «Діагностичний аналіз проблем бідності»;

– консультації з питань проведення заходів з врахуванням особливостей ситуації, що склалася в країні, а також оцінка стратегічного впливу програм та стратегій Фондом оцінки стратегічного впливу (SIEF);

– інформування уряду про досягнення у сфері новітніх технологій;

– співпрацю в організації обміну досвідом у методах підвищення інтересу до формування людського капіталу, налагодження партнерських відносин та двосторонніх зв'язків між країнами;

– підвищення ефективності розподілу ресурсів шляхом орієнтації на отримання результатів та їх демонстрацію, у тому числі завдяки аналізу витрат, проведенню реформ у сфері управління та підвищенню ефективності програм;

– збільшення об'єму ресурсів на розвиток людського капіталу шляхом заохочення або перерозподілу ресурсів, допомога в боротьбі з прогалинами у податковому законодавстві, ухилянням від сплати податків, реформуванні регресивних субсидій;

– залучення громадян до більш активного отримання державних послуг та підвищення якості їх надання [19].

Хорошим прикладом державного регулювання у сфері формування людського капіталу є також напрями діяльності урядів країн Євросоюзу:

1) використання інноваційних ідей у виробництві товарів та послуг, що сприяє створенню нових робочих місць та зростанню економіки;

2) підвищення якості освіти, залучення молоді на ринок праці;

3) розвиток цифрових технологій;

4) поліпшення умов для підприємництва, в першу чергу для малого та середнього бізнесу;

5) збільшення мобільності трудових ресурсів, модернізація ринку праці, розширення можливостей для отримання нових знань і навичок.

Для ефективного формування людського капіталу необхідним є також розвиток соціально-поведінкових навичок, у т. ч. вміння працювати в команді, емпатії, вміння регулювати конфлікти та керувати відносинами збільшує людський капітал. Глобальна економіка з високим рівнем автоматизації більшою мірою винагороджує людські здібності, котрі не можна повністю замінити автоматизованими процесами.

Висновки з проведеного дослідження. До основних проблем проблеми формування людського капіталу в Україні належать: неналежна якість освіти, включаючи підготовку за місцем роботи, низький рівень державного інвестування у систему охорони здоров'я, а також низький показник доходів населення. На прикладі країн з високим рівнем розвитку людського капіталу запропоновано основні шляхи підвищення ефективності формування людського капіталу в Україні, зокрема: створення нової системи організації охорони здоров'я на засадах медичного страхування; покращення якості освіти; залучення молоді на ринок праці; використання інноваційних ідей у виробництві товарів та послуг, що сприяє створенню нових робочих місць та зростанню економіки; підвищення ефективності розподілу ресурсів шляхом орієнтації на отримання результатів та їх демонстрацію; розвиток цифрових технологій; поліпшення умов для підприємництва, в першу чергу для малого та середнього бізнесу; збільшення мобільності трудових ресурсів, модернізація ринку праці та розширення можливостей для отримання нових знань і навичок працівниками.

Бібліографічний список

1. Близнюк В.В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність). *Економіка і прогнозування*. 2005. № 2. С. 64-78.

2. В Україні почалася масштабна реалізація регіональних стартапів, – Зубко. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/9925> (дата звернення: 03.09.2019).
3. Горячук В.Ф. Інвестиції в людський капітал та віддача від них. *Економіка: реалії часу*. 2012. № 1(2). С. 34-39.
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> дата звернення: 03.09.2019).
5. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF/paran11#n11> (дата звернення: 03.09.2019).
6. Кузьмін О.Є., Шахно А.Ю. Оцінка рівня розвитку людського капіталу України в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 7-11.
7. Левченко О.М., Плинокос Д.Д., Ткачук О.В. Людський капітал як чинник інноваційного розвитку національної економіки України. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2015. № 5. С. 3-9.
8. Мельничук Д.П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення: автореф. дис. ... доктора екон. наук: 08.00. Київ, 2015. 40 с.
9. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/> (дата звернення: 04.09.2019).
10. Огієнко М.М. Розвиток людського потенціалу в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем: дис. ... доктора екон. наук: 08.00.05. Миколаїв, 2018. 438 с.
11. Освіта в Україні: базові індикатори: Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiyniy-byuleten.pdf> (дата звернення: 04.09.2019).
12. Останкова Л.А., Масалаб Р.М. Проблеми формування людського капіталу сучасної України. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 2 (44). С. 170-173.
13. Проблемы развития человеческого капитала в современном социальном поле Украины: организационный аспект: монография / под общ. ред. Е.Г. Михайлевой. Харьков: Изд-во НУА; Изд-во «Міськдрук», 2016. 352 с.
14. Радько М.І. Інвестиції в людський капітал. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16426/1/246_Radko_422_423_Modern_Problems.pdf (дата звернення: 05.09.2019).
15. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ: аналітична доповідь Центру Разумкова. Київ: Заповіт, 2018. 367 с.
16. Becker G.S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy. Supplement*. 1962. Vol. 2. No. 5. Part 2. P. 9-49.
17. Human Development Indicators. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf (дата звернення: 05.09.2019).
18. Schultz Theodor W. Economic value of education. N.Y.: Columbia University Press, 1963. 92 p.
19. The Well-being of Nations: The Role of Human and Social Capital. OECD, 2001. URL: <http://www.oecd.org/education/innovation-education/1870573.pdf> (дата звернення: 05.09.2019).
20. The Human Capital Project. World Bank, Washington, D., 2018. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30498> (дата звернення: 05.09.2019).

References

1. Blyzniuk, V.V. (2005), "Human capital as a factor of economic development (evolution of methodological approaches and present)", *Ekonomika i prohnouzuvannia*, no. 2, pp. 64-78.
2. V Ukraini pochasiasia masshtabna realizatsiia rehionalnykh startapiv, – Zubko [Large-scale implementation of regional start-ups has begun in Ukraine, – Zubko], a: <https://decentralization.gov.ua/news/9925> (access date September 03, 2019).
3. Horiachuk, V.F. (2012), "Investments in human capital and return on them", *Ekonomika: realii chasu*, no. 1(2), pp. 34-39.
4. Derzhavna sluzhba Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (access date September 03, 2019).
5. Kabinet Ministriv Ukrainy (2014), *Derzhavna stratehiia rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku* [State strategy for regional development for the period up to 2020], Postanova KMU dated 06.08.2014 no. 385, available at: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF/paran11#n11> (access date September 03, 2019).
6. Kuzmin, O.Ye. and Shakhno, A.Yu. (2018), "Estimation of the level of development of human capital of Ukraine in the conditions of globalization", *Ekonomika ta derzhava*, no. 4, pp. 7-11.

7. Levchenko, O.M., Plynos, D.D. and Tkachuk, O.V. (2015), "Human capital as a factor of innovative development of national economy of Ukraine", *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, no. 5, pp. 3-9.
8. Melnychuk, D.P. (2015), "Human capital: priorities for the modernization of society in the context of improving the quality of life of the population", Thesis abstract of Doct. Sc. (Econ.), 08.00.07, Kyiv, Ukraine, 40 p.
9. *Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy* [Ministry of Community and Territorial Development of Ukraine], available at: <http://www.minregion.gov.ua/> (access date September 04, 2019).
10. Ohienko, M.M. (2018), "Development of human potential in the conditions of transformation of regional socio-economic systems", Diss. of Doct. Sc. (Econ.), 08.00.05, Mykolaiv, Ukraine, 438 p.
11. *Osvita v Ukraini: bazovi indykatory: Informatsiino-statystychni biuleten rezultativ diialnosti navchalnoho zakladu u 2017/2018 n. r.* [Education in Ukraine: Basic Indicators: Information and Statistical Bulletin of Education Performance in 2017/2018], available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiyniy-byuleten.pdf> (access date September 04, 2019).
12. Ostankova, L.A. and Masalab, R.M. (2016), "Problems of formation of human capital of modern Ukraine", *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 2(44), pp. 170-173.
13. Mikhayleva, E.G. (Ed.) (2016), *Problemy razvitiia chelovecheskogo kapitala v sovremennom sotsialnom pole Ukrainy: organizatsionnyy aspekt* [Problems of human capital development in the modern social field of Ukraine: organizational aspect], monograph, Izd-vo NUA, Izd-vo "Miskdruk", Kharkov, Ukraine, 352 p.
14. Radko, M.I. "Investments in human capital", available at: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16426/1/246_Radko_422_423_Modern_Problems.pdf (access date September 05, 2019).
15. *Rozvytok liudskoho kapitalu: na shliakhu do yakisnykh reform: analitychna dopovid Tsentru Razumkova* [Human Capital Development: Towards Quality Reforms. Razumkov Center Analytical Report], Zapovit, Kyiv, Ukraine, 367 p.
16. Becker, G.S. (1962), Investment in Human Capital: A. Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy. Supplement*, Vol. 2, no. 5, Part 2, pp. 9-49.
17. Human Development Indicators, available at: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf (access date September 05, 2019).
18. Schultz, Theodor W. (1963), *The economic value of education*, Columbia University Press, New York, USA, 92 p.
19. *The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital*, OECD, 2001, available at: <http://www.oecd.org/education/innovation-education/1870573.pdf> (access date September 05, 2019).
20. World Bank (2018), *The Human Capital Project*, Washington, USA, available at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30498> (access date September 05, 2019).

Павлова Л.О. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Мета. Дослідження проблем та розроблення пропозицій щодо підвищення ефективності формування людського капіталу в Україні.

Методика дослідження. У дослідженні використано наступні методи: аналізу – при оцінці компонент Індексу людського капіталу та Індексу розвитку людини в Україні, динаміки індексу розвитку людини в Україні за методологією ООН, соціально-економічних індикаторів формування людського капіталу в Україні у 2013–2017 рр. та основних показників системи освіти протягом цього ж періоду; порівняльного аналізу – для виявлення проблем розвитку людського капіталу в Україні.

Результати. Систематизовано підходи до трактування поняття «людський капітал»; визначено його основні складові, до котрих належать знання, уміння, компетенції та інші ознаки індивіда, що мають відношення до економічної діяльності. Проаналізовано значення індексу людського розвитку для України за методиками Світового банку та ООН. Встановлено, що до основних проблем формування людського капіталу в Україні належать: неналежна якість освіти, включаючи підготовку за місцем роботи; низький рівень державного інвестування у систему охорони здоров'я, а також низький показник доходів населення. Запропоновано основні шляхи підвищення ефективності формування людського капіталу в Україні, зокрема: створення нової системи організації охорони; покращення якості освіти; використання інноваційних ідей у виробництві товарів та послуг; підвищення ефективності розподілу ресурсів; розвиток цифрових технологій; поліпшення умов для підприємництва; модернізація ринку праці.

Наукова новизна полягає у системному формуванні основних проблем формування людського капіталу на основі порівняльного аналізу.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані при формуванні політики розвитку людського капіталу в Україні.

Ключові слова: людський капітал, охорона здоров'я, система освіти, населення, розвиток.

Pavlova L.O. PROBLEMS OF FORMATION OF HUMAN CAPITAL IN UKRAINE

Purpose. The aim of the article is to investigate problems and develop proposals to improve the efficiency of human capital formation in Ukraine.

Methodology of research. The following methods are used in the study: analysis – when assessing the components of the Human Capital Index and the Human Development Index in Ukraine, the dynamics of the human development index in Ukraine according to the UN methodology, social and economic indicators of human capital formation in Ukraine during 2013–2017 and the main indicators of the education system during the same period; benchmarking – to identify problems of human capital development in Ukraine.

Findings. Approaches to the interpretation of the concept of “human capital” are systematized; its main components to which knowledge, skills, competences and other attributes of the individual related to economic activity are defined. The value of the human development index for Ukraine according to the methods of the World Bank and the UN is analyzed. It is established that the main problems of human capital formation in Ukraine include: inadequate quality of education, including on-the-job training; low levels of public investment in the health care system, as well as low incomes. The main ways of increasing the efficiency of human capital formation in Ukraine are proposed in the article, in particular: creation of a new system of organization of protection; improving the quality of education; the use of innovative ideas in the production of goods and services; increasing the efficiency of resource allocation; development of digital technologies; improving the conditions for entrepreneurship; modernization of the labour market.

Originality. The scientific novelty is the systematic formation of the main problems of human capital formation on the basis of comparative analysis.

Practical value. The results of the study can be used to shape human capital development policy in Ukraine.

Key words: human capital, health care, education system, population, development.

Павлова Л.А. ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УКРАИНЕ

Цель. Исследование проблем и разработка предложений по повышению эффективности формирования человеческого капитала в Украине.

Методика исследования. В исследовании использованы следующие методы: анализа – при оценке компонент индекса человеческого капитала и индекса развития человека в Украине, динамики индекса развития человека в Украине по методологии ООН, социально-экономических индикаторов формирования человеческого капитала в Украине в 2013–2017 гг. и основных показателей системы образования в течение этого же периода; сравнительного анализа – для выявления проблем развития человеческого капитала в Украине.

Результаты. Систематизированы подходы к трактовке понятия «человеческий капитал»; определены его основные составляющие, к которым относятся знания, умения, компетенции и другие признаки индивида, имеющие отношение к экономической деятельности. Проанализировано значение индекса человеческого развития для Украины по методикам Всемирного банка и ООН. Установлено, что к основным проблемам проблемы формирования человеческого капитала в Украине относятся: ненадлежащее качество образования, включая подготовку по месту работы; низкий уровень государственного инвестирования в систему здравоохранения, а также низкий показатель доходов населения. Предложены основные пути повышения эффективности формирования человеческого капитала в Украине, в частности: создание новой системы организации охраны; улучшение качества образования; использование инновационных идей в производстве товаров и услуг; повышение эффективности распределения ресурсов; развитие цифровых технологий; улучшение условий для предпринимательства; модернизация рынка труда.

Научная новизна заключается в системном формировании основных проблем формирования человеческого капитала на основе сравнительного анализа.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы при формировании политики развития человеческого капитала в Украине.

Ключевые слова: человеческий капитал, здравоохранение, система образования, население, развитие.

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 339.727.22

JEL Classification: E2

Сазонов Р.Ю.,
асистент кафедри підприємництва,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
голова ради ТОВ "Град інвестмент"

СЦЕНАРІЇ ТА МОДЕЛЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Загострення конкурентної боротьби на міжнародному ринку споживання інвестиційних ресурсів обумовлює потребу збільшення темпів впровадження нових підходів та рішень в сфері регулювання процесу залучення інвестицій в національну економіку. Інвестиції все більшою мірою розглядаються в якості однієї з необхідних умов довгострокового зростання та конкурентоспроможності економіки країн, та формують глобальне конкурентне середовище, в якому країни конкурують між собою за залучення та максимально ефективну реалізацію інвестицій. Мірилом успіху національного регулятора в такому, новому середовищі стає швидкість сприйняття змін в навколишньому середовищі і здатність гнучко адаптуватися до них, тобто здатність до створення, обґрунтування та імплементації інноваційних регуляторних рішень, що відповідають на поточні ринкові виклики. З огляду на це, важливою проблемою є удосконалення інструментарію державного регулювання інвестиційних процесів та підвищення ефективності його втілення на практиці, що можна розглядати як фактор розвитку економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники приділяють значну увагу науковому обґрунтуванню інструментарію державної інвестиційної політики [2; 6; 7]. Передусім удосконалення такого інструментарію розглядається в контексті його систематизації та структурування [3; 10]. Так, В. В. Сержановим, О. В. Любіною та А. В. Яценком досить детально досліджено і охарактеризовано методи державного регулювання інвестиційної діяльності [5; 8; 12]. Зважаючи на потребу структурування регуляторного інструментарію та врахування специфіки його застосування з огляду на умови конкретної країни, варто відзначити, що значну кількість наукових робіт присвячено питанням державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні [1; 4; 9; 11; 12].

Водночас, існує потреба забезпечення науково-практичного обґрунтування способів активізації інвестиційного процесу на рівні України та більш повного використання потенціалу системи державного регулювання стосовно процесу залучення інвестицій в національну економіку. У цьому контексті формування та втілення найбільш доцільних сценаріїв реалізації інструментарію державного регулювання інвестиційного забезпечення розвитку економіки України та побудова моделі такої реалізації є важливим науковим завданням.

Постановка завдання. Метою статті є формування та обґрунтування найбільш доцільних сценаріїв реалізації інструментарію державного регулювання інвестиційного забезпечення розвитку економіки України та побудова моделі такої реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сучасних умов підвищуються вимоги до адаптивності систем управління процесами інвестиційного забезпечення розвитку економіки країни. Висока динамічність факторів зовнішнього середовища, швидкі зміни в соціально-економічних процесах вимагають застосування нових технологій управління, включаючи проведення діагностики потенційних можливостей розвитку і прийняття рішень в умовах невизначеності і ризику.

Реалізація інструментарію державного регулювання інвестиційного забезпечення розвитку економіки України є важливим фактором фінансового забезпечення підвищення конкурентоспроможності економіки країни на основі залучення та ефективного використання ресурсів, для чого необхідно:

- визначити потребу в загальному обсязі ресурсів для фінансування функціонування та розвитку економіки;
- визначити можливості забезпечення потреби в інвестиційних ресурсах за рахунок різних джерел;
- визначити методів фінансування окремих програм та проектів розвитку;

– оптимізувати структуру джерел формування фінансових ресурсів для інвестування забезпечення сталого розвитку.

Реалізацію інструментарію державного регулювання інвестиційного забезпечення розвитку економіки України пропонується здійснювати на основі стратегічного підходу до визначення сценаріїв розвитку, де формуються стратегічні варіативні пріоритети розвитку. Таке управління має спрямуватись на створення умов щодо досягнення оптимальної відповідності між потенційними можливостями держави та економічних суб'єктів країни та пріоритетними вимогами й потенціалом зовнішнього середовища.

Серед основних факторів, які обумовлюють застосування сценарного підходу до формування програм розвитку, можна виділити наступні:

– динамічність і складність зовнішнього по відношенню до вітчизняного інвестиційного ринку середовища глобалізованого ринку інвестиційного капіталу;

– усвідомлення недостатньої ефективності оперативного управління процесами залучення інвестицій в національну економіку на даному етапі;

– використання провідними регуляторами нових методів вирішення стратегічних проблем, що підвищує конкурентоспроможність окремих країн на світовому ринку інвестиційного капіталу.

Отже, даний інструментарій повинен реалізовуватись за певним, обґрунтованим, сценарієм в межах певної, обґрунтованої, стратегії розвитку.

В якості базових сценаріїв реалізації інструментарію державного регулювання інвестиційного забезпечення розвитку економіки України нами пропонується обрати:

– **сценарій 1** – «інтеграція до світового ринку інвестиційного капіталу», що передбачає орієнтацію передусім на закордонний, транснаціоналізований капітал як джерело фінансування розвитку вітчизняної економіки в умовах євроінтеграції, інтернаціоналізації та глобалізації;

– **сценарій 2** – «інерційний сценарій», що передбачає ситуаційне реагування на зовнішній вплив, події та тенденції у інвестиційній сфері, без вжиття комплексних заходів стимулювання розвитку інвестиційного ринку в країні;

– **сценарій 3** – «орієнтація на національний капітал як джерело фінансування розвитку економіки», що забезпечує розвиток економіки передусім шляхом захисту вітчизняних компаній та стимулювання їх інвестиційної активності з боку держави, забезпечення преференцій та пільг компаніям з вітчизняним капіталом.

Відповідно до даного поділу формуються заходи стимулювання розвитку інвестиційного ринку з боку держави. Вказані заходи передусім пов'язані з забезпеченням інституційного розвитку, що передбачає:

– удосконалення законодавства;

– вирішення проблем регулювання ринку (обґрунтування необхідних для реалізації конкретного сценарію розвитку пропорцій між лібералізацією та контролем для досягнення певних цілей в умовах України);

– забезпечення умов для входження на ринок нових учасників (з пріоритетністю для іноземного (сценарій 1), або вітчизняного (сценарій 3) капіталу);

– полегшення ліцензування технологій і послуг.

Другий сценарій, що характеризує розвиток ринку «як є», не потребує обґрунтування нових підходів та заходів державної підтримки інвестиційної активності.

Водночас, для першого сценарію доцільними є забезпечення з боку держави спрощення виходу на вітчизняний ринок нових ТНК і створення умов для розвитку конкуренції, полегшення ліцензування іноземних технологій і послуг, спрощення умов зайнятості іноземних працівників. Тим самим держава прагне заохочувати іноземних інвесторів використовувати новітні технології, що потребує інвестицій в економіку. Для цього необхідно створити умови безпроблемного виходу іноземних інвесторів на ринок України та усунути перепони для цього з боку держави та інших учасників ринку.

Для третього сценарію доцільним є пріоритетне спрощення бар'єрів входження на ринок вітчизняних компаній та концентрації їх капіталу, полегшення ліцензування та стандартизації розробок та технологій вітчизняних науковців, сприяння поширенню внутрішніх інновацій (шляхом, наприклад, податкових пільг у випадку інвестицій в інноваційні проекти), захист та розвиток малого та середнього бізнесу в країні як основи для гнучкого реагування на вплив зовнішнього середовища.

Для України, на нашу думку, найпріоритетнішою є діяльність зі створення умов щодо залучення інвестицій з метою використання конкурентних переваг України як країни, в якій дешевше виробляти продукцію для експорту до країни походження інвестицій, або на інші іноземні ринки. Саме ця діяльність дозволяє залучити до роботи на території країни компанії з більш високим рівнем технологічних процесів, ніж в Україні, що позитивно впливає передусім на підвищення кваліфікації місцевої робочої сили. Продукція, створена внаслідок таких інвестицій, має високу додану вартість і, найголовніше, орієнтована на експорт, отже, не створює суттєвих перешкод для розвитку національного товаровиробника. Таким чином, такі інвестиції збільшують валютні надходження в країну, сприяють розвитку місцевої економіки і зростання добробуту громадян.

Саме тому, на даному етапі розвитку економіки, регуляторів процесів залучення інвестицій у національну економіку доцільно орієнтуватись на втілення першого сценарію – «інтеграція до світового ринку інвестиційного капіталу», що дозволяє більш швидкими темпами реалізувати потребу в залученні ресурсів для відтворення економіки. Прямі іноземні інвестиції в Україну, що є одним з ключових джерел фінансування економічного розвитку відповідно до обраного сценарію «інтеграції до світового ринку інвестиційного капіталу» (перший сценарій), мають забезпечувати:

- сприяння створенню високооплачуваних додаткових робочих місць;
- підвищення рівня кваліфікації персоналу в Україні;
- сприяння трансферу технологій, знань і ноу-хау;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняних фірм і забезпечення їх доступу до ринків;
- соціально та екологічно відповідальне ведення бізнесу.

Щоб досягти цього в Україні, необхідним є впровадження державної політики, спрямованої на подолання внутрішніх недоліків, які перешкоджають взаємінтеграції вітчизняного та іноземного бізнесу у світовій мережі розподілу інвестиційного капіталу. Це не означає, що слід концентруватись лише на роботі у напрямку заохочення іноземних інвесторів та створення для них сприятливих інвестиційних умов в Україні, на противагу внутрішнім інвесторам. У даному випадку більшість з можливих позитивних зрушень, які мають потенціал залучення іноземних інвесторів, можуть бути корисними і для внутрішніх інвесторів. Доцільно створити однакові умови для всіх інвесторів, враховуючи також потребу розвитку малого та середнього бізнесу, усунути обмеження для іноземних інвесторів, що вже має бути суттєвим стимулом для більш значного за обсягами, ефективно використовуюваного через значний управлінський досвід, іноземного капіталу.

Для втілення даного сценарію слід сформувати певну модель управління процесами залучення інвестицій на основі інтеграції вітчизняного інвестиційного ринку до світового ринку інвестиційного капіталу, яка може бути побудована на основі наступної функції (1):

$$Z_{\text{ДРЗІ}} = f(T_p, R_m, F_n, D_i, N_r), \quad (1)$$

де $Z_{\text{ДРЗІ}}$ – цільова функція – удосконалення процесу залучення інвестицій в економіку України через впровадження ефективного інструментарію державного регулювання;

T_p – завдання державного регулювання залучення інвестицій в економіку України;

R_m – джерела залучення інвестицій в економіку України для реалізації відповідних завдань;

F_n – групи чинників, що найбільш значно впливають на реалізацію відповідних завдань в Україні;

D_i – цілеспрямовані дії, які доцільно реалізовувати та фінансувати з відповідного джерела;

N_r – наслідки реалізації завдань державного регулювання залучення інвестицій в національну економіку.

Реалізувати дану функцію на практиці можна шляхом її інтерпретації у вигляді плану-моделі реалізації інструментарію державного регулювання інвестиційного забезпечення розвитку економіки України, що представляє собою впорядковану множину запланованих дій зі стимулювання процесів залучення інвестицій у національну економіку, а також вибору і підтримки стратегічних позицій України на міжнародному ринку інвестиційного капіталу (рис. 1).

Реалізація на практиці запропонованої моделі є важливим фактором підвищення конкурентоспроможності національної економіки на основі найбільш ефективного залучення та використання ресурсів. При цьому необхідно здійснити:

– визначення потреби в загальному обсязі ресурсів для фінансування поточних потреб функціонування, а також проектів та програм розвитку економіки України;

– визначення можливостей забезпечення потреби в інвестиційних ресурсах для фінансування поточних потреб функціонування, а також проектів та програм розвитку економіки України за рахунок різних джерел;

– визначення методів фінансування окремих інноваційних програм і проектів розвитку економіки країни;

– визначення та реалізацію способів оптимізації структури джерел формування фінансових ресурсів для фінансування поточних потреб функціонування, а також проектів та програм розвитку економіки України.

Рациональне управління процесом формування оптимальної структури розподілу ресурсів за допомогою даної моделі значно впливатиме як на результати її економічної діяльності в країні, так і на розвиток її інвестиційного ринку. При відповідній інноваційної спрямованості в цілому цей вплив надає розвитку на всіх означених рівнях інноваційного характеру.

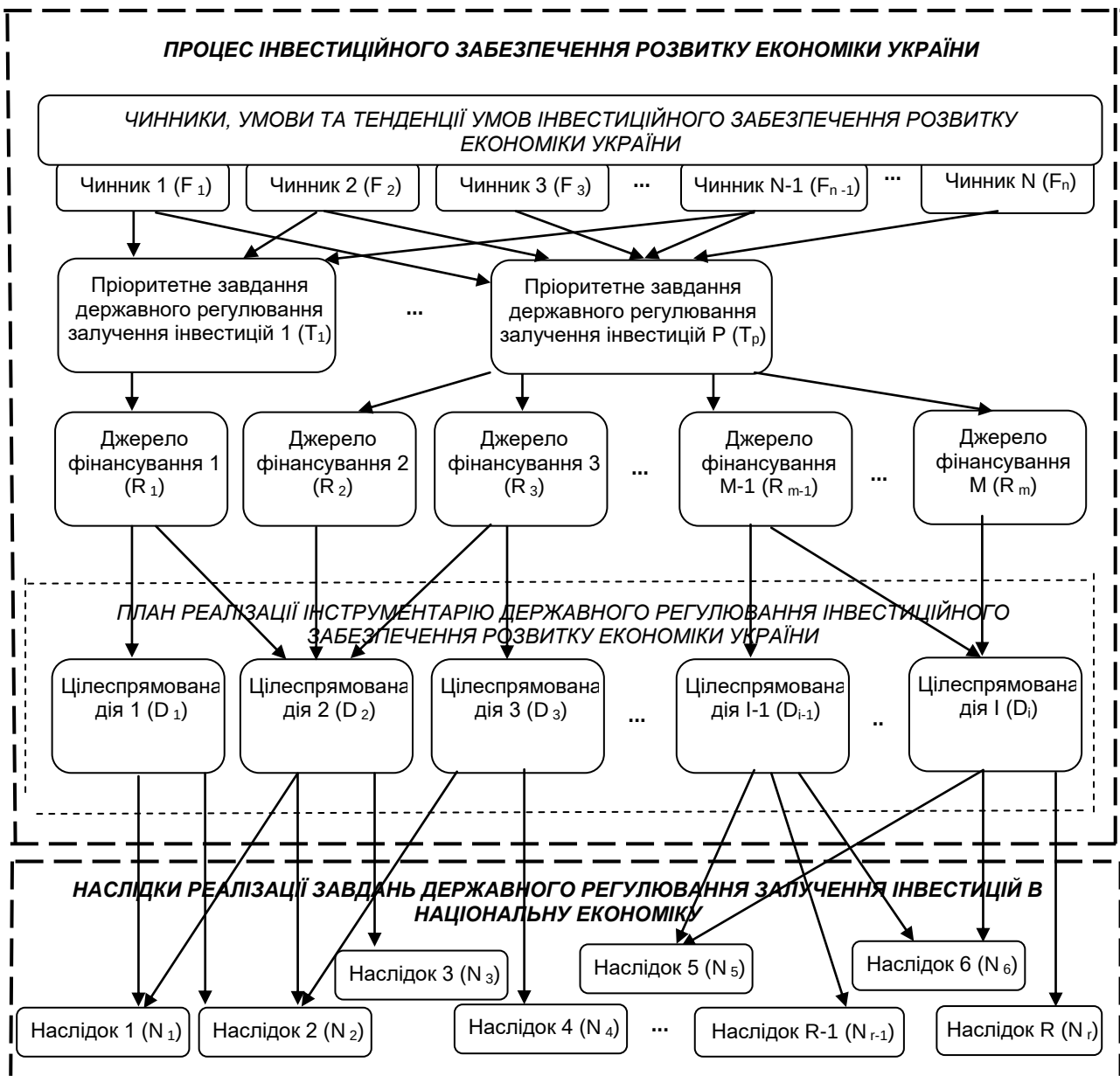

Рис. 1. Модель управління процесами залучення інвестицій на основі інтеграції вітчизняного інвестиційного ринку до світового ринку інвестиційного капіталу
 Джерело: розроблено автором

Нами пропонується виділити наступні напрямки розвитку системи державного регулювання, спрямовані на активізацію та підвищення ефективності залучення інвестицій в національну економіку:

1. Створення в країні умов ведення бізнесу, сприятливих для залучення інвестицій.
2. Удосконалення ринку праці та підвищення ефективності використання трудових ресурсів в країні.
3. Удосконалення податкової системи, її спрямування на вирішення завдань сприяння залученню інвестицій.
4. Сприяння спрямуванню інвестицій в формування, впровадження та поширення інновацій.
5. Впровадження ризикоорієнтованого підходу щодо підвищення ефективності державного регулювання залучення інвестицій в економіку.

Серед чинників, що впливають на активність у сфері залучення інвестицій в економіку України, слід особливо виокремити спосіб реалізації регуляторного впливу та терміни цієї реалізації, стабільність та якість правових норм, обґрунтованість структури та ефективність функціонування регуляторних установ, бізнес-середовище. Запропоновані рекомендації здатні суттєво впливати на процес залучення інвестицій в національну економіку, водночас, зміни, реалізовані політиками та чиновниками, повинні бути ефективними, добре сприйматись бізнес-середовищем і не повинні суперечити існуючій нормативній базі та усталеній ефективній практиці.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, нами визначено доцільність зосередження активності держави в сфері регулювання інвестиційного процесу в Україні на втіленні сценарію «інтеграція до світового ринку інвестиційного капіталу», що дозволяє більш швидкими темпами реалізувати потребу в залученні ресурсів для відтворення економіки. Ефективно реалізувати регуляторну функцію стосовно активізації залучення інвестицій в економіку України на практиці пропонується шляхом втілення плану-моделі реалізації інструментарію державного регулювання інвестиційного забезпечення розвитку економіки України, який представляє собою впорядковану множину запланованих дій зі стимулювання процесів залучення інвестицій у національну економіку, а також вибору і підтримки стратегічних позицій України на міжнародному ринку інвестиційного капіталу.

Крім того, запропоновано реалізувати комплекс інструментів та конкретних заходів за певними напрямками розвитку системи державного регулювання, спрямованими на активізацію та підвищення ефективності залучення інвестицій в національну економіку: створення в країні умов ведення бізнесу, сприятливих для залучення інвестицій; удосконалення ринку праці та підвищення ефективності використання трудових ресурсів в країні; удосконалення податкової системи, її спрямування на вирішення завдань сприяння залученню інвестицій; сприяння спрямуванню інвестицій в формування, впровадження та поширення інновацій; впровадження ризикоорієнтованого підходу щодо підвищення ефективності державного регулювання залучення інвестицій в економіку України.

Таким чином, запропоновано рекомендації стосовно структури та способів застосування інструментарію державного регулювання інвестиційного забезпечення розвитку економіки України, що сприяють забезпеченню повноцінного та своєчасного інвестиційного забезпечення економічного зростання, а також підвищенню конкурентоспроможності економіки України на основі активного залучення та ефективного використання ресурсів.

Бібліографічний список

1. Андрущенко Л.В. Система державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні (теоретико-методологічний підхід). *Право і суспільство*. 2015. № 4. Ч. 3. С. 128-133.
2. Ільїна А. Державне стимулювання інвестиційного процесу. *Держава та економіка*. 2016. № 3. С. 67-77.
3. Ковальчук С.П. Зарубіжний досвід державного регулювання залучення інвестицій: основні інструменти та перспективи їх використання в Україні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2015. № 5(73). С. 241-250.
4. Ковальчук С.П., Беседін В.Ф. Сучасна проблематика факторів державного регулювання залучення інвестицій в Україну. *Торгівля, комерція, підприємництво*: збірник наукових праць. 2015. Вип. 19. С. 68-78.
5. Любкіна О.В. Іноземний капітал на ринку банківських послуг України. *Наукові праці НДФІ*. 2007. Випуск 3(40). С. 110-116.
6. Національні фінансові системи в умовах глобалізації: монографія / Лютий І.О., Павленко А.Ф., Оболенська Т.Є. та ін. Івано-Франківськ: Галицька Академія, 2008. 308 с.
7. Осецький В.Л. Інноваційно-інвестиційний вектор соціально-економічного розвитку: регіональний аспект. *Наукові праці НДФІ*. 2012. № 3(60). С. 153-185.
8. Сержанов В.В. Архітектура державної інвестиційної політики. *Інфраструктура ринку*. 2018. Випуск 17. URL: <http://market-infr.od.ua/uk/17-2018> (дата звернення: 24.08.2019).
9. Федулова Л.І. Політика забезпечення інвестиційно-інноваційної привабливості регіонів: завдання державного правління та місцевого самоврядування: монографія. Київ: НІСД, 2010. 285 с.
10. Фікс М.М., Федоров С. Світовий досвід регулювання іноземного інвестування. *Бізнес-навігатор*. 2013. № 3. С. 117-119.
11. Череп А.В., Іванова А.Г. Інвестиційна політика України в сучасних умовах нестабільності. *Економічний простір*. 2011. № 47. С. 133-137.
12. Яценко А.В. Формування інвестиційної політики зі стратегічних позицій розвитку України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 8. С. 12-17.

References

1. Andrushchenko, L.V. (2015), "The system of state regulation of investment activity in Ukraine (theoretical and methodological approach)", *Pravo i suspilstvo*, no. 4, Vol. 3, pp. 128-133.
2. Ilina, A. (2016), "State stimulation of the investment process", *Derzhava ta ekonomika*, no. 3, pp. 67-77.
3. Kovalchuk, S.P. (2015), "Foreign experience of state regulation of attraction of investments: the basic tools and prospects of their use in Ukraine", *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, no. 5(73), pp. 241-250.

4. Kovalchuk, S.P. and Besedin, V.F. (2015), "Contemporary issues of state regulation of attraction of investments in Ukraine", *Torhivlia, komertsii, pidpriemnytstvo*: zbirnyk naukovykh prats, Iss.19, pp. 68-78.
5. Liubkina, O.V. (2007), "Foreign capital in the Ukrainian banking services market", *Naukovi pratsi NDFI*, Iss. 3(40), pp. 110-116.
6. Liutyi I.O., Pavlenko, A.F., Obolenska, T.Ye. et al. (2008), *Natsionalni finansovi systemy v umovakh hlobalizatsii* [National financial systems in the conditions of globalization], monograph, Halytska Akademiia, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 308 p.
7. Osetskyi, V.L. (2012), "The innovation and investment vector of social and economic development: regional aspect", *Naukovi pratsi NDFI*, no. 3(60), pp. 153-185.
8. Serzhanov, V.V. (2018), "The architectonics of state investment policy", *Infrastruktura rynku*, Issue 17, available at: <http://market-infr.od.ua/en/17-2018> (access date August 24, 2019).
9. Fedulova, LI. (2010), *Polityka zabezpechennia investytsiinoi pryvablyvosti rehioniv: zavdannia derzhavnoho pravlinnia ta mistsevoho samovriaduvannia* [Policy of providing investment and innovation attractiveness of regions: the tasks of state government and local self-government], monograph, NISD, Kyiv, Ukraine, 285 p.
10. Fiks, M.M. and Fedorov, S. (2013), "International experience in foreign investment regulation", *Biznes-navihator*, no. 3, pp. 117-119.
11. Cherep, A.V. and Ivanova, A.H. (2011), "Investment policy of Ukraine in the current conditions of instability", *Ekonomichnyi prostir*, no. 47, pp. 133-137.
12. Yatsenko, A.V. (2010), "Formation of investment policy from strategic positions of development of Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 8, pp. 12-17.

Сазонов Р.Ю. СЦЕНАРІЙ ТА МОДЕЛЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Мета. Формування та обґрунтування найбільш доцільних сценаріїв реалізації інструментарію державного регулювання інвестиційного забезпечення розвитку економіки України та побудова моделі такої реалізації.

Методика дослідження. Методологія дослідження базується на системно-функціональному та процесному підходах до виявлення та вирішення кола проблем державного регулювання залучення інвестицій в національну економіку. Під час написання статті було використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: аналізу та синтезу – при визначенні структурних елементів моделі управління процесами залучення інвестицій на основі інтеграції вітчизняного інвестиційного ринку до світового ринку інвестиційного капіталу; системний підхід – при вивченні причин, що обумовлюють потребу реалізації певного сценарію інвестиційного забезпечення України; діалектичний та абстрактно-логічний – при проведенні теоретичних узагальнень і формуванні висновків.

Результати. Визначено, що для України на даному етапі розвитку економіки, регуляторів процесів залучення інвестицій у національну економіку доцільно орієнтуватись на втілення сценарію «інтеграція до світового ринку інвестиційного капіталу», що дозволяє більш швидкими темпами реалізувати потребу в залученні ресурсів для відтворення економіки. Передбачено реалізацію даного сценарію через сформовану в роботі модель, де інструментарій регуляторного впливу представлено структуровано та окреслено взаємозв'язки та взаємообумовленість процесів та явищ. Запропоновано рекомендації стосовно структури та способів застосування інструментарію державного регулювання інвестиційного забезпечення розвитку економіки України, що сприяють забезпеченню повноцінного та своєчасного інвестиційного забезпечення економічного зростання, а також підвищенню конкурентоспроможності економіки України на основі активного залучення та ефективного використання ресурсів.

Наукова новизна. Обґрунтовано важливість реалізації інструментарію регулювання з метою задіяння потенціалу активного залучення та використання інвестицій для розвитку національної економіки в межах конкретного сценарію та системної, структурованої моделі, яку побудовано автором. Управління процесом формування оптимальної структури розподілу ресурсів за допомогою запропонованої моделі значно впливатиме як на результати економічної діяльності в країні, так і на розвиток її інвестиційного ринку.

Практична значущість. Отримані результати поглиблюють і розвивають методичні та практичні засади управління системою регулювання інвестиційного забезпечення розвитку національної економіки та можуть бути базою для подальших теоретичних і прикладних досліджень в напрямку розробки ефективної методології та практичного інструментарію управління процесами залучення інвестицій в економіку України.

Ключові слова: державне регулювання, інвестиції, інвестиційне забезпечення, інвестиційний процес, національна економіка, сценарій, модель.

Sazonov R.Yu. SCENARIOS AND MODEL FOR IMPLEMENTATION OF THE STATE REGULATION INVESTMENT INSTRUMENTS DEVELOPMENT OF UKRAINE'S ECONOMIC DEVELOPMENT

Purpose. The formulation and substantiation the most feasible scenarios for the implementation of the instruments of state regulation of investment support for the development of the Ukrainian economy and build a model for such implementation. In this paper the ways of solving the problem of improving the instruments of state regulation of investment processes and increasing the effectiveness of its implementation in practice through the realization of the goal set out in the article are made.

Methodology of research. The methodology of the research is based on system-functional and process approaches to identifying and solving a range of problems of state regulation of attracting investments into the national economy. General scientific and special methods of economic research are used in the writing of the article, in particular: analysis and synthesis – in determining the structural elements of the model of managing the processes of attracting

investments based on the integration of the domestic investment market into the global investment capital market; systematic approach – in studying the reasons that necessitate the implementation of a specific scenario of investment security of Ukraine; dialectical, abstract and logical – in conducting.

Findings. It is determined that for Ukraine, at this stage of economic development, it is advisable for the regulator of processes of attraction of investments in the national economy to be guided by the implementation of the scenario of «integration into the world market of investment capital"», which allows faster realization of the need to attract resources for economic recovery. The implementation of this scenario is envisaged through the model developed in the work, where the regulatory impact toolkit is presented in a structured and delineated way and interconnectedness of processes and phenomena. Recommendations are offered regarding the structure and methods of applying the instruments of state regulation of investment support for the development of the Ukrainian economy, which contribute to ensuring a full and timely investment support for economic growth, as well as to enhancing the competitiveness of the Ukrainian economy through active involvement and efficient use of resources.

Originality. The importance of implementing the regulatory tools in order to mobilize the potential of active involvement and use of investments for the development of the national economy within a specific scenario and a systematic, structured model is substantiated. Such a model was built. Managing the process of forming the optimal structure of resource allocation using the model proposed in the article will significantly influence both the results of economic activity in the country and the development of its investment market.

Practical value. The results obtained deepen and develop the methodological and practical principles of managing the system of regulation of investment support for the development of the national economy and may be the basis for further theoretical and applied research in the direction of developing an effective methodology and practical tools for managing the processes of attracting investments in the Ukrainian economy.

Key words: state regulation, investments, investment support, investment process, national economy, scenario, model.

Сазонов Р.Ю. СЦЕНАРИИ И МОДЕЛЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИНСТРУМЕНТАРИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Цель. Формирование и обоснование наиболее целесообразных сценариев реализации инструментария государственного регулирования инвестиционного обеспечения развития экономики Украины и построение модели такой реализации.

Методика исследования. Методология исследования базируется на системно-функциональном и процессном подходах к выявлению и решению широкого круга проблем государственного регулирования привлечения инвестиций в национальную экономику. При написании статьи были использованы общенаучные и специальные методы экономических исследований, в частности: анализа и синтеза – при определении структурных элементов модели управления процессами привлечения инвестиций на основе интеграции отечественного инвестиционного рынка в мировой рынок инвестиционного капитала; системный подход – при изучении причин, обуславливающих необходимость реализации определенного сценария инвестиционного обеспечения Украины; диалектический и абстрактно-логический – при проведении теоретических обобщений и формировании выводов.

Результаты. Определено, что для Украины на данном этапе развития экономики, регулятору процессов привлечения инвестиций в национальную экономику целесообразно ориентироваться на воплощение сценария «интеграция в мировой рынок инвестиционного капитала», что позволяет более быстрыми темпами реализовать потребность в привлечении ресурсов для воспроизводства экономики. Предполагается реализация данного сценария путем сформированной в работе модели, где инструментарий регуляторного влияния представлен структурировано и обозначены взаимосвязи и взаимообусловленности процессов и явлений. Предложены рекомендации относительно структуры и способов применения инструментария государственного регулирования инвестиционного обеспечения развития экономики Украины, способствующих обеспечению полноценного и своевременного инвестиционного обеспечения экономического роста, а также повышению конкурентоспособности экономики Украины на основе активного привлечения и эффективного использования ресурсов.

Научная новизна. Обоснована важность реализации инструментария регулирования с целью задействования потенциала активного привлечения и использования инвестиций для развития национальной экономики в рамках конкретного сценария и системной, структурированной модели, которую построено автором. Управление процессом формирования оптимальной структуры распределения ресурсов с помощью предложенной модели значительно влияет как на результаты экономической деятельности в стране, так и на развитие ее инвестиционного рынка.

Практическая значимость. Полученные результаты углубляют и развивают методические и практические основы управления системой регулирования инвестиционного обеспечения развития национальной экономики и могут быть базой для дальнейших теоретических и прикладных исследований в направлении разработки эффективной методологии и практического инструментария управления процессами привлечения инвестиций в экономику Украины.

Ключевые слова: государственное регулирование, инвестиции, инвестиционное обеспечение, инвестиционный процесс, национальная экономика, сценарий, модель.

ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

УДК 657.6:658.15

JEL Classification: M41

Якимова Л.П.,
д-р екон. наук, проф., проф. кафедри
обліку і оподаткування,
Губчук П.-К.А.,
Чернівецький національний
університет ім. Ю. Федьковича

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ОБЛІКОВО-КОНТРОЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПЕРЕД ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ ТА ПІДРЯДНИКАМИ

Постановка проблеми. Питання розрахунково-платіжної дисципліни є проблемним як для перехідних, так й для розвинених економік. За даними Державної служби статистики України [1], поточна кредиторська заборгованість українських підприємств станом на 31.12.2017 р. склала 2928507,6 млн грн за річного темпу приросту 14,33%; водночас загальна сума дебіторської заборгованості зменшилась на 12,33% й склала 3459248,2 млн грн, але дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги за чистою реалізаційною вартістю збільшилась на 19,67% до 1497545,9 млн грн. Разом з тим, з європейських компаній, опитаних в 2018 р., 62% повідомляють про фінансові труднощі своїх боржників як про основну причину прострочених платежів їх власних клієнтів; 48% вважають навмисні затримки платежів однією з основних причин; 45% повідомляють про адміністративну неефективність з боку клієнтів як ще одну з основних причин [2]. Дані обставини актуалізують питання формування ефективної моделі управління розрахунками з контрагентами, зокрема з постачальниками та підрядниками, основою якої є система обліково-контрольного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бібліометричний аналіз питань розробки облікового, обліково-контрольного, обліково-аналітичного та інформаційно-аналітичного забезпечення насамперед показав відсутність серед українських науковців [3-9] як єдиного підходу до трактування кожного з цих понять, так й чіткого їхнього розмежування (табл. 1).

Таблиця 1

**Трактування дефініцій «обліково-контрольне забезпечення», «обліково-аналітичне
забезпечення» та суміжних понять**

Автор	Тлумачення
1	2
Предко І. Ю. [3, с. 151]	Обліково-контрольне забезпечення – це сукупність процесів фіксації та методів оброблення фактів господарської діяльності, створення масиву даних про господарську діяльність підприємства, а також використання методів узагальнення даних обліку у внутрішній та зовнішній звітності, які підлягають перевірці на достовірність за допомогою методів контролю, а потім обробленню за допомогою методів економічного аналізу, на основі чого приймаються управлінські рішення.
Пилипенко А. А. [4, с. 30]	Обліково-аналітичне забезпечення повинно виступати як автоматизований комплекс ситуаційного аналізу, орієнтований на пряме й безперервне забезпечення органів управління аналітичною інформацією про можливі зміни простору життєдіяльності підприємства.
Юзва Р. П. [6, с. 7]	Обліково-аналітичне забезпечення управління – це сукупність облікових і аналітичних процесів, об'єднаних в обліково-аналітичну систему та спрямованих на задоволення інформаційних потреб користувачів та спрямованих на задоволення інформаційних потреб шляхом перетворення первинної інформації в узагальнюючу згідно з визначеними цілями, нормативно-правовим, методичним, організаційним, програмним, математичним, технічним та ергономічним забезпеченнями.
Якимова Л. П., Мацуляк К. І. [7, с. 398]	Концептуальна модель обліково-аналітичного забезпечення управління розрахунками з контрагентами, складається з двох логічно, інформаційно та алгоритмічно взаємопов'язаних рівнів: бухгалтерського обліку (облікового) та аналізу з елементами діагностики (аналітичного), що забезпечує управління розрахунками з контрагентами в контексті забезпечення платоспроможності підприємства.

продовження табл. 1

1	2
Пархоменко О. В. [8, с. 6]	Інформаційно-аналітичне забезпечення системи управління – поєднання всієї інформації, що використовується, специфічних засобів і методів її аналітичної обробки та діяльності фахівців з її ефективного удосконалення і використання.
Нагорна І. В. [9, с. 537]	Облікове забезпечення – складова частина інформаційного забезпечення, що є ширшим за поняття облікової інформації, і являє процес підготовки та формування облікової інформації, забезпечення кількості та якості інформаційного масиву даних у системі бухгалтерського обліку.
Бланк І. А. [10, с. 60]	Інформаційне забезпечення фінансового менеджменту – процес неперервного цілеспрямованого підбору відповідних інформативних показників, необхідних для здійснення аналізу, планування і підготовки ефективних оперативних управлінських рішень з усіх аспектів фінансової діяльності підприємства.
Новас Х. К. (Novas J. C.) [11, с. 934]	Системи управлінського обліку та контролю (MACS) можуть бути визначені як частина глобальної інформаційної системи, за допомогою якої збирається, обробляється, аналізується та передається інформація (фінансова та нефінансова, внутрішня та зовнішня), що використовується для планування, моніторингу та контролю різних видів діяльності організації, щоб оптимізувати використання ресурсів, підтримати процес прийняття рішень та процес оцінки ефективності.

Джерело: узагальнено авторами

Стосовно доробок закордонних науковців з визначеної проблематики, то іншомовна бухгалтерська терміносистема, нормативно-правова база, методичні підходи з акцентом на управлінський облік і контроль, що історично склалися, ускладнюють можливість ототожнення напрацьованого досвіду. Проте слід виділити наступні напрацювання. Новас Х. К. (Novas J. C.) [11, с. 934] визначає систему управлінського обліку та контролю (Management accounting and control systems – MACS) як частину глобальної інформаційної системи. Фламгольц Е. Г. (Flamholtz E. G.) [12] стверджує, що бюджетування і система бухгалтерського обліку не можуть розглядатися як система контролю як така; скоріше, їх слід розглядати як частину ретельно розробленої загальної системи організаційного контролю. Генрі Ж.-Ф. (Henri J.-F.) [13] досліджує якою мірою використання системи управлінського контролю (Management Control Systems – MCS) сприяє діяльності організації. Ченхолл Р. Х. (Chenhall R. H.) [14] розглядає питання, пов'язані з призначенням MCS, їх елементами, значенням та вимірюванням контекстних змінних. Козенц Ф. (Cosenz F.) і Ното Л. (Noto L.) [15] показують як поєднання традиційних MCS, які в основному зосереджені на мірах бухгалтерського обліку, з моделюванням динаміки системи може ефективно привести до кращих результатів щодо вимірювання та управління результатами діяльності малих і середніх підприємств. Дурендес А. та ін. (Durendez A. et al.) [15] показують, що сімейний бізнес використовує менше MCS, ніж несімейні фірми, і що використання MCS позитивно впливає на результативність бізнесу. Це дослідження корисне для керівників фірм та практиків, оскільки може стимулювати їх розробляти системи, що дозволяють контролювати напрямки фірми та підвищувати її конкурентоспроможність.

Віддаючи належне науковій та практичній значущості праць вищевказаних науковців, слід зазначити, що дотепер не знайшли відповідного відображення концептуальні засади обліково-контрольного забезпечення виконання зобов'язань перед постачальниками та підрядниками. Очевидно, що ефективний контроль дотримання договірної дисципліни передбачає дієву методику обліку та перевірки операцій за розрахунками з постачальниками та підрядниками, а система контролю має визначатися внутрішніми правилами та процедурами, які запроваджуються стейкхолдерами для досягнення поставленої мети.

Постановка завдання. Метою дослідження є розвиток теоретико-методичних засад концептуальної моделі обліково-контрольного забезпечення виконання зобов'язань перед постачальниками та підрядниками (на прикладі суб'єкта малого підприємництва).

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений аналіз дає підстави для введення наступного означення. Обліково-контрольне забезпечення виконання зобов'язань перед постачальниками та підрядниками – це сукупність облікових і контрольних процесів, об'єднаних в обліково-контрольну систему та спрямованих на задоволення інформаційних потреб стейкхолдерів шляхом перетворення первинної інформації в узагальнену згідно з визначеними цілями, а також нормативно-правовим, методичним, організаційним, програмним, математичним, технічним та ергономічним забезпеченнями. Звідси, концептуальна модель обліково-контрольного забезпечення виконання зобов'язань перед постачальниками та підрядниками складається з двох логічно, інформаційно та алгоритмічно взаємопов'язаних рівнів – облікового та контрольо-аналітичного спрямованих на задоволення інформаційних потреб користувачів в контексті забезпечення платоспроможності підприємства.

Процес формування обліково-контрольного забезпечення має циклічну природу, яка визначається стадіями, що поетапно змінюються. На етапі надходження інформація має масовий,

структурований характер і перевантажена відомостями і даними, які не можуть бути використані системою обліку. Облікова інформація у будь-якому разі формується на підставі документально підтверджених даних, які зафіксовані в первинних документах і далі перенесені в облікові регістри та відображені у фінансовій звітності [3]. Таким чином, базовою складовою облікового рівня обліково-контрольного забезпечення розрахунків з постачальниками та підрядниками є робота із первинною документацією (рис. 1). Адже некоректна ідентифікація первинної інформації може спричинити недостатню проінформованість користувачів, що згодом може негативно відбитися на фінансових показниках та платоспроможності суб'єкта господарювання.

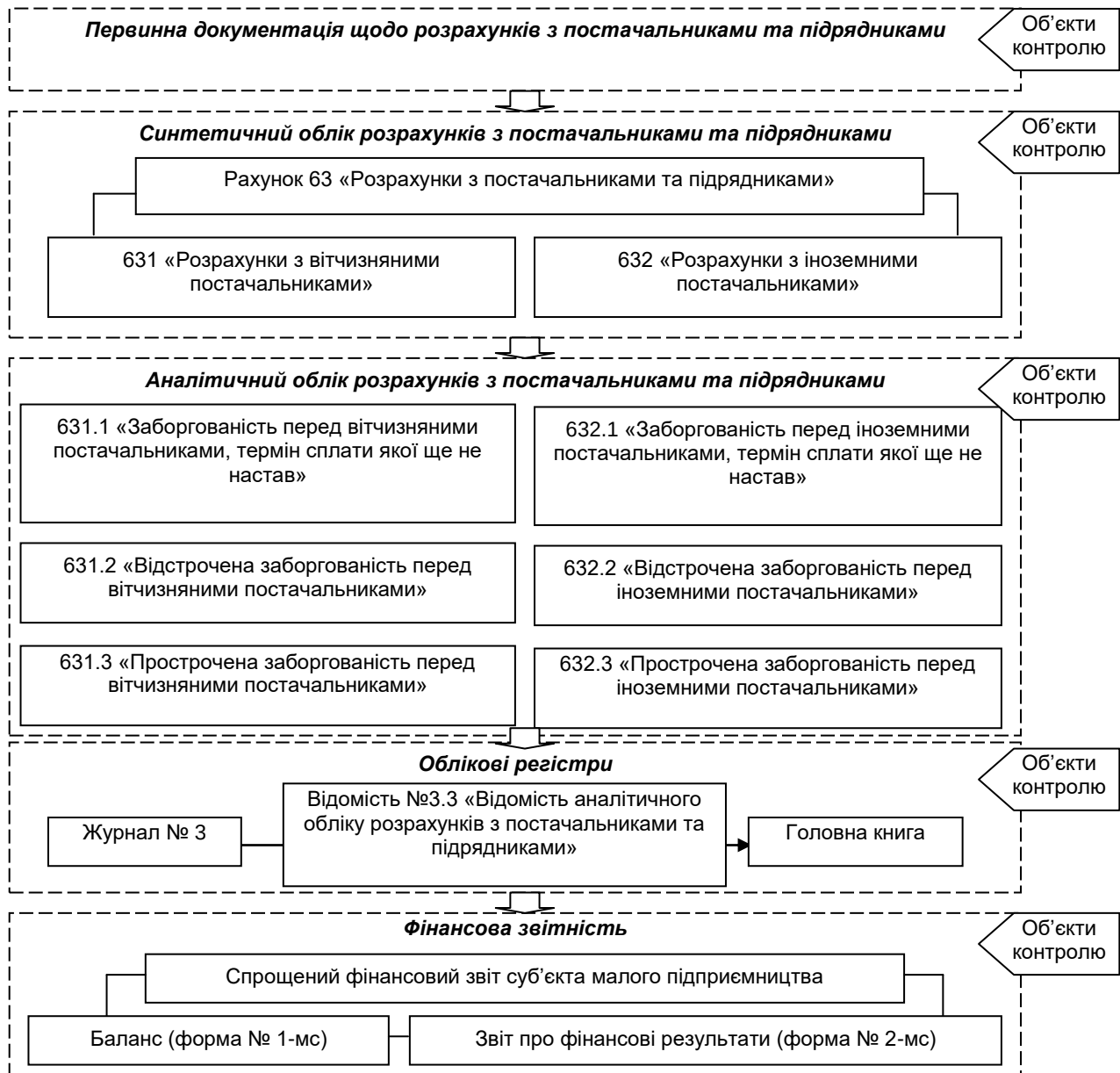

Рис. 1. Структура облікового рівня обліково-контрольного забезпечення розрахунків з постачальниками і підрядниками суб'єкта малого підприємництва

Джерело: побудовано авторами на основі [17; 18]

Наступним елементом облікового забезпечення розрахунків з постачальниками та підрядниками є ведення синтетичного обліку по рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками», що включає такі субрахунки, як 631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками» та 632 «Розрахунки з іноземними постачальниками». Проте через брак інформації по синтетичних рахунках доцільним є відкриття ряду аналітичних рахунків за видами заборгованостей (заборгованість, термін сплати якої ще не настав; відстрочена заборгованість; прострочена заборгованість), що дає змогу більш деталізувати облікову інформацію та уникнути прострочення платежів.

Важливу роль у структурі облікового рівня обліково-контрольного забезпечення розрахунків з

постачальниками та підрядниками відіграють облікові регістри, що дають змогу узагальнити та упорядкувати масив облікової інформації щодо розрахунків з постачальниками та підрядниками задля надання її внутрішнім та зовнішнім користувачам для прийняття важливих управлінських рішень. Таким чином, суб'єктам малого підприємництва доцільно застосовувати Журнал № 3, в якому ведеться облік розрахунків з бюджетом, облік довгострокових та поточних зобов'язань та Відомість № 3.3 «Відомість аналітичного обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками». Інформація із даних регістрів переноситься до Головної книги. Далі бухгалтер проводить взаємну перевірку між даними регістрів та даними первинного обліку та формує фінансову звітність, а саме Спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва: Баланс (форма № 1-мс) та Звіт про фінансові результати (форма № 2-мс).

Другим рівнем обліково-контрольного забезпечення розрахунків з постачальниками та підрядниками суб'єкта малого підприємництва є контрольно-аналітичний рівень. Контроль розрахунків з постачальниками та підрядниками має здійснюватися синхронно із веденням обліку зобов'язань, що дасть змогу вчасно виявити факти порушень, зловживань або помилок у веденні бухгалтерського обліку в частині розрахунків із постачальниками та підрядниками, а також оцінити вплив кредиторської заборгованості на платоспроможність підприємства. Тому, власне, контрольно-аналітичне забезпечення має складатися із переліку взаємопов'язаних контрольно-аналітичних етапів і процедур, а також містити робочі документи уповноваженої на здійснення контролю особи, які деталізовано на рис. 2.

Контрольно-аналітичне забезпечення розрахунків з постачальниками і підрядниками		
Етапи	Процедури	Робочі документи
1. Оцінка системи бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю	Тестування системи бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю	Таблиця довільної форми для проведення тестування
2. Перевірка правильності оформлення первинних документів, а також достовірності інформації на рахунках бухгалтерського обліку та фінансової звітності щодо розрахунків з постачальниками та підрядниками	– розробка плану перевірки; – перевірка правильності оформлення первинних документів; – перевірка правильності оформлення договорів; – перевірка правильності відображення бухгалтерських проведення на рахунках бухгалтерського обліку; – перевірка правильності перенесення та зіставності показників кредиторської заборгованості.	– таблиці довільної форми для перевірки правильності оформлення первинних документів, бухгалтерських проведення та перенесення даних до фінансової звітності; – реєстр контролю первинних документів, що неналежно оформлені; – реєстр договорів з постачальниками і підрядниками; – реєстр кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги; – реєстр простроченої кредиторської заборгованості.
3. Контроль і аналітичне обґрунтування термінів погашення зобов'язань перед постачальниками та підрядниками	– контроль своєчасності розрахунків; – виокремлення найбільш пріоритетних зобов'язань, що потребують найшвидшого погашення; – корекція дати розрахунку з конкретним кредитором.	– реєстр кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги; – реєстр простроченої кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги.
4. Діагностика кредиторської заборгованості і платоспроможності підприємства	Коефіцієнтний аналіз: – кредиторської заборгованості; – платоспроможності підприємства.	Таблиці розрахункових і нормативних показників-індикаторів щодо кредиторської заборгованості та платоспроможності
5. Підсумковий етап	Формування висновку щодо перевірки	Аналітичний звіт за результатами перевірки

Рис. 2. Концептуальна схема контрольно-аналітичного рівня обліково-контрольного забезпечення

Джерело: авторська розробка

Необхідно зауважити, що, окрім суто контрольних процедур, важливе управлінське значення в контексті забезпечення платоспроможності підприємства мають аналітичні процедури, оскільки: по-перше, перевищення граничних термінів погашення зобов'язань призводить до штрафних санкцій та іміджевих втрат; по-друге, аналіз коефіцієнтів ліквідності та кредиторської заборгованості перед постачальниками та підрядниками надає інформацію щодо здатності підприємства її погасити.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, обліково-контрольне забезпечення виконання зобов'язань перед постачальниками та підрядниками це не тільки процес обробки та формування облікової інформації, а й здійснення постійного контролю за правильністю ведення даної ланки обліку, що при правильній організації забезпечує надання релевантної інформації для прийняття управлінських рішень та здійснення ефективної господарської діяльності. Тому з метою удосконалення обліку та контролю розрахунків з постачальниками та підрядниками суб'єктів малого підприємництва було запропоновано концептуальну модель обліково-контрольного забезпечення, що складається із двох взаємопов'язаних рівнів – облікового та контрольно-аналітичного. Реалізація концептуальної моделі забезпечить уникнення помилок, фактів шахрайства та зловживань в обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками.

Бібліографічний список

1. Діяльність суб'єктів господарювання: статистичний збірник / за ред. М. Кузнецової. Київ: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2018. 145 с.
2. European Payment Report 2018. Intrum Justitia, 2018. 52 p. URL: <https://www.smefinanceforum.org/post/european-payment-report-2018> (дата звернення: 19.07.2019).
3. Предко І.Ю. Особливості функціонування обліково-контрольного забезпечення діяльності підприємств України. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації*. 2015. № 2. С. 148-156.
4. Пилипенко А.А. Організація обліково-аналітичного забезпечення стратегічного розвитку підприємства: монографія. Харків: ХНЕУ, 2007. 276 с.
5. Барановська Т.В. Обліково-контрольне забезпечення управління розрахунками з покупцями. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2018. Випуск 3. С. 3-12.
6. Юзва Р.П. Обліково-аналітичне забезпечення управління діяльністю підприємств спиртової промисловості: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09; ТНЕУ. Тернопіль, 2011. 259 с. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/1840> (дата звернення: 04.07.2019).
7. Якимова Л.П., Мацюляк К.І. Аналітичне забезпечення управління розрахунками з контрагентами в контексті забезпечення платоспроможності підприємства. *Проблеми економіки*. 2018. № 2(36). С. 396-402.
8. Пархоменко О.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення процесу прийняття рішень в системі науково-технічної інформації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.02.02. Київ, 2006. 24 с.
9. Нагорна І.В. Облікове забезпечення оцінки фінансової стійкості підприємства. *Економіка і суспільство*. 2016. Випуск 3. С. 534-537.
10. Бланк І.А. Основы финансового менеджмента. Киев: Ника-Центр, 1999. Т. 1. 592 с.
11. Novas J.C. The Role of Management Accounting and Control Systems as Information Networks and as Networks of Relationships on the Development of Organizational Knowledge. In M. Khosrow-Pour (ed.), *Encyclopedia of Information Science and Technology, Third Edition* (pp. 934-138). IGI Global, USA, 2015. DOI: 10.4018/978-1-4666-5888-2.ch089.
12. Flamholtz E.G. Accounting, budgeting and control systems in their organizational context: Theoretical and empirical perspectives. *Accounting, Organizations and Society*. 1983. № 8(2-3). P. 153-169. DOI: [https://doi.org/10.1016/0361-3682\(83\)90023-5](https://doi.org/10.1016/0361-3682(83)90023-5).
13. Henri J.-F. Management control systems and strategy: a resource-based perspective. *Accounting, Organizations and Society*. 2006. № 31(6). P. 529-558. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.aos.2005.07.001>.
14. Chenhall R.H. Management control systems design within its organizational context: findings from contingency-based research and directions for the future. *Accounting, Organizations and Society*. 2003. № 28(2-3). P. 127-168. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0361-3682\(01\)00027-7](https://doi.org/10.1016/S0361-3682(01)00027-7).
15. Cosenz F., Noto L. Combining system dynamics modelling and management control systems to support strategic learning processes in SMEs: A dynamic performance management approach. *Journal of Management Control*. 2015. № 26(2-3). P. 225-248. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00187-015-0208-z>.
16. Durendez A., Ruiz-Palomo D., Garcia-Perez-de-Lema D., Dieguez-Soto J. Management control systems and performance in small and medium family firms. *European Journal of Family Business*. 2016. № 6(1). P. 10-20. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ejfb.2016.05.001>.
17. Побережець О.В., Кравченко В.І. Удосконалення обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2017. Т. 22. Вип. 4(57). С. 138-141.

18. Фатенок-Ткачук А.О., Данилко А.Р. Облікові процедури контролю зобов'язань перед постачальниками та підрядниками. *Економічний аналіз*. 2016. Т. 26. № 1. С. 179-187.

References

1. Kuznietsova, M. (Ed.) (2018), *Dіialnist subiektiv hospodariuvannia: statystychnyi zbirnyk* [Activity of business entities: statistical publication], TOV «Vydavnytstvo «Konsultant», Kyiv, Ukraine, 145 p.
2. European Payment Report 2018. Intrum Justitia, 2018. 52 p., available at: <https://www.smefinanceforum.org/post/european-payment-report-2018> (access date July 19, 2019).
3. Predko, I.Yu. (2015), "Features of the operation of accounting and control support of Ukrainian enterprises", *Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt: problemy teorii, metodolohii, orhanizatsii*, no. 2, pp. 148-156.
4. Pylypenko, A.A. 2007, *Orhanizatsiia oblikovo-analitychnoho zabezpechennia stratehichnoho rozvytku pidpriemstva* [Organization of accounting and analytical support of strategic development of the enterprise], monograph, KhNEU, Kharkiv, Ukraine, 276 p.
5. Baranovska, T.V. (2018), "Accounting and control support for calculating accounts with buyers", *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, Issue 3, pp. 3-12.
6. Yuzva, R.P. (2011), "Accounting and analytical support for the management of the enterprises of the alcohol industry", Diss. Cand. Sc. (Econ.), 08.00.09, TNEU, Ternopil, Ukraine, 259 p., available at: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/1840> (access date July 04, 2019).
7. Yakymova, L.P. and Matskuliak, K.I. (2018), "Analytical support for managing settlements with counterparties in the context of ensuring enterprise solvency", *Problemy ekonomiky*, no. 2(36), pp. 396-402.
8. Parkhomenko, O.V. (2006), "Information and analytical support of the decision-making process in the system of scientific and technical information", Thesis abstract of Cand. Sc. (Econ.), 08.02.02, Kyiv, Ukraine, 24 p.
9. Nahorna, I.V. (2016), "Accounting provision of assessment of an enterprise's business solvency", *Ekonomika i suspilstvo*, Issue 3, pp. 534-537.
10. Blank, I.A. (1999), *Osnovy finansovogo menedzhmenta* [Fundamentals of financial management], Nika-Tsentr, Kiev, Ukraine, Vol. 1, 592 p.
11. Novas, J.C. (2015), "The Role of Management Accounting and Control Systems as Information Networks and as Networks of Relationships on the Development of Organizational Knowledge". In M. Khosrow-Pour (ed.), *Encyclopedia of Information Science and Technology, Third Edition*, IGI Global, USA, pp. 934-138. DOI: 10.4018/978-1-4666-5888-2.ch089.
12. Flamholtz, E.G. (1983), "Accounting, budgeting and control systems in their organizational context: Theoretical and empirical perspectives", *Accounting, Organizations and Society*, no. 8(2-3), pp. 153-169. DOI: [https://doi.org/10.1016/0361-3682\(83\)90023-5](https://doi.org/10.1016/0361-3682(83)90023-5).
13. Henri, J.-F. (2006), "Management control systems and strategy: a resource-based perspective", *Accounting, Organizations and Society*, no. 31(6), pp. 529-558. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.aos.2005.07.001>.
14. Chenhall, R.H. (2003), "Management control systems design within its organizational context: findings from contingency-based research and directions for the future", *Accounting, Organizations and Society*, no. 28(2-3), pp. 127-168. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0361-3682\(01\)00027-7](https://doi.org/10.1016/S0361-3682(01)00027-7).
15. Cosenz, F. and Noto, L. (2015), "Combining system dynamics modelling and management control systems to support strategic learning processes in SMEs: A dynamic performance management approach", *Journal of Management Control*, no. 26(2-3), pp. 225-248. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00187-015-0208-z>.
16. Durendez, A., Ruiz-Palomo, D., Garcia-Perez-de-Lema, D. and Dieguez-Soto, J. (2016), "Management control systems and performance in small and medium family firms", *European Journal of Family Business*, no. 6(1), pp. 10-20. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ejfb.2016.05.001>.
17. Poberezhets, O.V. and Kravchenko, V.I. (2017), "Improving the payments to suppliers and contractors", *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova*, Vol. 22, Iss. 4(57), pp. 138-141.
18. Fatenok-Tkachuk, A.O. and Danylo, A.R. (2016), "Accounting control procedures of liabilities to suppliers and contractors", *Ekonomichnyi analiz*, Vol. 26, no. 1, pp. 179-187.

Якимова Л. П., Губчук П.-К. А. КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ОБЛІКОВО-КОНТРОЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПЕРЕД ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ ТА ПІДРЯДНИКАМИ

Мета. Розвиток теоретико-методичних засад концептуальної моделі обліково-контрольного забезпечення виконання зобов'язань перед постачальниками та підрядниками (на прикладі суб'єкта малого підприємництва).

Методика дослідження. У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, зокрема: методи теоретичного узагальнення і порівняльного аналізу – для аналізу наукових праць та практичного досвіду; системний підхід, методи аналізу та синтезу – для обґрунтування концепції обліково-контрольного забезпечення виконання зобов'язань перед постачальниками та підрядниками.

Результати. Розкрито сутність та значення поняття обліково-контрольне забезпечення в системі бухгалтерського обліку в частині розрахунків з постачальниками та підрядниками, розглянуто методичні підходи

сучасних науковців, а також запропоновано власне його трактування. Запропоновано концептуальну модель обліково-контрольного забезпечення, що складається із двох взаємопов'язаних рівнів – облікового та контрольно-аналітичного. Обґрунтовано структуру кожного із рівнів.

Наукова новизна. Удосконалено концептуальну модель обліково-контрольного забезпечення виконання зобов'язань перед постачальниками та підрядниками, яка, на відміну від існуючих, складається з двох логічно, інформаційно та алгоритмічно взаємопов'язаних рівнів – облікового та контрольно-аналітичного – спрямованих на задоволення інформаційних потреб стейкхолдерів в контексті забезпечення платоспроможності підприємства.

Практична значущість. Теоретико-методичні положення дослідження доведено до рівня конкретних пропозицій щодо розробки обліково-контрольного забезпечення виконання зобов'язань перед постачальниками та підрядниками суб'єкта малого підприємництва.

Ключові слова: обліково-контрольне забезпечення, зобов'язання, постачальники і підрядники.

Yakymova L.P., Hubchuk P.-K.A. CONCEPTUAL MODEL OF ACCOUNTING AND CONTROL IMPLEMENTATION OF OBLIGATIONS TO SUPPLIERS AND CONTRACTORS

Purpose. The aim of the article is the development of theoretical and methodological foundations of the conceptual model of accounting and control implementation of obligations to suppliers and contractors (on the example of a small business entity).

Methodology of research. General and special methods of cognition are used in the course of the research, in particular: methods of theoretical generalization and comparative analysis – for the analysis of scientific works and practical experience; systematic approach, analysis and synthesis methods – to substantiate the concept of accounting and control implementation of obligations to suppliers and contractors.

Findings. The essence and meaning of the concept of accounting and control provision in the accounting system in the part of settlements with suppliers and contractors are revealed, the methodological approaches of modern scientists are considered, and its own interpretation is proposed. A conceptual model of accounting and control implementation is proposed, which consists of two interrelated levels – accounting; control and analytical. The structure of each of the levels is substantiated.

Originality. The conceptual model of accounting and control implementation of obligations to suppliers and contractors is improved, which, unlike the existing ones, consists of two logically, informational and algorithmically interrelated levels – analytical, accounting and control that aimed at meeting information needs of stakeholders in the context ensuring the solvency of the enterprise.

Practical value. The theoretical and methodological provisions of the study have been brought up to the level of specific proposals for the development of accounting and control implementation of obligations to suppliers and contractors of the small business entity.

Key words: accounting and control implementation, obligations, suppliers and contractors.

Якимова Л.П., Губчук П.-К.А. КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ УЧЕТНО-КОНТРОЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЫПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ПЕРЕД ПОСТАВЩИКАМИ И ПОДРЯДЧИКАМИ

Цель. Развитие теоретико-методических основ концептуальной модели учетно-контрольного обеспечения выполнения обязательств перед поставщиками и подрядчиками (на примере субъекта малого предпринимательства).

Методика исследования. В процессе исследования использовались общенаучные и специальные методы познания, в частности: методы теоретического обобщения и сравнительного анализа – для анализа научных работ и практического опыта; системный подход, методы анализа и синтеза – для обоснования концепции учетно-контрольного обеспечения выполнения обязательств перед поставщиками и подрядчиками.

Результаты. Раскрыты сущность и значение понятия учетно-контрольное обеспечение в системе бухгалтерского учета в части расчетов с поставщиками и подрядчиками, рассмотрены методические подходы современных ученых, а также предложено собственная его трактовка. Предложена концептуальная модель учетно-контрольного обеспечения, состоящая из двух взаимосвязанных уровней – учетного и контрольно-аналитического. Обоснована структура каждого из уровней.

Научная новизна. Усовершенствована концептуальная модель учетно-контрольного обеспечения выполнения обязательств перед поставщиками и подрядчиками, которая, в отличие от существующих, состоит из двух логически, информационно и алгоритмически взаимосвязанных уровней – учетного и контрольно-аналитического – направленных на удовлетворение информационных потребностей стейкхолдеров в контексте обеспечения платежеспособности предприятия.

Практическая значимость. Теоретико-методические положения исследования доведены до уровня конкретных предложений по разработке учетно-контрольного обеспечения выполнения обязательств перед поставщиками и подрядчиками субъекта малого предпринимательства.

Ключевые слова: учетно-контрольное обеспечение, обязательства, поставщики и подрядчики.

УДК 657.6

JEL Classification: M21, M42

*Візіренко С.В.,
канд. екон. наук, доц. кафедри обліку і оподаткування,
Хіхляч Ю.О.,
Національний університет «Запорізька політехніка»*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ДОХОДІВ, ВИТРАТ ТА ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Постановка проблеми. Одними з найважливіших складових діяльності підприємств є організація обліку доходів, витрат та фінансових результатів. Доходи, витрати та фінансовий результат діяльності підприємства є важливими об'єктами обліку і контролю і потребують особливої уваги. Внутрішній контроль є одним із головних чинників системи управління підприємством, а тому є необхідність удосконалення системи внутрішнього контролю, яка обумовлена інтересам системи управління в оперативному та своєчасному контролі результатів господарської діяльності для оцінки ефективності діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем організації внутрішнього контролю доходів, витрат та фінансових результатів приділили увагу у своїх працях такі вчені, як: Белік В. Д., Бутинець Т. А., Бутинець Ф. Ф., Бурковська А. В., Валуєв Б. І., Гуцаленко Л. В., Коцупатрий М. М., Кочерін Є. О., Кужельний М. В., Марчук У. О., Сопко В. В., Усач Б. Ф., Уткіна Н. В., Хачатрян В. В., Чумаченко М. Г., Шипіна С. Б., Шматковська Т. О. Проте, вважаємо, що подальших досліджень потребують питання внутрішнього контролю доходів, витрат, фінансових результатів та методів перевірки.

Постановка завдання. Мета статті – вивчення послідовності внутрішнього контролю доходів, витрат та фінансових результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність контролю полягає у здійсненні цілеспрямованого впливу на об'єкти управління, який передбачає систематичний нагляд і спостереження за їх діяльністю для виявлення відхилень від встановлених норм, правил, вимог чи завдань у процесі їх виконання.

Активна діяльність підприємства характеризується фінансовими результатами. На сьогоднішній день зростає роль контролю в системі управління суб'єктом господарювання. Від розрахунку та вивчення показників, що відображають різні аспекти діяльності підприємства, залежить ефективність управлінських рішень [1].

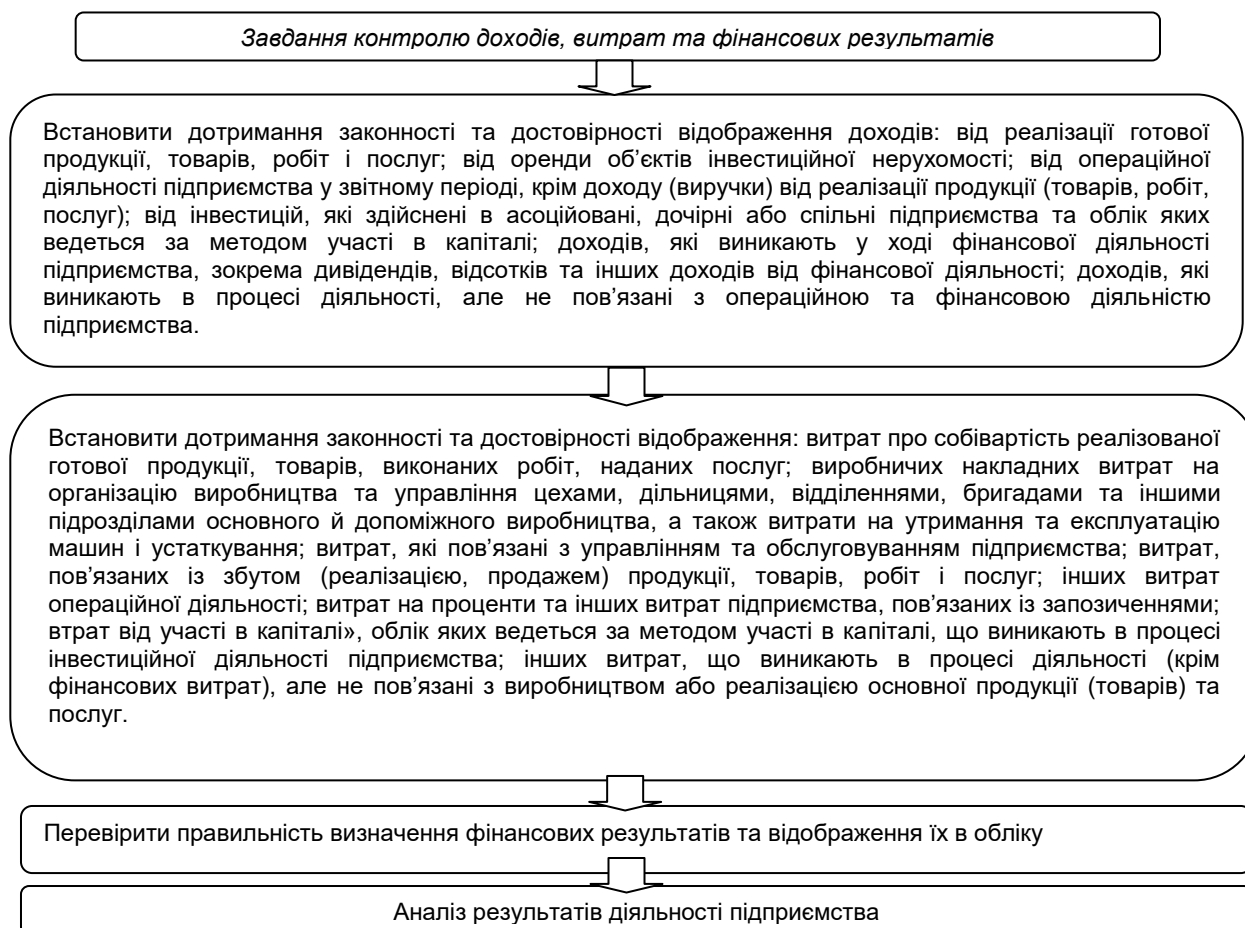
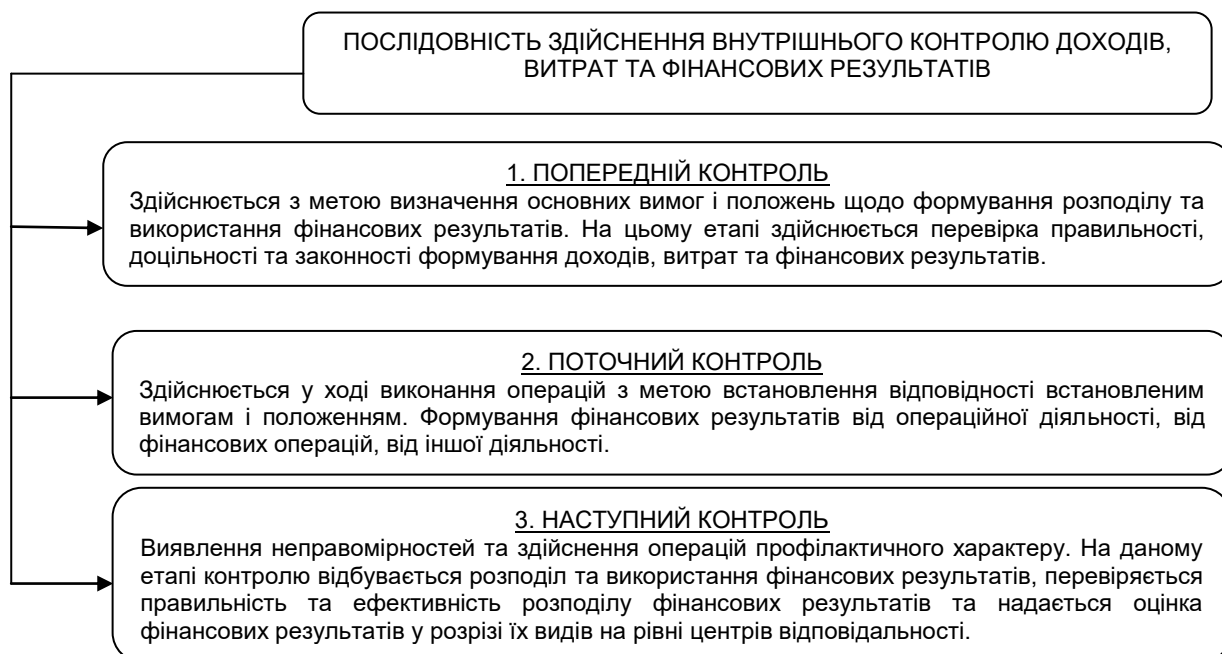
Внутрішній контроль є одним із основних важелів, який здійснює вплив на господарську діяльність підприємства. Він представляє собою систему постійного спостереження за законністю і доцільністю господарських операцій і процесів, ефективністю використання майна, збереженням грошових коштів і матеріальних цінностей. Внутрішній контроль наявний на кожному підприємстві, проте його впровадження часто буває недостатньо ефективним. Внутрішній контроль фінансових результатів повинен охоплювати моніторинг всієї діяльності підприємства, адже кожна господарська операція впливає на кінцевий результат господарювання. Контролю правильності обчислення прибутку (збитку), який отримало підприємство за звітний період, та аналізу причин його зміни буде недостатньо для забезпечення повного та ефективного контролю фінансових результатів. Саме тому важливим є попередній і поточний контроль, що здійснюється протягом усіх циклів діяльності й дозволяє оперативно впливати на результат господарювання, оцінювати ефективність дій та переглядати прийняті раніше рішення [8].

Організація системи внутрішнього контролю доходів, витрат та фінансових результатів – це складний об'єкт перевірки, саме тому організацію системи внутрішнього контролю доходів, витрат та фінансових результатів неможливо здійснити без створення якісної системи внутрішнього контролю на підприємстві. Метою контролю доходів, витрат та фінансових результатів є перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності в частині його доходів, витрат та фінансових результатів діяльності.

Завдання контролю доходів, витрат та фінансових результатів наведено на рис. 1.

Механізм контролю складається з таких елементів, як: суб'єкти, об'єкти, предмет, методи й способи контролю, етапи процесу, порядок прийняття управлінських рішень за його результатами [2].

Контроль доходів, витрат та фінансових результатів охоплює всі етапи господарювання, всі цикли діяльності і не може існувати відокремлено від контролю всієї діяльності підприємства. На рис. 2 зображено послідовність здійснення внутрішнього контролю доходів, витрат та фінансових результатів діяльності підприємства.

Рис. 1. Завдання контролю доходів, витрат та фінансових результатів*Джерело: авторське бачення***Рис. 2. Послідовність здійснення внутрішнього контролю доходів, витрат та фінансових результатів***Джерело: авторське бачення*

Всі ці види контролю схожі, оскільки мають одну і ту ж мету: сприяти тому, щоб фактично отримані показники були якомога ближчими до планових. Розрізняються вони тільки часом здійснення.

Попередній контроль має на меті визначення основних вимог щодо формування, розподілу та використання фінансових результатів. Важливим засобом попереднього контролю фінансових результатів є бюджет, який дозволяє виконати функцію планування. На стадії планування реалізуються наступні контрольні функції: оцінка раціональності можливих варіантів планів рішень, відповідність планових рішень прийнятим установкам та орієнтирам, а також загальна стратегія діяльності підприємства.

Поточний контроль здійснюється безпосередньо в процесі виконання робіт і включає застосування методів та процедур відповідно до поставлених цілей підприємства. Регулярна перевірка та обговорення проблем і пропозицій щодо удосконалення роботи дозволяють виключити небажані відхилення від плану.

Хоча наступний контроль здійснюється надто пізно, щоб відреагувати на проблеми у момент їх виникнення і не може активно впливати на діяльність, яка здійснювалася неправильно, проте він має важливу функцію – надає керівництву організації інформацію, необхідну для планування у разі, якщо аналогічні роботи передбачається проводити в майбутньому [1].

Контроль повноти, правильності відображення в обліку і звітності доходів, витрат і фінансових результатів діяльності підприємства передбачає з'ясування обґрунтованості цих показників на основі їх дослідження за суттю та дотримання підприємством вимог П(С)БО 15 «Дохід» [4] та П(С)БО 16 «Витрати» [3], а також відносно їх документального оформлення та правильності відображення в облікових регістрах та звітності.

В процесі вивчення операцій з обліку доходів, витрат і фінансових результатів:

- з'ясовується облікова політика щодо обліку доходів, витрат і результатів діяльності;
- визначається чи ведеться окремий облік доходів, витрат та фінансових результатів, отриманих від здійснення різних видів діяльності;
- уточнюється чи відбувались зміни облікової політики;
- досліджується методика формування чистого прибутку підприємства та його розподілу;
- перевіряється фінансова звітність та наявність необхідних пояснень у примітках до звітності.

Контроль доходів і фінансових результатів здійснюється за рахунками класу 7 «Доходи і результати діяльності», де накопичуються доходи протягом звітного періоду (року) в розрізі їх видів: доходи від реалізації, інші операційні доходи, доходи від участі в капіталі, інші фінансові доходи, інші доходи. У кінці звітного періоду (року) співставленням доходів із витратами визначаються фінансові результати (рахунок 79 «Фінансові результати»), куди переносяться всі доходи і витрати за рік. У першу чергу необхідно під час перевірки вивчити об'єкти діяльності, які формують доходи від операційної, інвестиційної, фінансової та іншої діяльності.

Контроль витрат здійснюється за рахунками класу 8 «Витрати за елементами» та 9 «Витрати діяльності». Перевіряються рахунки 8 класу, які призначені для узагальнення інформації про витрати підприємства протягом звітного періоду. Витрати відображаються на рахунках бухгалтерського обліку, якщо їх оцінка може бути достовірно визначена в момент вибуття активу або збільшення зобов'язання, які призводять до зменшення власного капіталу підприємства (крім зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками).

При перевірці рахунків класу 9 «Витрати діяльності», які застосовуються для узагальнення інформації про витрати операційної, інвестиційної, фінансової та іншої діяльності підприємства особливу увагу приділяють списанню витрат. За дебетом рахунків цього класу відображаються суми витрат, за кредитом – списання суми витрат у кінці звітного року або щомісяця на рахунок 79 «Фінансові результати». Рахунки 9 класу призначені для узагальнення інформації про витрати підприємства протягом звітного періоду [5].

Контролеру необхідно впевнитися, що витрати відображаються на рахунках бухгалтерського обліку, якщо їх оцінка може бути достовірно визначена в момент вибуття активу або збільшення зобов'язання, які призводять до зменшення власного капіталу підприємства (крім зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками).

У Звіті про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід) перевіряється інформація про доходи, витрати, прибутки і збитки, інший сукупний дохід та сукупний дохід підприємства за звітний період.

Важливою процедурою системи внутрішнього контролю є облік доходів і витрат за центрами відповідальності та центрами витрат.

Для забезпечення ефективного функціонування системи внутрішнього контролю необхідно зробити аналіз фінансового стану підприємства.

Ефективна фінансово-господарська діяльність підприємства повинна базуватися на системі найважливіших фінансово-економічних показників. Від їх правильного вибору залежить прийняття управлінських рішень, що стосуються складу, структури і вартості активів, капіталу підприємства, величини власного капіталу, довгострокових і короткострокових позикових коштів, обсягу виручки і прибутку від реалізації і способів їх досягнення.

У практиці фінансового аналізу вироблено основну методику аналізу фінансових звітів. Виділяють такі основні методи:

- горизонтальний (часовий) аналіз – порівняння кожної позиції звітності з попереднім періодом;
- вертикальний (структурний) аналіз – визначення структури підсумкових фінансових показників з виявленням впливу кожної позиції звітності на результат в цілому;
- трендовий аналіз – порівняння кожної позиції звітності з рядом попередніх періодів і визначенням тренду;
- порівняльний аналіз – аналіз впливу окремих факторів на результативний показник за допомогою детермінованих або стохастичних прийомів дослідження [6].

Для забезпечення ефективного функціонування системи внутрішнього контролю фінансових результатів доцільно прослідкувати діяльність суб'єктів господарювання протягом виробничого процесу за показниками:

- 1) майнового стану, які характеризують стан та структуру підприємства у сукупності із джерелами їх покриття;
- 2) ліквідності, які дозволяють оцінити спроможність підприємства перетворювати свої активи на гроші та швидкість здійснення цього перетворення;
- 3) платоспроможності (фінансової стійкості) – характеризують структуру джерел фінансування ресурсів, ступінь фінансової стійкості та незалежності підприємства;
- 4) ділової активності, що дають змогу проаналізувати ефективність основної діяльності за допомогою визначення швидкості обертання фінансових ресурсів підприємства;
- 5) прибутковості (рентабельності) – ефективність діяльності підприємства в цілому, дохідність різних напрямів його діяльності, рівень окупності витрат.

Для того, щоб покращити систему внутрішнього контролю доходів, витрат та фінансових результатів на підприємстві, якщо застосувати різні методи аналізу.

Наприклад, горизонтальний контроль – дослідження доходів, витрат та фінансових результатів у розрізі їх видів на рівні підприємства з повною деталізацією даних; вертикальний контроль – забезпечить аналіз, перевірку та регулювання доходів, витрат та фінансових результатів у розрізі їх видів на рівні центрів відповідальності.

Організація такого контролю повинна здійснюватися шляхом закріплення за конкретними менеджерами (управлінцями) певних підконтрольних об'єктів. Важливою умовою ефективного впровадження цього виду контролю є розподіл завдань таким чином, щоб було можливо періодично контролювати їх виконання.

Необхідно розподіляти об'єкти контролю між центрами відповідальності, що надає можливість деталізувати процес моніторингу фінансових результатів на всіх рівнях організаційної структури підприємства, здійснювати більш деталізований контрольний процес витрат та доходів за місцями їх виникнення (рис. 3).

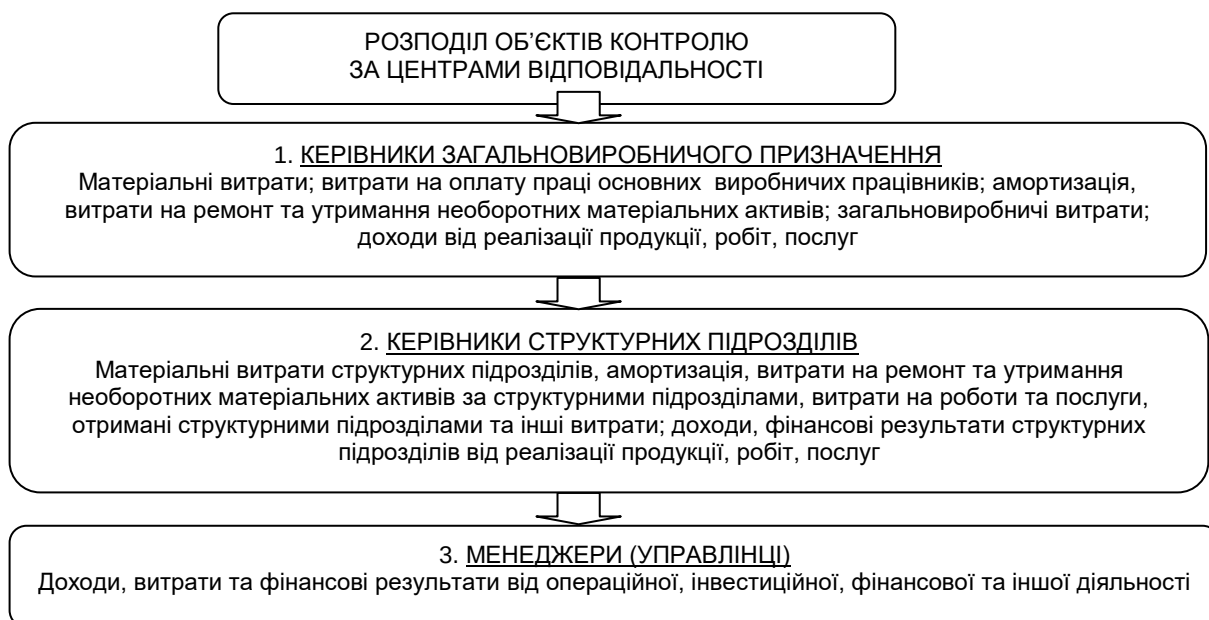

Рис. 3. Розподіл об'єктів контролю за центрами відповідальності

Джерело: авторське бачення

Створення ефективної системи внутрішнього контролю на підприємстві дозволить:

- забезпечити підприємству максимальну фінансову стійкість та розвиток;
- зберегти, а також раціонально використати ресурси й потенціал підприємства;

– своєчасно виявити та мінімізувати комерційні, фінансові та інші ризики в управлінні підприємством;

– сформувати адекватну сучасним, постійно змінним умовам господарювання систему інформаційного забезпечення всіх рівнів управління, що дозволить своєчасно адаптувати функціонування підприємства до змін внутрішнього та зовнішнього середовища [2].

Підвищенню рівня управління фінансовими результатами сприяє і систематичний економічний аналіз доходів, витрат, прибутку (збитку).

Важливу інформацію для управління фінансовими результатами надає аналіз рентабельності як окремих видів продукції (робіт, послуг), так і рентабельності підприємства в цілому. При цьому слід використовувати традиційні методи аналізу, які дають можливість визначити вплив окремих факторів на рентабельність (цін, собівартості, обсягів і асортименту тощо). Водночас, слід використовувати і більш складні методи аналізу фінансових результатів і рентабельності продукції і діяльності шляхом моделювання процесів діяльності і використання алгоритмів аналітичної оцінки граничного потенціалу прибутковості окремих видів продукції, а також аналізу рентабельності як складової фінансової стійкості підприємства [7].

Висновки з проведеного дослідження. Результати здійснення контролю доходів, витрат та фінансових результатів необхідні для вищого керівництва підприємства (менеджерів, управлінців), які потребують наявності точної, повної, об'єктивної і достовірної інформації про діяльність підприємства, що є цінною інформацією при визначенні та впровадженні подальшої стратегії розвитку підприємства.

Внутрішній контроль повинен забезпечувати та сприяти формуванню позитивного результату діяльності підприємства, раціональному використанню усіх елементів його ресурсного потенціалу, а також запобігати порушенню законодавства. Контроль доходів, витрат та фінансових результатів забезпечує зниження ймовірності виникнення помилок в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності, а також своєчасного їх усунення.

Узагальнено послідовність здійснення внутрішнього контролю доходів, витрат та фінансових результатів, який передбачає здійснення попереднього, поточного та наступного контролю та встановлено деталізувати фінансові результати у розрізі їх видів на рівні центрів відповідальності, що є підставою для формування на підприємстві ефективної системи внутрішнього контролю.

Бібліографічний список

1. Бурковська А.В. Організація системи внутрішнього контролю фінансових результатів діяльності підприємства. URL: <http://global-national.in.ua/issue-8-2015/16-vipusk-8-listopad-2015-r/1513-tuz-o-k-burkovska-a-v-organizatsiya-sistemi-vnutrishnogo-kontrolyu-finansovikh-rezultativ-diyalnosti-pidpriemstva> (дата звернення: 15.08.2019).

2. Бутинець Т.А. Внутрішній контроль: елементи організації системи. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2008. Випуск 2(11). С. 21-42.

3. Витрати: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16, затв. наказом Міністерства фінансів України від 28.04.2006 р. № 415 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/pologhennya-standart-buhgaltersykogo-1021482.html> (дата звернення: 16.08.2019).

4. Дохід: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15, затв. наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. № 290 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/pologhennya-standart-buhgaltersykogo-1021481.html> (дата звернення: 16.08.2019).

5. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. URL: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/plan-rah/instrukciya-pro-zastosuvannya-1021038.html> (дата звернення: 16.08.2019).

6. Крамаренко Г.О., Чорна О.Є. Фінансовий аналіз: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 392 с.

7. Лахтіонова Л.А. Аналіз фінансової стійкості суб'єктів підприємницької діяльності: монографія. Київ: Знання України, 2013. 1091 с.

8. Шматковська Т.О. До проблематики організації системи внутрішнього контролю фінансових результатів діяльності підприємства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Економіка. 2014. Вип. 25. С. 200-205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2014_25_35 (дата звернення: 16.08.2019).

References

1. Burkovska, A.V. "Organization of internal control system of financial results of the enterprise", available at: <http://global-national.in.ua/issue-8-2015/16-vipusk-8-listopad-2015-r/1513-tuz-o-k-burkovska-a>

v-organizatsiya-sistemi-vnutrishnogo-kontrolyu-finansovikh-rezultativ-diyalnosti-pidpriemstva (access date August 15, 2019).

2. Butynets, T.A. (2008), "Internal control: elements of organization of the system", *Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats*, Issue 2(11), pp. 21-42.

3. Ministerstvo finansiv Ukrainy (2006), *Vytraty: Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 16* [Costs: Accounting Regulations (Standard) 16], Nakaz dated 28.04.2006 no. 415, available at: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/pologhennya-standart-buhgaltersykogo-1021482.html> (access date August 16, 2019).

4. Ministerstvo finansiv Ukrainy (1999), *Dokhid: Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 15* [Income: Accounting Regulations (Standard) 15], Nakaz dated 29.11.1999 no. 290, available at: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/pologhennya-standart-buhgaltersykogo-1021481.html> (access date August 16, 2019).

5. *Instruktsiia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii* [Instruction on the application of the Accounting Plan for the accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations], available at: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/plan-rah/instrukciya-pro-zastosuvannya-1021038.html> (access date August 16, 2019).

6. Kramarenko, H.O. and Chorna, O.Ye. (2008), *Finansovyi analiz* [Financial analysis], textbook, Sentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine, 392 p.

7. Lakhtionova, L.A. (2013), *Analiz finansovoi stiiosti subiektiv pidpriemnytskoi diialnosti* [Analysis of financial stability of business entities], monograph, Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine, 1091 p.

8. Shmatkovska, T.O. (2014), "The problems of organization of the system of internal control of financial results of the enterprise", *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii: *Ekonomika*, Iss. 25, pp. 200-205, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2014_25_35 (access date August 16, 2019).

Візіренко С.В., Хіхляч Ю.О. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ДОХОДІВ, ВИТРАТ ТА ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Мета. Вивчення послідовності внутрішнього контролю доходів, витрат та фінансових результатів.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети використано наступний інструментарій методів наукового дослідження: діалектичний метод пізнання – для уточнення поняття завдання контролю доходів, витрат та фінансових результатів; аналітико-монографічний – при вивченні літературних джерел; системно-аналітичний метод – при дослідженні законодавчих чи інших нормативно-правових актів з питань внутрішнього контролю доходів, витрат та фінансових результатів; методи опису, конкретизації, формалізації – при визначенні послідовності внутрішнього контролю доходів, витрат та фінансових результатів; абстрактно-логічний метод – для узагальнення теоретичних положень, формування висновків та пропозицій.

Результати. Теоретично обґрунтовано послідовність здійснення внутрішнього контролю доходів, витрат та фінансових результатів, яка передбачає здійснення попереднього, поточного та наступного контролю. Запропоновано деталізувати фінансові результати у розрізі їх видів на рівні центрів відповідальності, що є підставою для формування на підприємстві ефективної системи внутрішнього контролю.

Наукова новизна. Обґрунтовано послідовність внутрішнього контролю доходів, витрат та фінансових результатів, здійснення якого дозволить забезпечити зниження ймовірності виникнення помилок в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності, а також своєчасного їх усунення.

Практична значущість. Основні положення даного дослідження можуть бути використані підприємствами з метою здійснення ефективного контролю доходів, витрат та фінансових результатів.

Ключові слова: доходи, витрати, фінансові результати, контроль, аналіз, Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід), горизонтальний контроль, вертикальний контроль, ліквідність, платоспроможність, ділова активність, прибутковість.

Vizirenko S.V., Khikhlach Yu.O. THEORETICAL BASIS OF INTERNAL CONTROL OF INCOME, EXPENDITURE AND FINANCIAL RESULTS

Purpose. The aim of the article is to study the consistency of internal controls on revenues, expenses and financial results.

Methodology of research. The following tools of scientific research methods have been used to achieve this goal: the dialectical method of cognition – to clarify the concept of the task of controlling income, expenses and financial results; analytical and monographic – in the study of literary sources; system and analytical method – in the study of legislative or other regulations on internal control of income, expenses and financial results; methods of description, specification, formalization – in determining the sequence of internal control of revenues, expenses and financial results; abstract and logical method – for generalization of theoretical propositions, formation of conclusions and suggestions.

Findings. The sequence of internal control of revenues, expenses and financial results is theoretically substantiated, which implies the implementation of previous, current and subsequent control. It is proposed to detail the financial results in terms of their types at the level of responsibility centers, which is the basis for the formation of an effective internal control system at the enterprise.

Originality. The consistency of internal control of revenues, expenses and financial results is substantiated, the implementation of which will allow to reduce the likelihood of errors in accounting and financial statements, as well as their timely elimination.

Practical value. The main provisions of the study can be used by enterprises to exercise effective control of revenues, expenditures and financial results.

Key words: income, expenses, financial results, control, analysis, Statement on financial results (statement of comprehensive income), horizontal control, vertical control, liquidity, solvency, business activity, profitability.

Визиренко С.В., Хихляч Ю.О. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ ДОХОДОВ, РАСХОДОВ И ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ

Цель. Изучение последовательности внутреннего контроля доходов, расходов и финансовых результатов.

Методика исследования. Для достижения поставленной цели использовано следующий инструментарий методов научного исследования: диалектический метод познания – для уточнения понятия задачи контроля доходов, расходов и финансовых результатов; аналитико-монографический – при изучении литературных источников; системно-аналитический метод – при исследовании законодательных или иных нормативно-правовых актов по вопросам внутреннего контроля доходов, расходов и финансовых результатов; методы описания, конкретизации, формализации – при определении последовательности внутреннего контроля доходов, расходов и финансовых результатов; абстрактно-логический метод – для обобщения теоретических положений, формирования выводов и предложений.

Результаты. Теоретически обосновано последовательность осуществления внутреннего контроля доходов, расходов и финансовых результатов, которая предусматривает осуществление предварительного, текущего и последующего контроля. Предложено детализировать финансовые результаты в разрезе их видов на уровне центров ответственности, что является основанием для формирования на предприятии эффективной системы внутреннего контроля.

Научная новизна. Обоснована последовательность внутреннего контроля доходов, расходов и финансовых результатов, осуществление которого позволит обеспечить снижение вероятности возникновения ошибок в бухгалтерском учете и финансовой отчетности, а также своевременного их устранения.

Практическая значимость. Основные положения данного исследования могут быть использованы предприятиями с целью осуществления эффективного контроля доходов, расходов и финансовых результатов.

Ключевые слова: доходы, расходы, финансовые результаты, контроль, анализ, отчет о финансовых результатах (Отчет о совокупном доходе), горизонтальный контроль, вертикальный контроль, ликвидность, платежеспособность, деловая активность, прибыльность.

МЕНЕДЖМЕНТ, МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО

УДК 65.012

JEL Classification: A11, B49, C49, L29, M14

*Приймак Н.С.,
канд. екон. наук, доц.,
доц. кафедри маркетингу, менеджменту
та публічного адміністрування,
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

ДІАГНОСТИКА СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗМІН НА ПІДПРИЄМСТВІ ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО ФОРМУВАННЯ

Постановка проблеми. Впровадження в діяльність підприємства стратегічних змін можливе тільки за умови найбільш повного уявлення про наявні ресурси для їх реалізації та рівень їх придатності (готовності) для процесу змін, тобто про суб'єкти і об'єкти змін, про стан підприємства як платформи змін та рівень сформованого стратегічного потенціалу змін. Результати діагностики стратегічного потенціалу змін підприємства дозволять системі менеджменту розробити та впровадити ефективну програму змін та досягнути їх цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти управління стратегічним потенціалом змін у сучасному науковому просторі розглядаються або в руслі дослідження стратегічного потенціалу підприємства (ототожнення даних категорій), або у руслі дослідження ресурсного забезпечення управління стратегічними змінами. Дослідження даної категорії як самостійного об'єкту управління майже не відбувається, що переважно пов'язане із особливостями розвитку теорії управління стратегічними змінами в Україні та її рудиментарним станом. Різні складові теорії управління стратегічним потенціалом змін досліджені у наукових працях таких вчених, як: Т. Кібук [1], В. Рябенко [2], О. Кононова [3], І. Отенко, Ю. Гапон [4], Г. Дорошук, Г. Граціотова [5], А. Воронкова, Д. Воронков [6]. Проте, потребують уточнення як теоретичні підвалини розуміння даної категорії, так і методико-діагностичні аспекти її реалізації.

Постановка завдання. Мета статті – обґрунтування методичних підходів до діагностики стратегічного потенціалу змін на підприємстві в умовах підготовки до стратегічних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція існування підприємства у якості платформи змін передбачає, що воно у своїй діяльності використовує для реалізації стратегічних змін певний набір доступних ресурсів та компетентностей, які з одного боку – визначають внутрішні можливості реалізації змін, виступаючи їх джерелом, а з іншого – виступають обмежувачами, стримуючими чинниками, пов'язаними із вичерпністю ресурсів та їх лімітованістю (в т.ч. і напрямків їх прикладного застосування). Базовим постулатом існування підприємства як платформи стратегічних змін є використання потенціалу стратегічних змін.

Сучасна наукова думка не надає єдиного тлумачення терміну «потенціал стратегічних змін», а тому доцільно визначити його місце та роль в системі стратегічного управління взагалі та управління змінами зокрема.

В. В. Рябенко, досліджуючи аспекти сталого розвитку підприємства пише: «...Динамічність і складність прогнозування напрямку змін зовнішнього оточення, невизначеність його факторів потребують формування потужного стратегічного потенціалу підприємства для протидії та впливу на зовнішнє середовище. Від величини стратегічного потенціалу залежить поведінка підприємства стосовно змін, які відбуваються у зовнішньому середовищі» [2, с. 89]. Науковець О. Б. Греськів, досліджуючи методологічні аспекти потенціалу соціально-економічних систем, зазначає, що «в сучасних умовах розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів однією із важливих умов є спроможність підприємства передбачати потенційні зміни макро- і мікросередовища та його готовність гнучко реагувати на ці зміни, визначати стратегічні орієнтири розвитку. З цією метою в літературі використовується термін «стратегічний потенціал підприємства» [7, с. 362]. Таким чином, науковці наголошують на наявності комплаєнтального зв'язку стратегічного потенціалу та реакції підприємства на зовнішні зміни.

Російські дослідники Андреева Т. Є. та Гетьман О. А. зазначають: «для досягнення стратегічних цілей необхідно якісно і своєчасно управляти стратегічними змінами, які, в свою чергу, можливо

здійснити тільки при наявності відповідного стратегічного потенціалу підприємства» [8, с. 92]. Таким чином авторами актуалізується значення потенціалу змін для досягнення стратегічних цілей, хоч сам термін авторами не використовується.

Науковці І. Отенко, Ю. Гапон пишуть, що «сутність потенціалу стратегічних змін підприємства має дуальну природу: як можливості підприємства для реалізації стратегічних змін (готовність до реалізації) та як можливості, що надають підприємству реалізовані стратегічні зміни (результат реалізації)» [4, с. 12].

Отже, враховуючи вище наведене, можна зазначити, що у сучасному економічному просторі превалює думка про наявність тісного зв'язку між стратегічним потенціалом підприємства та стратегічними змінами.

Потенціал стратегічних змін – це комплексна категорія, яка визначається сформованим стратегічним потенціалом підприємства, є сукупністю стратегічних ресурсів, компетенцій та можливостей, які акумулюються та використовуються (або можуть використовуватися) в процесі реалізації стратегічних змін на підприємстві для досягнення стратегічних цілей в динамічних умовах зовнішнього середовища.

Складовими потенціалу стратегічних змін виступають:

- трудовий (кадровий) локальний потенціал стратегічних змін – це сукупність характеристик та можливостей ресурсу «праця», задіяних у процесі господарської діяльності підприємства та придатних до використання системою менеджменту в процесі змін;

- локальний потенціал стратегічних змін основних засобів (фондовий аналог потенціалу змін) – це наявні та приховані можливості основних засобів, які задіяні у виробничо-господарській діяльності підприємства та/або придатні до застосування в рамках реалізації змін;

- оборотний локальний потенціал стратегічних змін – це частина стратегічного потенціалу змін підприємства, яка має форму оборотного капіталу та може бути використана системою менеджменту змін для досягнення поставлених цілей змін;

- локальний потенціал стратегічних змін нематеріальних активів підприємства – це частина стратегічного потенціалу змін підприємства, яка має форму прав на використання наявних чи нових продуктів інтелектуальної праці та може бути застосована системою менеджменту змін для досягнення їх цілей;

- фінансово-інвестиційний локальний потенціал змін – це обсяг власних, притриманих до них, а також залучених, запозичених фінансових ресурсів, які можуть бути використані системою менеджменту змін для фінансування досягнення їх цілей.

Структура потенціалу стратегічних змін, як базису формування внутрішніх драйверів змін підприємства, наведена на рис. 1.

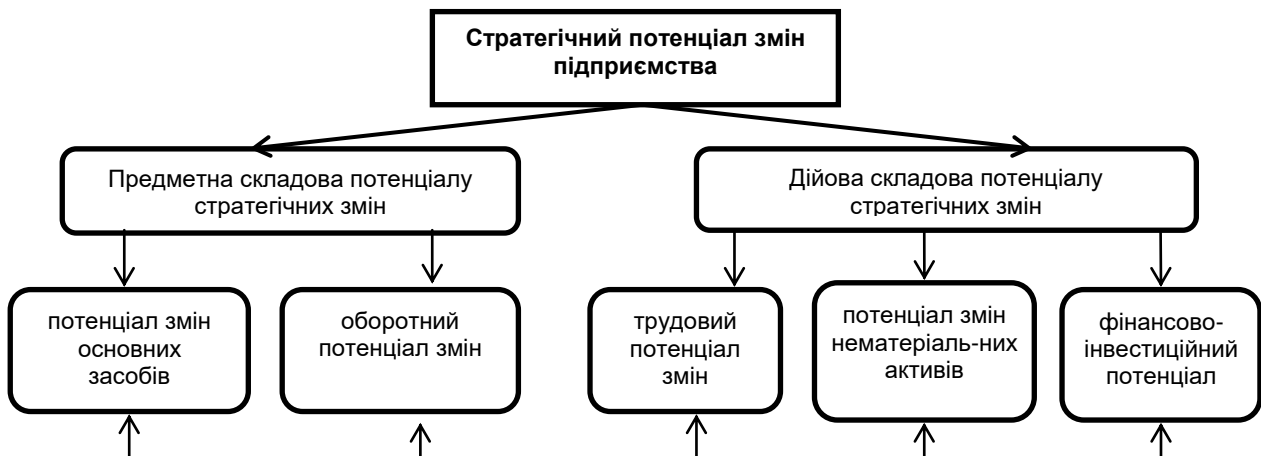

Рис. 1. Структура потенціалу стратегічних змін як базису формування внутрішніх драйверів змін підприємства

Джерело: складено автором

На основі проведеного теоретичного дослідження сутності потенціалу стратегічних змін підприємства визначимо, що **діагностика потенціалу стратегічних змін підприємства** – це процес оцінювання, аналізування та ідентифікації тенденцій розвитку та стану стратегічного потенціалу підприємства взагалі, та його окремих складових, з метою виявлення їх готовності до провадження стратегічних змін та досягнення поставлених цілей змін в межах чинної стратегії.

Механізм діагностування потенціалу стратегічних змін підприємства узагальнено на рис. 2, де виділено об'єкт діагностики, мету її здійснення, основні принципи, які мають бути покладені в основу діагностики та безпосередньо механізм проведення діагностування.

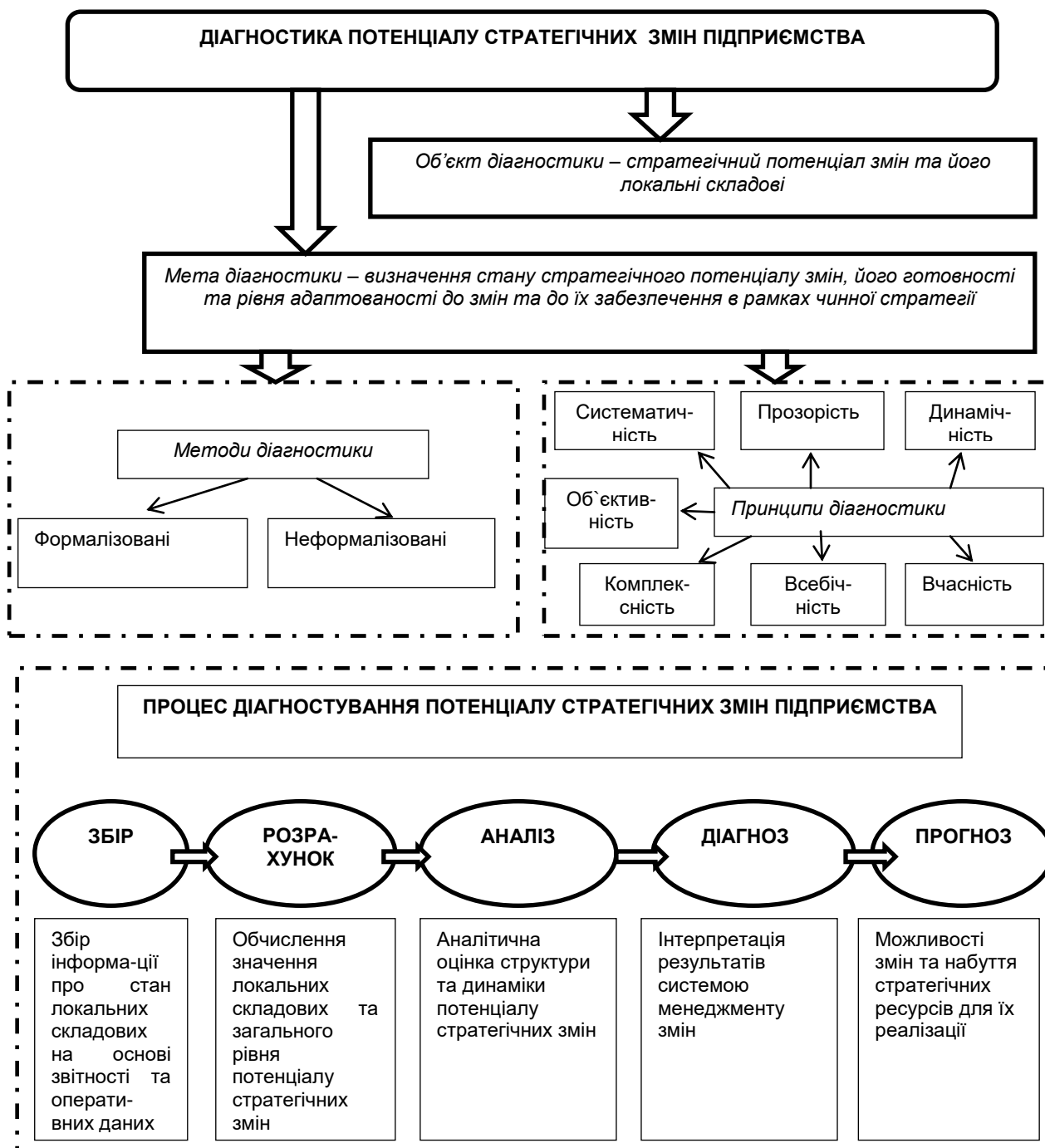

Рис. 2. Механізм діагностування потенціалу стратегічних змін підприємства як елемент системи менеджменту змін

Джерело: складено автором

Наведений на рис. 2. механізм діагностування передбачає, що у якості об'єкту діагностики виступає потенціал стратегічних змін та його локальні складові, предметом діагностики – рівень та структура доступного потенціалу стратегічних змін підприємства.

Метою діагностики потенціалу стратегічних змін є визначення стану потенціалу стратегічних змін, його готовності та рівня адаптованості до змін та до їх забезпечення в рамках чинної стратегії.

Процес діагностування потенціалу стратегічних змін на підприємстві пропонується звести до п'яти етапів, які мають лінійний зв'язок:

1 етап. Збір інформації про стан локальних складових потенціалу стратегічних змін на основі звітності та оперативних даних. Враховуючи те, що у кожного підприємства є власна історія створення, корпоративна культура, організаційна структура та організаційний дизайн, ключові компетенції (як загальні, так і у межах кожної локальної складової), стратегія та традиції менеджменту,

даний етап передбачає визначення переліку інформації та аналітичних даних, необхідних для діагностики. Тому, важливим є виконання двох умов:

1) визначення центрів та відповідальних осіб за збір інформації в межах кожної локальної складової потенціалу стратегічних змін;

2) чітке окреслення переліку показників для кожного центру інформації та часових меж їх надання.

Результатом даного етапу діагностики повинна стати максимально повна та своєчасна інформація про всі складові локального потенціалу змін підприємства.

2 етап. Розрахунок рівня локальних складових та загального рівня внутрішнього потенціалу стратегічних змін підприємства:

$$BCPZ_i = TPZ_i + PZOZ_i + OPZ_i + PZHA_i + FIPZ_i, \quad (1)$$

де $BCPZ_i$ – загальний рівень внутрішнього потенціалу стратегічних змін i -го підприємства;

TPZ_i – рівень трудового потенціалу змін i -го підприємства;

$PZOZ_i$ – рівень потенціалу змін основних засобів i -го підприємства;

OPZ_i – оборотний потенціал змін i -го підприємства;

$PZHA_i$ – потенціал змін нематеріальних активів i -го підприємства;

$FIPZ_i$ – фінансово-інвестиційний потенціал змін i -го підприємства.

Отримане значення внутрішнього потенціалу стратегічних змін передбачає вимірювання у вартісних (грошових одиницях), що дозволить виконати динамічно-структурний аналіз на наступних етапах діагностики.

3 етап. Аналітичний, який передбачає оцінку структури та динаміки внутрішнього потенціалу стратегічних змін підприємства та його локальних складових.

Динамічний аналіз потенціалу стратегічних змін дозволить забезпечити систему стратегічного менеджменту та менеджменту змін інформацією про стан та тенденції зміни загального рівня потенціалу стратегічних змін та його складових. Аналіз пропонується виконувати із застосуванням методів абсолютних та відносних різниць, часовий період аналізу (t) пропонується прийняти на рівні $t \geq 5$ років.

Структурний аналіз потенціалу стратегічних змін пропонується проводити з метою визначення внеску кожної складової потенціалу змін у загальний його рівень:

$$J_i = T(x_i) / T(x_{\text{заг.}}) \cdot 100, \quad (2)$$

де J_i – частка i -ї складової стратегічного потенціалу підприємства;

$T(x_i)$ – розмір i -ї складової внутрішнього потенціалу стратегічних змін підприємства;

$T(x_{\text{заг.}})$ – загальний розмір внутрішнього потенціалу стратегічних змін підприємства.

4 етап. Інтерпретація системою стратегічного менеджменту та менеджменту змін підприємства отриманих результатів динамічно-структурного аналізу внутрішнього потенціалу стратегічних змін підприємства.

Для забезпечення ефективного провадження змін та досягнення стратегічних цілей позитивною вважається тенденція зростання рівня внутрішнього потенціалу стратегічних змін підприємства:

$$BCPZ_i \rightarrow \max \quad (3)$$

Динаміка частки складових потенціалу стратегічних змін підприємства вказує на наявність виокремлення підходів до його формування, наведених у табл. 1.

Таблиця 1

Підходи до формування потенціалу стратегічних змін підприємства

Показники структури внутрішнього потенціалу стратегічних змін підприємства	Характеристика формування внутрішнього потенціалу стратегічних змін підприємства	Назва підходу
1	2	3
$OPZ_i + PZOZ_i \leq 40\%$	Потенціал стратегічних змін підприємства сформовано за рахунок дійової складової, що вказує на реалізацію гнучких (флексибільних) складових потенціалу стратегічних змін, їх основа – неуречевлені ключові компетенції підприємства	Гнучкий підхід до формування потенціалу стратегічних змін підприємства
$TPZ_i + PZHA_i + FIPZ_i \geq 60\%$		

продовження табл. 1

1	2	3
ОП _з + ПзОЗ _і ≥ 60%	Потенціал стратегічних змін підприємства сформовано за рахунок предметної складової, що вказує на реалізацію негнучких складових потенціалу стратегічних змін, їх основа – уречевлені ключові компетенції підприємства	Негнучкий підхід до формування потенціалу стратегічних змін підприємства
ТП _з + ПзНА _і + ФІП _з ≤ 40%		
ОП _з + ПзОЗ _і = 50%	Потенціал стратегічних змін підприємства сформовано пропорційно за рахунок предметної та дійової складової, що вказує на реалізацію збалансованого підходу до складових потенціалу стратегічних змін	Збалансований підхід до формування внутрішнього потенціалу стратегічних змін підприємства
ТП _з + ПзНА _і + ФІП _з = 50%		

Джерело: складено автором

Дані табл. 1 демонструють наявність трьох підходів до формування потенціалу стратегічних змін:

- гнучкого;
- негнучкого;
- збалансованого.

5 етап. Прогноз можливостей змін та набуття стратегічних ресурсів для їх реалізації. Для реалізації даного етапу діагностики нами пропонується використання у якості бази для прийняття рішень щодо використання потенціалу стратегічних змін підприємства коефіцієнта діагностування потенціалу стратегічних змін:

$$K_{ВНЗ} = \prod_{i=1}^n \left[1 + \frac{P(x_i)^k - \overline{P(x_i)}}{\overline{P(x_i)}} \right] \quad (4)$$

де $K_{ВНЗ}$ – коефіцієнт діагностування потенціалу стратегічних змін підприємства;

n – кількість локальних складових потенціалу стратегічних змін підприємства;

$P(x_i)$ – темп зміни i -ої локальної складової потенціалу стратегічних змін підприємства;

$\overline{P(x_i)}$ – середній темп приросту i -ої локальної складової потенціалу стратегічних змін підприємства (визначається за середньоарифметичною).

Для забезпечення адекватної оцінки локальних складових потенціалу стратегічних змін підприємства та врахування однакової спрямованості їх динаміки змін (приріст чи зниження) застосовується ступеневий показник k :

$$k = \begin{cases} k = +1 - \text{у випадку, якщо позитивною вважається тенденція зростання рівня локальної складової стратегічного потенціалу змін} \\ k = -1 - \text{у випадку, якщо позитивною вважається тенденція зниження рівня локальної складової стратегічного потенціалу змін} \end{cases}$$

Позитивною вважається тенденція максимізації коефіцієнту діагностування потенціалу стратегічних змін, окрім того, якщо:

$K_{ВНЗ} > 1$ – внутрішній (локальний) потенціал стратегічних змін підприємства та набуття стратегічних ресурсів для реалізації змін є достатніми;

$K_{ВНЗ} < 1$ – внутрішній (локальний) потенціал стратегічних змін підприємства та набуття стратегічних ресурсів для реалізації змін не є достатніми;

$0 < K_{ВНЗ} > 1$ – внутрішній (локальний) потенціал стратегічних змін підприємства потребує активних дій з набуття стратегічних ресурсів для реалізації змін.

Висновки з проведеного дослідження. Діагностика потенціалу стратегічних змін підприємства – це процес оцінювання, аналізування та ідентифікації тенденцій розвитку та стану стратегічного потенціалу підприємства взагалі, та його окремих складових, з метою виявлення їх готовності до провадження стратегічних змін та досягнення поставлених цілей змін в межах чинної стратегії. Запропонований підхід до діагностики потенціалу стратегічних змін на підприємстві застосовується в рамках реалізації загального механізму управління стратегічними змінами та дозволяє ідентифікувати існуючий підхід до його формування – на основі дійової, предметної чи змішаної структури складових стратегічного потенціалу змін. Подальші перспективи досліджень будуть пов'язані із ідентифікацією

типів стратегій впровадження змін відповідно до пануючого підходу до формування стратегічного потенціалу змін на підприємстві.

Бібліографічний список

1. Кібук Т.М. Стратегічний потенціал підприємства (на матеріалах підприємств металургійної галузі України): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Київ, 2010. 20 с.
2. Рябенко В.В. Необхідність управління потенціалом підприємства в умовах трансформації економічних відносин. *Наукові праці НУХТ*. 2011. № 40. С. 89-94.
3. Кононова О.Є. Визначення змісту поняття «стратегічний потенціал». *Економічний простір*. 2015. № 94. С. 121-131.
4. Отенко І., Гапон Ю. Формування предметної області дослідження потенціалу стратегічних змін підприємства. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 36(3). С. 12-17.
5. Дорошук Г.А., Граціотова Г.О. Формування та оцінка потенціалу стратегічних змін на підприємстві. *Бізнес Інформ*. 2018. № 8. С. 191-197.
6. Воронкова А.Е., Воронков Д.К. Потенціал змін як основа реалізації властивості підприємства до інноваційного розвитку. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2012.../Voronkova.pdf (дата звернення: 20.08.2019).
7. Гресків О.Б. Стратегічний потенціал соціально-економічних систем: методологічний аспект. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2017. № 4. С. 362-367.
8. Андреева Т.Е., Гетьман О.А. Оценка стратегического потенциала предприятия в контексте влияния факторов внешней среды. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 59. С. 91-101.

References

1. Kibuk, T.M. (2010), "Strategic potential of the enterprise (based on materials of enterprises of metallurgical industry of Ukraine)", Thesis abstract of Cand. Sc. (Econ.), 08.00.04, Kyiv, Ukraine, 20 p.
2. Riabenko, V.V. (2011), "The need to manage the potential of the enterprise in the conditions of transformation of economic relations", *Naukovi pratsi NUKhT*, no. 40, pp. 89-94.
3. Kononova, O.Ye. (2015), "Definition of the content of the concept of "strategic potential"", *Ekonomichnyi prostir*, no. 94, pp. 121-131.
4. Otenko, I. and Hapon, Yu. (2014), "Formation of subject area of research of potential of strategic changes of the enterprise", *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, Iss. 36(3), pp. 12-17.
5. Doroshuk, H.A. and Hratiotova, H.O. (2018), "Formation and evaluation of the potential of strategic change in the enterprise", *Biznes Inform*, no. 8, pp. 191-197.
6. Voronkova, A.E. and Voronkov, D.K. (2012), "Potential of change as a basis of realization of enterprise property to innovative development", available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2012.../Voronkova.pdf (access date August 20, 2019).
7. Hreskiv, O.B. (2017), "Strategic potential of socio-economic systems: methodological aspect", *Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky*, no. 4, pp. 362-367.
8. Andreeva, T.E. and Hetman, O.A. (2017), "Assessment of the strategic potential of the enterprise in the context of the influence of environmental factors", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 59, pp. 91-101.

Приймак Н.С. ДІАГНОСТИКА СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗМІН НА ПІДПРИЄМСТВІ ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО ФОРМУВАННЯ

Мета. Обґрунтування методичних підходів до діагностики стратегічного потенціалу змін на підприємстві в умовах підготовки до стратегічних трансформацій.

Методика дослідження. Теоретико-методологічною базою дослідження виступали положення теорії змін, менеджменту змін та стратегічного управління – для визначення сутності стратегічного потенціалу змін підприємства та ідентифікації його складових елементів. В ході дослідження використано методи наукового пошуку, узагальнення, систематизації, а також графічний і табличний методи – для упорядкування діагностики стратегічного потенціалу змін підприємства та його складових.

Результати. Проведене дослідження дозволило визначити, що потенціал стратегічних змін – це комплексна категорія, яка визначається сформованим стратегічним потенціалом підприємства, є сукупністю стратегічних ресурсів, компетенцій та можливостей, які акумулюються та використовуються (або можуть використовуватися) в процесі реалізації стратегічних змін на підприємстві для досягнення стратегічних цілей в динамічних умовах зовнішнього середовища. Локальними складовими потенціалу стратегічних змін визначено трудовий (кадровий), локальний потенціал стратегічних змін основних засобів (фондовий аналог потенціалу змін), оборотний локальний потенціал стратегічних змін, локальний потенціал стратегічних змін нематеріальних активів підприємства, фінансово-інвестиційний локальний потенціал змін. Обґрунтовано, що механізм діагностування потенціалу стратегічних змін підприємства містить об'єкт діагностики, мету її здійснення, основні принципи, які мають бути покладені в основу діагностики та безпосередньо механізм проведення діагностування. Реалізація

запропонованого механізму дозволить ідентифікувати один із трьох підходів до формування потенціалу стратегічних змін: гнучкого, негнучкого чи збалансованого.

Наукова новизна. Здійснено уточнення сутності стратегічного потенціалу змін, змісту діагностики стратегічного потенціалу змін підприємства; виконано ідентифікацію локальних складових стратегічного потенціалу змін, а також запропоновано механізм діагностування потенціалу стратегічних змін підприємства як елемента системи менеджменту змін.

Практична значущість. Реалізація запропонованого механізму діагностування потенціалу стратегічних змін підприємства дозволить керівнику команди змін сформулювати аналітичне підґрунтя для визначення рівня ресурсного забезпечення системи стратегічних змін, а також ефективних підходів до його управління.

Ключові слова: стратегічний потенціал змін підприємства, діагностика стратегічного потенціалу змін, локальні складові стратегічного потенціалу змін, менеджмент змін, ефективність, управління.

Priymak N.S. DIAGNOSIS OF STRATEGIC POTENTIAL OF CHANGES IN ENTERPRISE AND APPROACHES TO ITS FORMATION

Purpose. Substantiation of methodological approaches to diagnostics of strategic potential of changes in the enterprise in the conditions of preparation for strategic transformations

Methodology of research. Theoretical and methodological basis of the research was the position of change theory, change management and strategic management – to determine the essence of the strategic potential of changes in the enterprise and identify its constituent elements. The research used methods of scientific search, generalization, systematization, as well as graphical and tabular methods – to streamline the diagnosis of the strategic potential of changes in the enterprise and its components.

Findings. The conducted research has made it possible to determine that the potential of strategic change is a complex category, which is determined by the formed strategic potential of the enterprise, is a set of strategic resources, competences and opportunities that are accumulated and used (or can be used) in the process of implementing strategic changes in the enterprise for the achievement of strategic goals in dynamic environmental conditions. Local components of strategic change potential are determined labor (personnel), local potential of strategic changes of fixed assets (stock analog of change potential), reversible local potential of strategic changes, local potential of strategic changes of intangible assets of the enterprise, financial and investment local potential of changes. The mechanism of diagnosing the potential of strategic changes in the enterprise contains the object of diagnostics, the purpose of its implementation, the basic principles that should underlie the diagnosis and directly the mechanism of diagnosis. The implementation of the proposed mechanism will identify one of three approaches to building the potential for strategic change: flexible, inflexible or balanced.

Originality. As a result of the research the author clarifies the essence of strategic potential of change, the content of diagnostics of strategic potential of changes of the enterprise, the identification of local components of strategic potential of changes is made, and also the mechanism of diagnostics of potential of strategic changes of the enterprise as an element of system of change management is offered.

Practical value. The implementation of the proposed mechanism for diagnosing the potential of strategic change of the enterprise will allow the team leader to form an analytical basis for determining the level of resources of the strategic change system, as well as effective approaches to its management.

Key words: strategic potential of change of enterprise, diagnostics of strategic potential of change, local components of strategic potential of change, change management, efficiency, management.

Приймак Н.С. ДИАГНОСТИКА СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ИЗМЕНЕНИЙ НА ПРЕДПРИЯТИИ И ПОДХОДЫ К ЕГО ФОРМИРОВАНИЮ

Цель. Обоснование методических подходов к диагностике стратегического потенциала изменений на предприятии в условиях подготовки к стратегическим трансформациям.

Методика исследования. Теоретико-методологической базой исследования выступали положения теории изменений, менеджмента изменений и стратегического управления – для определения сущности стратегического потенциала изменений предприятия и идентификации его составляющих элементов. В ходе исследования использованы методы научного поиска, обобщения, систематизации, а также графический и табличный методы – для упорядочения диагностики стратегического потенциала изменений предприятия и его составляющих.

Результаты. Проведенное исследование позволило определить, что потенциал стратегических изменений – это комплексная категория, определяемая сложившимся стратегическим потенциалом предприятия, представляет собой совокупность стратегических ресурсов, компетенций и возможностей, которые аккумулируются и используются (или могут использоваться) в процессе реализации стратегических изменений на предприятии для достижения стратегических целей в динамических условиях внешней среды. Локальными составляющими потенциала стратегических изменений определено трудовой (кадровый), локальный потенциал стратегических изменений основных средств (фондовый аналог потенциала изменений), оборотный локальный потенциал стратегических изменений, локальный потенциал стратегических изменений нематериальных активов, финансово-инвестиционный локальный потенциал изменений. Обосновано, что механизм диагностики потенциала стратегических изменений предприятия содержит объект диагностики, цель ее осуществления, основные принципы, которые должны быть положены в основу диагностики и непосредственно механизм проведения диагностики. Реализация предложенного механизма позволит идентифицировать один из трех подходов к формированию потенциала стратегических изменений: гибкий, негибкий или сбалансированный.

Научная новизна. Осуществлено уточнение сущности стратегического потенциала изменений, содержания диагностики стратегического потенциала изменений предприятия; выполнено идентификацию локальных составляющих стратегического потенциала изменений, а также предложен механизм диагностики потенциала стратегических изменений предприятия как элемента системы менеджмента изменений.

Практическая значимость. Реализация предложенного механизма диагностики потенциала стратегических изменений предприятия позволит руководителю команды изменений сформировать аналитический базис для определения уровня ресурсного обеспечения системы стратегических изменений, а также эффективных подходов к управлению его уровнем.

Ключевые слова: стратегический потенциал изменений предприятия, диагностика стратегического потенциала изменений, локальные составляющие стратегического потенциала изменений, менеджмент изменений, эффективность, управление.

УДК 338.439.4:636.034(100)

JEL Classification: Q18

**Шупик С.М.,
аспірант*,**

Білоцерківський національний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА У ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Постановка проблеми. Сучасний стан молочного скотарства у сільськогосподарських підприємствах характеризується скороченням поголів'я корів та зниженням обсягів виробництва молока, а також проявом деструктивних явищ у галузі. Так, поголів'я молочних корів у 2018 р. становило порядку 1,9 млн голів, однак зниження порівняно з попереднім роком є меншим, тому можна говорити про сповільнення темпів скорочення поголів'я, в основному за рахунок нарощення поголів'я сільськогосподарськими підприємствами. Водночас, у 2018 р. в Україні було вироблено майже 10 млн т молока, що на 2% нижче ніж за минулий рік, зниження відбулося в основному в домогосподарствах населення. В умовах, що склалися, для вирішення багатоаспектних та різнопланових проблем досягнення стійкого розвитку молочного скотарства, покращення динамічних характеристик його функціонування, підвищення ефективності використання ресурсного та виробничого потенціалів існує необхідність у вивченні зарубіжного досвіду державної підтримки галузі та особливостей організації виробництва та збуту молока.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам функціонування ринків сільськогосподарської продукції і продовольства, зокрема ринку молока та молокопродуктів, присвячені праці багатьох вітчизняних учених, зокрема В. Г. Андрійчука, В. І. Бойка, В. М. Гееця, Й. С. Завадського, М. М. Ільчука, О. В. Коваленко, Л. І. Курило, Ю. О. Лупенка, М. Й. Малика, О. М. Могильного, Н. І. Патики, П. Т. Саблука, О. С. Чан-хі, О. М. Шпичака, О. В. Шубравської та інших.

Але у більшості праць наукові пошуки були спрямовані на вивчення ринку без достатнього взаємозв'язку з розвитком попиту і пропозиції якісної продукції, що вимагає оцінки світового досвіду.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення інструментів державної підтримки виробників молока у провідних країнах світу, визначення основних організаційно-економічних чинників забезпечення ефективності та конкурентоспроможності молочного скотарства, а також обґрунтування найбільш доцільних заходів для вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення сільськогосподарської політики у провідних країнах світу дозволило встановити, що основними пріоритетом у розвитку сільського господарства є орієнтація на максимальну самозабезпеченість внутрішнього ринку продовольством. Серед основних напрямів дій з метою досягнення поставленої цілі слід виділити наступні: раціональне використання інструментів організаційно-економічного забезпечення, які сприяють забезпеченню економічної стійкості сільського господарства; достатній рівень дохідності; стабільність ринкової кон'юнктури, конкурентоспроможності товаровиробників на зовнішніх ринках; скорочення надлишкового виробництва; дієве державне регулювання та підтримка товаровиробників сільськогосподарської продукції, переробників та торгових організацій [1]. Очевидно, що наявність місткого внутрішнього ринку сприяє орієнтації країн до скорочення імпорту та нарощення експорту на основі виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції та продовольства. На сьогодні провідні країни світу сформували значні конкурентні переваги при виробництві

* Науковий керівник: Варченко О.М. - д-р екон. наук, проф.

сільськогосподарської продукції, зокрема молока, порівняно із вітчизняними підприємствами молочного скотарства. Це, насамперед, сприятливі умови для розведення великої рогатої худоби, більш висока технологічність виробництва молока та запровадження системи менеджменту якості продукції тощо.

Зазначимо, що виробництво молока здійснюється практично у кожній країні, внаслідок короткого терміну зберігання молока як сировини та необхідності його переробки, а також важливої його ролі у харчуванні людини. У 2017 р. за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), світове виробництво молока досягло 811 млн т, або на 1,4 % вище, ніж у 2016 р., в основному нарощення відбулося в Азії, Америці та Європі [2]. Зазначимо, що починаючи з початку ХХ ст., обсяг виробництва молока має тенденцію до росту, однак вперше у 2016 р. світовий ринок молока показав зниження, яке відбулося у таких країнах, як Австралія, Аргентина, Бразилія, Чилі, Еквадор, Нова Зеландія, країни ЄС та деяких інших [3]. Динаміка виробництва молока у розрізі окремих країн світу представлена у табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка обсягів виробництва молока у провідних країнах світу, млн т

Країна	Рік						2018 у в. п. до 2011
	2011	2014	2015	2016	2017	2018	
Країни ЄС	143	146,5	150,2	151,0	153,4	154,8	108,2
США	89,4	93,5	94,6	96,3	97,7	98,8	110,5
Китай	31,7	31,6	31,8	30,6	30,4	29,7	93,7
Бразилія	32,0	25,5	24,8	22,7	23,6	22,6	70,6
Нова Зеландія	16,1	21,9	21,6	21,2	21,5	22,1	137,2
Індія	55,0	60,5	64,0	68,0	72,0	76,0	138,2
Росія	31,2	30,5	30,5	29,9	30,9	31,4	100,6
Україна	11	20	13	14	15	16	145,4

Джерело: складено за даними Міністерства сільського господарства США

Узагальнення праць зарубіжних науковців з питань розвитку молочного скотарства у провідних країнах світу [4-7] дозволило виділити наступні тенденції у розвитку ринку молока і молочної продукції: посилення спеціалізації у виробництві молока; укрупнення переробних та сільськогосподарських підприємств; підвищення середньорічного надою молока; диверсифікація товарного асортименту молокопереробних підприємств, пропозиція нових видів молокопродукції; поява нових організаційних форм виробництва (холдингів та аграрних кластерів).

З метою підтримки більшість розвинених країн встановлюють спеціальні пільги на різні види оподаткування, на землю та майно, при цьому ставка податку має прогресивне значення: Норвегія, Фінляндія, Швейцарія, Ісландія та інші країни, у яких кліматичні умови менш сприятливі для виробництва сільськогосподарської продукції, використовують прямі платежі для компенсації додаткових затрат на експлуатацію землі, що підвищують витрати виробництва [8; 9].

Прискорений економічний ріст Китаю зумовив необхідність стимулювання урядом укрупнення молочного виробництва в країні, а також нарощення обсягів виробництва молока за рахунок придбання іноземних компаній та налагодження міжнаціональних партнерських зв'язків, що сприяло підвищенню рівня самозабезпечення молочними продуктами, який до 2016 р. досягнув 89%. Молокопереробні підприємства орієнтуються на розширення асортиментних позицій та диверсифікацію товарного асортименту [10].

Водночас, у Канаді проблемами реалізації молочної продукції займається «Канадська молочна комісія», основною функцією якої є закупівля та реалізація усієї молочної продукції внутрішнього виробництва. Основною задачею комісії є реалізація національного плану, а також розрахунок та визначення рівня націнки для кожного суб'єкту виробничого ланцюга [11].

Заслуговує на увагу вітчизняної практики досвід Саудівської Аравії, яка орієнтується до підвищення рівня самозабезпечення молоком та молочною продукцією, встановила жорсткі та високі стандарти якості, що призвело до різкого скорочення імпорту молочної продукції. Уряд країни також прийняв програму інвестування у молочну галузь, яка створює потужну підтримку з боку держави. Унаслідок прийнятих заходів на сьогодні молочна галузь країни забезпечує більше 50% внутрішнього попиту [12].

Актуальним для України є досвід фінансово-кредитного забезпечення та фінансового оздоровлення сільськогосподарських товаровиробників. Після об'єднання Німеччини загальна заборгованість сільськогосподарських кооперативів перед банками досягла 7,6 млрд марок. З метою фінансового оздоровлення сільгоспвиробників було прийнято рішення щодо реструктуризації

заборгованості, замість чого підприємства були зобов'язані позбавитися від непрофільних активів, виключити заборгованість із бухгалтерського обліку та направити 20–25% неоподаткованого прибутку на погашення боргів. У результаті вже до 2012 р. сільськогосподарські організації та кооперативи повністю погасили борг перед державними банками [13].

Відомо, що ефективність розвитку галузі молочного скотарства у країнах ЄС значною мірою забезпечується дієвим механізмом регулювання ринку молока та молочної продукції. Хоча цей механізм у процесі своєї еволюції набув значних змін внаслідок реагування інструментів регулювання на зміни кон'юнктури світового та національних ринків та досягнення основної цілі – підтримка доходів товаровиробників, досягнення сталого розвитку галузі, які достатньо забезпечував. На основі досліджень науковців [14] нами виділено основні пріоритети у регулюванні ринку молока та молочної продукції в ЄС, починаючи із 2010 р.: жорсткий контроль за квотуванням виробництва, нарощення інвестицій у виробничі потужності для сушіння, переробки молока у сухе молоко, збільшення виробництва сиру. Так, передбачено поділ на індивідуальні квоти фермерів, до кожного товаровиробника доводяться 2 квоти: на доставку сирого молока на переробні підприємства (оптові квоти) та на прямий продаж із ферми молочних продуктів, які одержано із молока, виробленого та переробленого на фермі, включаючи поставки продуктів фермером або фермерським об'єднанням у торгівлю. Усі ці інструменти орієнтовані до досягнення структурних змін у молочній галузі. У якості результатів дії зазначених вище інструментів передбачено досягнути підтримки балансу між виробництвом та споживанням молока та молочної продукції, а також збільшення внутрішнього споживання та нарощення експортного потенціалу.

Основним механізмом регулювання є встановлення орієнтованих ринкових цін, які забезпечують певний рівень рентабельності товаровиробникам молочної галузі, їх контроль та підтримка на встановленому та підтримка на визначеному рівні в певному часовому проміжку. З метою недопущення перевиробництва та наступного за ним зниження цін на ринку для кожної країни у зоні Європейської співдружності вводиться спеціальна квота для виробництва молока та молочної продукції. За умови перевиробництва обсягів виробництва понад визначену квоту, товаровиробник повинен сплатити додатковий спеціальний податок. Квота та рівень оподаткування встановлюються на основі реальної ситуації на ринку молочної продукції, оскільки намагаються уникнути появи значних обсягів надлишків продукції на внутрішньому ринку. Необхідно зазначити, що після відміни квот із 1 травня 2015 р. товаровиробники молока в ЄС не тільки не зменшують, але й активно збільшують обсяги виробництва, відмічаючи при цьому, що даний спосіб є найбільш ефективним у зниженні виробничих витрат. Водночас, інструменти регулювання у країнах ЄС зорієнтовані на підтримку технічної модернізації виробництва, які б сприяли зниженню ресурсомісткості та собівартості виробництва [15].

Регулювання ринку молока фактично здійснювалося та продовжується на оптових ринках молочної продукції. Спеціальні інтервенційні агентства країн-членів ЄС при зниженні ринкових цін нижче певного рівня були зобов'язані скуповувати в необмежених обсягах вершкове масло, сухе знежирене молоко та сир, які позначені знаком походження, унаслідок чого відбувалася підтримка ринкових цін.

Регулювання розвитку галузі молочного скотарства та ринку молока у країнах ЄС спирається на дієву законодавчу основу, яка дозволяє забезпечити як національний, так і наднаціональний рівні державного регулювання. У системі наднаціонального регулювання сільського господарства, у т.ч. й молочного скотарства, два компоненти: інституціональний та інструментальний. Перший виражається у діяльності органів, які займаються розробкою та проведенням заходів з регулювання виробництва і ринків, другий – охоплює постанови, регламенти та програми, на основі яких органи співдружності та країни-учасниці реалізують плани аграрної інтеграції.

Отже, сільськогосподарська політика Європейського Союзу може бути прикладом однією із обґрунтованих та прагматичних. Його політика періодично переглядається та видозмінюється у зв'язку із різними етапами розвитку сільського господарства, розширенням зони союзу та змін кон'юнктури світового ринку. У системі економічних механізмів регулювання продовольчого ринку, зокрема молочного, інтервенційні заходи та митно-тарифна політика є пріоритетним, оскільки вони забезпечують створення умов для ведення розширеного відтворення.

Вважаємо за доцільне розглянути форми пільгового оподаткування сільськогосподарських земель. Так, країни використовують різноманітні методи, у т.ч. рентне регулювання та контроль, повне вивільнення сільськогосподарських підприємств від податку на землю або майно, а також інструменти пільгового режиму. Зазначимо, що в Австралії фермери взагалі не платять поземельний податок, а у Швейцарії поземельний податок необхідно сплачувати лише власникам житлових будинків, промислових і торгових підприємств. У Нідерландах не сплачують податок ті власники, які беруть участь у програмі з охорони навколишнього середовища. У Канаді податок на землю розраховують не на основі ринкової вартості землі, а залежно від її продуктивності, при цьому використовують відкладені платежі [16; 17].

Важливим завданням для будь-якої держави є забезпечення високої якості людського капіталу на сільськогосподарських підприємствах. Сучасні тенденції підготовки кадрів для сільського господарства базуються на навчанні у спеціалізованих центрах через віддалений доступ. З метою реалізації подібних програм необхідним є високошвидкісний Інтернет у всіх віддалених населених пунктах, а, відповідно, одним із пріоритетних напрямів внутрішньої політики стає підтримка і розвиток інфраструктури інтернет зв'язку.

Як свідчить аналіз середньорічних надоїв в розрахунку на 1 корову, Україна суттєво поступається за даним показником провідних країн світу (табл. 2). Основними причинами є: занедбана племінна справа, низький технологічний рівень утримання корів, особливо в особистих селянських господарствах – основного товаровиробника молока в Україні.

Таблиця 2

Динаміка продуктивності корів в країнах світу та Україні

Країна	Рік					2016 у % до	
	2010	2013	2014	2015	2016	2010	2015
Австрія	6100	6460	6542	6579	6759	110,8	102,7
Білорусь	4565	4357	4361	4650	4739	103,8	101,9
Німеччина	7082	7340	7541	7628	7747	109,4	101,6
Данія	8640	8766	9227	9548	9367	108,4	98,1
Нідерланди	7468	7644	7747	7764	7985	106,9	102,8
Польща	4838	5388	5621	5807	6172	127,6	106,3
Португалія	7894	8011	8303	8286	8198	103,9	98,9
Великобританія	7606	7768	8131	8127	8203	107,8	100,9
Україна	4083	4447	4509	4642	4736	116,0	102,0
Франція	6270	6423	6754	6847	6744	107,6	98,5
Чехія	7090	7644	7913	8217	8279	116,8	100,8
Естонія	6984	7971	8221	8187	8639	123,7	105,5
Канада	8531	8739	8756	7229	7237	84,8	100,1
США	9590	9896	10097	10159	10330	107,7	101,7
Нова Зеландія	3635	3890	4119	4339	4166	114,6	96,0

Джерело: складено та розраховано за даними Міністерства сільського господарства США та даних Державної служби статистики України

Високий рівень надоїв в країн-сусідів, свідчить про наявність значних резервів у вітчизняному молочному скотарстві. Це по-перше. По-друге, загострення кризи у виробництві молока в Україні призведе до появи на прилавках закладів оптової і роздрібною торгівлі імпортової продукції.

Окрім цього, ринок молока та молочної продукції в країнах ЄС та США дуже відрізняється від вітчизняного. Більшість провідних країн світу вже опинилися перед проблемою перевиробництва молока та молочної продукції на внутрішніх ринках та вирішують її по-різному. У підсумку можна виділити два основних типи державної підтримки товаровиробників: північноамериканський та європейський.

Країни Північної Америки підтримують високий рівень конкуренції серед товаровиробників молока. Розглянемо інструменти сільськогосподарської політики у галузі молочного скотарства, які були прийняті у новій програмі підтримки сільського господарства (2014 р.) [18]. Як свідчать дослідження, у молочному скотарстві США створено було великі стимули для інвестування, що сприяло підвищенню ефективності, зниженню цін на молоко і різкому зростанню чистого експорту внаслідок покращення міжнародної конкурентоспроможності молочної промисловості США. Однак, волатильність цін на молоко та корми підвищує ризики для молочних фермерів, особливо малих, які зумовили прояв деструктивних явищ у 2009 році. Саме цей етап у розвитку галузі надав серйозний імпульс для перегляду молочних програм у фермерському законі 2014 р. та вирішенні питання забезпечення захисту маржі всіх видів ферм.

Насамперед розглянемо програму управління ризиками у молочному скотарстві, яка є добровільною та дозволеною була до 2018 р. для виробників молока, коли різниця між цінами на молоко за даними Національної служби сільськогосподарської статистики Міністерства сільського господарства США і національним еталоном вартості кормів (так звана «фактична маржа виробників молока» в законодавстві) падає нижче застрахованого рівня, який може змінюватися в межах 4 доларів США за кожен цикл. Якщо зміна маржі нижче 4 доларів США упродовж двох наступних

місяців, Міністр сільського господарства зобов'язаний оголосити та запровадити програму донорства молочних продуктів. Відповідно до цієї програми необхідно здійснити наступне: придбати молочні продукти для фонду пожертвування продуктів харчування або іншим програмам; надавати продовольчу допомогу особам з низьким рівнем доходу; існує вимога «розподілити, але не зберігати» придбані молочні продукти; провести консультації з громадськими та приватними неприбутковими організаціями, які надають продовольчу підтримку населенню із низьким доходом.

Програма не встановлює ціни на молоко або корми, але замість цього пропонують готівкові виплати виробникам, коли національні середні маржі є низькими або негативними. Сільськогосподарські підприємства з виробництва молока реєструються для участі в програмі в агентстві з обслуговування фермерів Міністерства сільського господарства США та подають наступні документи: історія розвитку виробництва; вибір бажаного рівня покриття; виплати премії; сплата адміністративної плати в розмірі 100 доларів США [19; 20].

Зазначимо, що скотарство США характеризується галузевою та зональною спеціалізацією, формує молочну та м'ясну галузі. Так, із 200 тис. молочних ферм країни 44 тис. є спеціалізованими. Спеціалізовані молочні ферми забезпечують майже 92% національного виробництва молока та реалізують приблизно 86% молодняка, який направляється на виробництво яловичини. Інтенсивний тип розвитку молочного скотарства в США сприяє підвищенню ефективності виробництва молока при зростаючих матеріальних затратах, тобто високі надої сприяють підвищенню дохідності.

У США підвищення надоїв досягається як у результаті покращення загального рівня годівлі, так й за рахунок збільшення частки корів молочної продуктивності у загальному поголів'ї, у першу чергу голштино-фрізької. В індустріальних районах країни (Нью-Йорку, Нью-Джерсі, Пенсильванії), де розводиться худоба цієї породи, середній надій на 20% вище середнього рівня по країні.

Нині в Європі та Америці окремі господарства вводять у практику чотирикратне доїння. Зокрема, в США було зроблено спробу доїти 6 разів у день на початку лактації корови, що підвищує надої. Однак, таку кратність доїння можна використовувати не більше 30 днів, оскільки можна пошкодити вим'я корів.

У системі вертикальної інтеграції сільського господарства із переробними підприємствами та торгівлею у країнах ЄС та США особливого розвитку одержала контракція при виробництві та реалізації молока. Ця форма передбачає укладання договору між фермерами та підприємствами-інтеграторами (переробні підприємства, комбікормові заводи, підприємства торгівлі) на виробництво і збут певних видів молочної продукції [21].

На типовій молочній канадській фермі утримується 70 корів, а середній надій становить 9000–11200 кг. Стратегічним пріоритетом у розвитку молочного скотарства є повне забезпечення потреб внутрішнього ринку молока та молочної продукції.

Основними методами регулювання ринку молока та молочної продукції з боку держави у провідних країнах є: встановлення мінімальних цін на молоко залежно від регіону; програма придбання державою надлишків продукції; програма компенсації товаровиробникам «недоодержаного» прибутку (компенсація товаровиробникам при зниженні ціни нижче встановленого рівня); програма підтримки підвищення продуктивності, виплати за скорочення поголів'я стада; програма підтримки експорту продукції (експортні субсидії); програми, які згладжують вплив світового ринку молока та молочної продукції на ціноутворення на внутрішньому ринку.

Зважаючи на реальні умови у молочному скотарстві України, актуальними є питання організації виробництва, яка включає в себе також відтворення стада, профілактику захворювань, оптимізацію утримання, контроль результатів відтворення та своєчасного лікування корів. З метою пошуку рішень поставленої проблеми доцільно звернутися до досвіду США, країн ЄС. Очевидно, що організація молочного виробництва на кожному підприємстві є унікальною, тим не менше, існує декілька загальних практик утримання великої рогатої худоби, у числі яких прив'язна та безприв'язна. Безприв'язна система розроблена для створення умов утримання тварин, максимально наближених до природних, що призводить до покращення загального самопочуття корів, а відповідно, і підвищенню продуктивності. До основних переваг безприв'язної системи можна віднести: підвищену продуктивність; зниження виробничих витрат; скорочення якості обслуговуючого персоналу; покращення контролю здоров'я стада; підвищення комфорту утримання худоби.

З метою переходу до безприв'язної системи утримання худоби необхідно забезпечити комп'ютеризацію виробничого процесу (система комп'ютерної ідентифікації) будівництво сучасних доїльних залів та нових добре вентильованих приміщень для цілодобового перебування у них худоби, однотипної годівлі покращення кормової бази [22].

Одним із напрямів забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств молочного скотарства є розробка інноваційної стратегії розвитку. Так, у провідних країнах світу фінансування науково-дослідних розробок здійснює держава, а запровадженням результатів в основному займаються спеціалізовані служби. Також діють спеціальні податкові програми, завдяки яким підприємства одержують права вирахувати із оподаткованої бази усі витрати, пов'язані із НДДКР. Так, у Німеччині, Канаді, США та інших країнах підприємствам дозволено вирахувати із

оподаткованої бази до 100% витрат на наукову діяльність. В Австрії податкове відрахування ще більше та становить 105%, в Австралії – 125% [23].

Молочна галузь є важливою галуззю агропродовольчого комплексу Білорусії, розвиток якої відбувається під безпосереднім контролем держави, яка забезпечує міжгалузевий перерозподіл доходів, а також регулює рівень відпускних та закупівельних цін. Зазначимо, що регулювання цін на сире молоко здійснюється для кожного сорту окремо, коригування цін проводиться урядом два рази на рік: восени і навесні. Зазначимо, що держава також розподіляє сире молоко між переробними підприємствами. Так, за рішенням обласного апарату управління за кожним великим підприємством, який налічується 40 переробних заводів, закріплена сировинна зона, яка повністю забезпечує його сировиною. У республіці простежується тенденція консолідації підприємств молочної галузі: дрібні або збиткові підприємства приєднуються до великих і більш ефективно сільськогосподарські підприємства здійснюють поставки продукції переробникам тільки за умови повної передоплати.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи досвід регулювання провідних країн світу, нами систематизовано наступні групи методів: група адміністративних методів – ліцензування, сертифікація, квотування, регламентування виробництва молока і молочної продукції, субсидії на розвиток НДДКР, субсидії на впровадження інноваційних технологій, експортні субсидії; група економічних методів, де можна виділити прямі: субсидії на розвиток інфраструктури, підтримка доходів товаровиробників, підтримка товаровиробників (талони), компенсації витрат товаровиробників, субсидії на транспортування сільськогосподарської продукції; непрямі – регулювання оподаткування, цінове регулювання, митне регулювання.

В Україні повністю відсутня переробка молока безпосередньо сільськогосподарськими товаровиробниками – кооперативна або пряма. У країнах ЄС основні обсяги молока переробляють кооперативи, а в США вони успішно конкурують з приватними компаніями. Разом із тим, в Україні практично відсутній сегмент дрібної, регіональної переробки молока. Невеликі заводи, створені фермерами, що виробляють місцевий продукт із місцевим брендом для місцевого ринку з молока високої якості мали б величезний успіх. Такі виробники могли б потіснити на ринку популярні національні й міжнародні бренди.

Окрім того, у вітчизняному молочному скотарстві необхідно призупинити зменшення поголів'я корів переважно в сільськогосподарських підприємствах та створити умови для відродження високотоварних, технологічних сільськогосподарських підприємств, технологічні процеси в яких відповідають вимогам країн ЄС. Складність і масштабність завдань, які необхідно розв'язати, вимагають нових підходів на всіх етапах виробництва молока, а також переробки та реалізації продукції.

Отже, аналіз світових тенденцій стійкого розвитку молочного виробництва свідчить про те, що пріоритетними факторами підвищення стійкості є державна підтримка галузі молочного скотарства та переробників молока, використання високопродуктивних порід тварин, запровадження науково містких технологій у процеси виробництва та переробки, створення державних систем стимулювання споживання молока, висока якість виробленої продукції та її безпека, підготовка інноваційно-орієнтованих кадрів для молокопродуктового підкомплексу.

Бібліографічний список

- 1.Эминова Э.М., Гасанова А.Д. Регулирование сельскохозяйственного производства: опыт зарубежных стран. *Апробация*. 2015. № 2(29). С. 47-55.
- 2.FAO. Dairy Market Review. April 2018. URL: <http://www.fao.org/3/I9210EN/i9210en.pdf> (дата звернення: 25.06.2019).
- 3.USDA. Dairy: World Markets and Trade. URL: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/dairy.pdf> (дата звернення: 25.06.2019).
- 4.Поліщук Н.В., Іонаш І.В. Зарубіжний досвід функціонування і регулювання ринку молока і молочної продукції. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2012. № 3(69). С. 170-176.
- 5.Порівняння молочного сектора України та Нідерландів. Асоціація «Український клуб аграрного бізнесу», 2017. URL: <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/binaries/agroberichtenbuitenland/documenten/publicaties/2017/10/31/2017---dairy-comparison-study-nl-ua/2017.pdf> (дата звернення: 26.06.2019).
- 6.Власенко І.Г. Стан світового ринку молока і молочної продукції та особливості його формування в Україні. *Інноваційна економіка*. 2013. № 1[39]. С. 38-41.
- 7.Сальман І.Ю., Радько В.І. Основні тенденції розвитку світового ринку молока та молокопродуктів та місце України в ньому. *Агросвіт*. 2015. № 21. С. 8-11.
- 8.Mark Brady, Jordan Hristov, Sören Höjgård et al. Impacts of Direct Payments Lessons for CAP post-2020 from a quantitative analysis. URL: http://www.agrifood.se/Files/AgriFood_Rapport_20172.pdf (дата звернення: 27.06.2019).

9. Anders Enefjörn, Scott Cole, Matleena Kniivilä et al. Environmental compensation Key conditions for increased and cost effective application. URL: <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:858413/FULLTEXT03.pdf> (дата звернення: 27.06.2019).
10. Van de Ven, Roel Bernardus Martinus Drivers and constraints of Chinese dairy farming development. URL: https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/217/285/RUG01-002217285_2015_0001_AC.pdf (дата звернення: 28.06.2019).
11. Richard Barichello, Robert Romain Prospects for the Canadian dairy sector following the upcoming Nafta panel ruling. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/964e/a61227292413daa0adf981d0dfbdc14c1b98.pdf> (дата звернення: 28.06.2019).
12. Maitah M., Smutka L. Economic analysis of milk production and consumption in the Middle East and North Africa. URL: https://acta.mendelu.cz/media/pdf/actaun_2012060040245.pdf (дата звернення: 29.06.2019).
13. Гуторов О.І. Світові тенденції розвитку молочного скотарства. *Економіка АПК*. 2011. № 6. С. 151-159.
14. The EU dairy sector Main features, challenges and prospects. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630345/EPRS_BRI\(2018\)630345_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630345/EPRS_BRI(2018)630345_EN.pdf) (дата звернення: 29.06.2019).
15. What will happen after the EU milk quota system expires in 2015? URL: <http://edepot.wur.nl/338308> (дата звернення: 30.06.2019).
16. John E. Anderson, Seth H. Giertz and Shafiu N. Shimul Property Taxes for Agriculture Use-Value Assessment and Urbanization across the United States, August 2015. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/b50f/7d9b3a1cc73138459548db0afacf3dec6e53.pdf> (дата звернення: 30.06.2019).
17. The Guide to Taxes on Real Estate in CEE. URL: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/lt/pdf/Guide-to-Taxes-on-Real-Estate-in-CEE.pdf> (дата звернення: 30.06.2019).
18. James M. MacDonald, Jerry Cessna, Roberto Mosheim Changing Structure, Financial Risks, and Government Policy for the U.S. Dairy Industry. URL: https://www.fb.org/files/2019FMMO/USDA_ERS_Changing_Structure_Financial_Risks_and_Government_Policy_for_the_U.S._Dairy_Industry.pdf (дата звернення: 01.07.2019).
19. Burdine Kenny, Roberto Mosheim, Don P. Blayney and Leigh G. Maynard Livestock Gross Margin Insurance: An Assessment of Risk Management and Potential Supply Impacts. U.S. Department of Agriculture. Economic Research Service. Economic Research Report No. 163. March 2014.
20. Wolf Christopher, Mark Stephenson, Wayne Knoblauch and Andrew Novakovic "Indicators of Dairy Farm Financial Performance: Definitions, Patterns, and Policy Implications". University of Wisconsin. Program on Dairy Markets and Policy, MPP Research Paper RP 15-1. Feb 2015.
21. Şeyda Özkan, Julian Hill Implementing innovative farm management practices on dairy farms: a review of feeding systems. *Turk J Vet Anim Sci*. 2015. No. 39. P. 1-9.
22. Walse R.S. Business Applications of Information Technology in Dairy Industry. *International Journal of Computer Science and Information Technologies*. 2016. Vol. 7 (5). P. 2281-2286.
23. Taxation and Technology Transfer: Key Issues. URL: https://unctad.org/en/Docs/iteipc20059_en.pdf (дата звернення: 01.07.2019).

References

1. Eminova, E.M. and Gasanova, A.D. (2015), "Regulation of agricultural production: experience of foreign countries", *Aprobatsiia*, no. 2(29), pp. 47-55.
2. FAO. Dairy Market Review. April 2018, available at: <http://www.fao.org/3/I9210EN/i9210en.pdf> (access date June 25, 2019).
3. USDA. Dairy: World Markets and Trade, available at: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/dairy.pdf> (access date June 25, 2019).
4. Polishchuk, N.V. and Ionash, I.V. (2012), "Foreign experience of functioning and regulation of the market of milk and dairy products", *Zbirnyk naukovykh prats VNAU Seriya: Ekonomichni nauky*, no. 3(69), pp. 170-176.
5. "Comparison of the dairy sector of Ukraine and the Netherlands. Association "Ukrainian Agrarian Business Club", 2017", available at: <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/binaries/agroberichtenbuitenland/documenten/publicaties/2017/10/31/2017---dairy-comparison-study-nl-ua/2017.pdf> (access date June 26, 2019).
6. Vlasenko, I.H. (2013), "State of the world market of milk and dairy products and features of its formation in Ukraine", *Innovatsiina ekonomika*, no. 1[39], pp. 38-41.
7. Salman, I.Yu. and Radko, V.I. (2015), "Major trends in the development of the world milk and dairy market and Ukraine's place in it", *Ahrosvit*, no. 21, pp. 8-11.
8. Brady, Mark, Hristov, Jordan, Höjgård, Sören et al. "Impacts of Direct Payments Lessons for CAP post-2020 from a quantitative analysis", available at: http://www.agrifood.se/Files/AgriFood_Rapport_20172.pdf (access date June 28, 2019).

9. Enetjärn, Anders, Cole, Scott, Kniivilä, Matleena et al. "Environmental compensation Key conditions for increased and cost effective application", available at: <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:858413/FULLTEXT03.pdf> (access date June 27, 2019).
10. Van de Ven and Martinus, Roel Bernardus "Drivers and constraints of Chinese dairy farming development", available at: https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/217/285/RUG01-002217285_2015_0001_AC.pdf (access date June 28, 2019).
11. Barichello, Richard and Romain, Robert "Prospects for the Canadian dairy sector following the upcoming Nafta panel ruling", available at: <https://pdfs.semanticscholar.org/964e/a61227292413daa0adf981d0dfbdc14c1b98.pdf> (access date June 28, 2019).
12. Maitah, M. and Smutka, L. "Economic analysis of milk production and consumption in the Middle East and North Africa", available at: https://acta.mendelu.cz/media/pdf/actaun_2012060040245.pdf (access date June 29, 2019).
13. Hutorov, O.I. (2011), "Global trends in dairy cattle development", *Ekonomika APK*, no. 6, pp. 151-159.
14. "The EU dairy sector Main features, challenges and prospects", available at: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630345/EPRS_BRI\(2018\)630345_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630345/EPRS_BRI(2018)630345_EN.pdf) (access date June 29, 2019).
15. "What will happen after the EU milk quota system expires in 2015?", available at: <http://edepot.wur.nl/338308> (access date June 30, 2019).
16. Anderson, John E., Giertz, Seth H. and Shimul, Shafiun N. "Property Taxes for Agriculture Use-Value Assessment and Urbanization across the United States", August 2015, available at: <https://pdfs.semanticscholar.org/b50f/7d9b3a1cc73138459548db0afacf3dec6e53.pdf> (access date June 30, 2019).
17. The Guide to Taxes on Real Estate in CEE, available at: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/lt/pdf/Guide-to-Taxes-on-Real-Estate-in-CEE.pdf> (access date June 30, 2019).
18. MacDonald, James M., Cessna, Jerry and Mosheim, Roberto "Changing Structure, Financial Risks, and Government Policy for the U.S. Dairy Industry", available at: https://www.fb.org/files/2019FMMO/USDA_ERS_Changing_Structure_Financial_Risks_and_Government_Policy_for_the_U.S._Dairy_Industry.pdf (access date July 01, 2019).
19. Kenny, Burdine, Mosheim, Roberto, Blayney, Don P. and Maynard, Leigh G. (2014), "Livestock Gross Margin Insurance: An Assessment of Risk Management and Potential Supply Impacts", U.S. Department of Agriculture. Economic Research Service, Economic Research Report No. 163.
20. Christopher, Wolf, Stephenson, Mark, Knoblauch, Wayne and Novakovic, Andrew (2015), "Indicators of Dairy Farm Financial Performance: Definitions, Patterns, and Policy Implications", University of Wisconsin, Program on Dairy Markets and Policy, MPP Research Paper RP 15-1.
21. Özkan, Şeyda and Hill, Julian (2015), "Implementing innovative farm management practices on dairy farms: a review of feeding systems", *Turk J Vet Anim Sci*, no. 39, pp. 1-9.
22. Walse, R.S. (2016), "Business Applications of Information Technology in Dairy Industry", *International Journal of Computer Science and Information Technologies*, Vol. 7 (5), pp. 2281-2286.
23. "Taxation and Technology Transfer: Key Issues", available at: https://unctad.org/en/Docs/iteipc20059_en.pdf (access date July 01, 2019).

Шупик С.М. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА У ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Мета. Узагальнення інструментів державної підтримки виробників молока у провідних країнах світу, визначення основних організаційно-економічних чинників забезпечення ефективності та конкурентоспроможності молочного скотарства, а також обґрунтування найбільш доцільних заходів для вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників.

Методика дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення основних положень економічної теорії. Для вирішення поставлених завдань використовувалися такі методи: теоретичного узагальнення – з метою з'ясування теоретичного підґрунтя подальшого розвитку світового ринку молока та молокопродуктів; монографічний – для формулювання висновків проведеного дослідження; порівняльного аналізу – при здійсненні оцінки стану розвитку молочного скотарства в Україні та країнах світу.

Результати. Обґрунтовано, що пріоритетними факторами підвищення стійкості є: державна підтримка галузі молочного скотарства та переробників молока, використання високопродуктивних порід тварин, запровадження наукомістких технологій у процеси виробництва та переробки, створення державних систем стимулювання споживання молока, висока якість виробленої продукції та її безпека, підготовка інноваційно-орієнтованих кадрів для молоко продуктового підкомплексу. Встановлено, що з метою зупинення зниження поголів'я корів в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки України необхідно використовувати методи державної підтримки країн світу, які спрямовують зусилля на нарощення власного виробництва. Доведено, що з метою забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції молокопродуктового підкомплексу необхідно запровадити систему контролю якості, яка запроваджена в країнах ЄС.

Наукова новизна. На основі узагальнення досвіду провідних країн світу удосконалено систему методів державного регулювання виробничого-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств – виробників молока, яка складається з: групи адміністративних методів (ліцензування, сертифікація, квотування, регламентування виробництва молока і молочної продукції, субсидії на розвиток НДДКР, субсидії на впровадження інноваційних технологій, експортні субсидії); групи економічних методів, в межах яких можна виділити прямі (субсидії на розвиток інфраструктури, підтримка доходів товаровиробників, підтримка товаровиробників (талони), компенсації витрат товаровиробників, субсидії на транспортування сільськогосподарської продукції) та непрямі (регулювання оподаткування, цінове регулювання, митне регулювання) методи.

Практична значущість. З метою підвищення ефективності виробництва молока в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки та конкурентоспроможності молокопродуктів на внутрішньому та зовнішньому ринках доцільно використати досвід США, країн ЄС, зокрема щодо способів утримання корів. Має практичну реалізацію при переробці молока в середовищі малих сільськогосподарських підприємств – виробників молока.

Ключові слова: виробництво, молоко, скотарство, продуктивність, система утримання, держава.

Shupyk S.M. FEATURES OF DAIRY BREEDING DEVELOPMENT IN THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD

Purpose. The aim of the article is generalization of instruments of state support for milk producers in leading countries of the world, determination of the main organizational and economic factors for ensuring the efficiency and competitiveness of dairy cattle, as well as substantiation of the most appropriate measures for domestic agricultural producers.

Methodology of research. The theoretical and methodological basis of the study is the dialectical method of cognition and a systematic approach to the study of the basic principles of economic theory. The following methods are used to solve these problems: theoretical generalization – to clarify the theoretical basis for the further development of the world milk and dairy products market; monographic – to formulate the conclusions of the study; comparative analysis – when assessing the state of dairy cattle development in Ukraine and countries.

Findings. It is substantiated that the priority factors of increasing sustainability are: state support for dairy cattle and milk processors, use of highly productive breeds of animals, introduction of high-tech technologies in production and processing, creation of state systems for stimulating milk consumption, high quality of produced products and its safety, preparation of innovative and oriented personnel for milk product sub-complex. It is established that it is necessary to use methods of state support of the countries of the world, which direct efforts to increase their own production in order to stop the decline in the number of cows in the farms of the corporate sector of the agrarian economy of Ukraine. It is proved that it is necessary to introduce a quality control system, which is implemented in the EU countries in order to ensure the competitiveness of domestic products of the dairy sub-complex.

Originality. The system of methods of state regulation of production and economic activity of agricultural enterprises – milk producers is improved on the basis of generalization of experience of the leading countries of the world. It consists of: a group of administrative methods (licensing, certification, quotas, regulation of milk and milk production, subsidies for R&D development, subsidies for the introduction of innovative technologies, export subsidies); groups of economic methods within which it is possible to distinguish direct (subsidies for development of infrastructure, support of incomes of producers, support of producers (coupons), compensation of expenses of producers, subsidies for transportation of agricultural products) and indirect (regulation of taxation, price regulation, customs regulation).

Practical value. It is advisable to use the experience of the US, EU countries, in particular on how to keep cows, in order to improve the efficiency of milk production in corporate farms and the competitiveness of dairy products in the domestic and foreign markets. Has practical implementation in the processing of milk in the environment of small agricultural enterprises – milk producers.

Key words: production, milk, animal husbandry, productivity, retention system, state.

Шупик С.Н. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МОЛОЧНОГО СКОТОВОДСТВА В ВЕДУЩИХ СТРАНАХ МИРА

Цель. Обобщение инструментов государственной поддержки производителей молока в ведущих странах мира, определение основных организационно-экономических факторов обеспечения эффективности и конкурентоспособности молочного скотоводства, а также обоснование наиболее целесообразных мер для отечественных сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Методика исследования. Теоретической и методологической основой исследования является диалектический метод познания и системный подход к изучению основных положений экономической теории. Для решения поставленных задач использовались следующие методы: теоретического обобщения – с целью выяснения теоретической основы дальнейшего развития мирового рынка молока и молокопродуктов; монографический – для формулирования выводов проведенного исследования; сравнительного анализа – при оценке состояния развития молочного скотоводства в Украине и странах мира.

Результаты. Обосновано, что приоритетными факторами повышения устойчивости являются: государственная поддержка отрасли молочного скотоводства и переработчиков молока, использование высокопродуктивных пород животных, введение наукоемких технологий в процессы производства и переработки, создания государственных систем стимулирования потребления молока, высокое качество продукции и ее безопасность, подготовка инновационно-ориентированных кадров для молоко продуктового подкомплекса. Установлено, что с целью остановки снижения поголовья коров в хозяйствах корпоративного сектора аграрной экономики Украины необходимо использовать методы государственной поддержки стран мира, которые направляют усилия на наращивание собственного производства. Доказано, что с целью обеспечения конкурентоспособности отечественной продукции молоко продуктового подкомплекса необходимо ввести систему контроля качества, которая внедрена в странах ЕС.

Научная новизна. На основе обобщения опыта ведущих стран мира усовершенствована система методов государственного регулирования производственно-хозяйственной деятельности сельскохозяйственных предприятий – производителей молока, которая состоит из: группы административных методов (лицензирование, сертификация, квотирование, регламентация производства молока и молочной продукции, субсидии на развитие НИОКР, субсидии на внедрение инновационных технологий, экспортные субсидии); группы экономических методов, в рамках которых можно выделить прямые (субсидии на развитие инфраструктуры, поддержка доходов товаропроизводителей, поддержка товаропроизводителей (талоны), компенсации расходов товаропроизводителей, субсидии на транспортировку сельскохозяйственной продукции) и косвенные (регулирование налогообложения, ценовое регулирование, таможенное регулирование) методы.

Практическая значимость. С целью повышения эффективности производства молока в хозяйствах корпоративного сектора аграрной экономики и конкурентоспособности молокопродуктов на внутреннем и внешнем рынках целесообразно использовать опыт США, стран ЕС, в частности относительно способов содержания коров. Имеет практическую реализацию при переработке молока в среде малых сельскохозяйственных предприятий – производителей молока.

Ключевые слова: производство, молоко, скотоводство, производительность, система содержания, государство.

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА

УДК 338.27

JEL Classification: G33, O23, C53

Олійник Т.О.,
канд. екон. наук, доц.,
доц. кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Кобиляцька Т.А.
Національний університет «Запорізька політехніка»

ОЦІНЮВАННЯ ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ ЗА ХОЛІСТИЧНИМ ПІДХОДОМ

Постановка проблеми. Нестабільність в економіці України, яка спостерігається вже не одне десятиріччя, характеризується різким зростанням кількості банкрутств підприємств на тлі уповільнення економічного зростання, що саме і спонукає систему фінансового менеджменту підприємств до використання ефективних методів оцінювання ризику банкрутства та оперативного реагування на будь-які зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищі їх функціонування. Як наслідок, виникає потреба не лише в ретроспективному аналізі фінансового стану підприємств, а й в діагностиці ймовірності їх банкрутства [7, с. 266].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавленість наукової спільноти до проблем прогнозування ймовірності банкрутства наразі є доволі високою, про що свідчить значна кількість напрацювань таких науковців, як: Андрущак Є. М., Гребінкова О. В., Жилінська І. В., Кобець С. П., Павлов Р. А., Федорук О. В., Янковець Т. М. та ін. Проте, незважаючи на досить широкий спектр їх досліджень з даної тематики, окремі питання до тепер залишаються опрацьованими недостатньо. Зокрема, до нині тривають дискусії щодо трактування сутності «діагностики ймовірності банкрутства підприємства», на доопрацювання очікують і її методологічні аспекти, що в цілому й зумовлює потребу в подальших ґрунтовних дослідженнях.

Постановка завдання. Метою статті є удосконалення методичних аспектів діагностування ймовірності банкрутства підприємств за холістичним підходом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно Закону України «Про відновлення платоспроможності платника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 р. № 2343-XII, банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури [12].

Запорукою упередження загрози банкрутства загально визнано діагностику ймовірності її настання. Проте це можливе лише за умов чіткого усвідомлення сутності даного поняття, яке насправді є досить багатограним і трактується науковцями за множиною підходів (табл. 1).

Таблиця 1

Наукові підходи щодо трактування поняття
«діагностика ймовірності банкрутства підприємства»

Автор	Змістовна складова
1	2
Кобець С. [7, с. 267]	діагностика ймовірності банкрутства підприємства – це сукупність досліджень для визначення цілей функціонування господарюючого суб'єкта, способів їх досягнення, виявлення проблем і варіантів їх вирішення
Жилінська І. [3, с. 62]	діагностика ймовірності банкрутства підприємства є засобом одержання достовірної якісної інформації про поточний стан підприємства та є основою для введення в дію визначених заходів подолання кризових явищ
Федорук О. [16, с. 174]	діагностика ймовірності банкрутства підприємства – це водночас і оцінка стану поточного фінансового обліку й звітності, і база для висування гіпотез про закономірності і можливе нестійке фінансово-економічне положення
Андрущак Є. [1, с. 120]	діагностика ймовірності банкрутства підприємства представляє собою спосіб розпізнавання стану соціально-економічної системи (підприємства) за допомогою реалізації комплексу дослідницьких процедур і виявлення в них слабких ланок та вузьких місць

продовження табл. 1

1	2
Павлов Р. [10, с. 68]	діагностика ймовірності банкрутства підприємства – процес завчасного розпізнавання суб'єктами господарювання проблемності в діяльності на стадії зародження кризи шляхом здійснення регулярного аналізу їх фінансового стану з отриманням кількісної оцінки схильності підприємств до банкрутства, а також якісної ідентифікації їх стану на конкретний момент часу з обов'язковою побудовою прогнозу становища в майбутньому
Гребенікова О. [2, с. 131]	krizis-діагностика представляє собою інструмент планування і фінансового моніторингу, що включає широкий спектр аналітичних і дослідницьких процедур та дозволяє виявити несприятливі тенденції впливу як внутрішніх, так і зовнішніх факторів на діяльність підприємства

Джерело: складено авторами на основі [1-3; 7; 10; 16]

Критично осмислюючи дефініції поняття «діагностика ймовірності банкрутства підприємства», приходимо до висновку, що найбільш повноцінним трактування даного поняття є за холістичним підходом, за яким під діагностикою ймовірності банкрутства слід розуміти завчасне розпізнавання зародження кризи, яке завдяки дискримінантному аналізу фінансової спроможності підприємства з отриманням якісної ідентифікації його фінансового стану та кількісної оцінки схильності до банкрутства, а також форсайту зовнішнього та внутрішнього середовища його функціонування дозволяє оцінити загрозу фінансової неспроможності на середньо- та довгострокових часових горизонтах.

Однією з найбільш поширених моделей діагностики ймовірності банкрутства підприємств визнано модель Альтмана, що представляє собою алгоритм інтегральної оцінки загрози банкрутства неплатоспроможного підприємства, заснований на комплексному аналізі найважливіших показників фінансового стану підприємства [9, с. 185].

Не менш поширеними є моделі оцінювання ймовірності банкрутства Р. Ліса, М. Спрінгейта, Р. Таффлера й Г. Тишоу, а також передбачена Методичними рекомендаціями щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затвердженими наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. за № 14 (далі – Методичні рекомендації № 14) (зі змінами та доповненнями від 26.10.2010 р. за № 1361 [10]) модель Бівера та ін. Однак, на жаль, всі перелічені моделі позиціонуються лише як універсальні, оскільки не містять чітких рекомендацій щодо того, для яких підприємств їх можна застосовувати найбільш ефективно, а для яких – взагалі не слід. Окрім того, вони переважно спрямовані на прогнозування банкрутства великих і середніх підприємств, тому точність прогнозу щодо підприємств малого бізнесу є, щонайменше, під сумнівом. Деякі методики взагалі неможливо застосовувати, оскільки вони спираються на показники, які або не відображаються у фінансовій звітності вітчизняних підприємств, або не є характерними для їх діяльності. Найбільш оптимальною для застосування вітчизняними підприємствами є модель О. Терещенка, оскільки створена з урахуванням методології формування фінансової звітності [17, с. 62]. Проте наразі оцінювання ймовірності банкрутства переважно здійснюється у відповідності до Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджених наказом Мінекономіки України від 26.10.2010 р. за № 1361 (далі – Методичні рекомендації № 1361) [13], а також у відповідності до Методичних рекомендацій з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств від 28.07.2006 р. [8]. Однак, перелічені Методичні рекомендації з введенням в дію П(С)БО, ратифікацією МСБО та МСФЗ втратили свою цінність, оскільки містять застарілу інформацію, суперечності щодо трактування окремих понять, показників, а також методики їх визначення.

Отже, за ситуації, що склалась, виокремити методику оцінювання ймовірності банкрутства підприємств, яка б надала можливість мати найбільш точні результати досить складно, що суттєво ускладнює прогнозування можливих сценаріїв змін фінансової спроможності підприємств. Окремі ж дослідники надають перевагу комплексному застосуванню моделей, що набули найбільшого поширення [17, с. 62]. Інші радять застосовувати не менше трьох моделей, обраних на власний розсуд, виходячи з наявного інформаційного забезпечення. Однак погодитись а ні з першою групою дослідників, а ні з останньою не вважаємо за потрібне, оскільки застосування різних моделей оцінювання ймовірності банкрутства приводить до хаосу у прийнятті управлінських рішень та позбавляє можливості здійснення компаративного аналізу фінансової спроможності підприємств як у часі, так і у масштабах. Задля переконання в цьому здійснимо експрес-діагностику ймовірності банкрутства ПАТ «МОТОР СІЧ». Для проведення розрахунків скористаємось методикою оцінювання ймовірності банкрутства за тривимірним показником та за моделями Е. Альтмана (5-ти факторною), Г. Спрінгейта й О. Терещенка.

За тривимірним показником діагностування ймовірності банкрутства здійснюється відповідно до шкали загроз, яка дозволяє за результатами оцінювання встановити тип фінансової стійкості підприємства (табл. 2).

Таблиця 2

Шкала загроз фінансовій стійкості підприємства

Тип фінансової стійкості	Тривимірний показник	Коротка характеристика
Абсолютна фінансова стійкість	(1, 1, 1)	Висока платоспроможність
Нормальна фінансова стійкість	(0, 1, 1)	Нормальна платоспроможність; ефективне використання позикових коштів; висока прибутковість
Нестійкий фінансовий стан	(0, 0, 1)	Порушення платоспроможності; необхідність залучення додаткових джерел; можливість поліпшення ситуації
Кризовий фінансовий стан	(0, 0, 0)	Неплатоспроможність підприємства; межа банкрутства

Джерело: складено авторами на основі [1]

Наразі скористаємось даними фінансової звітності ПАТ «МОТОР СІЧ» за 2014–2018 рр., поданими в табл. 3.

Таблиця 3

Визначення типу фінансової стійкості підприємства протягом 2014–2018 рр.

Показники	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
1. Джерела формування власних коштів	10762429	14234040	16252316	19381433	21354360
2. Необоротні активи	5342957	6043615	6830689	7635917	8366083
3. Наявність власних оборотних коштів (ВОК)	5419472	8190425	9421627	11745516	12988277
4. Довгострокові зобов'язання	1829504	1246200	3176212	3586201	3429355
5. Наявність власних оборотних коштів і довгострокових джерел формування оборотних коштів	7248976	9436625	12597839	15331717	16417632
6. Короткострокові кредити і позики	3987521	5276301	5697126	861275	4711505
7. Загальна величина основних джерел коштів	11236497	14712926	18294965	16192992	21129137
8. Загальна сума запасів	7302310	10574265	13303297	14453769	16654183
9. Надлишок (нестача) ВОК	-1882838	-2383840	-3881670	-2708253	-3665906
10. Надлишок (нестача) ВОК і довгострокових позикових джерел покриття запасів	-53334	-1137640	-705458	877948	-236551
11. Надлишок (нестача) загальної величини джерел фінансування запасів	3934187	4138661	4991668	1739223	4474954
12. Тривимірний показник типу фінансової стійкості	S (0;0;1)	S (0;0;1)	S (0;0;1)	S (0;1;1)	S (0;0;1)
13. Тип фінансової стійкості	нестійкий фінансовий стан	нестійкий фінансовий стан	нестійкий фінансовий стан	нормальна фінансова стійкість	нестійкий фінансовий стан

Джерело: розраховано за даними фінансової звітності підприємства

Дані табл. 3 переконливо засвідчують, що протягом періоду, який вивчався, ПАТ «МОТОР СІЧ» варто визнати фінансово нестійким підприємством (III тип фінансової стійкості), оскільки дефіцит власних оборотних коштів є присутнім протягом всіх років дослідження.

Задля покриття дефіциту власних оборотних коштів ПАТ «МОТОР СІЧ» було залучено як довгострокові, так і короткострокові кредити. Зокрема, заборгованість за довгостроковими кредитами станом на кінець 2018 року у порівнянні з показником 2014 року зросла практично вдвічі і склала 3429355 тис. грн. В свою чергу заборгованість за короткостроковими кредитами зросла лише на 1/5 (що у 1,5 рази більше заборгованості за довгостроковими позиками) і склала 4711505 тис. грн. Таким чином, заборгованість за кредитами та позиками у 2018 році сягала понад 38% обсягів власних

джерел фінансування, що призвело до здорожчання вартості капіталу, а отже, до зниження його ефективності та ускладнення фінансової стійкості підприємства.

Результати розрахунків ймовірності банкрутства за моделями Е. Альтмана (5-ти факторною), Г. Спрінгейта й О. Терещенка подано в табл. 4.

Таблиця 4

Результати розрахунків показників ймовірності банкрутства підприємства за різними моделями

Модель розрахунку ймовірності банкрутства	Рекомендоване значення	2014	2015	2016	2017	2018
Альтмана Е. (5-ти факторна)	$Z > 2,99$	3,0002	3,5968	2,5367	2,9531	4,1674
Спрінгейта Г.	$Z > 0,862$	1,2663	1,7504	1,1040	1,3981	1,1361
Терещенко О.	$Z > 2$	4,9299	6,5974	4,0632	4,9638	3,9261

Джерело: розраховано авторами за даними підприємства

Проведені розрахунки надають можливість переконатись, що за моделлю Е. Альтмана для ПАТ «МОТОР СІЧ» загрози банкрутства не існує, оскільки за розрахунками дослідника у разі, якщо:

$Z_A < 1,8$, то вірогідність банкрутства підприємства досить висока;

$1,8 < Z_A < 2,7$, то вірогідність банкрутства підприємства висока;

$2,8 < Z_A < 2,9$, то вірогідність банкрутства підприємства можлива;

$Z_{\text{ТЕР}} > 3,0$, то вірогідність банкрутства підприємства досить низька.

За моделлю Г. Спрінгейта підприємство є потенційним банкрутом у разі, якщо значення показника $Z_C < 0,862$, якщо ж значення $Z_C > 2,451$, то загроза банкрутства мінімальна і підприємство є фінансово надійним. Тож, виходячи з отриманих результатів загрози ймовірності банкрутства ПАТ «МОТОР СІЧ» за моделлю Г. Спрінгейта є явними.

В той же час за моделлю О. Терещенка ПАТ «МОТОР СІЧ» є фінансово стійким, оскільки за умови:

$Z_T > 2$ – підприємство вважається фінансово стійким і йому не загрожує банкрутство;

$1 < Z_T < 2$ – фінансова рівновага порушена, але за умови переходу підприємства на антикризове управління банкрутство йому не загрожує;

$0 < Z_T < 1$ – підприємству загрожує банкрутство, якщо воно не здійснить санаційних заходів;

$Z_T < 0$ – підприємство є напівбанкрутом.

У разі, якщо за трьома використаними моделями отримано результати, які засвідчують існування загроз ймовірності банкрутства, то підприємство прийнято вважати таким, що знаходиться на межі банкрутства. За умови ж підтвердження фінансової неспроможності підприємства лише за двома з трьох моделей, прийнято вважати, що загроза банкрутства очікується в найближчій перспективі. Та у разі отримання різних результатів за кожною з трьох використаних моделей, прийнято вважати, що підприємство знаходиться на межі невизначеності.

Оскільки ж за двома з трьох моделей діагностування ймовірності банкрутства ПАТ «МОТОР СІЧ» підтверджено його фінансову спроможність, то дане підприємство слід визнати таким, діяльність якого не супроводжується загрозою банкрутства. Однак діагностування за тривимірним показником свідчить про зворотне. А отже, як бачимо, застосування навіть понад трьох моделей не надає можливості отримання чітких прогнозів щодо ймовірності банкрутства підприємства.

Задля забезпечення отримання чітких прогнозів щодо ймовірності банкрутства підприємства, вважаємо за необхідне посилити інформативність Методичних рекомендації № 1361 шляхом внесення доповнень:

– *по-перше*, з урахуванням змін в структурі фінансової звітності, зокрема ф. 1 «Баланс» (Звіт про фінансовий стан підприємства);

– *по-друге*, з уточненням сутності та методики визначення окремих показників фінансового стану підприємства, зокрема, показників довгострокових зобов'язань;

– *по-третє*, з урахуванням вимог МСФЗ щодо відображення у фінансовій звітності умовних зобов'язань.

Насамперед, необхідно внести корективи щодо нумерації статей фінансової звітності. Проте не зміна нумерації статей є головним. З переходом до складання фінансової звітності за МСФЗ у складі зобов'язань набули відображення нові об'єкти бухгалтерського обліку, зокрема, забезпечення та умовні зобов'язання. На перший погляд з внесенням таких змін до фінансової звітності ніяких ускладнень не виникає, проте, як на нашу думку, це помилкове враження. З внесенням змін до розділу II пасиву Балансу в частині забезпечень виникає потреба в уточненні методики визначення зобов'язань, а отже, і методики визначення тривимірного показника.

Потреба в уточненні методики визначення зобов'язань аргументується тим, що Методичними рекомендаціями № 1361 передбачено, що довгострокові зобов'язання мають визначатись як підсумок розділу II пасиву Балансу р. 480 (нині – р. 1595). Водночас Методичними рекомендаціями щодо

заповнення форм фінансової звітності, затвердженими наказом Мінфіна України від 28.03.2013 р. за № 433 (далі – Методичні рекомендації № 433) [14] передбачено, що р. 1595 Балансу визначається сумарно за зобов'язаннями та забезпеченнями. Тож, методика визначення показника довгострокових зобов'язань при оцінюванні ймовірності банкрутства підприємств потребує на уточнення.

Вважаємо, що даний показник має визначатись як сума рядків з р. 1500 по р. 1515, оскільки згідно ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV [11] та п. 3 р. І НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності») [5] зобов'язання – це заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій та погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди [5]. Тобто заборгованість підприємства визнається зобов'язаннями лише у разі дотримання двох умов:

- її оцінка може бути достовірно визначена;
- існує ймовірність зменшення економічних вигід у майбутньому внаслідок її погашення.

При оцінюванні ймовірності банкрутства, а саме визначенні зобов'язань, згідно п. 10 МСБО 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи» [4] до уваги мають братись як юридичні зобов'язання (зобов'язання, які виникли внаслідок контракту, його явних чи неявних умов або інших дій законодавства), так і конструктивні зобов'язання – зобов'язання, які є наслідком дій суб'єкта господарювання, коли:

а) суб'єкт господарювання вказав іншим сторонам, що він візьме на себе певну відповідальність згідно з порядком, установленим його минулою практикою, опублікованими політиками чи достатньо конкретною поточною заявою;

б) як наслідок, суб'єкт господарювання створив обґрунтоване очікування у інших сторін, що він виконає ці зобов'язання [4].

Забезпечення ж, згідно п. 4 П(С)БО 11, є зобов'язаннями з невизначеною сумою або часом погашення на дату балансу та визнаються такими лише за умов:

– у компанії є поточне зобов'язання (юридичне або конструктивне), що виникло в результаті минулої події;

– існує ймовірність, що для погашення зобов'язання буде потрібно вибуття ресурсів, що втілюють економічні вигоди;

– суму зобов'язань може бути надійно оцінено [4].

Зважаючи на це, забезпечення відрізняються від зобов'язань ступенем визначеності щодо: суми боргу (звичайному зобов'язанню притаманна достовірна оцінка, а для забезпечення допускається розрахункова, тобто облікова оцінка ресурсів, які необхідно буде витратити для погашення заборгованості) або строку його погашення [15].

Проте їх об'єднує той факт, що підставою для виникнення зобов'язання та можливого формування забезпечення є минула подія – подія, яка призводить до виникнення теперішнього зобов'язання, тобто яка зобов'язує. Щоб подія стала такою, яка зобов'язує, потрібно, аби підприємство не мало іншої альтернативи погашенню зобов'язання, створеного цією подією. Це відбувається тоді, коли:

– погашення зобов'язання може бути здійснено примусово в судовому порядку (на підставі дії закону, договору, інших юридичних зобов'язань);

– у разі конструктивного зобов'язання, коли подія, що відбулася (яка може бути дією суб'єкта господарювання), створює дійсні очікування інших сторін у тому, що компанія виконає свої зобов'язання.

У статті ж «Довгострокові забезпечення» згідно п. 2.52 Методичних рекомендацій № 433 передбачено відображення нарахованих у звітному періоді майбутніх витрати та платежів (витрати на оплату майбутніх відпусток, гарантійні зобов'язання тощо), розмір яких на дату складання Балансу може бути визначений тільки шляхом попередніх (прогнозних) оцінок [14]. Оскільки ж фінансова звітність відображає фінансовий стан підприємства на певну дату, а не його можливий стан у майбутньому, то єдиними довгостроковими зобов'язаннями, визнаними у Балансі згідно п. 7 П(С)БО 11 [6], є ті, що існують на дату його складання, тобто відображені в р. 1500...р. 1515:

- довгострокові кредити банків;
- відстрочені податкові зобов'язання;
- інші довгострокові зобов'язання [6].

Виходячи з вищевикладеного, на уточнення потребує і методика визначення поточних зобов'язань, передбачена Методичними рекомендаціями № 1361, оскільки згідно Методичних рекомендацій № 433 поточні зобов'язання визначаються аналогічно довгостроковим – сумарно за зобов'язаннями та забезпеченнями. Згідно ж п. 2.70 Методичних рекомендацій № 433 у статті «Поточні забезпечення» наводиться сума забезпечень, які планується, підкреслюємо планується, використати протягом 12 місяців з дати балансу, для покриття витрат, щодо яких відповідне

забезпечення було створено [14], тож поточні зобов'язання відповідно до п. 11 П(С)БО 11 мають включати лише:

- короткострокові кредити банків;
- поточну заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями;
- короткострокові векселі видані;
- кредиторську заборгованість за товари, роботи, послуги;
- поточну заборгованість за розрахунками з одержаних авансів, за розрахунками з бюджетом, за розрахунками з позабюджетних платежів, за розрахунками зі страхування, за розрахунками з оплати праці, за розрахунками з учасниками, за розрахунками із внутрішніх розрахунків;
- інші поточні зобов'язання.

Тобто поточні зобов'язання мають визначатись як різниця між р. 1695 та сумою рядків 1660 та 1665.

Щодо умовних зобов'язань слід зазначити, що, згідно п. 10 МСБО 37, умовні зобов'язання – це:

а) можливе зобов'язання, яке виникає внаслідок минулих подій і існування якого підтвердиться лише після того, як відбудеться або не відбудеться одна чи кілька невизначених майбутніх подій, не повністю контрольованих суб'єктом господарювання, або

б) існуюче зобов'язання, яке виникає внаслідок минулих подій, але не визнається, оскільки: I) немає ймовірності, що вибуття ресурсів, котрі втілюють у собі економічні вигоди, буде необхідним для погашення зобов'язання, або II) суму зобов'язання не можна оцінити достатньо достовірно [4].

Оскільки ж фінансова звітність відображає фінансовий стан підприємства на певну дату, а не його можливий стан у майбутньому, то умовні зобов'язання, відображені в Примітках до фінансової звітності при оцінюванні ймовірності банкрутства підприємства за нині діючими нормативними актами до уваги братись не повинні. Однак переконані, що недооцінка значимості умовних зобов'язань при оцінюванні ймовірності банкрутства підприємств позбавляє чіткості розрахунків, а отже, ускладнює прийняття управлінських рішень щодо відновлення їх фінансової спроможності. Доцільність врахування умовних зобов'язань при оцінюванні ймовірності банкрутства підприємства є темою подальших досліджень.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, приходимо до висновку, що задля забезпечення чіткості прогнозів ймовірності банкрутства підприємств необхідно внести зміни до Методичних рекомендацій № 1361 (які до тепер залишаються чинними) в частині визначення як довгострокових, так і поточних зобов'язань, а саме:

– довгострокові зобов'язання мають визначатись не як р. 480 (нині р. 1595), а як сума р. 1500...р. 1515 ф. 1 Баланс;

– поточні зобов'язання мають визначатись не як р. 620 (нині р. 1695), а як різниця між р. 1695 та сумою рядків 1660 та 1665.

Внесення зазначених пропозицій до методики оцінювання ймовірності банкрутства підприємств за триєдиним показником надасть можливість упередити виникнення загроз банкрутства та своєчасно вжити заходи щодо відновлення їх фінансової спроможності.

Бібліографічний список

1. Андрущак Є.М. Діагностика банкрутства українських підприємств. *Фінанси України*. 2004. № 9. С. 118-124.
2. Гребенікова О.В., Соломянова-Кирильчук К.О. Дискримінантна модель діагностики неплатоспроможності українських підприємств машинобудівної галузі. *Фінанси України*. 2007. № 12. С. 129-137.
3. Жилінська І.В. Діагностика ймовірності настання банкрутства підприємства в антикризовому управлінні: сучасні підходи та класифікація моделей. *Вісник ЖДТУ*. 2015. № 3(73). С. 62-67.
4. Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи: Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 37. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.08.2019).
5. Загальні вимоги до фінансової звітності: Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1, затверджений наказом Мінфіну України від 07.02.2013 № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.08.2019).
6. Зобов'язання: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11, затверджений наказом Мінфіну України від 31.01.2000 р. № 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.08.2019).
7. Кобець С.П., Власенко С.Н. Підхід до систематизації методів діагностики ймовірності настання банкрутства підприємства. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 266-270.
8. Методичні рекомендації з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств від 28.07.2006. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=n0005626-06> (дата звернення: 22.08.2019).
9. Овдій Л.І., Некрасова Я.А. Оцінка інвестиційної привабливості підприємств за допомогою статистичних моделей. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2009. № 4. Т. 2. С. 184-188.

10. Павлов Р.А. Рання діагностика банкрутства в банківському регулюванні і нагляді. *Актуальні проблеми економіки*. 2007. № 2(68). С. 152-162.
11. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.08.2019).
12. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII (зі змінами і доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> (дата звернення: 22.08.2019).
13. Про внесення змін до Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства: Наказ Міністерства України від 26.10.2010 р. № 1361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/v1361665-10> (дата звернення: 24.08.2019).
14. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності: Наказ Міністерства України від 28.03.2013 р. за № 433. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/v0433201-13/conv> (дата звернення: 24.08.2019).
15. Прокопенко В. Забезпечення: поняття, види та основні правила бухобліку. URL: <https://interbuh.com.ua/documents/oneanalytics> (дата звернення: 24.08.2019).
16. Федорук О.В. Когнітивна діагностика імовірності банкрутства як превентивний антикризовий інструмент на сучасних підприємствах. *Економічний вісник Нац. техн. ун-ту України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. № 10. С. 174-179.
17. Янковець Т.М., Чернюк Ю.В. Порівняння сучасних моделей діагностики ймовірності банкрутства підприємства: закордонний та вітчизняний досвід. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 20. С. 58-62.

References

1. Andrushchak, Ye.M. (2004), "Bankruptcy diagnostics of Ukrainian enterprises", *Finansy Ukrainy*, no. 9, pp. 118-124.
2. Hrebenikova, O.V. and Solomianova-Kyrylchuk, K.O. (2007), "Discriminant model of diagnostics of insolvency of Ukrainian enterprises of machine-building industry", *Finansy Ukrainy*, no. 12, pp. 129-137.
3. Zhylinska, I.V. (2015), "Diagnosis of the probability of bankruptcy of an enterprise in crisis management: current approaches and classification of models", *Visnyk ZhDTU*, no. 3(73), pp. 62-67.
4. *Zabezpechennia, umovni zoboviazannia ta umovni aktyvy: Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 37* [Collateral, Contingent Liabilities and Contingent Assets: International Accounting Standard 37], available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (access date August 20, 2019).
5. Ministerstvo finansiv Ukrainy (2013), *Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti: Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 1* [General Financial Reporting Requirements: National Accounting Standard (Standard) 1], Nakaz dated 07.02.2013 no. 73, available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (access date August 20, 2019).
6. Ministerstvo finansiv Ukrainy (2000), *Zoboviazannia: Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 11* [Obligation: National Accounting Standard (Standard) 11], Nakaz dated 31.01.2000 no. 20, available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (access date August 20, 2019).
7. Kobets, S.P. and Vlasenko, S.N. (2017), "Approach to systematization of methods of diagnostics of probability of occurrence of bankruptcy of the enterprise", *Ekonomika i suspilstvo*, no. 10, pp. 266-270.
8. *Metodychni rekomendatsii z analizu i otsinky finansovoho stanu pidpriemstv vid 28.07.2006* [Methodical recommendations for analysis and evaluation of the financial state of enterprises from 28.07.2006], available at: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=n0005626-06> (access date August 22, 2019).
9. Ovdii, L.I. and Nekrasova, Ya.A. (2009), "Assessment of investment attractiveness of enterprises using statistical models", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, no. 4, Vol. 2, pp. 184-188.
10. Pavlov, R.A. (2007), "Early diagnosis of bankruptcy in banking regulation and supervision", *Aktualni problem ekonomiky*, no. 2(68), pp. 152-162.
11. Verkhovna Rada Ukrainy (1999), *Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini* [About On accounting and financial reporting in Ukraine], Zakon Ukrainy dated 16.07.1999 no. 996-XII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (access date August 22, 2019).
12. Verkhovna Rada Ukrainy (1992), *Pro vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannia yoho bankrutom* [About the resumption of the debtor's solvency or bankruptcy], Zakon Ukrainy dated 14.05.1992 no. 2343-XII, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> (access date August 22, 2019).
13. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy (2010), *Pro vnesennia zmin do Metodychnykh rekomendatsii shchodo vyjavlennia oznak neplatospromozhnosti pidpriemstva ta oznak dii z prykhovuvannia bankrutstva, fiktyvnogo bankrutstva chy dovedennia do bankrutstva* [Amendments to the Methodological recommendations for identifying insolvency indicators and signs of bankruptcy, fictitious bankruptcy or

bankruptcy actions], Nakaz dated 26.10.2010 no. 1361, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/v1361665-10> (access date August 24, 2019).

14. Ministerstvo finansiv Ukrainy (2013), *Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo zapovnennia form finansovoi zvitnosti* [Approval of Methodological Recommendations for Completing Financial Reporting Forms], Nakaz dated 28.03.2013 no. 433, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/v0433201-13/conv> (access date August 24, 2019).

15. Prokopenko, V. "Provision: concepts, types and basic rules of accounting", available at: <https://interbuh.com.ua/documents/oneanalytics> (access date August 24, 2019).

16. Fedoruk, O.V. (2013), "Cognitive bankruptcy diagnosis as a preventive crisis tool in modern enterprises", *Ekonomichnyi visnyk Nats. tekhn. un-tu Ukrainy "Kyivskyi politekhnichnyi instytut"*, no. 10, pp. 174-179.

17. Yankovets, T.M. and Cherniuk, Yu.V. (2016), "Comparison of modern models of enterprise bankruptcy probability diagnostics: foreign and domestic experience", *Investysii: praktyka ta dosvid*, no. 20, pp. 58-62.

Олійник Т.О., Кобиляцька Т.А. ОЦІНЮВАННЯ ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ ЗА ХОЛІСТИЧНИМ ПІДХОДОМ

Мета. Удосконалення методичних аспектів діагностування ймовірності банкрутства підприємств за холістичним підходом.

Методика дослідження. Логічний метод, методи індукції та дедукції, групування та узагальнення виступили основою при формуванні авторського визначення поняття «діагностика ймовірності банкрутства підприємства»; метод критичного осмислення – при уточненні показників довгострокових та поточних зобов'язань за методики оцінювання ймовірності банкрутства підприємства за тривимірним показником; монографічний метод використано при викладенні результатів дослідження.

Результати. Сформовано авторське визначення поняття «діагностика ймовірності банкрутства підприємства». Здійснено експрес-діагностику ймовірності банкрутства ПАТ «МОТОР СІЧ». Уточнено визначення показників довгострокових та поточних зобов'язань у методиці оцінювання ймовірності банкрутства підприємства за тривимірним показником.

Наукова новизна. Сформовано авторське визначення поняття «діагностика ймовірності банкрутства підприємства» як розпізнавання зародження кризи, яке завдяки дискримінантному аналізу фінансової спроможності підприємства з отриманням якісної ідентифікації його фінансового стану та кількісної оцінки схильності до банкрутства, а також форсайту зовнішнього та внутрішнього середовища його функціонування дозволяє оцінити загрозу фінансової неспроможності на середньо- та довгострокових часових горизонтах.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані дослідниками та практиками при оцінюванні ймовірності банкрутства підприємства за тривимірним показником.

Ключові слова: загрози банкрута, ймовірність банкрутства, довгострокові зобов'язання, поточні зобов'язання, умовні зобов'язання.

Oliinyk T.O., Kobyliatska T.A. EVALUATION OF PROBABILITY OF BANKRUPTCY AT ENTERPRISES BY A HOLISTIC APPROACH

Purpose. The aim of the article is improvement of methodological aspects of diagnosing bankruptcy probability of enterprises by holistic approach.

Methodology of research. Logical method, methods of induction and deduction, grouping and generalization are the basis for the formation of the author's definition of the concept of "bankruptcy probability of the enterprise"; monographic method is used in presenting the results of the study.

Findings. The author's definition of the concept "diagnostics of bankruptcy probability of the enterprise" has been formed. Express diagnostics of bankruptcy probability of JSC "MOTOR SICH" is made. The definition of indicators of long-term and current liabilities in the methodology of assessing the probability of bankruptcy of the enterprise by three-dimensional indicator is clarified.

Originality. The author defines the concept of "diagnostics of bankruptcy probability of the enterprise" as recognition of the origin of the crisis, which due to the discriminate analysis of the financial capacity of the enterprise with obtaining a qualitative identification of its financial status and quantitative assessment of the propensity to bankruptcy, as well as the foresight of the external and internal financial environment to assess its function in the medium and long term horizons.

Practical value. The results of the study can be used by researchers and practitioners in assessing the probability of bankruptcy of an enterprise on a three-dimensional basis.

Key words: bankruptcy risk, bankruptcy probability, long-term liabilities, current liabilities, contingent liabilities.

Олейник Т.А., Кобыляцкая Т.А. ОЦЕНКА ВЕРОЯТНОСТИ БАНКРОТСТВА ПРЕДПРИЯТИЙ ПО ХОЛИСТИЧЕСКОМУ ПОДХОДУ

Цель. Усовершенствование методических аспектов диагностики вероятности банкротства предприятий по холистическому подходу.

Методика исследования. Логический метод, методы индукции и дедукции, группировки и обобщения выступили основой при формировании авторского определения понятия «диагностика вероятности банкротства предприятия»; метод критического осмысления – при уточнении показателей долгосрочных и текущих обязательств при оценке вероятности банкротства предприятия на основании трехмерного показателя; монографический метод использован при изложении результатов исследования.

Результати. Сформировано авторское определение понятия «диагностика вероятности банкротства предприятия». Осуществлено експресс-діагностику вероятности банкротства ОАО «МОТОР СИЧ». Уточнена методика определения показателей долгосрочных и текущих обязательств при оценке вероятности банкротства предприятия на основании трехмерного показателя.

Научная новизна. Сформировано авторское определение понятия «диагностика вероятности банкротства предприятия» как распознавание рождения кризиса, которое благодаря дискриминантному анализу финансовой состоятельности предприятия с получением качественной идентификации его финансового состояния и количественной оценки склонности к банкротству, а также форсайта внешнего и внутреннего среды его функционирования позволяет оценить угрозу финансовой несостоятельности предприятия на средне- и долгосрочных временных горизонтах.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы исследователями и практиками при оценке вероятности банкротства предприятия на основании трехмерного показателя.

Ключевые слова: угрозы банкротства, вероятность банкротства, долгосрочные обязательства, текущие обязательства, условные обязательства.

УДК 336.117.061

JEL Classification: C53, G21

Катасєва С.Б.,
старш. викл. кафедри обліку, аудиту та фінансів,
ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва»,
Кушнір О.О.,
старш. судовий експерт відділу товарознавчих,
гемологічних, економічних, будівельних
та земельних досліджень та оціночної діяльності,
Науково-дослідний експертно-криміналістичний
центр МВС України у Хмельницькій обл.

ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ ОЦІНКИ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТНОГО РИЗИКУ

Постановка проблеми. В умовах сучасного розвитку істотного значення набуває проблема ефективного управління ризиками комерційного банку, яке забезпечує збереження фінансової стійкості та безпеки банку в цілому. Водночас, у науковому світі розглядаються ефективні та доцільні способи захисту кредиторів від ризику неплатоспроможності їх боржників. Кредитор може поглибити вивчення та оцінку платоспроможності боржника, посилити контроль за його фінансово-господарською діяльністю.

Ефективне управління рівнем ризику повинно включати ряд етапів, починаючи з виявлення факторів і закінчуючи постійним моніторингом ризику. Це питання не одноразове, тому що моніторинг ризику треба проводити регулярно, безперервно, постійно уточнюючи рівень ризику. Це говорить про те, що розробка надійної системи захисту від кредитного ризику є дуже актуальним питанням.

Зокрема актуальною сьогодні є розробка теоретичних пропозицій та практичних механізмів щодо удосконалення системи управління кредитним ризиком, використання яких допоможе банківським установам ефективно управляти та мінімізувати ризики в період економічних криз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розв'язання актуальних проблем кількісного та якісного аналізу фінансових ризиків та економіко-математичного моделювання кредитних ризиків було зроблено у дослідженнях закордонних спеціалістів – Е. Альтмана, Л. Бачеларса, Л. Башельє, Ф. Блека, Дж. Сінкита інших науковців.

Проблемам розробки сучасних моделей оцінювання кредитного ризику та побудови ефективних систем банківського ризик-менеджменту присвячено багато наукових досліджень українських спеціалістів – В. Вітлінського, Г. Великоіваненко, А. Камінського, Г. Крамаренко, Ю. Бугель, Л. Луціва, О. Васюренко, К. Волохатої, В. Порохні, М. Савлука, О. Терещенко, В. Бобиля, О. Пернарівського, Я. Наконечного, Н. Кузнецова, П. Бідюк, А. Пашкової та інших [3; 6; 9; 11; 12].

Незважаючи на значну кількість досліджень, які стосуються моделювання кредитних ризиків, сьогодні не вирішеною залишається низка завдань, присвячених методам оцінювання рівня концентрації кредитного ризику. Побудова сучасних моделей оцінювання кредитних ризиків банку

вимагає більш глибокого факторного аналізу, комплексного дослідження в частині удосконалення модельного інструментарію для оцінювання ризиків, пов'язаних із процесом кредитно-банківського кредитування, формування нових методологічних підходів до побудови моделей, які б враховували специфіку функціонування національної фінансової системи в сучасних умовах.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні спеціальних економіко-математичних методів для вимірювання кредитного ризику банківської установи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виправданий кредитний ризик – необхідний атрибут стратегії і тактики ефективного банківського менеджменту. У кожній ситуації, що пов'язана з кредитним ризиком, виникають запитання: що означає виправданий (допустимий) кредитний ризик, де проходить межа, що відділяє допустимий кредитний ризик від нерозумного? Відповіді на ці запитання – значить знайти рівень «прийнятного кредитного ризику», кількісну та якісну оцінку конкретних ризикових кредитних рішень [4].

Знати про існування кредитного ризику, проаналізувати його на якісному рівні та провести його логіко-ймовірнісне моделювання необхідно, але недостатньо. Важливо виявити його міру, причому слід оцінити ймовірність того, що певна подія справді відбувається, а потім – як це вплине на результат кредитного рішення. Оскільки в багатьох визначеннях поняття «ризик» розглядається як явище, що підпорядковується певним математичним законам, то цілком обґрунтовано застосовувати методи вимірювання банківського кредитного ризику з позицій двох математичних теорій: теорії ігор і теорії ймовірностей.

У теорії ігор ризик оцінюється рядом взаємозалежних критеріїв, основні з яких охарактеризовані в роботах вітчизняних і закордонних авторів [5].

Наприклад, критерій Вальда передбачає вибір найбільш обережної, песимістичної стратегії. Критерій Лапласа припускає настання будь-якого можливого варіанта рівно ймовірним [7]. Критерій Байєса застосовується у випадках невизначеності при відомому розподілі ймовірностей можливих станів. Критерій Кофмана заснований на застосуванні понять «невдача» і «успіх». Критерій Ходжеса-Лемана припускає використання двох суб'єктивних показників: параметра оптимізму з критерію Гурвица і розподіл ймовірностей за критерієм Байєса. Для оцінки ризику інвестиційних проєктів найбільш прийнятний критерій Севіджа, що передбачає мінімізацію втраченої вигоди [7].

Однак у більшості випадків при вимірі кредитного ризику за методологічну основу приймаються ймовірнісні розрахунки. Можливість настання тих чи інших ризикових подій можна визначити за допомогою прийомів математичної теорії ймовірностей.

Виділяють два основних методи кількісної оцінки кредитного ризику: точний імовірнісний і наближений імовірнісний [4].

Точний імовірнісний метод вважається найкращим, коли є надійна інформація про всі сценарії розвитку подій і їхні ймовірності.

Наближений імовірнісний метод застосовується у випадку, коли за якихось причин не вдається визначити розподіл ймовірностей для безлічі сценаріїв і є виправданим свідоме спрощення цієї безлічі в розрахунку на те, що отримана, хоча і груба, модель виявиться все-таки практично корисною.

Як правило, в банку завжди спостерігається певна нестача інформації про поведінку тих чи інших позичальників з погляду їх сумлінного ставлення до виконання умов кредитного договору. У даному випадку кредитний працівник може скористатися ймовірнісним методом вимірювання кредитного ризику.

У практиці кредитування банків зустрічаються три найбільш типові ситуації:

- позичальник перший раз звертається за кредитом у банк, тобто кредитна історія відсутня;
- позичальник багато разів брав кредити та завжди вчасно і в повному обсязі їх повертав;
- позичальник багато разів брав кредити, але не завжди вчасно і в повному обсязі їх повертав.

Розглянемо кожну з трьох ситуацій, застосувавши точний імовірнісний метод.

У першому випадку, коли дані про репутацію позичальника відсутні та кредитні відносини з ним досліджуваний банк оформляє в перший раз, доцільно користатися принципом *fifty-fifty* (50 на 50), тобто ймовірність повернення кредиту дорівнює ймовірності неповернення.

В другому випадку, коли позичальник багато разів користувався кредитними послугами банку і завжди вчасно і в повному обсязі виконував взяті на себе зобов'язання, може скластися думка, що ризики у відношенні цього позичальника відсутні зовсім. Однак на практиці це не завжди так.

Середнє значення ймовірності неповернення кредиту (Q) у даному випадку розраховується за формулою (1) [8]:

$$Q = \frac{1}{(n+1)}, \quad (1)$$

де n – кількість наданих раніше кредитів.

У свою чергу, ймовірність повернення кредиту (P) розраховується за формулою (2):

$$P = 1 - Q \quad (2)$$

Дисперсія для Q:

$$D(Q) = \frac{PQ}{(n+2)} \quad (3)$$

З кожним отриманим і повернутим вчасно й в повному обсязі кредитом ймовірність неповернення боргу конкретним позичальником зменшується. Разом з тим, навіть тривала позитивна кредитна історія позичальника, що не містить яких-небудь негативних даних про нього, не звільняє банк від кредитного ризику повною мірою.

Третій випадок характеризується ситуацією, коли позичальник має в цілому позитивну кредитну історію, однак існує також і негативна інформація. Вона може стосуватися затримки платежів по основному боргу чи відсотках, окремих випадках нецільового використання отриманих в минулому кредитів та інших порушень зобов'язань позичальником.

У даному випадку середнє значення ймовірності неповернення кредиту позичальником досить легко розрахувати за формулою (4):

$$Q = \frac{(m+1)}{(n+1)}, \quad (4)$$

де m – кількість порушень позичальником умов договорів з банком.

Ймовірність повернення кредиту і дисперсія для Q розраховується за формулами, аналогічними зазначеній вище. Наочна характеристика розглянутих ситуацій представлена в табл. 1.

Таблиця 1

Приклад розрахунку ймовірності неповернення кредиту банку позичальником

Ситуація 1	Ситуація 2	Ситуація 3
Клієнт звертається за кредитом в банк вперше (кредитна історія відсутня).	Клієнт звертається в банк за кредитом та має великий досвід кредитних стосунків із банками. Із 10 раніше взятих кредитів всі повернуті у повному обсязі та в обумовлені строки. Порушення кредитних договорів не зафіксовано.	Клієнт звертається в банк за кредитом та має тривалу кредитну історію. Окремі порушення кредитних договорів зафіксовані в 4 із 12 випадків кредитування.
Q = 0,5 або 50 %; P = 1 - Q; 1 - 0,5 = 0,5 або 50 %.	Q = 1 / (n + 1); 1 / (10 + 1) = 0,09, або 9 %; P = 1 - Q; 1 - 0,09 = 0,91 або 91 %.	Q = (m + 1) / (n + 1); (4 + 1) / (12 + 1) = 0,38 або 38 %; P = 1 - Q; 1 - 0,38 = 0,62 або 62 %.

Джерело: складено авторами за [2; 8]

Для вимірювання банківського кредитного ризику може використовуватися наближений ймовірнісний метод, заснований на зведенні безлічі можливих сценаріїв до бінарного розподілу, тобто клієнт не виконає свої зобов'язання, в результаті чого банк втратить суму L, або клієнт виконає свої зобов'язання і банк одержить деякий прибуток F.

Оцінка параметрів L і F у даній моделі здійснюється порівняно просто: втрати дорівнюють сумі кредитів, а прибуток – це дохід відповідно до умов договору.

З метою вимірювання ризику конкретної кредитної операції доцільно оцінювати параметр найбільш очікуваного результату (re) за формулою (5) математичного сподівання:

$$re = \sum_{i=1-n}^n p_i \times r_i, \quad (5)$$

де i – число можливих результатів;

p_i – ймовірність i-го результату;

r_i – можливий результат від операції.

Кількісною оцінкою ризику конкретної кредитної операції заведено вважати варіацію (VaR), тобто розподіл можливих результатів операції щодо очікуваного значення (математичного сподівання). Відповідно до теорії ймовірностей, цей показник розраховується як середнє квадратичне відхилення від очікуваного результату за формулою (6):

$$VaR = \sum_{i=1}^n p_i \times (r_i - re)^2, \quad (6)$$

Крім того, для оцінки і вимірювання ризику використовується показник середнього лінійного відхилення чи дисперсії (σ):

$$\delta = \sqrt{VaR} \quad (7)$$

Кредитний ризик у даному випадку буде вимірюватися на базі даних середнього лінійного відхилення і найбільш очікуваного результату від операції шляхом їхнього співвідношення за допомогою показника стандартного відхилення. Формула розрахунку має вигляд:

$$\gamma = \delta / re, \quad (8)$$

де γ – стандартне відхилення.

Чим вищий рівень даного показника, тим вищий кредитний ризик оцінюваної операції.

Наближений імовірнісний метод вимірювання ризику, а також описані вище формули розрахунку показників, що характеризують кредитний ризик, доцільно використовувати при порівнянні різних альтернатив вкладення коштів. Наприклад, банку необхідно оцінити кредитний ризик трьох варіантів проведення кредитних угод.

Перший варіант складається з таких операцій:

1. необхідний обсяг кредитних вкладень 700 розрах. од. при рівні можливого доходу 150 розрах. од. та імовірності його одержання 75%;
2. необхідний обсяг кредитних вкладень 1100 розрах. од. при рівні можливого доходу 450 розрах. од. та імовірності його одержання 70%.

Другий варіант складається з таких операцій:

1. необхідний обсяг кредитних вкладень 800 розрах. од. при рівні можливого доходу 120 розрах. од. та імовірності його одержання 95%;
2. необхідний обсяг кредитних вкладень 1200 розрах. од. при рівні можливого доходу 350 розрах. од. та імовірності його одержання 85%.

Третій варіант складається з таких операцій:

1. необхідний обсяг кредитних вкладень 650 розрах. од. при рівні можливого доходу 150 розрах. од. та імовірності його одержання 90%;
2. необхідний обсяг кредитних вкладень 950 розрах. од. при рівні можливого доходу 350 розрах. од. та імовірності його одержання 60%.

Наведемо конкретний розрахунок по кожному з трьох варіантів (табл. 2).

Таблиця 2

Приклад визначення найвигіднішого варіанта кредитних вкладень банку

Ситуація 1	Ситуація 2	Ситуація 3
Можливі 4 ситуації: 1. обидві операції принесуть втрати; результат (-1800); 2. перша операція принесе дохід, друга – втрати; результат (-950); 3. перша операція принесе втрати, друга – дохід; результат (-250); 4. обидві операції принесуть дохід; результат (+600).	Можливі 4 ситуації: 1. обидві операції принесуть втрати; результат (-2000); 2. перша операція принесе дохід, друга – втрати; результат (-1080); 3. перша операція принесе втрати, друга – дохід; результат (-450); 4. обидві операції принесуть дохід; результат (+470).	Можливі 4 ситуації: 1. обидві операції принесуть втрати; результат (-1600); 2. перша операція принесе дохід, друга – втрати; результат (-800); 3. перша операція принесе втрати, друга – дохід; результат (-300); 4. обидві операції принесуть дохід; результат (+500).

Джерело: складено авторами за [3; 8]

Вимірювання кредитного ризику по трьох варіантах кредитних вкладень свідчить, що оптимальним є другий варіант, тому що значення по модулю стандартного відхилення γ дорівнює 3,06, що менше відповідних значень у третьому і першому варіантах – 5,96 і 10,25 відповідно.

Як бачимо, вищий ризик неповернення кредитних вкладень має перший варіант. Значення ймовірностей одержаного доходу (p_i) можуть бути розраховані або на основі імовірнісного методу, описаного вище, або на основі статистичного вивчення масиву кредитних операцій (за умови репрезентативності даних).

У практиці вимірювання банківського кредитного ризику банківським працівникам доводиться зіштовхуватися і з іншого роду ситуаціями, коли необхідно розрахувати ймовірність невиконання своїх зобов'язань не одним, а одразу декількома позичальниками одночасно.

Наприклад, в банку є 10 позичальників. Ймовірність неповернення кожним із них свого боргу оцінена експертами в 1%, тобто клієнти банку практично абсолютно надійні. Незважаючи на це, кредитному працівнику треба розрахувати ймовірність того, що не погасять свій борг не більше трьох позичальників, тобто не повернуть кредит 1, 2 чи 3 боржники з 10 позичальників банку.

Для вирішення цієї задачі необхідно скористатися формулою Пуассона, оскільки ймовірність неповернення боргу вкрай незначна. Формула Пуассона має вигляд (9) [10]:

$$P_n(m) = \frac{(n \times p)^m \times e^{-np}}{m!}, \quad (9)$$

де $P_n(m)$ – ймовірність настання події m раз у n випробуваннях;

p – ймовірність настання події в одиничному випробуванні;

e – число, що дорівнює 2,718.

Розрахунки в нашому випадку виглядають так:

$$P_{10}(1) = \frac{(10 \times 0,01)^1 \times 2,718^{-0,1}}{1} = 0,0904;$$

$$P_{10}(2) = \frac{(10 \times 0,01)^2 \times 2,718^{-0,1}}{1 \times 2} = 0,0045;$$

$$P_{10}(3) = \frac{(10 \times 0,01)^3 \times 2,718^{-0,1}}{1 \times 3} = 0,0001.$$

Шляхом додавання значень ймовірностей $P_n(m)$ одержимо результат 0,095, тобто ймовірність того, що 1, 2 чи 3 позичальники з 10 позичальників банку не погасять свій борг, дорівнює 0,095, чи 9,5%.

Якби ймовірність неповернення боргу кожним позичальником оцінювалася, наприклад, у 10, 12 чи 15%, тобто неповернення кредиту не було би нечастою подією, то ймовірність $P_n(m)$ розраховувалася б за формулою Бернуллі (10):

$$P_n(m) = C_n^m \times p^m \times q^{n-m}, \quad (10)$$

де C_n^m – число сполук з елементів пот;

q – ймовірність протилежної події.

Число сполук розраховується за формулою (11):

$$C_n^m = \frac{n!}{m! \times (n-m)!} \quad (11)$$

Використовуючи наведені формули і взявши за базові показники $p = 0,1$; $q = 0,9$; $n = 10$, ймовірності неповернення кредиту складуть відповідно $P_{10}(1) = 0,3874$, $P_{10}(2) = 0,1937$; $P_{10}(3) = 0,0574$.

Виміряти рівень кредитного ризику можна також за допомогою даних вибіркового спостереження за частотою неповернень чи втрат позичених коштів. У даному випадку результати наших минулих спостережень доводиться поширювати на майбутнє. Однак навіть повні дані про випадки кредитних втрат не здатні повною мірою визначити рівень кредитного ризику в майбутньому. Тому всю сукупність даних про настання випадкової події (у нашому випадку неповернення кредиту) і його частоту необхідно розглядати як деяку вибірку, для якої обов'язково повинна бути розрахована так звана помилка вибірки.

Гранична помилка вибірки розраховується за формулою (12):

$$\Delta = t \times \sqrt{\frac{\omega \times (1-\omega)}{n}}, \quad (12)$$

де Δ – гранична помилка вибірки;

t – кратність помилки, що зв'язує розмір помилки з заданою ймовірністю;

ω – вибіркова частота настання події в експерименті;

n – обсяг вибірки.

Верхня межа інтервалу зміни імовірності кредитних втрат (Lh) з урахуванням граничної помилки вибірки знаходиться за формулою (13):

$$Lh = \omega + \Delta \quad (13)$$

Для наочності наведемо приклад. Припустимо, що за статистикою нашого банку з 95 позичок, виданим позичальникам і простроченим до 30 днів, безповоротними виявилися 10 позичок, тобто 10,5%. Показник ω у даному випадку буде дорівнювати 20%, тобто відповідати розміру відрахувань у резерв за кредитами по третій групі ризику. Тоді гранична помилка вибірки (Δ) буде дорівнювати 0,052, чи 5,2%:

$$\Delta = 1,65 \sqrt{\frac{0,105 (1 - 0,105)}{95}} = 0,052,$$

де $t = 1,65$ – квантиль нормального розподілу для 90%-го довірчого інтервалу.

У свою чергу верхня межа інтервалу зміни імовірності кредитних втрат (Lh) = 20% + 5,2% = 25,2%.

Розглянуті методи кількісної оцінки кредитного ризику відображають об'єктивну ймовірність ризику і використовуються при наявності інформації про статистику банкрутств чи втрат за кредитами. Коли немає таких даних і розрахувати об'єктивну ймовірність ризикової події не представляється можливим, виникає необхідність застосування інших методів, заснованих на суб'єктивній оцінці ризику, зокрема методу експертних оцінок.

Експертний метод використовується при необхідності вирішення складних, нестандартних економічних задач, що вимагають підключення інтелектуального потенціалу професіоналів, а також у випадку, коли думка експертів виступає практично єдиним джерелом інформації.

Метод експертних оцінок припускає наявність певної технології опитування експертів і обробки отриманих даних. Технологія проведення експертної оцінки містить такі етапи як формування групи експертів, організація опитування експертів, аналіз експертних оцінок, підведення підсумків роботи експертів і підготовка комплексного висновку по проблемі [12].

Вдале формування групи експертів залежить від багатьох факторів, зокрема від ступеня компетентності кожного експерта в розгляді проблеми, креативності чи здатності до нестандартних підходів до вирішення проблеми, досвіду роботи зі спеціальності і як експерта, наявності вченого ступеня, наукових праць тощо.

При формуванні групи експертів доводиться вирішувати різні проблеми. По-перше, коло висококласних спеціалістів у будь-якій галузі знань істотно обмежене. По-друге, серед претендентів можуть бути фахівці у своїй галузі, які одночасно не бажають розкривати свої професійні секрети, що представляються для них особливо цінними. Ще одна суттєва проблема – визначення кількісного складу групи. З одного боку, недостатня кількість експертів позбавляє процедуру групової експертної оцінки всякого змісту, а з іншого боку – велика їхня кількість може призвести до труднощів при обробці даних. При виборі експертів найкраще керуватися міркуваннями їхньої компетентності.

Наступний етап технології експертної оцінки – організація опитування експертів.

На цьому етапі роботи особливого значення рекомендується надавати формулюванням питань, на які експерт повинен відповісти. Не треба формулювати складні, об'ємні питання, тому що експерту легше дати точну відповідь на велику кількість простих питань, ніж відповідати на декілька складних.

При цьому чим кваліфікованіший експерт, тим більші труднощі у нього викликають «неоднозначні питання». Формалізація індивідуальних оцінок експерта може здійснюватися за формулою (14):

$$Y_y = \frac{X_y}{\sum_{i=0}^m X_y}, \quad (14)$$

де Y_y – нормована оцінка у-м експертом і-го фактора;

X_y – абсолютна оцінка у-м експертом і-го фактора, бали;

m – кількість оцінюваних факторів.

Процедура опитування зазвичай проходить у декілька етапів залежно від цілей оцінки, проміжних результатів дослідження. На першому етапі опитування здійснюється незалежно і без вимоги аргументації оцінок. На другому етапі експерти одержують інформацію про крайні оцінки. Їм надається можливість коректування своїх висновків. На наступних етапах експертам повідомляються середні оцінки, після чого вони можуть знову змінити свою думку, попередньо аргументувавши її.

Практика показує, що після 3–5 етапів опитування висновки експертів стають стабільними, що є сигналом для припинення опитування і переходу до аналізу експертних оцінок.

Оскільки експерт добре розуміється в предметній області, він здатен виділити найбільш важливі аспекти проблеми. Разом з тим, здійснити комплексну оцінку, зробити певні підсумкові висновки, особливо якщо потрібно одержати чисельні показники, йому складно. Це завдання виконується за допомогою формалізованих методик аналізу експертних оцінок.

Аналіз експертних оцінок проводиться на основі спеціальних математичних теорій і методики. До їхнього числа варто віднести теорію аналізу ієрархій, нечислову статистику, великокритеріальну оптимізацію, аналіз переваг та ін.

Аналіз експертних оцінок передбачає два стандартних етапи:

- аналіз узгодженості експертних оцінок і виявлення «некомпетентних» експертів;
- усереднення експертних оцінок.

Завданням першого етапу є досягнення узгодженості експертних оцінок. Так, може виявитися, що думки експертів з одних і тих самих питань істотно розходяться. У такій ситуації проводити усереднення оцінок експертів для формулювання остаточних висновків не є можливим, тому застосовується процедура виявлення «некомпетентних» експертів (рис. 1).

Рис. 1. Аналіз узгодження індивідуальних експертних оцінок

Джерело: складено авторами за [1; 5; 10]

Як правило, суб'єктивні оцінки «некомпетентних» експертів різко виділяються із сукупності всіх оцінок. Тому анкети таких експертів виключаються з подальшого розгляду.

У випадку досягнення погодженості експертних оцінок переходять до другого етапу, коли експертні оцінки обробляються і відбувається їх усереднення. У результаті, як правило, вдається знайти підсумкове, найбільш оптимальне рішення проблеми, яке щонайкраще узгодиться з індивідуальними висновками експертів. За допомогою формул дана процедура набуває вигляду:

$$Y_i = \sum_{j=1}^n K_j \times Y_{ij}, \quad i = \overline{1, n}, \quad (15)$$

де Y_{ij} – групова (підсумкова) оцінка експертів;

K_j – коефіцієнт компетентності j -го експерта.

При цьому коефіцієнт компетентності експертів відповідає наступній формулі (16):

$$K = (K_1, K_2, K_3, \dots, K_n) \geq 0, \quad \|K\| = \sum_{j=1}^n K_j = 1, \quad (16)$$

Підведення підсумків роботи експертів і підготовка комплексного висновку по проблемі – заключний етап технології експертної оцінки. Після його завершення група експертів розформовується, а ініціатор проведення експертизи, яким у нашому випадку виступає банк, одержує найбільш прийнятний варіант рішення задач, які постали перед ним, і певний досвід застосування методів експертної оцінки.

Таким чином, використання спеціальних економіко-математичних методів для вимірювання банківського кредитного ризику в даний час розглядається банківськими фахівцями не просто як рекомендація щодо більш ефективного управління ризиками, а як яскраво виражена потреба і

необхідна умова адекватної оцінки і вимірювання ризику, від правильності проведення яких залежить результативність діяльності кредитної установи.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи проведене дослідження оцінки кредитного ризику банку, можемо зробити наступні висновки:

– застосування точного імовірнісного методу для виміру кредитного ризику дасть змогу визначити ймовірність неповернення кредиту банку позичальником при наявності даних про його кредитну історію. Отримана інформація допомагає досліджуваному банку оперативно приймати рішення про надання кредиту чи про відмову у кредитуванні;

– використання наближеного імовірнісного методу при оцінці кредитного ризику при різних альтернативах кредитного вкладення коштів дає змогу обрати той варіант кредитування, в якому значення по модулю показника стандартного відхилення є найменшим, а отже найменшим є і рівень кредитного ризику;

– застосування прийому експертних оцінок при прийнятті рішення щодо кредитування доцільне при відсутності інформації, необхідної для прийняття рішення про надання кредиту. Результатом застосування методу є знаходження підсумкового, найбільш оптимального рішення проблеми, яке щонайкраще узгодиться з індивідуальними висновками окремих експертів.

Таким чином, при вимірюванні кредитного ризику, залежно від ситуації, доцільно використовувати економіко-математичні методи, які дозволяють приймати ефективні рішення щодо кредитування в умовах наявності, часткової наявності чи відсутності необхідної інформації.

Бібліографічний список

1. Бобиль В. Ризик-фактори та ризик-результати на різних рівнях банківської діяльності. URL: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/handle/123456789/3983> (дата звернення: 20.08.2019).
2. Бугель Ю. Напрями удосконалення сучасних методів управління банківським кредитним портфелем. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 2(27). С.157-163.
3. Васюренко О.В., Волохата К.О. Економічний аналіз діяльності комерційних банків: навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 463 с.
4. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві. Київ: КНЕУ, 2004. 480 с.
5. Вітлінський В.В., Пернарівський О.В., Наконечний Я.С., Великоіваненко Г.І. Кредитний ризик комерційного банку. Київ: Т-во "Знання", 2000. 251 с.
6. Колісник М.Б. Сутність та структурна побудова банківської системи України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.1. С. 220-227.
7. Кузнецова Н.В., Бідюк П.І. Порівняльний аналіз характеристик моделей оцінювання ризиків кредитування. *Наукові вісті НТУУ «КПІ»*. 2010. № 1. С. 115-118.
8. Пашков А.І. Оцінка якості кредитного портфеля. *Бухгалтерія й банки*. 2015. № 3. С. 29-34.
9. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку: підручник. Київ: КНЕУ, 2012. 338 с.
10. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / пер. с англ. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2007. 1018 с.
11. Терещенко О.О. Дискримінантна модель інтегральної оцінки фінансового стану підприємства. *Економіка України*. 2003. № 8. С. 38-44.
12. Wruuk P. Pricing in retail banking: Scope for boosting customer satisfaction & profitability. Frankfurt am Main: Deutsche Bank AG, 2013. URL: https://www.dbresearch.com/PROD/RPS_EN-PROD/PROD0000000000451927/Pricing_in_retail_banking%3A_Scope_for_boosting_cust.pdf (дата звернення: 20.08.2019).

References

1. Bobyl, V. (2014), "Risk factors and risk results at different levels of banking activity", available at: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/handle/123456789/3983> (access date August 20, 2019).
2. Buhel, Yu. (2010), "Areas of improvement of modern methods of bank credit portfolio management", *Halyskyi ekonomichnyi visnyk*, no. 2 (27), pp. 157-163.
3. Vasiurenko, O.V. and Volokhata, K.O. (2006), *Ekonomichnyi analiz diialnosti komertsiiynykh bankiv* [Economic analysis activities of commercial banks], tutorial, Znannia, Kyiv, Ukraine, 463 p.
4. Vitlinskyi, V.V. and Velykoivanenko, H.I. (2004), *Ryzykologhiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi* [Riskology in economics and entrepreneurship], KNEU, Kyiv, Ukraine, 480 p.
5. Kolisnyk, M.B. (2010), "The nature and structural construction of the banking system of Ukraine", *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, Iss. 20.1, pp. 220-227.
6. Vitlinskyi, V.V., Pernarivskyi, O.V., Nakonechnyi, Ya.S., Velykoivanenko, H.I. (2000), *Kredytnyi ryzyk komertsiiynoho banku* [Credit risk of a commercial bank], T-vo "Znannia", Kyiv, Ukraine, 251 p.
7. Kuznietsova, N.V. and Bidiuk, P.I. (2010), "Comparative analysis of the characteristics of credit risk assessment models", *Naukovi visti NTUU "KPI"*, no. 1, pp. 115-118.

8. Pashkov, A.I. (2015), "Assessment of the quality of the loan portfolio", *Bukhhalteria y banky*, no. 3, pp. 29-34.
9. Prymostka, L.O. (2012), *Finansovy menedzhment u banku* [Financial management in the bank], textbook, KNEU, Kyiv, Ukraine, 338 p.
10. Sinki, Dzh.-mladshiy (2007), *Finansovyy menedzhment v kommercheskom banke i v industrii finansovykh uslug* [Financial management in commercial banks and the financial services industry], AlpinaBiznesBuks, Moscow, Russia, 1018 p.
11. Tereshchenko, O.O. (2003), "Discriminant model of integral estimation of the financial state of the enterprise", *Ekonomika Ukrainy*, no. 8, pp. 38-44.
12. Wruuk, P. (2013), Pricing in retail banking: Scope for boosting customer satisfaction& profitability. Deutsche Bank AG, Frankfurt am Main, Germany, available at: https://www.dbresearch.com/PROD/RPS_EN-PROD/PROD0000000000451927/Pricing_in_retail_banking%3A_Scope_for_boosting_cust.pdf (access date August 20, 2019).

Катаєва С.Б., Кушнір О.О. ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ ОЦІНКИ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТНОГО РИЗИКУ

Мета. Дослідження спеціальних економіко-математичних методів для вимірювання кредитного ризику банківської установи.

Методика дослідження. Теоретичною основою дослідження є наукові праці вітчизняних вчених за досліджуваною проблемою. Для досягнення поставленої мети використано наступні методи: метод аналізу і синтезу – при дослідженні й узагальненні вітчизняного і зарубіжного досвіду оцінювання кредитного ризику банківської установи; методи теорії ймовірностей та дисперсійного аналізу – при побудові економіко-математичних моделей оцінювання кредитних ризиків; параметричні методи вимірювання, абстрактно-логічний метод – при обґрунтуванні теоретичних узагальнень і висновків.

Результати. Проведено дослідження у сфері банківського кредитного ризику. Обґрунтовано необхідність використання наближеного ймовірного методу при оцінці кредитного ризику при різних альтернативах кредитного вкладення коштів. Запропоновано прийом експертних оцінок при прийнятті рішення щодо кредитування, доцільність якого зумовлена відсутністю інформації, необхідної для прийняття рішення про надання кредиту. Результатом застосування методу є знаходження найбільш оптимального рішення проблеми, яке щонайкраще узгодиться з індивідуальними висновками окремих експертів. Запропоновано при вимірюванні кредитного ризику використовувати економіко-математичні методи, які дозволяють приймати ефективні рішення щодо кредитування в умовах наявності, часткової наявності чи відсутності необхідної інформації.

Наукова новизна. Обґрунтовано доцільність застосування ймовірного методу для виміру кредитного ризику за умови наявності надійної інформації про всі сценарії розвитку подій і їхні ймовірності. Використання методу дає змогу визначити ймовірність неповернення кредиту банку позичальником у кожній з трьох ситуацій і на цій основі оперативно приймати рішення про надання кредиту чи відмову у кредитуванні.

Практична значущість. Застосування запропонованого методу відкриває нові можливості щодо підвищення ефективності кількісного аналізу кредитних ризиків, що є підґрунтям для прийняття управлінських рішень, спрямованих на формування ризик-орієнтованої системи управління банківськими установами, формування оптимальних кредитних портфелів.

Ключові слова: ризик, кредит, оцінка, модель, банківська установа.

Kataieva S.B., Kushnir O.O. APPLICATION OF ECONOMIC AND MATHEMATICAL METHODS OF BANK CREDIT RISK ASSESSMENT

Purpose. The aim of the article is to research special economic and mathematical methods for measuring credit risk of a banking institution.

Methodology of research. The theoretical basis of the research is the scientific works of domestic scientists on the problem under study. The following methods have been used to achieve this goal: the method of analysis and synthesis – in the study and synthesis of domestic and foreign experience in assessing credit risk of a banking institution; methods of probability theory and analysis of variance – in the construction of economic and mathematical models of credit risk assessment; parametric methods of measurement, abstract and logical method – at substantiation of theoretical generalizations and conclusions.

Findings. Banking credit risk research has been conducted. The necessity to use the approximate probabilistic method for estimating credit risk under various alternatives of credit investment is substantiated. It is suggested to accept expert assessments when making a decision on lending, the expediency of which is conditioned by the lack of information needed to make a decision on granting a loan. The result of the application of the method is to find the most optimal solution to the problem, which is best consistent with the individual conclusions of individual experts. It is suggested to use economic and mathematical methods in measuring credit risk, which allow to make effective decisions on lending in the presence, partial availability or absence of necessary information.

Originality. The feasibility of using the probabilistic method for measuring credit risk is substantiated, provided there is reliable information on all scenarios and their probabilities. Using the method allows to determine the likelihood of default of the bank loan by the borrower in each of the three situations and on this basis promptly make a decision on granting a loan or refusing to lend.

Practical value. The application of the proposed method opens new opportunities for improving the efficiency of quantitative analysis of credit risks, which is the basis for making management decisions aimed at forming a risk-oriented system of managing banking institutions, the formation of optimal credit portfolios.

Key words: risk, credit, assessment, model, banking institution.

Катаева С.Б., Кушнир Е.А. ПРИМЕНЕНИЕ ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ОЦЕНКИ БАНКОВСКИХ КРЕДИТНЫХ РИСКОВ

Цель. Исследование специальных экономико-математических методов для измерения кредитного риска банковского учреждения.

Методика исследования. Теоретической основой исследования являются научные труды отечественных ученых по исследуемой проблеме. Для достижения поставленной цели использованы следующие методы: метод анализа и синтеза – при исследовании и обобщении отечественного и зарубежного опыта оценки кредитного риска банковского учреждения; методы теории вероятностей и дисперсионного анализа – при построении экономико-математических моделей оценки кредитных рисков; параметрические методы измерения, абстрактно-логический метод – при обосновании теоретических обобщений и выводов.

Результаты. Проведены исследования в области банковского кредитного риска. Обоснована необходимость использования приближенного вероятностного метода при оценке кредитного риска при различных альтернативах кредитного вложения средств. Предложен прием экспертных оценок при принятии решения о кредитовании, целесообразность которого обусловлена отсутствием информации, необходимой для принятия решения о предоставлении кредита. Результатом применения метода является нахождение наиболее оптимального решения проблемы, которое наилучшим образом согласуется с индивидуальными выводами отдельных экспертов. Предложено при измерении кредитного риска использовать экономико-математические методы, которые позволяют принимать эффективные решения по кредитованию в условиях наличия, частичной наличия или отсутствия необходимой информации.

Научная новизна. Обоснована целесообразность применения вероятностного метода для измерения кредитного риска при условии наличия надежной информации о всех сценариях развития событий и их вероятностей. Использование метода позволяет определить вероятность невозврата кредита банка заемщиком в каждой из трех ситуаций и на этой основе оперативно принимать решения о предоставлении кредита или отказе в кредитовании.

Практическая значимость. Применение предложенного метода открывает новые возможности по повышению эффективности количественного анализа кредитных рисков, что является основой для принятия управленческих решений, направленных на формирование риск-ориентированной системы управления банковскими учреждениями, формирование оптимальных кредитных портфелей.

Ключевые слова: риск, кредит, оценка, модель, банковское учреждение.